

Zavod za školstvo Republike Hrvatske
Institute of Education of the Republic of Croatia

Povijesno naslijeđe i nacionalni identiteti

Zavod za školstvo Republike Hrvatske

NAKLADNIK

Zavod za školstvo Republike Hrvatske
Badalićeva 24, 10000 Zagreb

ZA NAKLADNIKA

Vinko Filipović, prof.

© Copyright Zavod za školstvo Republike Hrvatske

UREDNIKA

Marijana Marinović

LEKTURA

Jadranka Brnčić

NASLOVNICA

Iva Čular, Studio grafičkih ideja

GRAFIČKA PRIPREMA

Studio grafičkih ideja

TISAK

Teovizija

Naklada 500

ISBN 953-7290-01-8

Pripremljeno u Zavodu za školstvo Republike Hrvatske

Tiskano u Hrvatskoj

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb

UDK 371.3:94>(063)

323.1(497.5):371>(063)

POVIJESNO naslijeđe i nacionalni
identitet : zbornik / urednica Marijana
Marinović. - Zagreb : Zavod za školstvo
Republike Hrvatske, 2006.

Bibliografija iza svakog rada.

ISBN 953-7290-01-8

I. Nastava povijesti -- Interkulturalni
pristup -- Zbornik

II. Nacionalni identitet -- Hrvatska --
Odgojnoobrazovno gledište -- Zbornik

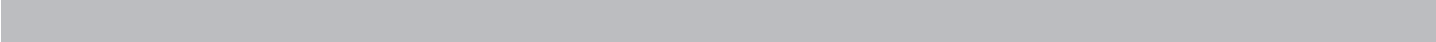
460411187

Povijesno naslijeđe i nacionalni identiteti

ZBORNIK

Zavod za školstvo Republike Hrvatske

Zagreb, 2006.

Sadržaj

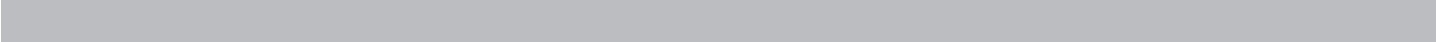
Marijana Marinović, UVOD

NACIONALNI IDENTITETI IZMEĐU ZNANSTVENE I DOGAĐAJNE POVIJESTI

Marijana Marinović, NASTAVA POVIJESTI I NACIONALNI IDENTITETI	11
Nikša Stančić, KONTROVERZE O NACIJI I NACIONALIZMU: HRVATSKA I EUROPA OD POLITIČKOG DO ETNO-NACIONALIZMA I NATRAG	22
Ivo Rendić-Miočević, DUGOTRAJNOST I FLUIDNOST HRVATSKOG IDENTITETA	31
Nikola Jakšić, MANIPULACIJA POVIJESNIM SPOMENICIMA – PRIMJER VIŠESLAVOVE KRSTIONICE	40
Josip Bratulić, IDENTITET, SVETA BRAĆA ĆIRIL I METOD I GLAGOLJICA	46
Ivana Prijatelj Pavičić, BIJELA GOSPA, KRST I MAČ	54
Mladen Ančić, NASTAVA POVIJESTI IZMEĐU NARATIVA “KOLEKTIVNE MEMORIJE” I HISTORIJSKE ZNANOSTI	70

REGIONALNI I LOKALNI PRISTUPI NACIONALNOJ POVIJESTI

Tvrtko Božić, NACIONALNI BLAGDANI U UDŽBENICIMA POVIJESTI VIII. RAZREDA OSNOVNE ŠKOLE	81
Željko Holjevac, VOJNA KRAJINA U HRVATSKOM IDENTITETU	101
Karlo Lisica, O ZADARSKIM ARBANASIMA	112
Šimun Čović, SINJSKA ALKA – SIMBOLIKA HRVATSKE POVIJESTI	122
Daniela Jugo-Superina, RIJEČKI ROMI	125
Ana Kirinčić, MORČIĆ – SIMBOL GRADA RIJEKE, KVARNERA I ISTRE	130
Katarina Domljanović, SPORTSKI JUNACI KAO NACIONALNI SIMBOLI – SPLIT NAJSPORTSKIJI GRAD HRVATSKE	136
Božo Skoko, VAŽNOST NACIONALNIH “SIMBOLA” U RAZUMIJEVANJU HRVATSKOGA IDENTITETA I PROMOCIJI ZEMLJE	145
<i>Bilješke o autorima</i>	157

Poštovani čitatelji,

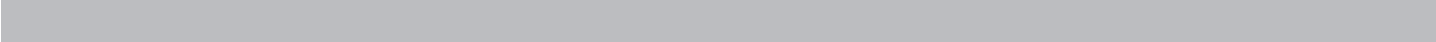
Pred Vama se, evo, nalazi i drugi svezak Zbornika. Rezultat je to jednogodišnjega rada savjetnika u Zavodu za školstvo Republike Hrvatske. Kako se širi krug suradnika i institucija, tako raste i količina i kvaliteta znanstvenih i stručnih radova u njemu. Zbornik sadrži priloge s Drugog hrvatskog simpozija o nastavi povijesti održanog u Opatiji od 19. do 21. travnja 2006. godine na temu *Povijesno naslijeđe i nacionalni identiteti*.

Rezultati istraživanja o nastavi povijesti do kojih je došlo Vijeće Europe vrlo su zanimljivi i u ovom trenutku od velike važnosti. Oni govore o tome da nacionalna povijest u nastavnim programima u većini europskih država zauzima istaknuto mjesto. Opći cilj nastave povijesti u tim zemljama jest da mladi ljudi spoznaju i razumiju svijet u kojemu žive proučavajući glavne sile, pokrete i događaje koji su formirali današnji svijet. Mladi moraju biti upoznati s povijesnom pozadinom suvremenog svijeta što je ranije moguće, uhvatiti smisao za vremensku dimenziju izvan ove trenutačne i vidjeti povijesne činjenice u prostoru i društvu koje ih okružuje. Međutim, u svim zemljama u pozadini tog općeg cilja nalazi se drugi, jednako važan cilj, a to je razvoj domoljublja i nacionalne svijesti učenika. Ljudski je da svaka društvena sredina želi znati što više o svojoj prošlosti, svojim precima, svojoj tradiciji, svojim korijenima, te da želi sačuvati spomenike svoje kulture i prošlosti. Međutim, istraživanja o nastavi povijesti pokazala su da nastavnici posvećuju veliku pozornost izgradnji nacionalnog identiteta, a vrlo malu pitanjima migranata i nacionalnih manjina. S obzirom na činjenicu da su europska društva u pravilu multikulturalna, da europske države karakterizira više njihova različitost, različite etničke skupine i nacionalnosti, mnoštvo jezika i dijalekata, raznolikost regionalnih i lokalnih pripadnosti i raznolik načini življenja, došlo se do zaključka da se stvarna povijest Europe ne odražava u programima i udžbenicima povijesti. Vijeće Europe zaključuje: "Ako ostajemo pri tvrdnji da nastava povijesti ima kao glavni cilj omogućiti mladima razumijevanje svijeta koji ih okružuje, onda nastavne programe povijesti u većini europskih zemalja treba mijenjati". Odgovarajuće promjene u programima kojima se pristupilo, kao i priprema budućih nastavnika i stručno usavršavanje postojećih, izazivaju brojne rasprave – posebno o pitanjima nacionalnog identiteta, isticanja nacionalnih junaka, kao i predstavljanja nacionalnog naslijeđa u programima i udžbenicima povijesti. Jedan od izazova koji je pred nastavnicima koji poučavaju nacionalnu povijest jest uloga koju povijest kao znanstvena disciplina igra u pobijanju mitova i kritičkom preispitivanju popularnih interpretacija i stajališta koje promiču različiti dijelovi društva. Svaki nastavni program nacionalne povijesti uključuje i teme, probleme i pitanja koji su još uvijek osjetljivi ili kontroverzni, koji mogu uznemiriti i potaknuti kritike pojedinih skupina, uključujući roditelje i vlasti.

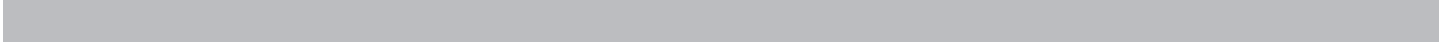
I u našoj državi žive mnoge nacionalne manjine. Baština je to našeg osebujnog povijesnog razvitka koji je uvjetovan prije svega geopolitičkim smještajem, na razmeđu romanskog, slavenskog i germanskog svijeta. Pripremajući se za ulazak u Europsku zajednicu ne možemo izbjeći ta pitanja. U Zborniku uvodimo nastavnike u navedenu problematiku i dajemo smjernice za daljnji rad na osuvremenjivanju nastave povijesti. Nastojali smo biti fleksibilni i jednostavni da bi knjiga dobila što širu upotrebu. Očekujemo da će novi pristupi i razmišljanja u knjizi utjecati na kreatore nastavnih programa koje Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa priprema u okviru Hrvatskog nacionalnog obrazovnog standarda. Nadamo se i da će Zbornik ispuniti svoju zadaću koju ima kao sredstvo za stručno usavršavanje nastavnika i pridonijeti suvremenijem pristupu nastavi povijesti u našim školama.

Ovom prilikom zahvaljujemo se svima koji su nam na bilo koji način pomogli. Posebno zahvaljujemo znanstvenicima, sudionicima Drugog hrvatskog simpozija o nastavi povijesti za izuzetno vrijedne priloge. Na kraju, ponovno pozivamo na suradnju sve one koji mogu pripomoći u daljnjem unapređivanju i osuvremenjivanju nastave povijesti u Republici Hrvatskoj.

Marijana Marinović

Nacionalni identiteti između znanstvene i događajne povijesti

Nastava povijesti i nacionalni identiteti

*Ni jedna nacionalna svijest ne može živjeti bez povijesti koja je njen sastavni dio.
A bez te svijesti ne može biti izvorne kulture ni prave civilizacije.*

Fernand Braudel

Tijekom devedesetih godina 20. stoljeća Vijeće Europe posvetilo je, na svojim seminarima i konferencijama, posebnu pozornost poučavanju nacionalne povijesti u europskim školama. Tome su prethodili dugogodišnje istraživanje udžbenika povijesti, koje uglavnom provodi "Georg Eckert Institut" u Braunschweigu, kao i rasprave o nastavnim programima u različitim zemljama za koje su ti udžbenici bili napisani, a koji su odražavali glavne crte nastavnih sadržaja. Pristup istraživanju udžbenika postao je s vremenom interdisciplinaran, a tekstovi su se istraživali s mnogih stajališta. Istraživanje udžbenika skrenulo je pozornost na etničke manjine, multikulturalno društvo, neprijateljstvo prema strancima, rasizam i šovinizam. Istraživanje predrasuda u udžbenicima povijesti, koje sugerira činjenično točnu verziju događaja, pretopilo se u multiperspektivnost suvremene nastave povijesti.

Političke promjene u Europi, pad Berlinskog zida i slom socijalističkih sustava, našli su svoj odraz i u nastavnim programima i udžbenicima povijesti, osobito u zemljama istočne i jugoistočne Europe, u kojima je poseban naglasak stavljen na nacionalnu povijest. Političke promjene u tim zemljama dovele su i do stvaranja novih negativnih predodžbi i predrasuda te njihovih, svjesnih ili nesvjesnih, prikazivanja u udžbenicima povijesti. Ove predrasude postaju trenutačni poticaj za daljnji rad na analizi udžbenika. U isto vrijeme, u zemljama zapadne Europe, u kojima se razvilo multikulturalno društvo kao posljedica dugotrajnih migracija, razvija se i neprijateljstvo prema strancima. Predmet istraživanja udžbenika u tim zemljama sve više se koncentriraju na predrasude, stereotype te zastupljenosti načela interkulturalnog obrazovanja u njima. Iako je u tim zemljama koncepcija interkulturalnog obrazovanja službeno i formalno prihvaćena, istraživanja udžbenika pokazala su da u provedbi te koncepcije postoje znatne razlike, u rasponu "od empatije do stereotipa". Vijeće Europe naročito skreće pozornost na činjenicu da je pojava neprijateljstva prema strancima, taj novi oblik rasizma u Europi, poprilična i u stalnom porastu, stoga se trenutno istraživanje udžbenika ne ograničava samo na analizu predrasuda i negativnih predodžbi. Ono se također bavi osvjetljavanjem i dovođenjem do naše svijesti duboko ukopanih i jednostranih obrazaca percepcije u odnosu na našu povijesnu i političku svijest. *Underlying assumptions* (skrivena uvjerenja), kako se nazivaju ti obrasci, postaju glavnim predmetom analize udžbenika povijesti (Bourdillon 1992: 55).

Sredinom devedesetih godina Vijeće Europe započelo je projekt *Učenje i poučavanje europske povijesti 20. stoljeća*. Organizatori su se suočili s neočekivanom činjenicom da se u projektu o poučavanju europske povijesti kao glavna tema nameću ciljevi i pristupi poučavanju nacionalne povijesti (Low-Beer 1997: 26). To je dovelo do novih istraživačkih projekata usmjerenih na proučavanje nastavnih programa nacionalne povijesti u pojedinim zemljama, osobito u novim članicama Vijeća Europe. Najrelevantnije podatke o tome možemo naći u komparativnoj međunarodnoj studiji Vijeća Europe *Obrazovanje i stručno usavršavanje nastavnika povijesti: strukture i standardi u 13 članica Vijeća Europe* (Albanija, Austrija, Bugarska, Češka, Estonija, Francuska, Mađarska, Nizozemska, Norveška, Portugal, Ruska Federacija, Španjolska i Velika Britanija) objavljenoj krajem 2003. godine. Jedno poglavlje te studije posvećeno je proučavanju

opće strukture i koncepcija nastave povijesti (lokalne, nacionalne, europske i svjetske). Provedene analize nastavnih programa povijesti pokazuju da je u svim zemljama Europe, kako zapadnim tako i istočnim, temeljni cilj poučavanja povijesti u školama, uspostavljanje nacionalnog identiteta. Potaknuto tim saznanjima Vijeće Europe organiziralo je niz konferencija i seminara pod zajedničkim nazivom *Uloga nastave povijesti u formiranju nacionalnog identiteta*. Rezultati istraživanja ovih konferencija i seminara vrlo su zanimljivi i još uvijek životni i od velike važnosti. Oni navode opće mišljenje, koje dijele gotovo svi nastavnici, da je nacionalna povijest prirodni dio svakoga nastavnog programa i svakog udžbenika povijesti. Učenici moraju kroz nastavu povijesti steći znanja o zajedničkim temeljima svog jezika, povijesti i kulturnog naslijeđa, a s ciljem da razumiju kulturni, politički i društveni prostor koji ih okružuje te društvenu zajednicu u kojoj žive (Low-Beer 1997: 27). Međutim, na seminarima se pokazalo da obnova nacionalizma i raznih drugih oblika izopćavanja u mnogim dijelovima Europe može dovesti do toga da se njegovanje vlastitih korijena i osjećaja pripadnosti ostvaruje na račun drugih. Nastavnici povijesti potpuno su svjesni da je korak između nacionalne i nacionalističke povijesti vrlo malen. Iskustva koja su iznijeli pojedini nastavnici iz osobnoga povijesnog obrazovanja svjedoče o tome da nastava povijesti može biti oblik političke indoktrinacije. Oni ističu da “u njihovim zemljama postoji pritisak grupa, dijela javnog mnijenja i političara da nastavu povijesti koriste kao sredstvo za izgradnju osjećaja superiornosti, a u nekim slučajevima i mržnje prema onim “drugima” – bilo da se radi o državama ili etničkim grupama” (Low-Beer 1997: 26).

Nacionalna povijest i manjine

Globalizacija – posvemašnja svjetska gospodarska, znanstvena, kulturna i politička međuovisnost diktirana otvaranjem gospodarskih i finansijskih granica, pojačana raspadom sovjetskog bloka – stvorila je ozračje nesigurnosti te probleme i napetosti u društvu. Oni koji su povjerovali da će kraj hladnoga rata označiti nastanak pravednijeg i mirnijeg svijeta, doživjeli su razočarenje. Brze promjene u ljudskim društvima i ugroženost sa svih strana, a kojima smo svjedoci, djeluju na dvije razine. S jedne strane jača internacionalizacija, suradnja i prijateljstvo među narodima i dobrovoljno ujedinjavanje nacija, borba protiv šovinizma, uskosti i izoliranosti. Njoj nasuprot u pojedinim lokalnim zajednicama jača potraga za vlastitim korijenima i osjećajem pripadništva. Ljudi zaslijepjeni složenim zbivanjima u svijetu skloni su smatrati trendove koji se javljaju izvan granica njihove neposredne skupine prijetnjom, pa se povlače u vlastitu skupinu i odbacuju “ono drugo” zbog prividne sigurnosti koja im to pruža. Obrazovanje se više no ikad mora suočiti s tim problemom i pronaći načine za uspješno prevladavanje ovih dviju sukobljujućih napetosti. Zahtjeve za internacionalizacijom, ali i nacionalnim identitetom, valja smatrati komplementarnima a ne kontradiktornima. Obrazovanje mora ponovno staviti u središte svog zanimanja moralnu i kulturnu dimenziju koja će omogućiti mladoj osobi da prihvati individualnost drugih ljudi te shvati stihijsko kretanje svijeta prema jedinstvu. No, taj proces mora početi samorazumijevanjem, a do njega se dolazi znanjem, razmišljanjem i samokritikom. Obrazovni sustavi moraju otvoriti put pojedincu da odabere vlastitu budućnost, razvije svoje talente i ostvari svoj puni potencijal unutar brižljivo njegovanih zasada vlastitih tradicija i kultura (Delors 1998: 19). Za nastavnike s tradicionalnim ustaljenim vizijama zajednice i nacije ovi novi izazovi predstavljaju neočekivanu novost. Za njih je moderna nacija-država organizirana na pretpostavci da su – ili da bi trebale biti – kulturno homogene. Raznolikost se smatra prijetnjom i izazovom nacionalnom identitetu. To je bit modernog shvaćanja “nacije” na kojem se temelje suvremena državnost i građanstvo. Međutim, u stvarnosti monoetničke države su iznimka. Unatoč tome, u većini država dominantna etnička skupina uspjela je nametnuti vlastitu viziju “nacije” ostatku društva, a etničke skupine koje se ne uklapaju u dominantni model smatraju se “manjinom” – brojčano, politički i sociološki. To proturječje izaziva sukobe i ratove. Mnogi etnički sukobi u svijetu, u nedavnoj prošlosti, mogu se pripisati problemima ugrađenima u način na koji moderne nacije-države rješavaju probleme etničke raznolikosti unutar svojih granica (Stavenhagen 1998: 259). Ti se problemi izravno odražavaju u obrazovnim politikama koje su pojedine države prihvatile u odnosu na druge narode, nacije i etničke skupine koje žive unutar i izvan njezinih granica. Još i danas u mnogim državama smatra se da

je jedna od najvažnijih zadaća obrazovanja oblikovati dobre građane koji će dijeliti jedan zajednički identitet i biti odani naciji-državi. U određenim povijesnim okolnostima ova ideja je svakako služila i plemenitim ciljevima, ali je u mnogim slučajevima prodonijela uništenju etnički različitih naroda čiji se jezik, vjerovanja ili način života nisu podudarali s tzv. nacionalnim idealom. Danas, dvije nasuprotne težnje: s jedne strane, težnja prema nacionalnoj homogenizaciji, potraga za vlastitim korijenima i zajedništvom, što ih neki mogu naći jedino jačanjem lokalnih identiteta i održavanjem distance od "drugih" koje se smatra prijetnjom, a s druge pluralističko obrazovanje koje stvara i njeguje svijest o raznolikosti i poštovanju drugih i drugačijih – stvaraju brojne napetosti u sustavima obrazovanja u mnogim europskim zemljama. Temeljna pitanja u vezi s obrazovanjem kojim su osobito zaokupljene osobe zadužene za pojedine nastavne programe: Je li svrha obrazovanja u svakom pojedincu otkriti i razviti značajke koja će ga učiniti sličnim drugima? Je li obrazovanje proces kojim se pojedinca nastoji uključiti u određene skupine i zajednice s posebnom kulturom koje mu služe kao uzori? Je li obrazovanje proces koji osigurava pravo na postojanje i izražavanje vlastitih obilježja? – provlače se kroz brojna izdanja Vijeća Europe i našla su svoj odraz u sadržajima i programima nastave povijesti (Perotti 1994: 12).

Nastava povijesti u europskim školama preustrojavanjem sadržaja i programa, koji u svom središtu ima upravo formiranje nacionalnog identiteta, traži odgovore na ova pitanja i pokušava pronaći putove za razvoj pozitivnih utjecaja. Postoje i temeljna pitanja o osnovnom nacrtu nacionalne povijesti u zemljama novim članicama Vijeća Europe: da li okvir nacionalne povijesti treba temeljiti na granicama sadašnjih država i projicirati ga unatrag? Kako treba tretirati nacionalnu povijest ako je politička država tek nedavno stvorena? Što je nacionalna povijest tamo gdje postoje nacionalne manjine? Kako nacionalna povijest danas može formirati građansku svijest? Ova zabrinutost identitetom dogodila se također u državama koje nisu bile obuhvaćene političkim gibanjima krajem osamdesetih godina 20. stoljeća. Seminar u Yorku što ga je organiziralo Vijeće Europe 1995. godine pažljivo je razmotrio ulogu nastave povijesti u formiranju nacionalnog identiteta. Glavna osoba zadužena za nastavni program u Engleskoj održala je impresivan govor o važnosti i ulozi povijesti u unapređivanju osjećaja zajedništva i nacionalnog identiteta u društvu te je kritički govorila o nedostatku heroja i svijetlih primjera za mlade u modernim udžbenicima povijesti. Ovaj govor izazvao je mnoge rasprave među sudionicima (Low-Beer 1997: 27). Ipak rasprave predstavljaju odjek nekih važnih preokupacija nacionalnom poviješću što ih izražavaju nove članice, koje ističu da se njegovanje nacionalne prošlosti smatra važnim čimbenikom stabilnosti i budućnosti društva. Svjesni smo da je to debata koja se više opskrbljuje "gorivom" koje dolazi izvan učionice, od političara i putem javnog mnijenja izražena u medijima. Zasigurno je za pojedince danas, nacionalni identitet jedan od mnogih drugih identiteta. Iako je temeljan, on ne mora biti od veće važnosti sve dok nije ugrožen. Identiteti koji se temelje na religiji, spolu, profesionalnim interesima, nogometnim klubovima ili lokalnim zajednicama mogu imati veću svakodnevnu važnost. Politički i kulturni identiteti ne moraju se poklapati. U svijetu gdje se ljudi i obitelji sele, a političke granice mijenjaju, mnogi ljudi imaju višestruke identitete. Mladi rastu i sazrijevaju u složenom svijetu. Moraju izgraditi svoj vlastiti osjećaj identiteta koji ne mora biti jednak s identitetom njihovih roditelja jer je iskustvo svake generacije drugačije. Svjesni smo činjenice da čak i na razini pojedinca pojam nacionalnog identiteta može biti složen. Nastavnici povijesti u svim europskim državama podupiru ideju da treba poučavati nacionalnu povijest jer naredna generacija mora imati temeljna znanja o povijesti društva u kojem žive. Ali nastavnici, budući da posreduju između pojedinih učenika koji dolaze iz raznih sredina i kolektivne svijesti, češće su svjesniji od političara da je složenost pojma nacionalni identitet veća nego složenost nacionalne povijesti. Kada političari brinu o osjećaju nacionalnog identiteta, oni obično izražavaju zabrinutost za trenutačno stanje u društvu i za grupe koje su se udaljile od te zajednice. Očekuju od škole da smanje nevolje sadašnjeg društva usprkos nedaćama kojima su ljudi izloženi poput siromaštva, nezaposlenosti ili diskriminacije, a koje se nalaze izvan moći školskog sustava.

Tradicionalna nastava povijesti, kakva prevladava u europskim školama, većim je dijelom politička povijest s težištem na dinastičko-vladarskom slijedu i gotovo uvijek – povijest dominantne grupe. To je “većinska povijest”. Autori nastavnih programa napravili su izbor značajnih događaja, kao i točaka preokreta u nacionalnoj povijesti, koje su uspješno ili neuspješno završili, izmjenjuju se razdoblja ekspanzija i napretka s razdobljima oscilacija i neuspjeha. Opsežan svijet politike, ratova, institucija, sukoba, datuma često puta osrednjeg značenja. Ali u svakoj nacionalnoj povijesti postoje i druge priče, nasuprotne ovim dominantnim temama. To su priče manjinskih skupina – ljudi bez moći, manjinskih religija, žena, ili svakodnevnog života ljudi koji nisu bili angažirani u velikim događajima. Zadnjih desetljeća povjesničari su posvetili veliku pozornost društvenoj i kulturalnoj povijesti običnih ljudi koja više nego politička povijest, pokušava otkriti složenost nacionalnog iskustva. Stručnjaci Vijeća Europe zauzeli su stav da je ovakva “inkluzivna nacionalna povijest” bitna za demokraciju. Oni smatraju da treba u programe i nastavu nacionalne povijesti uključiti manjinske skupine, osobito autohtone, i njihove alternativne povijesti. Dobar primjer za to su Romi. Ne samo da su oni manjinska skupina, nego su njihovi korijeni i povijest različiti od drugih. Oni su nomadi prisutni u svim europskim državama i predmet su velike diskriminacije i marginalizacije. Većina Europljana zna malo o njima iako u njoj žive već više od petsto godina, a njihova kultura, jezik i glazba, utjecali su na mnoge sastavnice europske kulture. Oni su vrlo prisutni i ostavili su dubok trag u europskoj povijesti, ali unatoč tome gotovo da im nema spomena u udžbenicima povijesti.

U promišljenoj i vrlo zanimljivoj knjizi *Roma, Gypsies, Travellers*, koju je objavilo Vijeće Europe u dva navrata (1985. i 1994), jedno važno poglavlje posvećeno je školovanju djece iz romskih obitelji. Mnogo toga što je napisano u tom poglavlju o romskoj djeci relevantno je za svu manjinsku djecu: “Škola je za njih strano mjesto, a unutar škole ne postoji prepoznavanje kulture koju oni donose sa sobom iz svojih obitelji”. Uključivanje manjinskih skupina i njihove povijesti u nastavne programe “omogućilo bi djeci višestrani pogled i otvorilo im put da preuzmu elemente vlastitog identiteta u perspektivi svojeg odnosa s drugima”. Posvećivanje pozornosti i pozitivan odnos prema manjinskim skupinama unutar škole, također je i poruka o jednakoj vrijednosti s većinskom skupinom te prijedlog kako da razne grupe unutar društva žive zajedno. Stavovi koji su bitni za prepoznavanje jednakih prava i demokracije u pluralističkim društvima počinju se učiti u školi. Postoje dakle građanske implikacije načina na koji se može pristupiti programima povijesti (Low-Beer 1997: 31).

Nacionalni simboli i nacionalni mitovi

Kako je za budućnost europskih društava važno razumjeti teorijske i političke aspekte problema nacionalnosti i manjina, tako je jednako važno da osobe zadužene za programe i nastavu povijesti razumiju tu problematiku – smatraju stručnjaci u Vijeću Europe. Stoga je posljednjih godina na konferencijama i seminarima pojačana akademska rasprava o nacijama i nacionalizmu, o tome kako su se nacije formirale i o prirodi nacionalnog identiteta. Postoji ogromna literatura objavljena na tu temu. Rasprava ponekad izbija i u popularnim časopisima i člancima. Vijeće Europe poziva na svoje skupove stručnjake iz raznih znanstvenih disciplina: sociologe, povjesničare, politologe, filozofe, kako bi raspravili središnje konceptijske teme kao što su različite definicije nacije, države, nacije-države, nacionalizma, te razgovarali i o načinima na koje su se takve ideje mijenjale kroz vrijeme i kako su se ugrađivale u sadržaje i programe povijesti, a potom u udžbenike. Razmatraju se i drugi vidovi suvremenih kultura koje nesumnjivo imaju važan utjecaj na nacionalnu svijest, kao npr. moderni sport temeljen na nacionalnim reprezentacijama. Sportski junaci djeluju kao nacionalni simboli i izvor su ponosa nacije. Simboli razne vrste služe za oblikovanje nacionalne svijesti poput imena mjesta, zgrada, spomenika kao i nacionalni amblemi. Takvi simboli često aludiraju na prošlost nacije koja se temelji na povijesti, ali jednako tako i na mitovima i tradiciji. U svim europskim državama takvi spomenici postoje od davnih vremena. Ponekad, čemu smo i sami nedavno bili svjedoci, takvi simboli mogu jednostavno promijeniti svoje unutarnje simboličko značenje. Promjene

u nacionalnoj svijesti mogu se promatrati i kroz promjene nacionalnih amblema koji obično izražavaju važeću definiciju države, kao i njezin odnos prema vlastitoj prošlosti.

Postoje u pojedinim europskim zemljama primjeri slavni srednjovjekovnih svetaca koji su u novije vrijeme postali nacionalni simboli. U svim europskim zemljama postoje različite nacionalne proslave koje se odnose na događaje iz prošlosti nacije, a od učenika se obično očekuje da objasne njihovu povijesnu pozadinu. Ali ponekad takvi događaji izlaze izvan akademske povijesti. "Popularna povijest" koja se razlikuje i od akademske i od školske povijesti, obično obuhvaća proslave labavo utemeljene na stvarnoj prošlosti, a usredotočene, zapravo, na mitove i vjerovanja koji su nastali izvan povijesnog konteksta. Mitski elementi česti su aspekti nacionalnog identiteta: budući da se prenose generacijama, imaju emocionalnu i memorijsku snagu. Na jednom od seminara Vijeća Europe povjesničari su raspravljali upravo o takvim nacionalnim proslavama. Poznati srednjovjekovni tjedan u gradu Visbiju u Švedskoj, koji dovlači jata turista, bio je predmet rasprave. Svoje korijene vuče s početka 20. stoljeća, a povećava se konstantno u zadnjim desetljećima te uključuje brojne stanovnike grada kao i stanovnike iz drugih mjesta. Velik broj ljudi noseći srednjovjekovne kostime cijeli tjedan, svjedoči koliko se proslava učvrstila u predodžbi o gradu, dok istodobno pruža i neke intrigantne nadrealističke prizore posjetiteljima: srednjovjekovni fratri guraju kolica kroz natrpane ulice, vitezovi u svojim sjajnim crnim odorama stoje u redu u supermarketu. Sudionici seminara bili su, dakako, zadovoljni što su kostimi bili točna kopija onih iz 1361. godine, ali su izrazili žaljenje što se cijeli taj događaj temelji na mitu (Low-Beer 1997: 29). To je bila – kako izvještaj komentira – odlična ilustracija "snage koju ima prošlost u razvijanju mašte, u zavođenju, falsificiranju i romantiziranju prošlosti". Ova konferencija kasnije je zaključila "da je trijumfirajući švedski nacionalizam njihove mitske prošlosti povijesna anakronizam". U tom dijelu svijeta u srednjem vijeku lojalnost se pokazivala monarhu ili svom gradu, dok se osjećaj nacionalnosti tek trebao razviti.

U Trondheimu u Norveškoj nastao je dojmliiv kazališni komad koji već čitavo jedno stoljeće podgrijava duh patriotizma, a povezan je sa srednjovjekovnom legendom o svetom Olafu. Olaf je bio kralj Norveške, poginuo je u borbi protiv slobodnih seljaka, a danas svetac, zaštitnik države. Predstava se odigrava svake godine na mjestu pogibije i privlači velike gomile na otvorenu scenu. Takva dramatična upotreba legendarne i mistične prošlosti dolazi s početka 20. stoljeća, a svrha joj je da stvara emocije i usaduje moralne lekcije. U suvremenom svijetu ovakvo narodno naslijeđe, labavo povezano sa stvarnom prošlošću, često postaje tek oblik turističke industrije, a izvještaj sa seminara za nastavnike povijesti komentirao ga je na slijedeći način: "Nije primarna svrha povijesti da u nama stvara emocije, nego da aktualizira i ocjenjuje dokaze te tako dolazi do zaključaka o prošlim događajima". Dok ljudi upotrebljavaju svoju prošlost na mnogo različitih načina, razvijanje povijesnih vještina, kao što je kritičko mišljenje, može dovesti učenike do toga da postavljaju pitanja, ne samo o dramatičnom predstavljanju povijesnih događaja i osoba, nego i o upotrebi povijesti u turističkoj industriji te o stvarnom povijesnom kontekstu nacionalnih simbola i spomenika.

Kontroverzne teme u nacionalnoj povijesti

Za mnoge zemlje u Europi nacionalna povijest nije jednostavna priča, osobito u onim zemljama gdje su nedavni događaji podijelili društvo: tamo gdje je bilo borbi, a životi su izgubljeni ili uzalud potrošeni u zatvorima. Po mišljenju stručnjaka u Vijeću Europe trenutačno su problemi najteži u zemljama bivšeg SSSR-a i na prostorima bivše Jugoslavije jer je tamo velik dio stanovništva iskusilo bolne događaje koje živi još pamte a koje je, stoga, vrlo teško obrađivati u školi. U nacionalnim programima njihovi sastavljači ne mogu riješiti ove probleme, pa su nastavnici prepušteni neugodnim situacijama. Oni žive u lokalnim zajednicama u kojima i poučavaju djecu, pa su odgovorni i roditeljima čije živote i stajališta poznaju, a koja mogu biti suprotna tumačenjima iz programa.

Ali ovi problemi prisutni su i u drugim europskim državama. Povijest je puna bolnih i kontroverznih tema, a gdje se one pojavljuju u bližoj povijesti, postoje i velike dileme kako ih predočiti slijedećoj generaciji. Poučavanje o Holokaustu u nekim europskim zemljama dobar je primjer takvog problema. U Španjolskoj su povjesničari prije tridesetak godina pokušali odrediti kako poučavati o gorkom građanskom ratu i diktaturi generala Franca. Jedna tema ne tako daleka u povijesti – europski imperijalizam, još predstavlja problem u nekim europskim zemljama jer se učinci kolonijalizma u njima osjećaju još i danas.

U Sjevernoj Irskoj trebalo je mnogo hrabrosti da bi se podržalo objektivno poučavanje povijesti u vrlo podijeljenom društvu. Nastavnici povijesti iz Sjeverne Irske predstavili su svoje pristupe i na seminaru u Zagrebu. Tamo je sama koncepcija nacionalne povijesti predmet rasprave generacijama i još uvijek je predmet sporova. Nastavnici u razredu suočavaju se s oštrom konkurencijom tzv. “narodne povijesti”, odnosno povijesti koja dolazi s ulice (Low-Beer 1997: 34). Radi se zapravo o dva sukobljena nacionalizma: engleskom i irskom. Zastave i grafiti jasno to pokazuju. U sjevernoirskoj situaciji bilo je poduzeto nekoliko mjera kako bi se očuvalo razumijevanje povijesti u razredu. Nastavnici povijesti suprotnih strana radili su zajednički i u suradnji s prosvjetnim vlastima razvili su nove sadržaje, tehnike i pristupe u nastavi povijesti od kojih je nastala zajednička jezgra nacionalnog programa povijesti koja je nakon dugogodišnjih konzultacija postala osnova za školsku povijest 1991. godine (Low-Beer 1997: 35).

Lokalni/regionalni pristupi nacionalnoj povijesti

Postoji nekoliko europskih zemalja gdje nacionalna povijest u školama ima snažan *lokalni/regionalni naglasak*. Takav regionalni pristup nacionalnoj povijesti ima zajedničku nit, ali različite sadržaje i stajališta. Španjolska je dobar primjer za ilustraciju ovakva pristupa nastavi nacionalne povijesti (Ecker 2003: 63). U njihovu nastavnom programu lokalna/regionalna povijest odnosi se na povijest provincija, autonomnih pokrajina ili otoka: Andaluzije, Katalonije, Galicije, Baskije, Kanarskih otoka... Stavljajući težište na ovakav oblik nacionalne povijesti, nastavni program otvara put *multikulturalnom pristupu*: npr. u Andaluziji u nastavni program, u nižim razredima srednje škole, uključene su teme poput ovih: “Opća obilježja islamske umjetnosti i njezin razvoj u Andaluziji: opisi i značajke običaja, tradicija i životnih stilova” te “Rekonkvista i ponovno naseljavanje Andaluzije”. U nastavnom programu za više razrede srednjih škola u Baskiji uključene su teme: “Gubitak privilegija Baskije u 19. stoljeću” i “Baskija za vrijeme diktature generala Franca”. Tema u njihovu programu je i: “Poslijeratne godine, industrijski rast i društvo i kulturalni problemi”. Za Kanarsko otočje nastavni program u višim razredima srednjih škola uključuje teme poput: “Pluralizam naroda i kultura na Pirinejskom poluotoku” ili “Kolonizacija Kanarskih otoka iz dvostruke perspektive, kolonizatora i koloniziranih” kao i temu: “Proces kulturalnih promjena”.

“Europska povijest” u španjolskim nastavnim programima definira se u geografskim terminima kao povijest nacionalnih država na europskom kontinentu. Teme poput: “Prapovijest i stari vijek” priključeni su nacionalnoj povijesti kada se radi o španjolskom teritoriju. Kada se ne spominje izrijekom španjolski teritorij, ti pojmovi smještaju se u europsku povijest. Prethodna koncepcija u nastavnom programu razlikovala je samo dva pojma: nacionalna povijest i svjetska povijest. I danas još postoje teškoće u jasnom razgraničavanju određenih povijesnih tema i njihovu smještanju u svjetsku ili europsku povijest. Teme poput: “Razdoblje svjetskih sukoba”, “Svijet od 1945. godine”, ili “Problemi i perspektive suvremenog svijeta” stavljaju se u europsku povijest iako bismo mogli očekivati da su oni dio svjetske povijesti. U španjolskom nastavnom programu “svjetska povijest” je kategorija koja uključuje druge povijesne teme kao što su: “Industrijska revolucija”, “Ekonomska depresija”, “Ekonomske nejednakosti”, “Političke ideje i ljudska prava” ili “Tehnologija i društvene promjene”.

Za autore programa u Španjolskoj složen je problem povijest Latinske Amerike. To je poglavlje koje čini posebnu kategoriju u njihovim programskim sadržajima. Nalazi se između nacionalne i svjetske povijesti. Španjolci su se u velikom broju iseljavali od 15. stoljeća dalje u Latinsku Ameriku te predstavljaju jednu od najvažnijih etničkih komponenti u stvaranju latinoameričkih naroda koji pripadaju španjolskom govornom području (više od 225 milijuna ljudi). Španjolska je i u 20. stoljeću zadržala odlike emigracijskog prostora; u razdoblju građanskog rata iselilo se oko 500 000 građana iz Španjolske, a nakon Drugoga svjetskog rata više od 700 000, uglavnom u Južnu Ameriku. Španjolska danas broji oko 40 milijuna stanovnika na površini gotovo deset puta većoj nego što je ima Hrvatska.

U Velikoj Britaniji u nižim srednjim školama nacionalna povijest predstavlja važan dio nastavnog programa i na nju otpada 65% programa. Četiri nastavne teme predviđene su za obradu, a slijede jedna iza druge:

- Srednjovjekovna kraljevina: Britanija od 1066-1500;
- Nastanak Velike Britanije: krune, parlamenti i narodi od 1500-1750;
- Britanija od 1750 do oko 1900: "Pregled važnijih događaja, ličnosti, svjetska ekspanzija, industrijalizacija i politički razvoj i njihov odraz u formiranju suvremene Britanije;
- Svijet u 20. stoljeću.

Preostale tri nastavne teme su:

- Točke preokreta u europskoj povijesti i europskim društvima prije 1914.
- Prošlost neeuropskih društava
- Od 11-14 godine – s učenicima tog uzrasta treba iskoristiti mogućnosti da se povijest proučava kroz lokalni kontekst: povijest Engleske, Irske, Škotske ili Welsa ovisno o zemlji u kojoj se uči te sa raznih aspekata: političkog, ekonomskog, tehnološkog, znanstvenog, društvenog, vjerskog, kulturalnog i estetskog.

U osnovnim točkama, koje moraju biti tijesno povezane među nastavnim temama, nastavnicima se preporučuje da izrađuju preglede glavnih događaja i promjena unutar njih, kao i između lokalne, britanske, europske i svjetske povijesti. Također se preporučuje razvoj različitih oblika povijesnog mišljenja te stavljanje analiza i interpretacija povijesnih činjenica u središte rada.

Nastavni program povijesti u srednjim školama Ruske Federacije pokazuje različite odnose između lokalne/regionalne, nacionalne, europske i svjetske povijesti. Nacionalnoj povijesti posvećeno je 65% od ukupnog broja nastavnih sati. Prema posljednjoj reformi iz 1990. godine propisuje se poučavanje nacionalne i svjetske povijesti odvojeno i iz dva različita udžbenika. Prema zakonu iz 1999. godine školske vlasti u pojedinim pokrajinama i republikama mogu propisati dodatne teme te osigurati dodatne materijale za regionalne i lokalne aspekte povijesti (najviše do 15% od ukupnog broja sati). Pojam "lokalni" i/ili "regionalni" odnosi se na povijest ili ruskih republika (kao što su Dagestan ili Tatarstan) ili autonomnih pokrajina, ili na neku od etničkih grupa unutar Ruske Federacije. Možemo zaključiti da se nastava povijesti u Rusiji suočava s problemom dvaju pristupa nacionalnoj povijesti: "rusku povijest" preporučile su službene vlasti, a tzv. "regionalna povijest" se piše i poučava kao nacionalna povijest. Nastavni programi za ove potonje pišu se u regionalnim zavodima za stručno usavršavanje nastavnika i preporučuju ih regionalne vlasti.

Ono što je zajedničko programima povijesti u Velikoj Britaniji i Ruskoj Federaciji jest to da se "svjetska povijest" promatra iz nacionalne ili "internacionalne" perspektive, što nas navodi na zaključak da se kod njih svjetska povijest promatra kao "proširena" povijest moćne nacionalne države (Ecker 2003: 58).

Službena povijest

Na mnoge načine školska povijest oblik je “službene povijesti”. U gotovo svim državama sadržaj programa povijesti određuju vladina tijela. Program povijesti, zajedno s programima ostalih predmeta, utvrđen je zakonom. Od nastavnika se traži da poučavaju teme koje uključuju opću i nacionalnu povijest, razrađenu u većim ili manjim detaljima u nastavnim programima. Inovacije u programima u pravilu počinju “odozgo” i traže vladinu akciju te ozakonjenje poslije brojnih diskusija i konzultacija. Navedeno nas navodi na zaključak da neformalno službena povijest postoji, a nastavnici je osjećaju kao granicu unutar koje se moraju kretati.

Javni i poluslužbeni status školske povijesti bio je predmet rasprave članica Vijeća Europe na seminaru u Grazu 1994. godine. U nekoliko zemalja postojale su kontroverze oko novih verzija nacionalne povijesti u udžbenicima. Ove rasprave najoštrije se javljaju oko nedavne nacionalne povijesti, a mnogo manje oko drugih aspekata povijesti. U zemljama gdje udžbenike sponzorira Ministarstvo obrazovanja takvi tekstovi mogu se lako tumačiti kao “službena povijest”. Ali čak i u zemljama bez takva službenoga vladinog sponzoriranja postoje udžbenici povijesti koji se smatraju javnom verzijom nacionalne povijesti, pa ih kritiziraju kao neznanstvene. Vrlo rijetko ih hvale. U nekim zemljama postoji, ili je postojala zavjera šutnje o težini ili kontraverznim aspektima nacionalne povijesti te prešutna slaganja oko toga da se pojedini sadržaji ne stave u nastavni program ili udžbenik. Pa i u zemljama gdje su povjesničari potpuno slobodni od vladine cenzure, vlade ipak imaju znatan utjecaj na školsku povijest, ne samo kroz legislativu nego i kroz inspekcije i ispite.

Postoji i drugi način na koji bismo mogli tumačiti pojam “službena povijest”: to je verzija nacionalne povijesti široko prihvatljiva javnom mnijenju. Ovo drugo tumačenje pojma dolazi iz država gdje su moguće najšire javne rasprave o nastavi povijesti i gdje se školska povijest slobodno kritizira. U svim zemljama promjene u verzijama nacionalne povijesti koja se poučava u školi najčešće vode do javnih rasprava. Na mnoge načine školska povijest je najjavniji oblik povijesti, verzija nacionalne priče najpristupačnije javnom mnijenju i oko koje u slobodnim društvima može biti mnogo rasprave (Low-Beer 1994: 36).

Nacionalna ili nacionalistička povijest?

Važnost nacionalne povijesti stalno se potvrđuje na sastancima nastavnika koje organizira Vijeće Europe. Nastavnici povijesti uvijek spominju opasnosti, ograničenja i uvjete bez kojih je znanstveni pristup nacionalnoj povijesti nemoguć. Tako izvještaj jednog važnijeg simpozija iz 1993. godine govori “da su se nastavnici složili da je legitimno shvaćanje prema kojemu je nastavni program povijesti sredstvo za razvoj i podršku nacionalnog identiteta, ali samo pod određenim uvjetima. Prije svega, oni su željeli naglasiti razliku između pojmova nacionalni identitet i nacionalizam te su se složili da nije prihvatljivo poučavati povijest sa svrhom da se unapređuju nacionalistički stavovi. Drugo, neki su sudionici smatrali da u onim zemljama gdje stanovništvo nije kulturalno i etnički homogeno treba uspostaviti jasnu ravnotežu između razvoja i potpore osjećaju zajedničkog političkog identiteta te davanja punog priznanja manjinskim etničkim i kulturalnim grupama i njihovu doprinosu povijesti nacije ili države u cjelini” (Low-Beer 1997: 37). Gore navedeno navodi nas na dvojbu o svrsi nastave nacionalne povijesti te stvara izvjesnu nelagodu oko ukupnih ciljeva koji se mogu tražiti od nastavnika povijesti.

Na nekim konferencijama Vijeća Europe proučavao se utjecaj televizije i drugih medija, kao i popularne povijesti na gradskim zidovima (grafiti). Nastavnici smatraju da u vezi s nacionalnim identitetom socijalizirajući čimbenici izvan škole vjerojatno igraju ključnu ulogu.

Dok se povijest upotrebljava i zloupotrebljava izvan razreda, jedan od ciljeva nastave povijesti treba biti “da se učenicima pruže alat, znanje, vještine i stavovi da se mogu nositi s tim temama”. Učenici bi trebali znati detaljno proučavati sve izvore informacija, medijska predočenja, kao i udžbenike sa stajališta njihove povijesne vrijednosti. Postoji suglasnost da bi udžbenici povijesti trebali pružati učenicima razna stajališta i dati im priliku da razvijaju intelektualne vještine. Jedino na taj način možemo izbjeći opasnost od širenja nacionalističke i šovinističke povijesti. Učenici moraju steći sposobnost da sami otkriju, raskrinkaju i izoliraju tendenciozne poruke.

Koliko daleko nastavnici u razredu trebaju ići s kontraverznim i osjetljivim temama iz nacionalne povijesti? Smatramo da se takve teme moraju dodirnuti kad god je to moguće jer je škola važno mjesto gdje se o tome može nešto naučiti. Na taj način nastava može voditi prema većem razumijevanju povijesnih činjenica te razumijevanju sukoba u društvu. Smatramo da su nastavnici povijesti obvezni ne biti neutralni, a posebno ne kada se radi o šovinizmu, ksenofobiji i rasizmu. Međutim, nastavnici koji obrađuju takve teme u razredu, mogu doživjeti neugodnosti, pa to traži prilično građanske hrabrosti. Njima je potrebna potpora njihove škole, društvene zajednice i vlasti.

Možemo primijetiti da se od nastave povijesti očekuju dvije stvari, naročito kod starijih učenika: da u učenicima razvija odgovarajuće intelektualne sposobnosti i stavove te da ih osposobi da budu promišljeni i kritični. S druge strane od nastave povijesti očekuje se i da bude konstruktivna, u smislu da produbljuje nacionalnu svijest. Postoji napetost između ova dva cilja.

Strukture i koncepcije nastave povijesti

Kako se poučava povijest u osnovnim i srednjim školama u europskoj praksi? Postoje četiri načina na koji se trenutačno tome pristupa (Ecker 2003: 55):

1. Povijest se poučava kao poseban predmet – to je slučaj npr. u Bugarskoj, Češkoj, Estoniji, Portugalu, Ruskoj Federaciji, Velikoj Britaniji, Hrvatskoj, a također i u svim ostalim državama nastalim na prostoru bivše Jugoslavije;
2. Povijest se poučava u trajnoj kombinaciji s geografijom – taj način ima dugu tradiciju u zemljama romanskoga govornog područja: u Španjolskoj, Portugalu i Francuskoj, ali i u Albaniji i Bugarskoj.
3. Povijest se poučava kao integrirani predmet, npr. “povijest i sociologija” u Austriji ili “povijest i građanski odgoj” u Nizozemskoj;
4. Povijest se poučava u okviru šireg predmeta kao što je “čovjek i društvo” u Mađarskoj ili “društvene znanosti” u Norveškoj, ili u okviru “građanskog odgoja” u nekim školama Velike Britanije. U Bugarskoj se raspravlja o novom nastavnom predmetu koji bi se mogao zvati “povijest i civilizacija”.

Ovaj kratak pregled pokazuje da postoje različiti pristupi uvođenju povijesnih sadržaja u nastavne programe europskih osnovnih i srednjih škola. Analiza programa otkriva razlike u koncepcijama povijesti koje se nalaze u podlozi nastavnih programa u raznim državama. Do stanovite mjere četiri nabrojene strukture imaju utjecaj na izbor koncepcije. Dok se analizirane tendencije mogu naći u svim nastavnim programima, glavni naglasak u prikazivanju i rekonstrukciji prošlosti znatno se razlikuje od zemlje do zemlje.

Prva koncepcija naglasak stavlja na političku i kulturnu povijest. Pozitivistička koncepcija historicizma – koji se koncentrira osobito na razvoj i promjene političke moći, uključujući i stvaranje većinske “nacije” i njezin odnos prema “svijetu” te njezin “kulturni doprinos ukupnom naslijeđu čovječanstva” – dominantna je ideja u strukturi takva nastavnog programa.

Kultura povijest ima više tradicionalan pristup, s naglaskom na povijesti arhitekture i umjetnosti. Ovaj pristup postao je značajan u državama istočne i jugoistočne Europe osobito nakon pada komunističkih režima, ali također nastavlja igrati značajnu ulogu i u zapadnoeuropskim državama.

Druga koncepcija ima svoje izvore u ideji da je nacionalna povijest dovela do stvaranja nacionalne države. Glavni sadržaj takve nacionalne povijesti odnosi se na herojski razvoj političke moći nacije u vremenu i prostoru. Tu ideju možemo naći u gotovo svakom nastavnom programu, iako se naglasci međusobno znatno razlikuju. Kolonijalistička i imperijalistička tradicija čini se još uvijek ima veliku ulogu u razvoju ove koncepcije u nekim zemljama, a potječe s kraja 19. stoljeća. Danas kada se mnogo veća pažnja posvećuje razvoju analitičkih i kritičkih sposobnosti učenika, a s ciljem da se oni osposobe donositi utemeljene prosudbe o ekonomskim, političkim, socijalnim i ekološkim temama u svakodnevnom životu, ova koncepcija naglo zastarijeva.

Čovjek i društvo, središnje pitanje svake sociološke teorije u 20. stoljeću, oblikuje pozadinu *treće koncepcije* povijesti. U njoj su aspekti socijalne i ekonomske povijesti pridodani, uključeni ili integrirani u tradicionalnu političku povijest. Ova koncepcija daje prednost problemskom i tematskom pristupu prošlosti, ujedno traži nov metodološki i metodički pristup poučavanju povijesti koji nisu dovoljno razvijeni niti poticani u pojedinim europskim državama. Zasad ova koncepcija prevladava u Austriji i Nizozemskoj.

Četvrta koncepcija temelji se na ideji formiranja građana za život u demokratskom društvu integriranjem povijesti u širi kontekst organizacijskog razvoja društva te pokriva aspekte građanskih prava, povijesti razvoja prava i njegovih institucija, kao i razvoj i organizaciju političkih struktura u državama i građanskom društvu. Ova koncepcija stvorena je da bude potpora legalizaciji političkih snaga današnjice, ili nasuprot tome, kritičkoj analizi i raspravi o razvoju i promjenama političkih i društvenih struktura. Ideja razvoja komunikacijskih, kritičkih sposobnosti kroz građanski odgoj preteže u propisanim tekstovima nastavnog programa.

Nacionalna povijest i formiranje nacionalnog identiteta ostaje glavna zadaća u svim koncepcijama, bez obzira na sve razlike i varijacije u njima. Razvoj akademske povijesne znanosti u drugoj polovici 20. stoljeća, na koji možemo gledati kao na "protu-pokret" nacionalnim koncepcijama povijesti, sigurno su imala svog odraza na školske programe, ali u mnogim zemljama te nove tendencije tek su dodatak tradicionalnom pristupu povijesnim sadržajima. Unatoč znanstvenim raspravama i alternativnim koncepcijama i aspektima, poput ekonomske, socijalne ili nove kulturne povijesti ili povijesti svakodnevice, pri odabiru problema i tema u programima, nacionalna povijest i formiranje nacionalnog identiteta, ostaje vodećom zadaćom povijesti u školama.

Zaključak

Svjesni smo činjenice da smo učenicima dužni pružiti znanstveno utemeljenu povijest. Međutim, postoje suprotna mišljenja o tome što se očekuje od nastave povijesti kod političara i u javnosti. Parlament Vijeća Europe, u svojoj preporuci o nastavi povijesti, utvrdio je da je "povijesna svijest važan dio građanske svijesti, bez koje su pojedinci vrlo ranjivi i podložni političkoj i drugoj manipulaciji". Školsku povijest pojedine vlasti često upotrebljavaju za ideološku indoktrinaciju i ona je najviše izložena toj vrsti manipulacije. Zaštita od toga je također odgovornost vlade. Svi ćemo se složiti s tvrdnjom Vijeća Europe da mladi imaju pravo učiti povijest koja nije sredstvo manipulacije. Država bi morala poduprijeti to pravo mlade generacije i ohrabrivati odgovarajući znanstveni pristup bez vjerskih ili političkih predrasuda u svemu što se poučava. Za većinu mladih ljudi povijest počinje u školi. To ne bi smjelo biti jednostavno učenje napamet

slučajnih povijesnih činjenica, već uvod u spoznaju kako se došlo do povijesnog znanja, što je ujedno i razvoj kritičkog uma i razvoj demokratskog, tolerantnog, i odgovornog građanskog stava.

Elastičan okvir za nastavni program može stvoriti mjesto i za povijest manjina u određenim sredinama. U današnjim multietničkim, multirasnim i podijeljenim društvima potrebno je predvidjeti posebne mogućnosti da manjinske grupe predočile svoju vlastitu povijest u nacionalnom okviru. Lokalna povijest prikladno je mjesto gdje manjine mogu izraziti svoju povijest i tako očuvati svoj identitet.

Literatura

1. Bertoša Miroslav, *Izazovi povijesnog zanata: lokalna povijest i sveopći modeli*, Zagreb: Antibarbarus, 2002.
2. Bourdillon Hilary, *History and Social Studies – Methodologies of Textbook Analysis*, Amsterdam/Lisse: Swets&Zeitlinger, 1992.
3. Braudel Fernand, *Civilizacije kroz povijest*, Zagreb: Globus, 1990.
4. Čičak-Chand Ružica, Kumpes Josip, *Etničnost, nacija, identitet*, Zagreb: Jesenski i Turk, 1998.
5. Durr Karlheinz, Spajić-Vrkaš Vedrana, Ferreira Martins Isabel, *Učenje za demokratsko građanstvo u Europi*, Zagreb: Filozofski fakultet – Centar za izobrazbu i dokumentaciju u obrazovanju za ljudska prava i demokratsko građanstvo, 2002.
6. Ecker Alois, *Initial training for history teachers: structures and standard in 13 member states of the Council of Europe*, Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2003.
7. Delors Jacques, *Učenje – blago u nama*, Zagreb: Educa, 1998.
8. *Education for Mutual Understanding in an International Context*, Report of the European Teachers' Seminar, Belfast, 1994.
9. Hodge Carole, Grbin Mladen, *Europa i nacionalizam: nacionalni identitet naspram nacionalnoj netrpeljivosti*, Zagreb: Durieux, 2000.
10. Katunarić Vjeran, *Sporna zajednica: novije teorije o naciji i nacionalizmu*, Zagreb: Jesenski i Turk, 2003.
11. Liegeois J-P, Roma, *Gypsies, Travells*, Strasbourg: Council of Europe Press, 1994.
12. Low-Beer Ann, *The Council of Europe and School History*, Strasbourg: Council of Europe Press, 1997.
13. Low-Beer Ann, *The Reform of History Teaching in European Countries in Democratic Transition*, Report of the Seminar at Graz, 1994.
14. Stradling Robert, *Nastava europske povijesti 20. stoljeća*, Zagreb: Srednja Europa, 2003.

Kontroverze o naciji i nacionalizmu: Hrvatska i Europa od političkog do etno-nacionalizma i natrag

Nacija i nacionalizam u fokusu društvenog i znanstvenog interesa

Istraživači, i ne samo oni, suglasni su u ocjeni da je fenomen nacije i nacionalizma jedan od najdjelatnijih čimbenika povijesnih kretanja u posljednjih više od dva stoljeća. Doista, učinci fenomena nacije i nacionalizma na različite su načine umnogome određivali sudbine ljudi, kako pojedinaca tako čitavih društvenih skupina, od kraja 18. st. do danas. Snažna prisutnost fenomena nacije i nacionalizma prenijela se iz 19. stoljeća, tog "vijek narodnosti", kako su ga nazivali hrvatski suvremenici, u 20. stoljeće i postala globalnim fenomenom te se prelila i u treće tisućljeće. No, teško da među istraživačima novovjekovnih društvenih i političkih pojava postoji tako malo suglasnosti o nekom istraživačkom problemu kao o fenomenu nacije i nacionalizma i njihovoj povijesnoj ulozi. To je i razumljivo jer nacija nije kategorija izvan pojedinca, pa ni izvan istraživača. Nacija je sama po sebi vrijednosno neutralna kategorija, nju se kao fenomen ne može ocjenjivati ni u negativnom ni u pozitivnom smislu. Nacija je povijesna činjenica, u sociološkom smislu velika grupa, skupina ljudi s osjećajem međusobne pripadnosti, odnosno pripadnosti zasebnom kolektivnom identitetu. Pripadnost naciji zbog toga uz racionalnu sadrži i emotivnu, iracionalnu sastavnicu. Nacija je, naime, univerzalni novovjekovni fenomen, ali se povijesno ostvaruje lokalno, u različitim nacijama, a to znači – kao i svaka druga kolektivna osobnost – uključivanjem (integracijom pojedinaca u naciju) i isključivanjem (uspostavljanjem razlike, „diferencijalnog razmaka“ prema drugoj skupini). Zbog toga je osjećaj pripadnosti naciji pogodan za različitu svjesnu i podsvesnu upotrebu te može poslužiti kao sredstvo za ostvarenje najrazličitijih interesa i za opravdanje postupaka od najplemenitijih do manipulacije nacijom u svrhu opravdanja najnečasnijih ciljeva.

Budući da ni istraživači nisu lišeni ni emotivnog stajališta prema vlastitoj naciji ni interesnog angažmana, hladni znanstveni pristup istraživanju nacije i fenomena nacionalizma nije nimalo lak. On zahtijeva odmak od vlastitih emocija i neposrednog angažmana u interesu racionalne, u krajnjoj konsekvenciji korisnije, znanstvene spoznaje fenomena nacije i nacionalizma. Ali ni to nije moguće bez ostatka, što se osjeća i u najkritičnijih istraživača (a autor ovih redaka ne može iz toga ni sebe isključiti), što svakog istraživača usmjerava prema određenoj istraživačkoj metodi, skreće njegovu pozornost prema određenom aspektu pojave i daje obojenje rezultatima njegovih istraživanja. I ovo izlaganje je zbog toga vođeno sviješću da svako istraživanje, pa i istraživanje nacije i nacionalizma, tendira prema znanstvenoj istini nikad je sasvim ne dosežući, ali također i uvjerenjem da su toj istini bliža istraživanja koja su manje radikalno ideološki obilježena i koja se strože pridržavaju znanstvene metode.

Sociološka, politološka i povijesna istraživanja nacije i nacionalizma su potkraj 20. st. potaknula nov uspon nacionalizma nakon pada Berlinskog zida 1989. god. i sloma socijalističkog sustava, sa svim njegovim regionalnim i globalnim posljedicama. Ovaj uspon je doveo do raspada višenacionalnih država i nastanka novih, nacionalnih država na prostorima srednje, istočne i jugoistočne Europe, ponekad u krvavom raspletu, kao u slučaju raspada Jugoslavije i osamostaljenja njezinih nekadašnjih republika, među ostalim i Hrvatske. Istodobno je izazvao strah Zapada od mogućeg kaosa nakon raspada Sovjetskog saveza i nestanka kontrole nad njegovim nuklearnim naoružanjem te strah – ne treba ni to zapostaviti

– od mogućeg prenošenja virusa nacionalizma na države Zapada. Ocjene nacionalizma, napose kad je riječ o prostoru srednje, istočne i jugoistočne Europe, kreću se zbog toga do danas u širokom rasponu od euforičke mitologizacije kod dijela povjesničara s toga područja, do osjećaja odbojnosti na granici osude kojom prošlim i suvremenim nacionalizmima pristupaju i neki od istaknutih zapadnih istraživača.

U tom se rasponu kreću, manje ili više izričito, i ocjene hrvatskog nacionalizma 19. i 20. stoljeća kao jednog od srednjoeuropskih nacionalizama. Pritom se sam značaj nacija s tog područja, njegovih nacionalizama i nacionalnih država, često ocjenjuje kroz pojave kao što su pokušaji stvaranja “čistih” nacionalnih država asimilacijom nacionalnih manjina, istjerivanjem ili fizičkim istrebljenjem manjina, kroz pojave koje su svoju kulminaciju dosegnule prvi put u pojavi rasističkog nacizma i njegovih lokalnih derivata za Drugoga svjetskog rata, a zatim u zadnjem desetljeću 20. st. u fenomenu, vezanom napose uz raspad Jugoslavije, koji je eufemistički nazvan “etničkim čišćenjem”. Jedno i pol desetljeće nakon pada Berlinskog zida Europska unija se proširila na zemlje srednje i istočne Europe do granica Rusije, Bjelorusije i Ukrajine, osim na Hrvatsku koja je pristupila pregovorima o mogućem priključenju. Pregovorima su s područja jugoistočne Europe pristupile Bugarska i Rumunjska, dok su nekadašnje jugoslavenske republike Bosna i Hercegovina, Srbija s Kosovom, Crna Gora i Makedonija još uvijek u previranju te je Zapad jednako oprezan prema nacionalizmima koji bi ga mogli rastrojiti dopusti li se da se i na njegovu prostoru razmašu u svom ekstremnom obliku. Nacionalizam, ne samo onaj ekstremni, napose je neprihvatljiv onima koji ga osjećaju kao prepreku (neo)liberalnom konceptu Europe ili svijeta u procesu globalizacije.

Terminološki nesporazumi

1. Nacija

U istraživanjima se pritom neprestano provlači shvaćanje o različitom značaju zapadnih i srednjoeuropskih nacija. S jedne strane ističe se onaj sadržaj pojma “nacija” pod kojim su na Zapadu provedene društvene i političke promjene na kraju 18. i početku 19. st, počevši od emancipacije kolonija na američkom kontinentu (Sjedinjenih Američkih Država i država na južnoameričkom kontinentu) do Francuske revolucije 1789. god. koja je naciju – paradigmatički za zapadno poimanje nacije – afirmirala kao političku zajednicu pojedinaca ravnopravnih građana, nositelja suvereniteta države nasuprot suverenitetu vladara “po milosti Božjoj”. Takvom shvaćanju nacije suprotstavlja se sadržaj srednjoeuropskih nacionalizama koji su pojam nacije vezali uz etnicitet, zbog čega se u zapadnoj znanstvenoj terminologiji i publicistici za te nacije ni ne rabi pojam “nacija” nego “etnička skupina” (*ethnic group*). Hrvatska javnost često nije pokazivala razumijevanje za takve terminološke distinkcije (koje često ni nisu bile vrijednosno neutralne) i s negodovanjem je primala izjave predstavnika pojedinih međunarodnih organizacija ili pisanje zapadnog novinstva o sukobu “etničkih Hrvata” i “etničkih Srba” nakon 1991. god, smatrajući da se time Hrvate, koji sebe doživljavaju kao “naciju” a ne kao “etničku skupinu”, percipira kao jedno od nekih primitivnih plemena.

Organizacija koja obuhvaća sve države svijeta nosi, u skladu sa zapadnim pojmom nacije, naziv Organisation of the United Nations (Organizacija ujedinjenih nacija), pod pojmom “nations” (“nacije”) razumijevajući države, a ne nacije u srednjoeuropskom smislu. Nasuprot tome će hrvatski građani, primjerice, govoriti o Hrvatima kao pripadnicima hrvatske “nacije” neovisno o tome jesu li oni državljani Hrvatske, SAD, Njemačke ili Bosne i Hercegovine. Shvaćat će i Francuze kao naciju u smislu etničko-jezično-kulturne pripadnosti, neovisno o tome što francuski pojam “la nation” ima drugačiji sadržaj. Govorit će i o različitu “nacionalnom” (npr. hrvatskom) podrijetlu građana SAD, a osjetit će da sadržaj izraza “američka nacija” za ukupnost građana SAD nije adekvatan sadržaju koji sami pridaju pojmu “nacija”. Pogotovu će zastati kad pročitaju u novinama da npr. američki ambasador u Bosni i Hercegovini poznaje samo jednu, “bosansko-hercegovačku naciju”, dok prema hrvatskom shvaćanju u Bosni i Hercegovini postoje tri nacije:

hrvatska, srpska i muslimanska/bošnjačka. Zbog toga će Hrvati govoriti o sportskim uspjesima “Amerikanaca” na sportskim natjecanjima, neovisno o njihovu nacionalnom podrijetlu ili rasnoj pripadnosti, shvaćajući pod nazivom “Amerikanci” njihovo “američko” državljanstvo, odnosno shvaćajući ih kao državljane Sjedinjenih Američkih Država, ali bi im bilo neobično Hrvatima nazvati “etničkog” Bugarina koji je olimpijske medalje u dizanju utega osvajao kao član reprezentacije Republike Hrvatske. Uzevši najopćenitije, danas će “Amerikanci” svoju pripadnost američkoj naciji potvrđivati pozivajući se na pripadnost državi te na njezin Ustav i ustavne amandmane koji im osiguravaju građansku slobodu i ravnopravnost, Francuzi na Francusku koja im od svog modernog utemeljenja osigurava građanske slobode i ravnopravnost kako ih je za Francuske revolucije formulirala “Deklaracija o pravima čovjeka i građanina”, ali i na velebnu francusku kulturu, a Hrvati će pripadnost hrvatskoj naciji definirati prije svega kroz kulturu, jezik i povijesni kontinuitet “od stoljeća sedmog”.

2. Nacionalizam

Termin “nacionalizam” s vremenom je mijenjao sadržaj. Izvorno su njime na Zapadu i u srednjoj Europi obuhvaćane pojave vezane uz pojam nacije, a označavao je prije svega nacionalni osjećaj u pozitivnom smislu. Pojavom nacionalsocijalizma, odnosno nacizma i njegova načina uporabe pojma “nacija” povezanog s rasizmom, na Zapadu je taj termin počeo dobivati nove konotacije te se po završetku Drugoga svjetskog rata počeo općenito rabiti u politički negativnom smislu. Danas se u zapadnoj publicistici i znanstvenoj literaturi uz srednjoeuropske nacije u 19. i 20. st. veže pojam nacionalizma u pejorativnom značenju, kao težnje za stvaranjem nacionalne države, tj. države zasnovane ne na građanskim načelima, nego na etničko-nacionalnom načelu, što je, po tom shvaćanju, neminovno vodilo raspadu višenacionalnih, multikulturalnih država (poput Habsburške Monarhije) i nastanku novih, nacionalnih država. To je teritorijalnim zaokruživanjem, odnosno međusobnim razgraničavanjem novih država na etničko-jezičnom načelu, dovelo do nastanka “nacionalnih manjina” (a tada tek i nastaje taj pojam) te – po tim shvaćanjima također neminovno – do sukobljavanja oko razgraničenja država, težnje za stvaranjem “čistih” nacionalnih država, pokušaja asimilacije manjina, istjerivanja njihovih pripadnika itd., a u krajnjim slučajevima do genocida, odnosno “etničkog čišćenja” – pojma vezanog uz raspad višenacionalne Jugoslavije. Uz zapadne nacije se pak vezuje pozitivni pojam patriotizma.

Termin “nacionalizam” u srednjoj Europi, pa i u Hrvatskoj, izvorno nije imao sam po sebi negativno obojenje, a “patriotizam” i “nacionalizam” često su shvaćeni kao istoznačnice. Nacija i nacionalizam kada su se pojavili bili su povezani s liberalnom idejom, idejom slobode i ravnopravnosti te solidarnosti svih naroda. Pritom samo nacionalno motivirano uvjerenje i djelovanje (dakle nacionalizam) nosi pozitivni predznak te pojam “nacionalno-oslobodilačkog pokreta”, borbe protiv “nacionalnog ugnjetavanja”, za afirmaciju “nacionalnog identiteta” i za “nacionalno oslobođenje i ujedinjenje”, tj. za nacionalnu državu, nosi pozitivni vrijednosni sadržaj. A negativnosti koje se čine u ime nacije ne smatraju se inherentnima nacionalizmu, zbog čega nose i zasebno ime kao “nacionalna isključivost”, “nacionalni ekskluzivizam” i “šovinizam”.

Pojam nacionalizma u hrvatskoj je političkoj praksi s vremenom mijenjao smisao, dijelom i u skladu s općenitom promjenom značenja tog pojma nakon Drugoga svjetskog rata. U socijalističkoj Hrvatskoj i Jugoslaviji se od 1960-ih godina termin “nacionalizam” počeo rabiti kao eufemizam umjesto izraza “šovinizam” kako za ekstremne manifestacije nacionalizma, tako za blaže oblike isticanja nacionalnog identiteta koje su vladajuće strukture ocjenjivale kao pojave opasne za “bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti Jugoslavije” te zbog toga politički nepoželjne. U novije vrijeme izrazu “nacionalizam” vraća se u znanstvenoj literaturi izvorni smisao. Zbog toga se pejorativni prizvuk koji se na Zapadu pridaje pojmu nacionalizma ne uklapa u suzvučje tradicionalnog hrvatskog poimanja nacionalizma. Pojedinci ipak i u Hrvatskoj, napose neki od politologa i sociologa, posljednjih godina naginju uporabi pojmova nacije i nacionalizma u njihovu “zapadnom” sadržaju.

Dapače, ni u zapadnim znanostima termin “nacionalizam” nije više rezerviran isključivo za srednjoeuropsku sredinu, već se srednjoeuropskom etno-nacionalizmu suprotstavlja zapadni kao “politički ili građanski nacionalizam”. To govori o shvaćanju da su nacija i nacionalizam ipak jedinstveni fenomen, zbog čega možemo govoriti samo o razlikama u sadržaju i načinu njihova povijesnog manifestiranja koje proizlaze iz različitih povijesnih uvjeta njihova oblikovanja i djelovanja.

Nacija – „primordijalna“ ili „artificijelna“, u svakom slučaju „sporna zajednica“

U raspravama o naciji i nacionalizmu ipak izostaje jednoznačni odgovor na pitanje što je to nacija. Prema najopćenitijoj sociološkoj formulaciji, nacija je velika grupa, tj. velika ljudska skupina, zajednica s osjećajem vlastitog identiteta. Međutim, istraživanja i teorijska razmatranja fenomena nacije rezultirala su suprotstavljenim ocjenama o značaju i čimbenicima koji su uvjetovali nastanak fenomena nacije te o procesima oblikovanja nacija. U dijelu hrvatskih povjesničara još uvijek postoji implicitna pojednostavnjena predodžba o naciji kao fenomenu građanskog društva nastalom djelovanjem “mladoga građanstva”, kako je to formulirala marksistička teorija, a češće se pojam “nacija” izjednačava s pojmom “narod” tradicionalne etnologije na koju se oslanjala ideologija međuratne Hrvatske seljačke stranke braće Antuna i Stjepana Radića. Istodobno o naciji kao fenomenu postoji pozitivistički utemeljena predodžba kao o ljudskoj skupini koju povezuje zajedničko podrijetlo, prošlost, zemljište, država, kultura, jezik, pa i zajedničko tržište i sl, tj. identitet kojih je određen kao mehanički zbir različitih osobina.

Naprotiv, suvremene društvene znanosti identitet vide kao strukturiranu cjelinu i stoga pojedinačne osobine kao elemente koji tek međusobno funkcionalno povezani i međusobno uvjetovani stvaraju osjećaj pripadnosti zasebnoj zajednici kao skupini s vlastitim identitetom. Zbog toga i postoje nacije s izrazitim identitetom koje ne raspolažu nekim od spomenutih obilježja. Tako neke nacije npr. nemaju vlastiti jezik, poput Škota koji danas govore engleski, a koji su napustili svoj jezik keltskog podrijetla očuvan danas samo kao govorni jezik nekih izoliranih otočkih zajednica na sjeveru Škotske; ili npr. neke nacije imaju dva standardna jezika poput Armenaca. Ali u cijelosti, kroz šumu suvremenih istraživanja i teorijskih razmatranja o oblikovanju nacija teško je probiti put te je nacija u znanosti doista „sporna zajednica“ (kako je to konstatirao Vjeran Katunarić). Neki od najistaknutijih istraživača (kao Clifford Geertz) naciju vide kao „primordijalnu“ zajednicu zasnovanu na duboko ukorijenjenoj društvenoj i individualnoj svijesti o etničkom identitetu, tj. zastupaju shvaćanje o kontinuitetu između nacije i prethodnih etničkih zajednica. Drugi, naprotiv, na različite načine inzistiraju na modernitetu nacije nastale zajedno sa suvremenim novovjekovnim društvom, ponekad gotovo *ex nihilo*, ni iz čega i “odozgo”. Tako npr. Ernest Gellner naciju smatra artificijelnom, „izumljenom“ tvorevinom nastalom u doba oblikovanja industrijskog društva i pojačanog procesa urbanizacije koji su doveli do nestajanja tradicionalnih zajednica te su ideju nacije oblikovali i unijeli u puk „odvjetnici, učitelji i svećenici“. Anthony D. Smith nastoji pomiriti primordijalističku i modernizacijsku teoriju smatrajući da svaka od postojećih nacija ima svoju povijesnu etničku jezgru. Većina istraživača danas naciju izričito vidi kao učinak novovjekovnih modernizacijskih procesa, shvaća je (poput Miroslava Hrocha) kao dio moderniteta i kao kvalitativno novu zajednicu, ali ipak (poput Erica Hobsbawma) ne poriču da su nacije oslonjene na ranije supralokalne kolektivitete koji su imali obilježja “protonacionalnih” zajednica.

Činjenica je da je nacija jedinstveni i danas već globalni fenomen, koji je zadobio znatno važniju i ima kvalitativno drugačiju ulogu u društvu od različitih povijesnih i suvremenih osjećaja zavičajnosti. Međutim, nacije su u svojoj povijesnoj pojavnosti nastajale u najrazličitijim društvenim, političkim i kulturnim uvjetima i u velikom vremenskom rasponu od (do danas) više nego dva stoljeća. Dok se o francuskoj naciji u suvremenom smislu riječi može govoriti već u 18. st. a o hrvatskoj naciji u prvoj polovici 19. st, u samoj Europi, i to u neposrednom hrvatskom susjedstvu, na području nekadašnje Jugoslavije, neke nacije (Makedonci, Crnogorci i Muslimani/Bošnjaci) konačno su se afirmirale kao zasebne individualnosti tek tijekom posljednjih jedva pola stoljeća, u razdoblju socijalističke Jugoslavije ili dapače

u vrijeme sloma socijalističkog sustava i raspada jugoslavenske države: neke od njih potvrdile su se kao nacionalne individualnosti neposredno pred očima današnje generacije. Zbog toga je teško naći zajednički nazivnik za sve pojavne oblike općeg fenomena nacije i nacionalizma te utvrditi što je zajedničko nacijama i procesima tijekom kojih su se oblikovale konkretne nacije kao zajednice s osjećajem vlastitog identiteta. Ocjena o modernitetu nacije omogućuje da se specifičnost nacije kao velike ljudske skupine i zajednice s vlastitim identitetom definira povijesno, tj. da se odredi u odnosu prema predmodernoj zajednici. Sagledavanjem nacije s povijesnog aspekta moguće je utvrditi koja je to *differentia specifica* po kojoj se nacija u modernom smislu riječi razlikuje od predmodernih zajednica, odnosno moguće je značaj nacije odrediti pomoću razlike između funkcije nacije u modernom društvu i funkcije *predmodernih* supralokanih, nadzavičajnih zajednica.

Prednacionalne (predmoderne) zajednice – hrvatska etnička zajednica i staleška “natio croatica”

U europskom predmodernom društvu najobuhvatnije supralokalne zajednice bile su etničke zajednice i staleške “nacije”. U hrvatskom slučaju to su bile, s jedne strane novovjekovna hrvatska etnička zajednica, tj. etnija na razini seljačkih društava i općenito na “pučkoj” razini, “narod” terminologijom tradicionalne etnologije te, s druge strane, novovjekovna staleška “natio croatica” hrvatskoga plemstva i njegovih društvenih pratitelja. One su se ipak međusobno presijecale preko različitih drugih lokalnih i supralokalnih zajednica i identiteta povlaštenih skupina, municipaliteta, pokrajinskih identiteta i sl.

I kod plemstva je, doduše, postojala etnička svijest kao svijest o etničkom podrijetlu (pa i kroz legendu o doseljenu Hrvata sačuvanu kod Konstantina Porfirogreneta i preuzetu u hrvatsku plemićku ideologiju) te svijest o jezično-kulturnom identitetu. No, to nije bilo načelo političkog organiziranja plemstva po kojem se ono osjećalo kao “natio croatica” kojoj su kao “hrvatski” plemići mogli pripadati i pripadali su pojedinci drugačijega, “stranoga” etničkog podrijetla. Staleška “natio” je institucionalizirana u feudalnoj državi – ona je i politička zajednica, osviještena kroz sustav plemićke ideologije oslonjene na povijesnu predodžbu o kontinuitetu hrvatske državnosti. Hrvatska staleška “nacija” bila je identična s hrvatskim kraljevstvom, a hrvatski “regnum” je, u predodžbi plemstva u ranom novom vijeku, obuhvaćao realni i povijesni teritorij na koji su se prostirala prava plemstva i hrvatskog kraljevstva i koji je, svojim granicama prije osmanskih i mletačkih zaposjedanja, obuhvaćao prostor bilo širi od granica hrvatskog etničkog prostora (npr. u Bosni), ili ga nije sasvim obuhvaćao (npr. Istru).

Novovjekovna hrvatska etnička zajednica obuhvaćala je najveći dio stanovništva – “puk”: prije svega selo sa stanovništvom u različitu društvenom statusu, kmetskom ili krajiškom u sjevernoj Hrvatskoj, kolonatskom u primorju, sa statusom „raje“ u Bosni i Hercegovini, stanovništvom najvećim dijelom nepismenim, ali s vlastitom pučkom kulturom. Ta etnička zajednica, na razini agrarnog društva, nije bila institucionalizirana ni politički operacionalizirana, tj. nije bila *politička* zajednica. Ona se oblikovala prije svega kao kulturni identitet u najširem smislu pojma “kultura” kako ga rabi etnologija i socijalna antropologija. Egzistirala je velikim dijelom na razini spontanosti i neosviještenosti, s vrijednostima izraženima u pojedinim elementima usmenog stvaralaštva, interferirajući s različitim osjećajima uže zavičajnosti. Etnička zajednica živjela je svoj autonomni život, neovisno o granicama realnog ili povijesnog teritorija koji je obuhvaćala staleška “nacija”, odnosno staleška država. Ona ipak nije bila sasvim odvojena od gornje razine društva na kojoj je bila operativna staleška “nacija”, već su joj sa te razine – preko medijatora, različitih posrednika, pripadnika različitih upravnih razina države, odnosno vlastelinstva, svećenstva, prije svega župničkog, kroz literaturu namijenjenu puku i sl. – dolazili pojedini elementi civilizacijskih dostignuća, kulture, društvenih i moralnih konfesionalno posredovanih vrijednosti. Ove su vrijednosti, zajedno s tradicionalnim sadržajima, imale udjela u oblikovanju društvenih vrijednosti i svijesti etničke zajednice o vlastitom identitetu. Na prostorima gdje su se susretale različite konfesije i njihove institucije,

napose u jugoistočnoj Europi gdje su ulogu medijatora imale prije svega klerici, pripadnici različitih vjerske institucije, konfesionalna pripadnost je bila okvir oblikovanja etnija kao etno-konfesionalnih zajednica.

O hrvatskoj staleškoj “naciji” i hrvatskoj etničkoj zajednici može se govoriti kao o protonacionalnim zajednicama, odnosno može se govoriti o njihovu hrvatskom pučkom i plemićkom protonacionalizmu. Hrvatska nacija će od njih neke elemente preuzeti u svoju tradiciju kao obilježja vlastitog identiteta, a etnička zajednica će biti okvir koji će obuhvatiti nacija u razdoblju “nacionalizacije masa” i koji će odrediti obrise hrvatskog prostora.

Nacija – politički (građanski) i etno-nacionalizam

Ako se iz brojnih obilježja prednacionalnih zajednica i nacije u suvremenom smislu riječi izluči i kao kriterij razlikovanja uzme podatak o njihovu socijalnom obuhvatu, može se utvrditi da su predmoderne zajednice pratile stratifikaciju, raslojenost staleškog društva, tj. da je svaka od njih integrirala pripadnike tek pojedinih slojeva polariziranoga predmodernog društva. Etnička zajednica (“narod”) egzistirala je na razini seljačkih društava i općenito na “pučkoj” razini, a staleška “nacija” integrirala je gornje društvene slojeve, tj. plemstvo i njegove socijalne pratitelje: uz plemstvo municipalno građanstvo slobodnih kraljevskih gradova, svećenstvo i inteligenciju. Naprotiv, nacija u suvremenom smislu riječi, za razliku od zajednica predmodernog društva, obuhvaća bez ograničenja pripadnike svih društvenih slojeva. S druge strane, nacija se na različite načine naslanja na te prednacionalne zajednice.

Nacija je, kao što je već rečeno, nastala u sklopu novovjekovnih modernizacijskih procesa kao njihov dio i učinak, tj. modernizacijski procesi stvorili su uvjete u kojima je tek mogla nastati nacija kao zajednica novog tipa. Nastanak nacije omogućile su bitne promjene u sklopu modernizacijskih procesa koje su dovele do oblikovanja jedinstvenoga socijalnog, političkog i kulturnog polja. Naime, tehnološki napredak u agrarnoj i manufakturnoj proizvodnji i prometu te razvoj tržišta u novom vijeku još su u feudalnom društvu omogućili gospodarski uspon pripadnicima nepriviligiranih slojeva u gradu i na selu, doveli su do razvoja građanstva i općenito do socijalne stratifikacija, tj. do raslojavanja feudalnog društva dotad imovinski duboko polariziranog i pravno podijeljenog u staleže. Složeno društvo zahtijevalo je nove institucije u upravi i stvaranje obrazovanog upravnog osoblja. Stvaranje središnje upravljane i unificirane uprave te birokratskog državnog aparata preuzele su u svoje ruke apsolutističke monarhije. Zbog toga govorimo o procesu političke modernizacije, stvaranju institucija moderne države i njime popraćenoj kulturnoj standardizaciji, što je uključivalo i oblikovanje nacionalnih standardnih jezika. Sve su te promjene rastočile podlogu feudalnih odnosa i staleškog sustava te stvorile napetosti koje će se na europskom kontinentu razriješiti revolucijama: od Francuske revolucije 1789. do revolucije 1848. god. u srednjoj Europi. Ove revolucije će položiti temelje građanskom društvu utemeljenom na načelima liberalizma i demokratizma.

Tijekom ovih procesa nestajalo je društvenih i pravnih barijera između različitih slojeva. Plemstvo se gospodarski i društveno stopilo s građanstvom, selo se raslojilo, a širenjem školstva obrazovanje se proširilo i na pučke slojeve u gradu i na selu te su i oni postali čimbenicima u političkom životu. Na toj podlozi, na tom jedinstvenom socijalnom, političkom i kulturnom polju, mogla je nastati nacija u modernom smislu riječi, tj. zajednica koja obuhvaća pripadnike svih društvenih slojeva. Ona je, različito od etničke zajednice, osviještena zajednica te svijest o sebi i vlastitom identitetu stvara oblikujući nacionalnu ideologiju. Ona je i politički djelatna i teži se institucionalizirati kao politička zajednica: od staleške “nacije” preuzima državu i njezine institucije mijenja u skladu s potrebama novog društva.

Na početku ovog izlaganja spomenute su razlike između zapadnog i srednjoeuropskog poimanja nacije. Za zapadni model oblikovanja nacije kretanjem „od države k naciji“ paradigmatičan je primjer francuske nacije. Tamo je apsolutistička monarhija tijekom 17. i 18. st. oblikovala institucije moderne države, a francuski standardni jezik, temeljen na jeziku područja Île de France na kojem se smjestio Pariz kao upravno središte, postao je službenim jezikom. Ovaj je jezik potisnuo druge jezike temeljene na drugim francuskim narječjima, ali i na nefrancuskim jezicima poput bretonskog

jezika keltskog podrijetla na sjeveru Francuske, potisnuvši tako lokalne pučke i plemićke protonacionalizme. Snažno i zbog toga samouvjereno građanstvo koje je preuzelo francusku državu stvorilo je – sukladno ideji slobode i jednakosti koju je suprotstavilo staleškom društvu – pojam nacije kao političke zajednice građana ravnopravnih pojedinaca i kao izvorišta suvereniteta u odnosu prema vladaru koji je svoj suverenitet legitimirao predstavljajući se kao kralj “*Dei gratia*”, tj. po milosti Božjoj. Zbog toga su pripadnici tako shvaćene nacije svi građani, neovisno o njihovu etničkom podrijetlu, rasnoj ili vjerskoj pripadnosti.

Srednja Europa je u novom vijeku kasnila u modernizacijskim procesima za Zapadom, zbog čega se o njoj u povijesnoj literaturi govori kao o modernizacijskoj periferiji, što se odnosi i na hrvatski prostor. Zbog toga je na tim prostorima, pa i u Habsburškoj Monarhiji, kasnila izgradnja moderne centralizirane države, čime je ostavljen prostor lokalnim društvenim elitama da pokušaju izgraditi institucije vlastite moderne države kao okvir za provođenje modernizacijskih procesa u skladu s vlastitim interesima. No, u sklopu šire političke zajednice koja je zahtijevala njihovu lojalnost one su se okrenule najprije provođenju kulturne standardizacije, tj. i oblikovanju vlastitog standardnog jezika. Nacionalizmi društvenih elita tih prostora, koji nisu raspolagale vlastitim „nacionalnim“ plemstvom i nisu imale „vlastite“ povijesne države koje bi mogli preuzeti, usmjerile su se prema oblikovanju vlastite kulturne tradicije i oslanjale su se na pučki protonacionalizam, a elemente njegova identiteta, napose jezik kao osnovicu standardnog jezika, uključivali su u nacionalni identitet. Uspon građanstva bio je na tim prostorima usporen, a imućnije građanstvo interesno se vezalo uz plemstvo, dapače težilo je ulasku u redove plemstva. Zbog toga u ključno doba oblikovanja nacija, u drugoj polovici 18. i prvoj polovici 19. st. nije postojalo snažno i samosvjesno građanstvo koje bi moglo naciju shvatiti kao političku zajednicu pojedinaca ravnopravnih građana. Te su društvene elite naciju vidjele kao etničku, jezično-kulturnu zajednicu i to kao kolektivitet nadređen pojedincu, kolektivitet koji određuje pojedinca. Nacionalni suverenitet zbog toga kod srednjoeuropskih nacionalizama ne proizlazi iz političke zajednice građana, već je njegov nositelj – nacija shvaćena kao kolektivitet utemeljen u etničkom, jezično-kulturnom identitetu. Njihov krajnji cilj stvaranje je samostalne nacionalne države u kojoj je nacija nositelj suvereniteta. Zbog toga se o nacionalizmu tog tipa i govori kao o etnonacionalizmu, a o samom procesu oblikovanja nacija u nacionalnih država kao kretanje „od nacije k državi“.

Hrvatski nacionalizam imao je u vrijeme svoga oblikovanja specifičnosti u odnosu na ostale srednjoeuropske nacionalizme. On se mogao osloniti ne samo na jezično-kulturni identitet, već i na institucije tradicionalne povijesne državnosti koje je tijekom 19. st. preuzeo u svoje ruke (uz ograničenja koja mu je nametao okvir zemalja ugarske krune i Habsburške Monarhije). Zbog toga je hrvatski nacionalizam, jednako kao i mađarski, bio kombinacija srednjoeuropskog etnonacionalizma i političkog nacionalizma zapadnog tipa, što je došlo do izražaja u pojmu „hrvatskog političkog naroda“ koji su u različitim varijantama zastupale sve hrvatske političke struje u drugoj polovici 19. stoljeća.

Nacionalna integracija i segmentacija građanskog društva

Nacija je u formativnom, „preporodnom“ razdoblju na srednjoeuropskom prostoru bila „nacija društvenih elita“, tj. u nju su se integrirali pripadnici tradicionalnih društvenih elita tadašnjeg socijalno polariziranog društva. No, u sklopu modernizacijskih procesa društvo se diferenciralo: u drugoj polovici 19. st. su na hrvatskom prostoru ojačali slojevi srednjega i sitnog građanstva, a novi građanski i pučki slojevi su se, dinamizacijom i demokratizacijom društva, širenjem školstva i obrazovanja, politički aktivirali i također integrirali u naciju. Istodobno s procesom oblikovanja „masovnog društva“ od kraja 19. i u 20. st. tekao je proces o kojem se govori kao o „nacionalizaciji masa“.

Istodobno, procesi nacionalne integracije vodili su segmentiranju građanskog društva u nacionalne države. Ovi procesi, na prostoru srednje, istočne i jugoistočne Europe vođeni etnonacionalizmima ili u kombinaciji s političkim nacionalizmom, tekli su tijekom 19. st. i dovršeni su tek krajem 20. st, kada je i Hrvatska stekla samostalnost. Na dijelu prostora jugoistočne Europe (u dijelovima nekadašnje Jugoslavije) oni ipak još nisu sasvim dovršeni.

No, čini se da politički i etno-nacionalizmi u Europi nisu više tako izrazito regionalno raspoređeni. U samoj Europskoj uniji nisu danas nepoznate pojave etnonacionalizma. Etnije koje su na Zapadu potisnule snažne centralizirane države ranoga novog vijeka kao da se bude (ostavljamo ovdje po strani problematiku imigrantskih etničkih skupina). U Velikoj Britaniji, koju se zbog prevlasti engleske etnije kolokvijalno naziva Engleskom, Škoti su već postigli političku autonomiju i Škotska danas raspolaže vlastitim parlamentom. Jezik koji nazivamo španjolskim zapravo je kastiljanski jezik, a Katalonci u južnoj Španjolskoj već su ostvarili kulturnu autonomiju s uporabom vlastitog, katalonskog jezika i teže za većim stupnjem političke autonomije, izričito zahtijevajući da dobiju status „nacije“. U Francuskoj se obnavlja bretonski jezični i kulturni identitet, djelatan je korzikanski nacionalizam, kao i već dugo baskijski nacionalizam u Španjolskoj i Francuskoj. S druge strane, u Hrvatskoj se mijenja retorika vodećih političara te danas politički javni nastupi rjeđe započinju riječima: “Hrvatice i Hrvati!”, a češće: “Građani Hrvatske!”, što govori o okretanju prema hrvatskom političkom, građanskom nacionalizmu. I od srpskih političkih čelnika u Hrvatskoj danas se može čuti izraz “hrvatski Srbi”, dapače “Srbi hrvatske nacionalnosti”, pri čemu je pojam nacije shvaćen u političkom smislu, u smislu lojalnosti „etničkih Srba“ Hrvatskoj kao političkoj zajednici ravnopravnih građana neovisno o njihovu etničkom podrijetlu.

Sve to govori da je nacija jedinstveni fenomen usprkos različitim tipovima nacionalizma, a također da nacionalni integracijski procesi u Europi nisu dovršeni. Oni su jednako tako dio stvarnosti Europske unije koja nastoji usklađivati političke i etničke nacionalizme, iz čega ne izostaje ni Hrvatska.

Literatura

1. Anderson Benedict, *Nacija: zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*, Zagreb: Školska knjiga, 1990.
2. Balakrishnan Gopal, *Mapping the Nation*, London – New York: Verso, 1996. i 1999. Zbornik članaka – sadrži priloge najvažnijih suvremenih autora, među ostalim: Benedict Anderson, Introduction, 1-16; Miroslav Hroch, From National Movement to the Fully-formed Nation: The Nation-building Process in Europe, 78-97; Ernest Gellner, The Coming of Nationalism and its Interpretation. The Myths of Nation and Class, 79-97; John Breuilly, Approaches to Nationalism, 146-174; Anthony D. Smith, Nationalism And The Historians, 175-197; Gopal Balakrishnan, The National Imagination, 198-213; Eric J. Hobsbawm, Ethnicity and Nationalism in Europe Today, 255-266; Tom Nairn, Internationalism and the Second Coming, 267-280; Jürgen Habermas, The European Nation-state – Its Achievements and Its Limits. On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship, 281-294; Michael Mann, Nation-states in Europe and Other Continents: Diversifying, Developing, Not Dying, 295-316.
3. Brubaker Rogers, *Nationalism Reframed: Nationalhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
4. Castells Manuel, *Moć identiteta*, Zagreb: Golden marketing, 2002.
5. Čičak-Chand Ružica i Kumpes Josip, (ur), *Etničnost, nacija, identitet. Hrvatska i Europa*, Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 1998.
6. Heršak Emil (ur), *Etničnost i povijest*, Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 1999.
7. Hroch Miroslav, *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, Cambridge, 1985.
8. Gellner Ernest, *Nacije i nacionalizam*, Zagreb: Politička kultura, 1998.
9. Hobsbawm Eric, *Nacije i nacionalizam. Program, mit, stvarnost*, Zagreb: Novi Liber, 1993.
10. Katunarić Vjeran, *Sporna zajednica. Novije teorije o naciji i nacionalizmu*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 2003.
11. Plessner Helmuth, *Zakašnjela nacija: o političkoj zavodljivosti građanskog duha*, Zagreb: Naprijed, 1997.
12. Rihtman-Auguštin Dunja, *Etnologija i etnomit*, Zagreb: Publica, 2001.
13. Seton-Watson Hugh, *Nacije i država*, Zagreb: Globus, 1980.

14. Smith Anthony D, *Nacionalizam i modernizam. Kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizma*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 2003.
15. Stančić Nikša, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb: Barbat, 2002.
16. Szűcs Jenő, Oris triju povijesnih regija Evrope, u: Bibó – Huszár – Szűcs, *Regije evropske povijesti*, Zagreb: Naprijed, 1995, 141-228.
17. Wallerstein Immanuel, *Suvremeni svjetski sistem*, Zagreb: Cekade, 1986.

Dugotrajnost i fluidnost hrvatskog identiteta¹

Hrvatska matriks

Jedan od suvremenih psihijatrijskih pojmova je *matriks* (osnovna supstancija, matica, maternica, potka) koja se označuje kao "hipotetična mreža" (paučina ili opna) komunikacije i odnosa u datoj grupi. Ona ima udjela na podlogu koja određuje značenje i važnost svih sadržaja te na kojoj počivaju sve verbalne i neverbalne komunikacije (Klain 1996: 61). Pažljiva povijesna analiza omogućuje da se naslute obrisi prvobitne hrvatske kolijevke-matriks na području srednjovjekovne hrvatske države (Rendić-Miočević 2000: *passim*). Hrvatsku kolijevku-matriks, južno od Gvozda, karakterizira, s jedne strane, nasilje utemeljeno u nesvjesnom gentilnog društva, a, s druge strane, usprkos nasilju, zapaža se i pozitivna izmjena super-ega. Tijekom srednjovjekovlja u Hrvata južno od Gvozda zapažaju se neke značajke koje očito traju i do naših dana. Mnoge od tih značajki imaju korijene u davnim vremenima koja sežu i u prapovijest, a Hrvati su ih preuzeli od starosjedilaca i antičke civilizacije (Rendić-Miočević 2000: 40-56). Hrvatska srednjovjekovna matriks koju simbolizira predromanička pleterna mreže (Rendić-Miočević 2000: 103), ima, dakle, prastare temelje, a na njoj se, uz tešku etnogenetsku krizu izazvanu osmanskim navalom, izgrađivao identitet modernoga hrvatskog naroda. U dugotrajnom nikad prekinutom procesu etnogeneze koja ima ishodište u predhrvatskim vremenima, identitet kao socijalni fenomen bio je fluidan i promjenljiv.

U ovakvom članku nemoguće je obraditi povijesno-sociološke značajke raznolikih hrvatskih identiteta (ne jednog identiteta! – vidi: Rendić-Miočević 2006). Stoga će se objasniti samo tri sastavnice koje bi mogle biti važne u nastavi povijesti. Prve dvije sastavnice odnose se na hrvatski predosmanski identitet i njegovo preživljavanje u 17. i 18. stoljeću. Treća sastavnica odnosi se na oblikovanje nacionalizma i nacije u gorskoj Dalmaciji u 18. stoljeću.

Narodni identitet u predosmanskoj hrvatskoj didini i otačbini

Kršćanstvo je davalo temeljno obilježje hrvatskom srednjovjekovnom društvu. Bratovštine kao oslonac kolektivnog postojanja (Raukar 1997: 237) prenosile su stoljećima ideje humanosti i suradnje. Danas je u svjetskoj znanosti, uz razna mišljenja, popularno i mišljenje da se nacije oblikuju prije modernog doba, a Hastings (2003: 124) smatra da je katoličanstvo u Hrvatskoj odigralo odlučujuću ulogu u formiranju nacionalnog identiteta. On ističe da su na Zapadu samo Hrvati imali bogoslužje na materinjem jeziku, što je omogućilo oblikovanje jedinstvenog identiteta. Autor (2003, 125) zaključuje da glagoljica na svoj način predstavlja primjer odlučujuće uloge biblijske i druge vjerske literature na narodnim jezicima u formiranju nacionalne svijesti.

Hrvate je prije osmanske navale povezivala jedinstvena pisana kultura za koju je bila karakteristična trojezičnost (latinski, crkvenoslavenski i hrvatski jezik) i tropismenost (latinica, glagoljica i ćirilica) (Hercigonja 1994: 49). Uporaba glagojice posebno je razvijala svijest kolektiviteta na širokom hrvatskom području. Tim su pismom napisani crkveni, ali i svjetovni tekstovi kakvi su npr. notarski spisi. Hrvatski jezik u pisanom obliku ima svoje dugo trajanje te kako je bio svojina

1 Ovaj članak uglavnom se sastoji od odabranih odlomaka iz autorove knjige *Hrvatski narod – trajnost, raznolikost i cjelovitost; primjer kvarnerski i gorsko dalmatinski* (Rijeka: Adamić, 2006).

naroda, bio je vrlo važan u stvaranju hrvatskog “protonacionalizma.” Stari hrvatski vernakular, tj. “materinski jezik” naslijeđen od nepismene majke koji se iskazivao kao dio kolektivnog i individualnog identiteta, snažan je argument za perenijalnost (trajnost) hrvatskog naroda. Za razumijevanje srednjovjekovnoga hrvatskog identiteta važno je uočavanje i shvaćanje hrvatskog atributa za teritorij, narod i jezik. U doba narodnih vladara zbog nedostatka izvora nije jednostavno objasniti hrvatski atribut. On se pojavljuje uz slavenski, kao oznaka srednjovjekovne hrvatske etnije, ali tijekom stoljeća ovaj atribut počinje jasnije označavati etniju Hrvatskog Kraljevstva koja je tijekom prethodnih stoljeća oblikovala svoju socio-kulturnu matriks. Hrvatski atribut za jezik jasno je istaknut u popa Martinca, M. Marulića, H. Lucića i P. Zoranića. U 15. stoljeću liturgijske glagoljaške knjige rabe *hrvacki* atribut za jezik (Zelić-Bučan 1972). Godine 1493. Blaž Boromić u Veneciji tiska hrvatski glagoljski brevijar (*Svršenje brevieli hrvackih*), a Šimun Kožičić Benja 1531. godine u Rijeci *Misal hrvacki* (Moguš 1993: 36. 42). Svijest o hrvatskom nazivu jezika nije prekinuta u sljedećim stoljećima.

Važan nositelj identiteta u Hrvatskom kraljevstvu bila je jaka srodnička povezanost stanovništva koja se uočava u pojmu “plemići dvanaest plemena kraljevstva Hrvatske” (*nobiles duodecim generationum regni Croatiae*). U potrazi za socijalno-psihološkim mehanizmima etničke identifikacije neki autori na etničnost gledaju kao na prošireno srodstvo, a jezik etničnosti vide kao jezik srodstva. Doživljaj etničke bliskosti i vezanosti temelji se na rodbinskim vezama (Smith 2003: 168-170). Neki pripadnici proširenih obitelji odnosno plemena kao rodbinski povezani članovi seoskih općina u XIV. stoljeću stekli su status rodovskog plemstva (*nobiles*). Ustrojstvo plemićkih općina, koje su se očuvale u okruženju vlasteoskih posjeda, proširilo se iz područja između Zrmanje i Krke (uključujući Poljica) prema Lici i Pounju te je hrvatsko niže plemstvo do osmanske navale davalo glavni biljeg tom dijelu hrvatskog prostora. Rodbinsko povezivanje bilo je, bez sumnje, vidljivim simbolom etničkog identiteta i “nacionalne svijesti”. Pripadnici plemena živjeli su na području kraljevstva koje nosi hrvatski atribut. Oni su *nobiles regni Croatiae*, a etnički im je naziv Hrvati (*universi nobiles Croati*). Tim Hrvatima koji se povezuju ženidbama jezik srodstva je hrvatski, a pismo im je glagoljica. Jezik se na hrvatskom prostoru do osmanske navale iskazivao kao dio kolektivnog i individualnog identiteta. Skupina koju čine hrvatski plemići nije mala, a i teritorij na kojem živi obuhvaća velik dio hrvatskoga političkog prostora. Jedan od oslonaca identiteta hrvatskih plemića može se tražiti u simbolici kralja Zvonimira koji se spominje u ispravama od sredine XIV. stoljeća kao arhetip kršćanskog vladara (Karbić 1998: 109). Pri izboru Ferdinanda za hrvatskog vladara 1527. godine hrvatski su se velikaši pozvali na Zvonimira te je očito da ovaj hrvatski kralj predstavlja konstitutivni politički mit ili *mithomoteur* hrvatskog plemstva koje je održavalo kolektivnu memoriju etničke zajednice (Ančić 2003: 111).

Osim plemića i neplemića u Hrvatskom kraljevstvu u XIV. i XV. stoljeću pojavljuju se “dobri Vlasi svete krune kraljevstva ugarskoga v Hrvatih” “Unutar ove vlaške zajednice bilo je ratnika i ratara. Neki od njih postali su posjednici i uključili su se u anžuvinske plemiće ratujući pod svojim zapovjednicima. Upravo primjer ličkih “kraljevskih” Vlaha i onih na vlastelinstvima hrvatskih velikaša (npr. cetinski Vlasi) govori kako su se u procesu etnogeneze u hrvatski narodni korpus uključivali i pripadnici drugih etnija. Predosmanski Vlasi su se pohrvatili i prihvatili čakavski govor. Pojednostosti te integracije i eventualno narušavanje biološke “čistoće” hrvatske etnije prije 1500. godine za sada ostaju u tami prošlosti.

Hrvatski identitet učvršćivalo je hrvatsko običajno pravo koje je vrijedilo južno od Gvozda, a tumačio ga je Kninski sudbeni stol. Tumači su bili “starci” (*homines antiqui Croacie*) koji se spominju u izvorima na širem području te su oni, održavajući stare pravne običaje, učvršćivali hrvatsku predosmansku matriks. Iz običajnog prava jasno se razabire hrvatski atribut za zemlju i narod, ali to je područje ujedno i *patria* koja se u hrvatskih pisaca i leksikografa naziva *otačbina* (*otažbina*) u smislu baštine i domovine. Istoznačan je nazivi *didina* koji označuje *patrimonium* i *hereditas*, ali i postojbinu. Do osmanske navale rabili su se na čakavskom području oba pojma, a ponekad i zajedno.

U potrazi za ranijom hrvatskom narodnom identifikacijom može nam pomoći drukčiji pristup materiji koja nam je inače dobro poznata, ali nije dovoljno objašnjena. Marulićeva *Judita*, na primjer, nije samo važno svjedočanstvo o hrvatskom jeziku, već ona, uvažimo li mišljenja nekih autora koji smatraju da nacionalni osjećaji u Europi postoje i prije 18. stoljeća (Rendić-Miočević 2000: 98. 99), izražava nacionalni osjećaj na hrvatskom prostoru. Marulić je *Juditu* pisao u vrijeme turske navale zabrinut za sudbinu svoje domovine koja se tada opisuje kao “nesretno hrvatsko kraljevstvo” (*infelix regnum Croatiae*). Međutim, *Judita* kao simbolički nositelj identiteta i časti kolektiviteta susreće se i izvan Marulićeva opusa, ali se traži i domaća djevojka s istom simbolikom. Kasnije Andrija Kačić Miošić pjeva o Maruli djevojci koja “isiče Turke janjičare.” Fra Andrija u pjesmi spominje *Juditu*, ali naglašava da “i zemlja slovinska, još i lipa država latinska” imaju svoj simboličan primjer u liku Marule djevojke. Pisac *Razgovora ugodnog* ipak zna koliko ja snažna simbolika *Judite* te joj u *Korabljici* posvećuje posebnu pozornost. Fra Andrija spominje i druge žene koje su se isticale hrabrošću.

Hrvatski “nacionalni osjećaj” u doba ugroženosti od Osmanlija izrazio je P. Zoranić u *Planinama*, koje su prema S. P. Novaku (2004: 74) najrodoljubljuvije književno djelo hrvatske renesanse. Posebnu simboliku tadašnjega hrvatskog identiteta ima Zoranićeva *Vila Hrvatica*. Vila kao važna ženska identitetska simbolika održava se i u rodoljubnom djelu J. Barakovića, a pisac u duhu novog vremena jezik naziva slovinskim, dok mu vila postaje Slovinka. Očito je da Marulićeva *Judita*, ženska junačka tematika i vile iz hrvatske mitologije svjedoče o hrvatskom “nacionalnom osjećaju” u doba osmanske navale. Međutim, u Hrvata najjaču simboliku zaštite kolektiviteta ima Bogorodica koja se štuje od najranijih stoljeća hrvatske povijesti do naših dana. Majka Božja u tragičnim ratnim zbivanjima štiti puk. Iz 1560. godine datira jedno vrlo zanimljivo svjedočanstvo iz Trsatskih litanija Majke Božje *Raj duše*. U tim litanijama Bogorodica je *sueta mati nebes*, ali ona je također mati svjetovnog prostora na dvije razine: *sueta mati fuita* i *sueta mati Didine*. *Didina* je za razliku od *svita* napisana velikim početnim slovom te očito označuje hrvatsko područje ugroženo od Osmanlija koje vapi za slobodom. Uostalom u litanijama poslije *izričaja sueta mati Didine* odmah slijedi: “Sueta mati slobode moli za nas”. Žene, a posebno Bogorodica snažni su, iako ne jedini, nositelji hrvatskog identiteta i “nacionalne svijesti” prije i poslije rasapa Hrvatskoga Kraljevstva.

Hrvatska matriks kojoj je snažno obilježje davala čakavština i glagoljaštvo, već je u srednjovjekovlju budila “nacionalnu svijest”. Nju je oslabila osmanska navala, no ona ipak nije potpuno nestala potiskivanjem čakavštine prema Istri, Kvarneru i dalmatinskom priobalju. U osamnaestom stoljeću stara hrvatska matriks postala je novi temelj i “energent” za izrastanje modernoga hrvatskog naroda. Stoga se perenijalne (trajne) sastavnice u oblikovanju današnjega hrvatskog naroda ne smiju nikako zanemariti. Hrvatski narod ulazi u rano novovjekovlje ugrožen od osmanske navale koja je izazvala velike migracije. Ove migracije slabe tradicionalne identitete jer se susreću stari i novi identiteti, pri čemu se pojedine skupine asimiliraju i podvrgavaju akulturaciji. Migracijama sele kolektivna i individualna svijest, mentalitet i identitet, a asimilirane skupine unose u starosjedilačke neke svoje tradicionalne vrijednosti (Bertoša 2002: 240. 241). Jezgra hrvatskog naroda ipak je očuvana, a proces etnogeneze nije prekinut.

Hrvatski identitet u 17. i 18. stoljeću

Do dolaska Osmanlija Hrvati su bili svjesni svog imena, ali na hrvatskom području pod vlašću Osmanlija, Mlečana i Habsburgovaca u novim uvjetima, hrvatsko ime zamjenjuju druga koja i dalje označavaju stanovništvo koje će se konačno integrirati u moderni hrvatski narod. Tijekom 16. stoljeća u hrvatskih renesansnih pisaca održava se, uz uporabu drugih, hrvatska odrednica za jezik (Marulić, Zoranić, Vetranović, Vidali, Zlatarić). U 17. stoljeću slavenstvo hrvatskih književnika, nastalo iz straha od osmanskih osvajača, uvijek je živjelo uz stari “narodnohrvatski osjećaj i izraz.” (Bogišić 1997: 146. 147). Hrvatski pisci u 17. stoljeću stvarali su u duhu katoličke obnove, ali nisu napustili domaću kulturnu i

književnu tradiciju, pri čemu se jasno zapaža približavanje i prožimanje raznih atributa (hrvatski, slavenski, slovinski, dalmatinski, ilirski, bosanski) koji su polazna osnova te označavaju područje i medij na kome su obnoviteljski napori izvršeni (Bogišić 1997: 152), a slavenstvo je, prema Bogišiću, kao jedan od važnih elemenata ušlo u temelje hrvatskog kulturnog subjekta tog vremena i u mnogočemu označila njegovu narav (nav. dj: 162). Slavenska ideja od Pribojevića koji je anticipirao vatikansku istočnu politiku (Novak 2004: 50) i Mavra Orbinija, ispunjavala je hrvatsku književnost od 16. do 18. st. (P. Hektorović, J. Baraković, I Gundulić, J. Kavanjin, A. Kačić Miošić) prvenstveno kao protuteža nepovoljnim historijskim zbivanjima i dezintegraciji hrvatskih zemalja, a osobito je bila izražena na priobalju. Valja napomenuti da je, uz narodni hrvatski jezik, latinizam kao dio hrvatske kulture u 18. stoljeću izvršio temeljnu pripremu u oblikovanju narodnog akulturnog subjekta za njegov nastup u preporodu do kojeg će doći u sljedećem stoljeću (Bogišić 1997: 269).

U 17. stoljeću hrvatski je atribut jasno izražen na kvernerskom području. Tako je npr. *Czvit szvetih* trsatskog franjevca Franje Glavinica (1585-1652) "prenesen i sslosen na Harvatszki jezik." Riječki glagoljaš Juraj Manzin (umro oko 1680. godine) napisao je na Kožičićevoj tradiciji *Missal hervaski* "na boxiu hualu, i hervaskoga yazika prosuechenie..." Osim crkvenih tekstova zanimljivi su i pravni tekstovi tog vremena napisani izgrađenim hrvatskim jezikom. *Trsatski urbarij* iz 1610. je od *nimškog jezika na hervacki priobrnjen*. Zanimljivo je da u 17. stoljeću hrvatski atribut nije nestao ni u Istri, pa u jednoj ispravi iz Pićna napisanoj 1628 piše: "Populus Illirica lingua utitur quam Croatam in vulgo appellat..." Ovo je izvanredan dokaz o istoznačnosti ilirskog i hrvatskog atributa. Jedan je za učenu uporabu, a drugi za pučku.

Ilirstvo i slavenstvo nije poništavali hrvatstvo. Ilirski, odnosno slovinski jezik očito je bio standardizirani jezik svog vremena koji je služio Vatikanu radi provođenja unije na širem slavenskom prostoru. S druge strane, pučki govor zadržavao je svoj hrvatski atribut. Ovu učenu i pučku jezičnu slojevitost dobro je poznao makarski biskup N. Bijanković (1645-1730) koji u svom prijevodu s latinskoga na slovinski jezik odredaba splitskog sinoda održanog godine 1688. piše: "A' pokle Redovnici slovinskog yezika nisu derxani znati yezik slovinski pomglivó imafe obsluxiti razumiyuli riči od yezika harvatskoga s' koime Miffu govoru". Redovnici koji misu govore hrvatskim jezikom očito su popovi glagoljaši (*kler hervaski* iz poljičkog prijevoda odredaba iz 1688) koji ne znaju standardizirani slovinski jezik te su za njih odredbe sinoda prevedene na čakavski *izgovor harvacki*, a napisane su *arvaskim slovima* (bosančicom). Bijanković je odličan latinist, a u svojim latinskim tekstovima dosljedno rabi ilirski atribut za narod i jezik. Prema tome, istoznačnost slovinskog, ilirskog i hrvatskog atributa u tekstovima makarskog biskupa očita je.

Hrvatsku narodnu svijest tijekom stoljeće održavala je, između ostalog, i memorija o dugotrajnom crkvenom jedinstvu hrvatskog prostora. Hrvatska je već u doba narodnih vladara imala crkvenu organizaciju podvrgnutu Rimu, čime se ostvarivalo vjersko jedinstvo. Na čelu te organizacije bila je Splitska nadbiskupija koje je baštinila snažnu simboliku prostora obilježenog tradicijom stare Salonitanske crkve (Rendić-Miočević 2000: 89). Ova se simbolika održala i poslije osmanskih osvajanja, a početkom 17. stoljeća splitski je nadbiskup od Pape dobio naslov *Primas Dalmatiae atque totius Croatiae*. To nam potvrđuje da je i u samom vrhu Katoličke crkve, uz tadašnju uporabu pojma Ilirik, postojala svijest o staroj hrvatskoj državi i cjelokupnosti hrvatskog sjevera i juga. Iako je ova cjelokupnost narušena osmanskim osvajanjem, dalmatinski su biskupi svojim vizitacijama na zauzeta područja Dalmacije i Bosne jasno ukazivali da se njihove crkvene ovlasti protežu i na područje Osmanskog Carstva. Time je izražena ideja crkvenog jedinstva "raščinjene" Hrvatske. Splitska nadbiskupija slijedila je tradiciju salonitanske nadbiskupije, a njena simbolika kao sastavnica hrvatskoga narodnog identiteta u dugom trajanju prenesena je u 17. i 18. stoljeće. Međutim, kao i na Kvarneru ni u Dalmaciji u 17. stoljeću nije nestala svijest o hrvatskom imenu narodnog jezika i naroda (npr. prijepis *Poljičkog statuta* iz 1665. na "arvacki i latinski"). Ova se svijest prenijela i u 18. stoljeće, a o tome svjedoče primjeri navedeni na tablici.

Neki primjeri hrvatskog atributa za jezik i narod na mletačkom području od kraja 17. do kraja 18. stoljeća

Godina Hrvatski atribut Izvor

1688.	<i>kuratije arvacke, rvacki kler izgovor hrvacki, arvaska slova</i>	Zaključci sinoda splitske nadbiskupije. Vanjske župe se većinom <i>arvacke</i> .
1700.	<i>Kapelan nacijuna Hrvatskog</i>	Arhiv žup. ureda Sv. Stošije.
1712	<i>Hervatski</i> (jezik)	Omišalj; prijevod <i>Koncilieta Tridenskog</i> iz <i>diačkog</i> (latinskog).
1713.	<i>Hrvati, verbi harvatski, hrvacki jezik</i>	L. Šitović, <i>Grammatica...</i>
1716.	<i>Hrvati, harvatska zemlja</i>	U pjesmi A. Dragnića franjevca iz Blata.
1717.	<i>Harvaski</i> (jezik)	Martinščica (Cres); neprihvatanje fratra koji ne zna čitati hrvatski.
1725.	<i>Harvatski Jezik</i>	P. Knežević, <i>Missa u Harvatski Jezik</i>
1737.	<i>arvaski</i> (jezik)	<i>...Zvanik novi latinsko-arvaski.</i>
1730.	Harvati	M. Kuzmanović u prijepisu <i>Zrcala</i> K. Pejkića
1747.	<i>Haruaski Iezik Narod Harvascki</i>	L. Terzić, <i>Pokripglenie umiruchi.</i>
1747.	<i>Narod i jezik ilirički aliti arvacki</i>	F. Grabovac, <i>Cvit razgovora...</i>
1748.	<i>...u Hervazchi Jezich</i>	Mletački proglas
1750.	žakni arvacki	Osnovano glagoljaško sjemenište u Priku.
1754.	<i>Hrvatskij</i> (jezik) <i>Hrvacani, Hrvat</i>	I. Kraljić, <i>Slovník...</i> T. Babić, <i>Cvit razlika....</i>
1756.	hrvatski atribut uz druge	A. Kačić – Miošić, <i>Razgovor ugodni...</i>
1759.	<i>hrvaski jezik</i>	J. Banovac, <i>Predike</i>
1764.	<i>...sluxit mifu Latinski i Arvaczki</i>	K. Maroević – Aralica, <i>Blago otkriveno...</i>
1768.	svećenici biskupu trebaju pisati hrvatski	Arhiv makarske biskupije
1773.	<i>hervaski jezik</i>	Mletački proglas
1775.	<i>arvaschi</i> (jezik)	Mletački proglas
1776.	hrvatsko porijeklo Pažana	M. L. Ruić, <i>Osservazioni storiche</i> (rukopis)
1793.	<i>harvaski jezik</i>	G. Parma, <i>Nauk za texake...</i>
1794.	<i>Harvatski Jezik</i>	Molitvenik tiskan u Veneciji.

Tri sastavnice hrvatskog nacionalizma u gorskoj Dalmaciji u 18. stoljeću

Hrvati gorske Dalmacije u 18. stoljeću svjesni su pripadnosti svojoj zamišljenoj zajednici koja je u početku lokalnog karaktera, a konačno će se povezati i s hrvatskim stanovništvom na sjeveru. U razvoju hrvatskog nacionalizma i moderne nacije na području gorske Dalmacije u 18. valja proučiti tri sastavnice kako bismo shvatili slojevitost problema, od kojih neke znanost gotovo nije ni dodirnula. Te su sastavnice: djelovanje franjevac, ideologija izražena u epskoj poeziji i praznovjerju te hajdučka tradicija. Dvjema posljednjim sastavnicama snažno obilježje daje nesvjesno koje je potpuno zanemareno u našoj historiografiji, a ono se do naših dana uključuje u hrvatski nacionalizam i, štoviše, često u njemu dominira s tragičnim posljedicama.

Franjevci su Hrvatima na području gorske Dalmacije otvorili put prema bivanju nacijom. Posebnu pozornost privlače franjevačke latinsko-ilirske gramatike iz 18. stoljeća koje su odigrale veliku ulogu u buđenju svijesti o važnosti hrvatskog jezika. Ne smijemo zanemariti ni tiskanje katekizama koji su bili u uporabi na cijelom hrvatskom narodnom području i koji su uz vjersku poduku stvarali svijest o značenju vlastita jezika i o narodnom zajedništvu na širokom prostoru (Hoško 1985) Kod franjevac već u 18. stoljeću nalazimo onu Andersonovu logiku da se u 19. stoljeću uz tiskarsku aktivnost ljudi koji se bave jezikom pojavljuje i notni zapis kao oblik tiskanog teksta (Anderson 1990: 73). Franjevački primjer su kantuali Petra Kneževića (1702-1768) koji imaju latinske i hrvatske (*Missa u Harvatski Jezik*, 1725) tekstove. Kneževićevi notni zapisi vjerskog su karaktera, ali hrvatski (baš tako!) tekstovi služe povezivanju puka koji ih razumije.

Ideologiju mletačkoga krajiškog patrijarhalnog društva gorske Dalmacije objašnjava epska poezija. U toj poeziji sačuvana je grozna slika ovog društva kojeg karakteriziraju odsijecanje glava, mučenje, obljava, pljačka, paljenje i rušenje. Osjećaji što ih bude tumačenja junačke povijesti imaju duboke i trajne posljedice, a prelijevajući se u nacionalizam sudjeluju u povezivanju raznih naraštaja, što istraživači zanemaruju (Smith 2003: 43. 44). Epska poezija pridonijela je transgeneracijskom prijenosu emocija, posebno mržnje (Rendić-Miočević 1996: 82. 83), a prevlast rodbinskih odnosa djelovala je na svijest te ona zamišlja idealna društva u kojima žive mitski likovi.

Mitovi su važni u strukturiranju suvremenog, posebno južnoslavenskog društva (Velikonja 2003: 7). Tradicionalni mitovi u svom sirovom, izvornom obliku (vjerovanje u nadnaravna bića i dr) lako se uključuju u suvremene ideološke mitove. O ideologiji patrijarhalnog društva detaljnije se raspravlja na drugom mjestu (Rendić-Miočević 1996: *passim*), a na temelju te ideologije izražene jasno u epskoj poeziji definiran je sindromom Kraljevića Marka (nav. dj: 126, 127). Ovom su sindromu glavni simptomi projekcije, kastracijski strah, paranoja, narcizam, eksternalizacija agresije i negativne emocije poput mržnje koje se prenose s generacije na generaciju. Ovim simptomima valja dodati i traumatsku neurozu kao posljedicu raznolikih situacija koje subjekt doživljava kao ugrožavanje života. Takve su situacije bile toliko česte na mletačko-osmanskoj granici (ratovi, četovanja itd) da je moguće pretpostaviti da su postojale traumatske neuroze u stanovnika tog područja. Psihotraume i emocije (mržnja, osveta, krivnja, sram) imaju svoje dugo trajanje na prostorima Ilirika (o odbacivanju pojma Balkan vidi: Rendić-Miočević 2006), a prenosile su se intergeneracijski (Klain, Pavić 2002). Valja napomenuti da su razni manipulatori oživljavali u narodu mitski uvećane tzv. odabrane traume iz nacionalne povijesti (napr. Kosovski mit) kako bi izazvali instrumentaliziranu agresiju.

Epska poezija veličala je junaštvo 17. i 18. stoljeća, ali u tome se zapravo krije manipulacija jer su se ustvari opravdavale privilegije koje su od Venecije dobile ugledne morlačke obitelji. Junaci iz ovih obitelji donijeli su tobože narodu slobodu. Opterećen sindromom Kraljevića Marka i realnom opasnošću koja je prijetila s osmanskog teritorija, narod je prihvatio mit o junaštvu i slobodi uključivši ga u svoju patrijarhalnu ideologiju. Taj mit s arhetipskim sadržajima stvoren je za narod, ali je dostizanje slobode na njegovim temeljima uvijek vodilo prema novoj neslobodi. Mit koji je isticao slatke ali nemoguće "istine", a nije bio sposoban da razotkrije vlastitu tragediju, ostao je, potican od raznih zainteresiranih manipulatora, ukorijenjen u narodu snažno obilježavajući njegov identitet. Kačić Miošić veliča narodne junake iz

doba ratova s Osmanlijama (Marko Pletikosa, Ivan Kumbat, Rotundić, Juraj Kulišić, Vincenzo Despotović) izričito ih etnički određujući kao Hrvate. Fratar posebno slavi Frankopanoviće i Zrinoviće koje očito uzima kao simbole hrvatske državnosti i borbe za oslobođenje i sjedinjenje hrvatskih zemalja. Nepoznati narodni pjesnici, ali i poznati književnici utjecali su na transgeneracijski transfer mržnje stvarajući pogubne predrasude i uvriježena mišljenja koja u kolektivnoj svijesti žive do naših dana.

Kada se raspravlja o hrvatskom identitetu, s pravom ističe se uloga kršćanstva. Međutim, u znanosti su nedopustivo zanemareni prežici poganskih vjerovanja koja se od arhetipske matrice lako pretvaraju u ideološku shemu, dajući snažno obilježje identitetima narod, Ilirika. Pod upravom Habsburgovaca, Mlečana i Osmanlija kršćani u jugoistočnoj Europi nazadovali su duhovno i organizacijski živeći u svojim zajednicama – zadrugama, katunima i knežinama. U ovim je zajednicama oživljavao kult predaka, vjerovanje u mitske i povijesne heroje, militarizam, religijski mesijanizam, a oralna tradicija zamijenila je druge metode i institucije u održavanju kolektivne memorije (Velikonja 2003: 58). Danas istraživači imaju zadatak da istraže ulogu arhetipske narodne mitologije u oblikovanju nacionalne svijesti.

Kao primjer analizirajmo vjerovanje u vukodlake – vampire koje se na hrvatskom prostoru očuvalo do najnovijeg doba. Inače, vampir predstavlja istodobno progonitelja i progonjenog te simbolizira okretanje psihičkih snaga protiv sebe sama. Biće optužuje druge za svoj neuspjeh i muči se dok ne spozna svoju krivicu. Preuzimanjem odgovornosti za neuspjeh, vampir kao progonitelj nestaje (v. *Rječnik simbola*). Analiza praznovjerja na prostorima Ilirika ne smije se odvojiti od sličnih pojava u zapadnoj Europi. J. Delumeau zapaža da se kršćanska kultura od 14. stoljeća osjetila ugroženom zbog međusobnih djelovanja kuge, gladi, buna, turske najezde i Velikog raskola. Stoga su crkveni i državni glavari identificirali Sotonu kao neprijatelja. On vodi borbu prije kraja svijeta: dovodi Turke, potiče američke kultove, prebiva u srcu Židova, izopačuje heretike, ženskom seksualnošću branitelje reda odvraća od njihovih zadataka, posredstvom čarobnjaka i vještica remeti svakodnevni život (Delumeau 1987, knj. II: 541). Heretici svih vrsta koji su ugrožavali društveni poredak bili su nemilosrdno progonjeni (progoni vještica, bolnice za umobolne i sirotinju) od predstavnika reformacije i katoličke obnove. U sklopu europske društvene krize i strahova Delumeau ističe epidemiju straha od duhova, a naročiti vampira koji su imali ulogu žrtvenog jarca, a koje je stanovništvo uništavala na razne načine. Progoni “neprijatelja” ublažili su se u drugoj polovini 17. stoljeća kada se seljak počeo manje plašiti čarobnjaka, a ljudi na vlasti Sotone. Na smirivanje strahova i društvenih tenzija utjecao je napredak znanosti, a na katoličkom prostoru od najvećeg je značenja bio Tridentski koncil (1545-1563) kojim je Katolička crkva započela svoju unutarnju reformu, pri čemu je borba protiv narodnog praznovjerja dobila posebno mjesto. Crkva je na hrvatskom prostoru slijedeći Tridentski koncil nastojala potisnuti praznovjerje, ali granični strahovi koji traju do najnovijeg doba sprečavali su to nastojanje. U Bijankovićevom slovinskom prijevodu odredaba splitskog sinoda održanog 1688. nalazimo mnoge vrijedne podatke koji su zanimljivi sa stajališta povijesti, lingvistike i etnologije. “Dogbe, alli griffi zapričeni” su između ostalog “oni, koi nastoye na čare, bahorniftua [čarobnjaštva], učitanya i drugih vifchinftua”. Odredbe žele “iskorieniti zle obiçaye” kao što je “naricanye nad marcem.” Ima mnogo sličnih svjedočanstava na hrvatskom prostoru.

Dok su se strahovi u Europi u 18. stoljeću smirivali, u nas je početkom tog stoljeća tek završio “sveti rat” protiv islama uz definiranje hrvatskih granica. Opasnost od Sotonina pomagača preko granice postojala je i dalje, a nagomilani strahovi i negativne emocije koji su se na genetskoj osnovi generacijski prenosili u interakciji gena, iskustva i okoline (Pinel, 2002). imali su šansu da žive dugo – sve do danas: u patrijarhalnom su se društvu, koje je propadalo kao mogući žrtveni jarac, uz stare pojavljivali novi neprijatelji, stvarni i izmišljeni (“Turci”, pravoslavni, Židovi i “jakovljevc”). Stari strahovi patrijarhalnog stanovništva preneseni su i u 20. stoljeće. Početkom 90. godina 20. stoljeća u vrijeme raspada Jugoslavije vampirizam se koristio i u političke svrhe (glogov kolac ispred Titova groba). Praznovjerje je snažno djelovao, uz razne druge čimbenike, na oblikovanje hrvatskog mentaliteta i identiteta u dugom trajanju do duboko u 20. stoljeću.

Postojanost ili slabljenje poganskih običaja kao relikata stare vjere Hrvata očito su ovisili o gospodarskim, političkim i društvenim prilikama određenog područja. Gorsko dalmatinski vukodlak – progonitelj/progonjeni djelovao je na ratom ugroženom i gospodarski nerazvijenom području gdje je stanovništvo bilo podložno čestim traumatskim stresovima uz iskazivanje sindroma Kraljevića Marka. Stoga su genetski uvjetovani psihički problemi i strahovi stanovništva održavali vitalnost vukodlaka (Rendić-Miočević 2005), a održavanje praznovjerja i magije ovisilo je i o doseg posttridentskih reformi. Arhetipsku matricu, u kojoj se susreću poganska vjerovanja i kršćanstvo, valja vrlo ozbiljno uzeti u obzir pri razmatranju oblikovanja modernog hrvatskog (dakako i srpskog) nacionalizma i nacije.

Konačno, na hrvatski nacionalizam u gorskoj Dalmaciji utjecao je i hajdučki mit koji je razbojnika pretvorio u borca za slobodu (Rendić-Miočević 1996: 117-123). Veličanje “naših” “Hajduk”a još uvijek obilježava hrvatski identitet.

Zaključak

Povijesna znanost treba interdisciplinarno strukturirati nova znanja koja bi u nastavi povijesti pridonijela razvijanju samospoznaje učenika. To bi nam pomoglo da u vrijeme globalizacije i približavanja Europi očuvamo svoj identitet svjesni svojih nacionalnih vrijednosti, ali i tamnih strana naše povijesti. Bez novih znanja utemeljenih na novim znanostima (genetici, socijalnoj biologiji, biološkoj sociologiji i dr) učenici nikada neće shvatiti genezu zločina počinjenih u 20. stoljeću, a koja ima korijene duboko u prošlosti.

Mi danas želimo razviti demokratsko društvo, ali put prema demokraciji nemoguć je bez shvaćanja onoga što donosi novi svjetski poredak i neoliberalizam te onoga što donosi (a to je inače dobro poznato) etnički nacionalizam. Bez razotkrivanja opasnosti od jedne i druge ideologije put prema budućnosti pretvara se, poput boljševizma, u kruti ideološki put koji se trasira od gore. Raspad komunizma potvrdio nam je totalni krah od gore nametnutih društvenih modela, a to se posebno može zapaziti proučavanjem odgoja i obrazovanja koji su trebali moralnim utjecajem i indoktrinacijom “iskovati” novog čovjeka. Danas, pak, odgojni ciljevi trebaju mladima pružiti mogućnost da u novoj školi mišljenja u humaniziranom ozračju svjetonazor obogaćuju i ispravljaju te da na temelju toga kasnije kao zreli građani djeluju na pozitivnu promjenu nacionalnog identiteta i na razvoj demokracije u svom narodu. Iskustva iz komunističkog razdoblja poučavaju nas da ne smijemo, s drugim predznacima, preuveličavati svemoć škole u odgajanju, pri čemu se daju gotovi recepti za ulazak u demokraciju a da se pri tome smisao obrazovanja nije bitno promijenio u smjeru poticanja učenikova razmišljanja. Iluzija o odgojnoj svemoći škole dovodi i do apsurdnog zaključka da je ona kriva za devijacije u suvremenom društvu (ksenofobija, rasna diskriminacija, pristajanje uz desne opcije i dr). Međutim, danas postoje drugi društveni agensi koji, koristeći se modernim sredstvima komunikacije, djeluju jače od škole koja je u dubokoj krizi. Komunističko iskustvo nas upućuje da bi i demokratsko-liberalna indoktrinacija, koja nacionalizam optužuje kao jedini izvor zla prikrivajući grijeh današnjih nadnacionalnih sustava, mogla također biti osuđena na neuspjeh (Rendić-Miočević 2005²: 22).

Danas se u nastavi povijesti u hrvatskom obrazovnom sustavu nude rješenja u obliku radnih materijala – “paketa” Vijeća Europe. Ipak, ove “pakete” moramo primati s velikim oprezom jer nisu popraćeni znanstvenim dokazima o njihovoj efikasnosti u praksi, a nedavni događaji u Francuskoj te porast antisemitizma i druge negativne pojave među mladima ukazuju da oni nisu imali uspjeha u odgoju mladih na Zapadu. “Paketi” donose primjere izvan Hrvatske te su naši primjeri (staro hrvatsko pravo kao naša demokratska tradicija, položaj žena, uloga straha i identifikacijskih projekcija itd) zanemareni. Reformatore u reduciranu povijesnu skicu uključuju nove teme (npr. pokret sufražetkinja), ali suvremena objašnjenja hrvatskog identiteta i postanka modernoga hrvatskoga naroda ne spominju. Konačno se trebamo odlučiti hoćemo li i dalje u nastavi povijesti “izgrađivati” čovjeka nastojeći mu, uvijek bez uspjeha, usaditi etičke norme ili ćemo ga, suprotno tome, osposobiti da razmišlja o svijetu te da na temelju takve pripreme i stečenih povijesnih i drugih spoznaja kasnije sam sudjeluje u društvenom, a time i kulturnom, gospodarskom i svakom drugom napretku Hrvatske. Nastava povijesti koja se mora konačno transformirati u nastavu povijesne antropologije dobiva najveće značenje u pripremi mladih za život u novom društvu.

Literatura

1. Ančić Mladen, "Hrvatski 'sveti prostori', stvarni i zamišljeni", *Glasje*, 13/14, Zadar, 2003.
2. Anderson Benedikt, *Nacija: zamišljena zajednica, Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*, Zagreb: AGM, 1990.
3. Bertoša Miroslav, "Hrvatski identitet i rano novovjekovlje", u: *Izazovi povijesnog zanata. Lokalna povijest i sveopći modeli*, Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2002.
4. Bogišić Rafo, *Zrcalo duhovno*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1997.
5. Delumeau Jean, *Strah na Zapadu, I. II*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 1987.
6. Hastings Adrian, *Gradnja nacionaliteta*. Sarajevo, Rijeka: Buybook, Adamić, 1987.
7. Hercigonja Eduard, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskog srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska, 1994.
8. Hoško, Franjo Emanuel, *Negdašnji hrvatski katekizmi*. Zagreb: Salezijanski provincijalat, 1985.
9. Karbić Damir, "Šubići i 'dobri kralj Zvonimir'. Prilog proučavanju upotrebe legende u politici hrvatskih velikaških obitelji", *Krčki zbornik*, sv. 42, poslj. izdanje 36, Povijesno društvo o. Krka, Krk, 2000.
10. Klain Eduard i suradnici, *Grupna analiza, Grupna analitička psihoterapija*. Zagreb: Medicinska zaklada, 1996.
11. Klain Eduard, "Yugoslavia as a group", *Croatian Medical Journal*, Zagreb, vol. 33, War Supplement, 1992.
12. Klain Eduard, Ladislav Pavić, "Psychotrauma and Reconciliation." *Croatian medical journal*, god. 42, br. 3, 2002.
13. Muguš Milan, *Povijest hrvatskog književnog jezika*. Zagreb: Globus, 1993.
14. Mošin Vladimir, "Poljičke konstitucije iz 1620. i 1688. godine", *Radovi Staroslavenskog instituta*, knj. I, Zagreb, str. 175-206, 1952.
15. Novak Prosperov Slobodan, *Povijest hrvatske književnosti*. Split: Marjan tisak, 2004.
16. Pinel, John P. J. *Biološka psihologija*. Zagreb: Naklada Slap, 2002.
17. Raukar Tomislav, *Hrvatsko srednjovjekovlje*. Zagreb: Školska knjiga, Zavod za hrvatsku povijest FF u Zagrebu, 1997.
18. *Ratna psihologija i psihijatrija*, Klain Eduard (ur), Zagreb: Glavni sanitetski stožer RH, 1992.
19. Rendić-Miočević Ivo, *Zlo velike jetre, povijest i nepovijest Crnogoraca, Hrvata, Muslimana i Srba*. Split: Književni krug, 1996.
20. Rendić-Miočević Ivo, "Zašto su gorsko dalmatinski vukodlaci jači od kvarnerskih?" *Bakarski zbornik*, Bakar, 9, 2004.
21. Rendić-Miočević Ivo, *Hrvatski narod – trajnost, raznolikost i cjelovitost. Primjer kvarnerski i gorsko dalmatinski*. Rijeka: Adamić, 2006.
22. Rendić-Miočević Ivo, *Oživjela Hrvatska*, eksperimentalni udžbenik za srednje škole., Zagreb: Školska knjiga, 2000.
23. Rendić-Miočević Ivo, *U potrazi za hrvatskom kolijevkom*. Split: Književni krug, 2000.
24. Rendić-Miočević Ivo, *Učenik istražitelj prošlosti*. Zagreb: Školska knjiga, 2005².
25. Smith Anthony, D, *Nacionalizam i modernizam*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 2003.
26. Velikonja Mitja, *Religious separation and political intolerance in Bosnia – Hercegovina*. Est European Studies, No. 20, Texas A&M Univesrity press, 2004.
27. Zelić-Bučan Benedikta, "Narodni nazivi hrvatskog jezika tijekom hrvatske povijesti." *Jezik*, XIX, br. 1, 1971./2. Zagreb, 1972.

Manipulacija povijesnim spomenicima – primjer Višeslavove krstionice

Među povijesne izvore prvog reda nesumnjivo se ubrajaju i epigrafički spomenici. Tekst zapisan u kamenu, u trajnom materijalu, nije podoban za krivotvorenje kao primjerice tekst na papiru ili pergameni. Stoga povijesni natpisi isklesani u kamenu na kojima je zapisan neki sadržaj s relevantnim povijesnim činjenicama uvijek izaziva posebnu pozornost istraživača. Takav je slučaj i s kamenim zdencom za krštenje uranjanjem *per immersionem*, u hrvatskoj kulturi poznat pod nazivom Višeslavova krstionica. Na tom je prvorazrednom povijesnom spomeniku jedno slavensko ime kneza uklesano kao *Wissaslavo* s latinskom titulom *dux*. Sadržaj samog natpisa istina ne navodi druge podatke vezane uz spomenutog vladara, već ističe samo to da je krsni zdenac izrađen u vrijeme njegove vladavine. Ne spominje se u natpisu na čelu koje je skupine stajao ili pak na kojem se prostoru prostirala njegova vlast. Konačno, što je osobito važno, nije poznato ni mjesto za koje je ovaj vrijedan i nesumnjivo nadasve skupocjeni spomenik bio izrađen, kao ni vrijeme kada je bio izrađen. Pa ipak, uza sve navedene nejasnoće ovaj krsni zdenac figurira kao važan povijesni izvor na temelju kojega se izvode dalekosežni zaključci o važnim trenucima u ranijoj hrvatskoj povijesti. Prevladava, naime, mišljenje da ovaj zdenac isklesan za pokrštenje hrvatskih “poglavica” na samom početku 9. stoljeća, čime se ujedno kneza spomenutog u natpisu smješta na čelno mjesto u popisu hrvatskih vladara ranosrednjovjekovne kneževine.

Naime, ovaj je krstionički zdenac široj javnosti predstavljen 1853. godine kada je dospio u Museo Correr u Veneciji i to iz samostana Rendetore na Giudecchi u Veneciji. Krsni se zdenac u samostanu nalazio “od pamtivijeka”, a redovnici su je poklonili gradskome muzeju, i to na nagovor Emanuela Cicogna kojega je zaintrigirao natpis, pa ga je odmah 1853. godine i objavio. Cicogna u poznatim mu i dostupnim povijesnim vrelima nije pronašao ime Višeslava, pa je stoga bio primoran tragati za nekim srodnim imenom kojega je pronašao među ruskim kneževima te je pretpostavio da je knez s krsnog zdenca zapravo Ysiaslaf ili Vzeslaf koji je tijekom 11. stoljeća ostvario doticaj s Rimskom crkvom (E. Cicogna 1853).

Hrvatskoj su znanstvenoj javnosti na ovaj spomenik skrenuli pozornost još iste 1853. godine zaslužni skupljač povijesnih izvora Ivan Kukuljević-Sakcinski (1853) te Zdranin Ferrari-Cupilli (1853). I dok je Kukuljević smatrao da se u latinskom imenu na krsnom zdenku krije ili ime srpskog kneza Vojislava ili vjerojatnije ime onog zahumskog kneza koji se spominje kao otac Mihajla Viševića (Kukuljević 1857), dotle je Ferrari-Cupilli izrazio mišljenje da se u natpisu krije neki hrvatsko-dalmatinski knez (Ferrari-Cupilli 1857). Isti je autor koju godinu kasnije uključio u raspravu i jedan novi izvor, a to je zapis u tzv. *Anonim Filippi*, rukopisu sa samog kraja 18. stoljeća u kojem se spominje podatak o rušenju ninske krstionice 1746. godine. U ovom je rukopisu naveden podatak o smještaju ninske krstionice *Adiacente alla cattedrale verso bora fu da secoli lu più lontani edificato il battisterio di figura rotonda a volti reali, adornato di quattro capelle* i podatak da se u njoj nalazio kameni krsni zdenac u koji se silazilo *del di cui centro si vedeva una vasca di pietra a cui si discendeva per cinque gradini*. Netko je kriomice tada odnio iz Nina samu kamenicu s grbovima i natpisima: *e molto più la perdita della vasca con iscrizioni e stemmi dissotterrata, ad altrove dell'umana avidità con altre lapidi asportata con quel privato metodo e profondo silenzio*. Inspiriran navedenim podacima, Ferrari-Cupilli izražava vrlo oprezno mišljenje da bi se ovaj nestali kameni zdenac iz Nina možda mogao poistovjetiti s onim u Museo Correr (Ferrari-Cupilli 1860). Drugi važan njegov doprinos vezan je uz moguću identifikaciju darovatelja samog krsnog zdenca koji je u natpisu zabilježen kao

Iohannes presbyter, dakle svećenik Ivan. On predlaže da ga se poistovjeti s onim svećenikom Ivanom koji se spominje u pismu koje je papa Ivan VIII. uputio knezu Branimiru, iz čega proizlazi da bi krstionica nastala pri kraju 9. stoljeća. Takvo je mišljenje s rezervom prihvatio i Rački, no nije mu bilo lako u to doba smjestiti vladavinu Višeslava, pa ga je pokušao ugurati između Mutimira i Tomislava. Luka Jelić, koji je pisao poslije njih, odbacio je svaku dilemu oko ninskog porijekla krsnog zdenca (Jelić 1902). K tome je u međuvremenu našao da su krsni zdenac iz mletačkog muzeja obradili Cattaneo i Stückelberg i na temelju stilskih karakteristika datirali na prijelaz 8. u 9. stoljeće. Ta su mišljenja ohrabrila Jelića koji tvrdi da je Višeslav prvi poznati hrvatski vladar i suvremenik Karla Velikog. Ipak su Jeliću nedostajali neki čvršći argumenti te je odlučio pronaći zgradu krstionice koja se spominje u rukopisu *Anonim Filippi*. Proveo je arheološka istraživanja uz današnju župsku crkvu 1910. godine i na objavljenom nacrtu ucrtao veliku četverolisnu krstionicu koja bi i položajem i izgledom odgovarala opisu iz *Anonima Filippi* (Jelić 1911). Tako je arheološkim zahvatom potvrđena priča iz davnoga zapisa *Anonim Filippi* te je i pretpostavka o ninskom porijeklu Krsnog zdenca u Veneciji dobila čvršće uporište. Nakon toga neprikosnoveni autoritet hrvatske povijesti F. Šišić uključuje natpis s krsnog zdenca u svoj poznati *Priručnik izvora hrvatske historije* (Zagreb 1914, str. 119-120), čime je čitava konstrukcija stekla znanstveni legitimitet.

Prije nego što pristupimo daljnjoj raspravi valja se temeljitije upoznati sa samim spomenikom.

Zdenac je monolitan, klesan u mramoru, visok 90 cm, a promjera 120 cm. Kao što je već kazano, heksagonalnog je oblika i ponešto se sužuje prema dnu. Uz bridove su isklesani tordirani stupići s shematiziranim kapitelima na kojima se ističu dvije volute, a podržavaju vijenac s natpisom oslonjen na astragal. Na pročelju je križ čiji krajevi završavaju volutama osovljen na tordiranom nosaču. Površina mu je ispunjena gustom troprutom pletenicom. U natpisu je korištena kapitala s čestom upotrebom skraćenic *te litterae contiguae* i *inserte*. Natpis čiji tekst započinje na stranici označenoj križem teče ukupnom duljinom vijenca u šest redova:

+ HEC FON(S) NE(m)PE SVMIT INFIRMOS VT REDDAT
ILLUMINATOS. HIC EXPIANT SCELERA SVA QU(o)D
(de primo) SVMPSERVNT PARENTE VT EFICIENTV
R CHR(ist)ICOLE SALVB(ite)RITER CONFITENDO TRINV(m) P(er)
HENNE(m) HOC IOH (annes) PR(es)B(ite)r SVB TE(m)PORE VVISSAS
CLAVO DVCI OPVS BENE CO(m)PSIT DEVOTE

Zatim se tekst nastavlja na posljednje dvije plohe u još tri reda gdje završava:

IN HONORE VIDELICET S(an)C(t)I
IOH(ann)IS BAPTISTE VT INTERCEDAT P(ro) EO
CLIENTVLOQUE SVO

(Zadnja ozbiljna objava natpisa vidi u: V. Delonga, gdje je navedena i sva ranija relevantna literatura).

U natpisu se ponajprije razabiru dva različita sadržaja. Prvi dogmatski u kojem se na literaran način pojašnjava funkcija samog zdenca i čina krštenja:

Ovaj izvor prima naime nemoćne (čitaj nekrštene) da ih prosvijetli. Ovdje ispiru zločine što su ih primili od prvog roditelja, da postanu kršćani spasonosno ispovijedajući vječno Trojstvo.

Zatim slijedi dio natpisa koji je posvetnog karaktera u kojem se ističe tko je, kada i zašto samo djelo naručio:

Ovo je djelo vješto napravio (čitaj: naručio, dao izraditi) svećenik Ivan u vrijeme kneza Višeslava, iz pobožnosti u čast sv. Ivana Krstitelja da posreduje za njega (tj. za Ivana svećenika) kao za svojega šticećenika.

Iz natpisa se razabire da je naš zaslužni svećenik Ivan dobio ime po sv. Ivanu Krstitelju (ne po Ivanu evanđelistu), pa se u tom se smislu njemu i obraća kao onome koji za nj treba posredovati i biti mu zaštitnikom.

Natpis nas upozorava i na to da je glavni subjekt samoga natpisa svećenik Ivan, *presbyter Iohannes*, darovatelj skupocjenog djela koje bi trebalo poslužiti za pokrštavanje neke zajednice pod vodstvom kneza Višeslava. Sudeći prema imenu kneza, zajednica je najvjerojatnije slavenska kojoj knez Višeslav u tom času stoji na čelu. Zato se na samo početku rasprave postavlja pitanje je li opravdano ovaj krsni zdenac nazivati Višeslavovim. Uputno bi bilo jednako pokušati identificirati osobu svećenika Ivana kad već nije jednostavno razriješiti problem samog kneza Višeslava. Stariji istraživači tijekom 19. stoljeća (Ferarri-Cupilli, Rački) iznijeli su u tom smislu mišljenja o onom svećeniku Ivanu koji se spominje u pismu pape Ivana VIII knezu Branimiru. No, vrijeme njegova djelovanja ne poklapa se s datiranjem krsnog zdenca na prijelaz 8. u 9. stoljeće, kako su ga stilski tada ocijenili neki istraživači (Cattaneo i Stückelberg). Ipak, na ovom mjestu valja naglasiti da su njihova mišljenja bila prilično proizvoljna. Proučavanje ranosrednjovjekovne skulpture danas je znatnije napredovalo i mi znamo da bez čvrsto utemeljenih objašnjenja spomenuti spomenik nije moguće precizno datirati. Na krstionici se očituju stilska svojstva koja su karakteristična za jedan vrlo široki vremenski period, od 8. pa sve do početka 11. stoljeća, pa u tom smislu davna datacija temeljena na stilu nipošto nije održiva. M. Šeper je našao puno dodirnih svojstava koja natpis s krsnog zdenca približavaju jednom poznatom zadarskom natpisu prilično sigurno datiranom u sredinu 11. stoljeća (M. Šeper 1957/58). Toliko o samim stilskim svojstvima što se tiču klesarija, bilo slova bilo ornamenta. Stoga i ne treba tako olako odbaciti nastojanja onih koji u svojim povijesnim raščlambama polaze od toga da se identificira osoba samog svećenika Ivana kad pokušaji s Višeslavom zapravo nisu dali rezultata.

Naravno da smo i takvom pokušaju suočeni s problemima. Ponajprije, Ivan je jedno vrlo učestalo ime, a osim oznake da je bio svećenik, nema drugih podataka. Možemo samo zamisliti koliko je tijekom 9. ili 10. stoljeća bilo svećenika koji su nosili ime Ivan.

Ukazali smo na one stavove u hrvatskoj historiografiji 19. stoljeća u kojima su izražena mišljenja da bi *presbyter Iohannes* s natpisa na krsnom zdenca mogla biti osoba koja se spominje u pismima što ih je u lipnju 879. godine hrvatskom knezu Branimiru uputio papa Ivan VIII. No takovo je mišljenje izraženo samo kao mogućnost, ali nije znatnije elaborirano niti se na njemu insistiralo. Bit će ipak korisno podsjetiti na neke činjenice. *Presbyter Iohannes* je papi Ivanu VIII. u kasno proljeće 879. godine donio pisma hrvatskog kneza Branimira, zatim đakona Teodozija ubrajaju izabranog (*electus*) za biskupa ninskog, ali i ono moravskog kneza Svatopluka. Papa je, naime, kao odgovor na primljena pisma uputio rečenim adresantima nova (7. lipnja, tri pisma u Hrvatsku, prvo hrvatskom narodu i svećenstvu, drugo pismo hrvatskom knezu Branimiru, a treće ninskom biskupu Teodoziju). Sutradan 8. lipnja adresirano je pismo bugarskom knezu Mihajlu. Dva dana iza toga, dakle 10. lipnja adresirano je pismo dalmatinskom kleru, i konačno 14. lipnja moravskom knezu Svatopluku. Dakle, u svega sedam dana papa Ivan VIII. je uputio čak šest pisama u slavenske prostore Hrvatske, Dalmacije, Bugarske i Moravske i njihov nam je sadržaj srećom poznat. Sva se odnose na to da bi u navedenom širokom prostoru od Panonije do Jadrana naseljenom Slavenima trebalo uspostaviti crkvenu hijerarhiju po rimskom običaju i, dakako, s rimskim primatom. Uz to papa moli hrvatskog kneza Branimira da bude pri ruci *presbyteru Iohannesu* kao vodi spomenutih poslanstva te da mu osigura nesmetan odlazak u Bugarsku. *Presbyter Iohannes* je očigledno već u ljeto 879. godine boravio kod trojice slavenskih kneževa u Hrvatskoj, pa Bugarskoj, a zatim u Moravskoj. Ne treba zaboraviti da je prethodno stigao u Rim kao poslanik samog Svatopluka, što se iz Papina pisma od 14. lipnja jasno razabire.

No taj je isti *presbyter Iohannes* veći pet godina ranije obavljao važne diplomatske misije. On je, naime, kao Svatoplukov zastupnik nazočio državnom saboru u Forcnhaimu kod Ludvika Njemačkog 874. godine, gdje je sklopio jednogodišnji mir i utanačio danak. *Annales Fuldenses* ga spominju izričito kao vođu Svetoplukove delegacije (*Cuius legationis princeps erat Ioannes presbyter de Venetiis*). Nedugo iza toga našao se isti *presbyter Iohannes* opet u Hrvatskoj, pa je na prijelazu između 874. i 875. godine ponovno spomenut u jednom pismu istog pape Ivana VIII. upućenu "svim vjernicima", *omnibus fidelibus*. Povod Papinu pismu bili su nedavni događaji u Hrvatskoj u kojima je knez Domagoj razotkrio neku urotu te se nastojao s urotnicima i obračunati. Jedan se od urotnika sklonio upravo kod *presbyteru Iohannesa*, našavši tu zaštitu od razbjescjelog kneza. Posredovanje *presbyteru Iohannesa* u ovom je slučaju naizgled imalo uspjeha jer je

knez bio obećao da neće urotnika pogubiti što neprijeporno svjedoči o znatnom utjecaju što ga je ovaj svećenik imao na vladajući sloj u Hrvatskoj kneževini. No, kada se *presbyter Ionannes* udaljio s dvora, knez Domagoj je riječ pogazio i urotnika pogubio. Procjenjujući u takvome raspletu i dio svoje osobne krivnje, *presbyter Iohannes* se odrekao svoga svećeničkog zvanja, a tek mu ga je sam Papa u Rimu ponovno vratio. Za tu je konkretnu prigodu i objavio spomenuto Papino pismo svim vjernicima *Omnibus fidelibus* u kojem Papa odriče bilo kakvu krivnju *presbytera Iohannesa* za taj nemili događaj, pa je samo pismo između ostalog bilo i sročeno da svećenika zaštititi, a on ga je zasigurno nosio sobom kao svjedočanstvo.

Isti se *presbyter Iohannes* ponovno i iz 879. godine pojavljuje u epizodi vezanoj za slavenski svijet, na prijelazu iz 885/86. godine. Tada je on članom delegacije kojoj novi papa Stjepan V. daje upute o tome kojim se riječima ima obratiti kad odu k moravskim Slavenima. No, na čelu te delegacije je sada Dominik biskup, a dvojica svećenika Ivan i Stjepan samo su članovi. To iz razloga što se politika pape Stjepana V. prema navedenom prostoru znatno razlikovala od njegova prethodnika Ivana VIII. Papa Stjepan V, naime, prestao je pružati podršku Metodu kojega je na rang panonskog nadbiskupa bio uzdigao papa Hardijan II, a za vrijeme cijelog svog pontifikata nastavio podržavati i papa Ivan VIII. suprotstavljajući se njemačkom svećenstvu i samom moravskom knezu Svatopluku. *Presbyter Iohannes* bio je diplomat pape Ivana VIII. mučki ubijenog u zavjeri 15. prosinca 882. godine, što je sigurno i izazvalo promjenu na čelu nove delegacije u kojoj je *presbyter Iohannes* ostao samo članom poslanstva očito stoga što je desetljećima u njima sudjelovao i prilike ponajbolje poznao. U toj je prigodi zadatak delegacije bio između ostalog provjeriti valjanost učenja Metodova koje je ovaj obavljao, kao što je poznato na slavenskom jeziku.

Svjedoci smo, dakle, činjenica po kojima je čitavo desetljeće među slavenskim kneževinama Moravskoj, Hrvatskoj i Bugarskoj djelovao *presbyter Iohannes* kao diplomatski predstavnik Pape Ivana VIII. Obavio je pri tom neke važne zadatke od kojih podsjećamo na to da je za kneza Svatopluka potpisao godišnji mir s Ludvikom 874. godine. Privolio je Bugare da se vrate Rimskoj crkvi 879/880, o čemu smo informirani iz Papina pisma carevima u Konstantinopolu. Izvještavao je papu Ivana VIII. o događajima u Hrvatskoj, Moravskoj i Bugarskoj. No, s nastupom nove politike za pape Stjepana V očigledno je izgubio diplomatski primat, pa se iza 886. godine ne pojavljuje više u izvorima vezanim uz slavenski svijet. Iako je riječ o neobično značajnoj ličnosti toga doba, kako se to razabire iz povijesnih izvora, on je u svima njima zabilježen jednostavno kao *presbyter Iohannes*, bez bilo kakvih drugih pojedinosti. Tek *Annales Fuldenses* o njemu samome nude jednu dodatnu, nimalo nevažnu informaciju, da je bio porijeklom iz Venecije.

Neke činjenice iz natpisa s krsnog zdenca, koji je u fokusu našeg zanimanja, upućuju na to da bi upravo on mogao biti njezin donator. Prvo što je donator u natpisu označen upravo onako kao i u svim navedenim izvorima, jednostavno *presbyter Iohannes*; zatim stoga što na krsnom zdencu stoji da je bila načinjena u vrijeme vladavine nekoga slavenskog kneza (Višeslava), a upravo je *presbyter Iohannes* bio diplomat kod različitih slavenskih kneževa; treće što u argumentaciji, po našem sudu, može biti presudnim to da je krsni zdenac oduvijek bio u Veneciji, odakle je *presbyter Iohannes* i bio porijeklom. Ne treba pritom smetnuti s uma da nas s njegovim djelovanjem upoznaju isključivo sačuvani papinski izvori i tek jedna kronika samostana u Fuldi. Izvori s onih prostora na kojima je djelovao, dakle s prostora slavenskih kneževina Moravske, Bugarske i Hrvatske o njemu ne nude nikakvih informacija. To je rezultat sačuvanosti povijesne građe u tim prostorima. Stoga valja voditi računa o tome da će nam mnoge važne pojedinosti o njegovu djelovanju na dvorovima među slavenskih kneževa ostati zauvijek zavijene šutnjom. Ono što nam sačuvani izvori nude tek je, da se slikovito izrazimo "vrh ledene sante". A vijesti zapisane na krsnome zdencu upućuju na veze *presbytera Iohannesa* s barem još jednim slavenskim knezom kojemu je ime ostalo sačuvano jedino na krsnome zdencu iz Venecije, dakle sa stanovitim knezom Višeslavom. Zdenac za krštenje uranjanjem sačuvan u gradu iz kojega je bio podrijetlom u Veneciji daje naslutiti da je jedna od njegovih diplomatskih misija među Slavenima bila i pripremana u samoj Veneciji. A takva je, poznavajući povijesne okolnosti u drugoj polovici 9. stoljeća, a s njima potrebe i nastojanja same mletačke politike, bila najvjerojatnije usmjerena prema jednoj slavenskoj kneževini na Jadranu, tj. prema onome prostoru koji je imao važnu

ulogu u kontroli jadranskog pomorskog puta presudno važnog za nesmetano odvijanje trgovačkog prometa prema Istoku. A nesmetanu plovidbu prema Istoku ugrožavali su žitelji različitih *Sclavinija* uz Jadransku obalu. Dovoljno će biti prisjetiti se mletačkih odnosa prema Neretljanima tijekom 9. stoljeća, pa ćemo se uvjeriti kako su Mlečani primjenjivali različite metode. Kad se gusarenje nije moglo suzbiti ratnim pohodima, pribjegavalo se diplomatskim misijama, osobito pokušajima pokrštavanja. Sačuvani pasus kod mletačkog kroničara Ivana Đakona neposrednije oslikava jednu takvu epizodu. Još je u trećem desetljeću 9. stoljeća predstavnik Slavena s Neretljanskih otoka došao u Veneciju, gdje je bio pokršten i s duždem sklopio mir. No, taj je mir bio kratkotrajan, pa je i slijedeći sporazum koji su nedugo zatim sklopili s Družakom, knezom Neretlanskih otoka, ostao jednako neučinkovit.

Krsni zdenac u Veneciji, na kojem je ime *presbytera Iohannesa* iz Venecije, iskusnog diplomata među Slavenima, napravljen je, najvjerojatnije da bi poslužio za krštenje jednoga slavenskog kneza, čime su se barem dijelom trebali ublažiti neki gorući problemi koji su tištali grad na lagunama. A u tom im je novom pokušaju mogao biti na usluzi čovjek koji je imao iskustva u odnosima sa slavenskim kneževima i koji je bez sumnje općio na njihovom slavenskom jeziku. Nakon smrti pape Ivana VIII. i promijenjene politike prema slavenskom bogoslužju i samom Metodu on je, posve sigurno izgubio ulogu koju je prije toga imao u Rimu. Bilo bi zaista neobično da Venecija, kojoj su toliko briga zadavali odnosi s jadranskim Slavenima, nije barem pokušala iskoristiti mogućnosti svojega građanina koji je u takvim poslovima tijekom svoje minule karijere stekao toliko iskustava i autoritet među Slavenima. Krstionica sačuvana u Veneciji neposredno pokazuje da je takav pokušaj bio ozbiljno pripreman. Ime, pak, Slavenskog kneza na njoj uklesano, svjedoči i o tome da ju je valjalo i prenijeti na prostor njegove vladavine, dakako morskim putem. Hrvatski su kneževi u to doba već davno bili pokršteni, pa je stoga gotovo nevjerojatno da bi bila pripremljena za njih. Uostalom i imena hrvatskih vladara iz tog su nam razdoblja dobro poznata i među njima nema ni jednoga koji bi nosio ime Višeslav.

No, u hrvatskoj je historiografiji od vremena Jelića i Šišića usvojeno mišljenje da je krstionica u Veneciji odnesena iz Nina 1746. godine, a sve na temelju anonimnog zapisa o nestanku jednoga krsnog zdenca iz ninske krstionice ukrašena natpisima i grbovima. No kako spomenuti šturi oblik opis krsnog zdenca u rukopisu *Annonim Filippi* ne odgovara u cijelosti krsnom zdencu u Veneciji (na njemu naime nema grbova), Jeliću je bilo jasno da će spomenutom zapisu osigurati vjerodostojnost samo u slučaju da arheološkom metodom potvrdi opis same građevine kako je u rukopisu opisana: *batistero ... adornato di quattro capellet*. Nakon provedenih arheoloških istraživanja, on je i objavio nacrt građevine koja je odgovarala opisu u rukopisu. No, godine 1962. poduzeto je revizijsko istraživanje na istom mjestu i konstatirano je da je Jelić tloris građevine u cijelosti izmislio (M. Suić–M. Perinić 1962). Iako su rezultati tog istraživanja davno objavljeni i razvidno pokazali da je Jelić cijeli tloris izmislio, jedva da je bilo onih koji su u ninsko podrijetlo krsnog zdenca u Veneciji posumnjali. O tome je temeljito pisao I. Petricioli 1984. godine, ali njegova upozorenja nisu imala gotovo nikakva odjeka, što pokazuju tekstovi nastali iza toga doba. Mi ćemo u našem usmenom izlaganju po prvi put iznijeti pisane vijesti koje bjelodano pokazuju da je raspravljani krsni zdenac zabilježen u Veneciji u petom desetljeću 18. stoljeća, dakle u vrijeme kada je, prema *Annonimu Filippi* trebao biti u Ninu i onda otuđen.

Literatura

1. Ančić M, "Mjesto branimirove hrvatske u suvremenom svjetskom poretku", *Hrvatska u doba kneza Branimira*, Zadar, 2002.
2. Ferrari.Cupilli G, Su d'un antica vasca battesimale del Museo Correr di Venezia, *La Voce Dalmata*, Anno I, 22, 1860.
3. Jakšić N, "On the Origin of the Baptismal Font with the Name of Prince Višeslav", *Hortus artium medevalium* 8, Zagreb-Motovun, 2002.
4. Jelić L, "Spomenici grada Nina", *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, Nova serija, VI, 1902.
5. Jelić L, *Dvorska kapela sv. Križa u Ninu*, Zagreb, 1911.

6. Kukuljević-Sakcinski, "Izvjestija o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim", *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* IV, Zagreb, 1857.
7. Petricioli I, "Krstionica s imenom 'Vuissasclavo dvcu' i problem ninskog baptisterija", *Starohrvatska prosvjeta* III/14, Split, 1985.
8. Rački F, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb, 1877.
9. Suić M-Perinić M, „Revizija iskapanja 'ninskog baptisterija'“?, *Diadora* 2, Zadar, 1962.
10. Šeper M, „Der Taufstein des kroatishen Fürsten Višeslav“, *Nachrichten des Deutshen Instituts für merowinfish-karolingische Kunstforschung* 14-16, Erlangen, 1957/58.
11. Šišić F, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb, 1914.

Identitet, Sveta Braća Ćiril i Metod i glagoljica

O identitetu

Danas riječ identitet čujemo često, u različitim prilikama, u raznovrsnim značenjima te se sama ta riječ, kao prečesto upotrebljavan pojam bez jasnoga značenja i bez pune poruke, često čini praznom, ili bar ispražnjenom riječju. No, ako je bolje osluhnemo i upoznamo njezinu poruku, ova će riječ, i sve ono što ona svojim značenjem pokriva, i nama zasjati u svome pravom, izvornom sjaju. Identitet dolazi od latinske riječi *idem, eadem, idem* što znači *isti* (*čim se označuju osobe ili stvari jednake, jedne vrsti*). Tako u Žepićevu *Latinsko-hrvatskom rječniku* iz 1881. Na kraju i napomena da je riječ konstruirana kao riječ *similis*. Novi, Marevićev *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik* ima, uz pojam *idem* s jednakim značenjem kao u Žepića, s više primjera, ali donosi i riječ *identitas*, s uputom da je ona iz crkvenoga govora a znači *identitet, jednakobitnost, skladnost, suglasje*. Ovo upućivanje na crkvene izvore nije bez razloga. Tek je kršćanstvo posve usmjereno na osobu, osobnost, a to je jedan od temeljnih odrednica identiteta. I židovska i grčka i rimska svijest računala je na kolektiv, narod, pleme, a kršćanstvo na osobu – od pojma Boga koji je Trojedan, tj. jedan je Bog koji živi u tri osobe, što je bilo posve neprihvatljivo i Židovima i Grcima i Rimljanima. Druga Božanska osoba je Isus Krist, u kome je i Božanska osoba i cjelovita ljudska osoba. Ni u grčkom, ni u latinskom, a ni u hebrejskom, ili aramejskom jeziku, kojim je Krist govorio, nije bilo lako izreći činjenicu o jednom, jedinstvenom, osobnom. Zato se koristi latinski *persona*, što znači krinka, maska za lice. U grčkom to je *hipostasis* – slika. Slika se ne mijenja, ona ostaje trajna kao i osoba. Kršćani su pogane, nekršćane nazivale *gentes, gentiles* – plemenima. Kršćanskim je piscima, od apostola Pavla i dalje, teško bilo objasniti vrijednost jednoga čovjeka, činjenicu da je on vrijedan po sebi kao Božji stvor, kao biće zbog kojega je Krist došao na svijet, trpio, bio mučen i pogubljen. Poticali su promišljanje da bi Krist bio došao na svijet i zbog samo jedne osobe, da stvoreni svijet zadobije svoj povijesni cilj, ispunjenje, eshaton. Kad govorimo o identitetu, dakle, uvijek mislimo na osobu. Osoba je jedna i jedinstvena, ali ona je kao pojedinac uvijek dio šire cjeline, obitelji, društva, naroda, čovječanstva. Da spozna sebe, mora se omjeriti o druge, jednake ali i različite. Istost i različitost sučeljava se već od najranijega vremena u krugu obitelji. U isto vrijeme odvija se i spoznaja o istosti i različitosti, istosti u obiteljskom životu, ali i različitosti od oca, majke, brata, sestre. Istost u obitelji suprotstavlja se različitosti susjedstva. Ali prema selu, ulici i susjedi spadaju u sličnost jedne vrsti. Identitet se tako utvrđuje u istosti s onima koji s nama dijele dom, selo, zavičaj, domovinu, jezik, ali se u isto vrijeme očituje i u različitosti od naših roditelja do onih koji govore drugačije, koji imaju druge običaje, vjeru, boju kože. Identitet se tako neprestano očituje, pokazujući jednako i različito lice. Crkveni su pisci kod toga više naglašavali suglasje, sukladnost, ali uistinu ona se ne može ovjeriti ako blizu sukladnosti i suglasja nije i nesuglasje, a ponekad i nesklad. Pojedinac u obitelji, spolu, skupini, staležu, narodu prepoznaje sve ono što ga čini sličnim ili jednakim u skupini, u spolu, u staležu, narodu. Što je sve što čini identitet jednoga pojedinca, skupine, naroda. Za pojedinca to je njegov osobni život, život u obitelji, ili bez nje, u krugu poznanika, u vremenu (povijesti), u jeziku, u poštivanju nekih vrijednosti koje su pojedincu, skupini, narodu važne i po kojima se povezuje sa sličnima ili jednakima.

Jedan od najvećih veza među osobama je jezik. Jezikom se spoznajemo jednakima s onima koji govore, ili znaju govoriti našim jezikom. Materinskim jezikom, jezikom kojim smo stekli prve spoznaje o svijetu, imenujući osobe i stvari na način jednak, ili bar sličan. U starom hrvatskom jeziku, kao i u još starijem staroslavenskom, riječ *jezik* označavala je narod,

naciju. U XIX. stoljeću riječ narod označavala je prvenstveno *naciju*, ljude koji imaju isti jezik, povijest, zemlju. U našim osobnim iskaznicama mi se kao osobe iskazujemo, identificiramo imenom, prezimenom, imenima roditelja, datumom rođenja, mjestom rođenja. Kad odrastemo i kad spoznajemo iste, tj. slične ljude, spoznajemo i svoju nacionalnu pripadnost.

Što je sve odredilo naš hrvatski identitet? Po čemu se prepoznajemo kao Hrvati, kao različiti od susjednih naroda?

Bez puno krznanja u odgovoru, sigurno se prepoznajemo u našem jeziku današnjem. On je različit od svih jezika koji nas okružuju, ma kako ih zvali: srpski, crnogorski, bosanski – zatim šire slovenski, makedonski, bugarski, ili još dalje – talijanski, engleski, njemački. Kod toga i ne treba posebice znati povijest jezika da bi se to utvrdilo. Ali dobro je znati i povijest jezika, i tekstove starine, književnu prošlost, jer je i to dio identiteta kojega smo onoliko svjesni koliko mu znamo korijene, a to su istost, upravo sličnost s našima i različitost s drugima. Naši susjedi, Talijani, Slovenci, Srbi... kad su htjeli razumjeti naše tekstove, morali su te tekstove prevoditi. Srbi su npr. prevodili Relkovića, Kačića, Šenou.

Povijesni identitet Hrvata očitavao se u zajedničkoj povijesti na svim hrvatskim područjima. Kroz tu povijest Hrvate je, osim jezika, zajednički držala određena količina tekstova koji su bili zajednički cijelom narodu. Među tim tekstovima veliku važnost imaju oni tekstovi koje su svi jednake čuli, čitali, odnosno prihvaćali. Prvenstveno su to crkveni tekstovi: molitve, čitanja biblijskih tekstova u crkvi, obredi na hrvatskom jeziku. Više nego drugi identifikacijski elementi, hrvatski jezik u crkvenim knjigama i propovijedi na tom jeziku odredili su ne samo povijest našega jezika nego i temeljne odrednice našega identiteta.

Za razliku od drugih susjednih naroda, Srba ili Slovenaca, koji su kršćani, ili Muslimana – Bošnjaka, Hrvati su svoju pisanu kulturu i književnost izgrađivali kroz stoljeća na tri pisma, na glagoljici, latinici i hrvatskoj ćirilici, ali i na tri jezika – na hrvatskom, na staroslavenskom u jednom, na latinskom u drugim dijelovima nacionalnoga prostora, s tim da granice među tim dijelovima nisu bile nepremostive nego lako prijelazive. Posebnu sudbinu, zajedno s jednim dijelom hrvatskoga narodom, dijelila je glagoljica. Ona je na poseban način dio hrvatskoga povijesnoga identiteta. Za razdoblje do XI. ili XII. stoljeća još se i može reći da su glagoljicu imali i Bugari i Makedonci, ali od toga vremena do naših dana čuvali su je u knjigama, rukopisnim i tiskanim samo Hrvati. Hrvati su i grčko pismo, uređeno prema potrebama slavenskoga jezika i govora, tj. ćirilicu uredili prema svojim potrebama te je ta ćirilica u našim knjigama, rukopisnim i tiskanim, prepoznatljiva po svojim osebujnim oblicima i cjelokupnom paleografskom razvitku, drugačija od drugih ćiriličkih pisama, sve do XIX. stoljeća kad su latinička slova tiskanih knjiga postala jednaka za sve koji se tim pismom služe. Ali tada svi Hrvati prihvaćaju latinicu kao svoje zajedničko pismo.

Identitet se i danas, kao i nekoć još više, iskazivao vjeroispovijednošću, religioznom pripadnošću. Ako jezikom danas nismo posve različiti od susjeda, vjerskom smo pripadnošću i u povijesti i danas različiti jer pripadamo zapadnom katoličkom kršćanstvu. Po tome smo slični susjednim Slovencima, ali i bitno različiti od njih po tome što smo imali bogoslužje na našem jeziku, u glagoljaškim krajevima, a dijelove koji su se čitali kao riječ Božju na hrvatskom, iz lekcionara na štokavsko-ikavskom i na kajkavskom jeziku, u drugim hrvatskim krajevima. Ta je razlika razvidna i u iskazivanju hrvatske religioznosti u odnosu na katoličke Talijane još veća, iako su oni crkveni latinski doživljavali kao dio svoje povijesno-jezične posebnosti.

Iako su Hrvati kroz svoju kulturnu prošlost upotrebljavali u svojoj književnosti sva tri naša dijalekta kao književne jezike, i jezike svoje književnosti, oni su se – unatoč toj znatnoj razlici među književnim i jezičnim idiomima – osjećali nerazdvojom zajednicom u narodnosnom smislu. Kad je u XIX. stoljeću europska jezikoslovna znanost htjela Hrvate podijeliti tako da kajkavce Hrvate pribroje Slovencima (a i kajkavci Hrvati su se u starijim razdobljima nazivali Slovencima, tj. stanovnicima Slovinja, latinski Slavonije), štokavce Srbima – a tako nije mislio samo Vuk Stefanović Karadžić – to su mišljenje tadašnjih slavista pobijali i kajkavci i čakavci i štokavci te su tumačili da su svi Hrvati, bez obzira na jezične posebnosti i različitostima, povezani nekim mističnim vezom kako je to napisao Ivan Derkos 1832, u zoru hrvatskoga narodnoga preporoda: „Expentendo commoda, conjungere nos debemus cum Slavonitis et Dalmatis; etenim, jam

sumus quasi ina Civitas pro se (quod cum Carniolia et Styriy commune non habemus) jam inde a temporibus Crescimiri Petri, Regis Croatiae et Dalmatiae, tenet nos vinculum arctissimum (...), jam fraternus ergo et mysticus aliquis nos tenet vinctus amor, qui singulorum in singulos pandit corda“. Hrvatski: „Uvaživši koristi (Hrvati kajkavci) treba da se spoje sa Slavoncima i Dalmatincima, jer već jesmo kao jedna država za sebe (što sa Kranjskom i Štajerskom zajedničko nemamo) već od vremena Petra Krešimira, kralja hrvatskoga i dalmatinskoga, drži nas najuži vez (...), već nas drži bratska i neka tajanstvena vezilja ljubav, koja uzajamno otvara putove k srcu“.

Za razliku od nekih susjednih europskih naroda – Talijana, Austrijanaca, Mađara koji su imali svoju bogatu građansku kulturu u književnosti, slikarstvu, graditeljstvu – Hrvati u Dalmaciji, Istri, uz granicu s Turcima, u banskoj Hrvatskoj i Slavoniji imali su svoj poseban tip kulture koja je bila prvenstveno agrafijska, čak i onda kad se čitaju stihovi Andrije Kačića Miošića ili Matije Antuna Relkovića. To su kulturolozi XIX. i XX. stoljeća teško shvaćali, kao što nam je teško shvatiti koliko su male sredine bile voljne izdvojiti svoga dobra, novca prvenstveno, da bi se oslikale seoske crkvice (Beram) ili da bi se kupila crkvena knjiga (Misal kneza Novaka, za Nuglu, za 45 dukata). U gradovima koji su njegovali pisanu kulturu na latinskom ili talijanskom jeziku, visoka je svijet da pripadaju hrvatskoj a ne talijanskoj kulturi (Rijeka, Zadar, Split – Marulić, Trogir, Dubrovnik) uvijek bila snažno prisutna.

O Svetoj braći Ćirilu i Metodu

Sveta braća Ćiril i Metod, koju nazivamo i Solunska braća, slavenski su prosvjetitelji. Rođeni su u Solunu (Thessaloniki); Metod oko 815. a Konstantin, u monaštvu prozvan Kiril (Ćiril) 826. ili 827, u obitelji visokoga vojnoga funkcionara, drugara Lava. Solun je u njihovo doba bio važan i velik grad, drugi po veličini u Istočnom Rimskom Carstvu. Prvi je Bizant (Carigrad). Oko Soluna naseljeni su Slaveni, koji u IX. st. već ulaze u grad i postaju njegovi građani. Od tih su Slavena Sveta braća naučila slavenski. Stariji brat Metod slijedio je očev primjer te se pravno obrazovao i postao arhont (upravitelj) jedne slavenske pokrajine u Makedoniji, na rijeci Strumi (Strymonu). Konstantin je pokazivao već zarana iznimne intelektualne sposobnosti te je, nakon školovanja u rodnom gradu, studij nastavio u Carigradu i odgajan je na carskom dvoru, zajedno s carevićem. Nastavio je studij na carskom sveučilištu (Magnaúra), a učitelji su mu bili najpoznatiji bizantski intelektualci toga vremena: Lav Matematik i Fotije, kasniji carigradski patrijarh. Nakon završenih studija posvetio se duhovnom zvanju, postao je bibliotekar Carigradske patrijaršije, a zatim i profesor filozofije (stare – poganske i nove, kršćanske), naslijedivši na katedri svoga učitelja Fotija. Stekao je naziv filozof.

Kao istaknuti bizantski intelektualci, i Metod i Konstantin-Ćiril uključeni su u državnu i crkvenu politiku Dvora i Patrijaršije. Konstantin vodi misiju među Arapima u Bagdaskom kalifatu (oko 850). Rasprava s njima o vjerskim pitanjima otkriva ga dobrog poznavaoča islama koji može ravnopravno raspravljati s muslimanskim teolozima. Deset godina nakon te misije oba brata kreću u diplomatsku misiju među Hazare (slavenski izvor kaže Kozari), gdje se judaizam pokušava učvrstiti među nežidovskim stanovništvom. Dok su Braća čekala povoljno vrijeme za plovidbu Crnim morem, Konstantin je našao svete moći koje je legenda pripisala sv. Klementu papi. Treća misija – misija među moravske Slavene (863. g) odredila je daljnji život Braće, ali i povijesna gibanja u srednjoj Europi. Na poziv kneza Rastislava carski dvor, tj. car Mihajlo, carev ujak Barda (Varda) i patrijarh Fotije, šalje Svetu braću, jer su znali slavenski jezik, među Slavene. Sustavnu državnu i crkvenu organizaciju, za čim je težio Rastislav, nije bilo moguće uspostaviti bez pisma. Bilo bi to, naime, kao pisati po vodi, kako je to oštromno rekao Konstantin Ćiril, tj. bio bi to beskoristan posao. Prije misije Konstantin Ćiril je za Slavene sastavio pismo – glagoljicu – kojim je počeo pisati prve sastavke na slavenskom jeziku. Bio je to prijevod izbornog evanđelja (*áprakos*), s prvim riječima „Iskoni bē Slovo, i Slovo bē u Boga, i Bog bē Slovo.“ Treba povezati riječ „Slovo“, Logos, i riječ „Slov ne“ – Slaveni (a „sloviti“ znači govoriti, govorom se sporazumijevati) da se vidi domet njihove prosvjetiteljske i revolucionarne teološke misli!

Slaveni su sebe nazivali Slověne – Slovjene. Glas **o** u toj riječi drugi su susjedi (Romani) čuli kao **a**, te zato latinski naziv Slaveni, Slavonija. **Sloviti** znači **govoriti**. Slaveni su oni koji govore. Oni koji ne govore (a zapravo oni koje ne razumijemo što govore) jesu **Němci**. Slično su mislili o sebi i Nijemci, tj. oni su ljudi, narod koji **govori** (zapravo – oni se kao i Slaveni razumiju međusobno, oni su Deutsche, Teutsche, tj. oni koji se jezikom razumiju, kao i u riječi **tumačiti**).

Od riječi **Slovjene** nastao je i sveti termin **Slovo** za grčki **Logos**, Riječ. **Riječ** je prema kršćanskoj teologiji Druga Božanska Osoba, Isus, koji se utjelovio u ljudskoj povijesti kad je došla punina vremena. **Slovo** kao grafijski znak, i s tim nazivom, dolazi u Ćirilovoj azbuci, glagoljici, na 20. mjestu. Znak za glagoljski znak **Slovo** jest krug na trokutu. Slovo, grafijski znak kojim započinje riječ za Isusa Krista, **Logos**, na završetku je prve dekade slova-brojeva, tj. 10 i na početku druge dekade 20. Slovo **i** u glagoljici označava se dvama slovima (deseterično **I** i dvadesetečno **0**). Posebice je karakteristično i zanimljivo dvadeseterično **I**; ono je okrenuto slovo **S**, tj. „Slovo“. Prvo slovo u glagoljskoj azbuci jest križ + , koji je kasnije dobio petljice na krilima **A**.

Glagoljaški su đaci, došavši u školu, učeći slova recitali: Az, Buky, Vědy, Glagoljon, Dobrê, Jest, Živěti, Dzelo, Zemlji, a to znači: Ja Knjige, Znajuc Govorim Dobro Je Živjeti Veoma na Zemlji. Sigurno je učitelj **đake** upozorio da ono **buki**, **bukvi** treba misliti i u sebi izgovarati **Bog**, to jest: Ja Boga znajuc govorim da je dobro živjeti veoma na zamlji. Ali jer se Božje ime ne smije uzalud i bez potrebe izgovarati, te je riječ **bukvi** knjiga, Sveto pismo, zamjena za Božje ime. Istost Božje osobe, i Božje spoznaje, i knjige ali i Knjige, Svetoga Pisma, kao i znanja čitanja i vjerovanja u Boga, ovdje je očita.

Glagoljica je pismo učenoga, svetoga učenjaka, teologa i filozofa Ćirila. Samo je u njegovo vrijeme, u krugu njegovih teoloških i filozofskih prijatelja i suradnika postojalo takvo promišljanje o Logosu, Slovu, o Svetoj Trojici, o slavnom završetku svijeta. Sjetimo se: išao je u misiju među islamiste i među judaiste koji su ugrožavali granice Carstva, ali i pravovjernost kršćanstva. Izumio je za Slavene pismo, glagoljicu koja je kao pismo posve pokrila slavenski glasovni sustav (fonologiju) te je sve što je bilo u jeziku moglo biti zabilježeno i utvrđeno savršenstvom novoga pisma. Samo koje stoljeće kasnije to ne bi bilo moguće. Kao čovjek iznimne likovne kulture – borio se protiv ikonoklasta i u raspi pobijedio patrijarha koji je zastupao ikonoklazam – on je svoju ljubav za likovno i simbolično prenio u svoje pismo – oblu glagoljicu. Glagoljica je po tome sveto pismo, ne samo zato što ga je sastavio svetac, sveti Ćiril, nego i zato što hoće i što nastoji svetost knjige, Biblije, prenijeti u shvaćanja onih koji će se tim pismom koristiti za svoj intelektualni, moralni, estetski i etički rast i napredovanje. To se pismo još u XI. stoljeću zvalo **kurilovica**, kako je to zapisao ruski pisar, pop Upir Lihi 1047.

Zahvaljujući osebnom obliku misije i Ćirilovu stavu da se vjerski i civilizacijski, politički i društveni procesi jednoga naroda (a Slaveni su tada smatrani jednim narodom!) mogu uspješno odvijati samo ako imaju vlastiti jezik i pismo – upravo knjige na tom jeziku i pismu, Slaveni su u tom ranom razdoblju svoje europske povijesti dobili istodobno i svoje pismo (glagoljicu), i svoj jezik (kakav je sačuvan u kanonskim tekstovima, i koji nazivamo staroslavenskim), i Knjigu, tj. prijevod Novoga zavjeta kako se čita kroz crkvenu godinu, ali i najnužnije knjige za organizaciju crkvenoga i upravnoga života. S tom je popudbinom misija Svete braće krenula u Moravsku, a u misiji su bili i učenici: Kliment, Naum, Angelar i Sava. Kad su došli u Moravsku, skupini učenika se pridružio i Gorazd. Od Carigrada put ih je, vjerojatno, vodio preko Soluna sigurnim putovima i morem uz dalmatinske gradove, preko hrvatskih zemalja do Moravske.

Kad su Sveta Braća došla u Moravsku, knez im je Rastislav predao mladež koja se dotad školovala u latinskim (franačkim) školama. Braća su sve sile upregla da osposobe i odgoje mladiće za domaći kler i obrazovane službenike dvora. Sveta su braća diljem Moravske uvela slavensko bogoslužje u crkve, spremila su za klerički stalež više mladića, nastavila prevoditi najvažnije biblijske knjige (*Apostol*, *Psaltir*), priredila najnužniji repertorij liturgijskih tekstova za potrebe Slavenske Crkve, priredila prvi slavenski zakonski kodeks *Zakon sudnij ljudem* (*Zakon za laike*) za upravljanje zemljom.

Osposobivši učenike za klerički stalež, krenula su Sveta braća s učenicima prema jugu kaneći rediti učenike i uspostaviti slavensku crkvenu hijerarhiju. Da li su to mislili postići u Rimu ili Carigradu, ili možda u Akvileji – nije poznato. Na putu prema jugu misija je u jesen došla na Blatno jezero, na dvor kneza Kocelja koji ih je zadržao i njihovim učenicima

pridružio učenike koji su dotad učili u školama, a koje su vodili salzburški svećenici. Došavši u Veneciju, i tražeći da se njihovi učenici rede u svećeničko zvanje, naišli su na otpor domaćega klera, latinskoga i grčkoga. S njima je Konstantin Ćiril vodio znamenitu disputaciju – raspru s trojezičnicima radi obrane prava svih naroda (i jezika) na pismo, jezik, književnost i bogoslužje. Polemika s trojezičnicima poslužila je Konstantinu Ćirilu da sastavi traktat o pravu svih naroda na vlastito pismo, jezik i bogoslužje a na temelju prirodnoga prava, zapisane tradicije i Svetoga Pisma, napose psalama i Pavlovih poslanica. Sažetak toga traktata ušao je u *Žitje Ćirilovo*.

U Veneciji je Braću dočeo poziv pape Nikole da dođu u Rim jer je doznao da sobom nose moći (ostatke tijela) pape Klementa. Kad su Sveta braća stigla u Rim, papa Nikola je već bio mrtav a naslijedio ga je papa Hadrijan II. Sav je rimski puk krenuo ususret Svetoj braći zbog moći sv. Klementa koje su Sveta braća sa sobom nosila te je misija bila svečano dočekana i prihvaćena, slavenske su knjige bile odobrene, nekoliko je učenika bilo posvećeno za svećenike. O tome u *Žitju Konstantina Ćirila* čitamo: „Primivši papa slavenske knjige, posveti ih položi u Crkvi svete Marije, koja se naziva Fatne (tj. Jaslice), i pjevaše nad njima svetu liturgiju (tj. misu). Nakon toga zapovjedi Papa dvojici biskupa, Formozu i Gondrihu, da posvete slavenske učenike. I pošto budu posvećeni, odmah zapjevaše liturgiju u crkvi svetoga apostola Petra na slavenskom jeziku. A sutradan pjevahu u crkvi svete Petronile, treći dan u crkvi svetoga Andrije. A onda opet u crkvi velikoga i sveopćega učitelja Pavla apostola. I svu su noć pjevali slavenski, a ujutro i liturgiju nad njegovim svetim grobom, imajući na pomoći biskupa Arsenija, jednoga od sedmorice biskupa, i Anastazija Bibliotekara“ (glava 17).

Ćiril i Metod su sa svojim učenicima boravili u grčkom manastiru, sastajali su se s rimskim intelektualcima, raspravljali o važnim problemima Crkve, teologije i filozofije. Osobito je bilo goruće pitanje primata crkvene ili svjetovne vlasti, o čemu je Ćiril vodio rasprave na temelju spisa koji su se pripisivali Dioniziju Areopagitu, prvom atenskom biskupu, učeniku sv. Pavla: *O nebeskoj hijerarhiji* i *O crkvenoj hijerarhiji*, u kojoj se prednost daje vrhovnom poglavaru Crkve, a ne svjetovnom vladaru. Rimskoj je kuriji taj govor silno godio jer je bila u neprestanom sukobu s njemačkim vladarima koji su smatrali da je Rimsko Carstvo prešlo na njihov narod, a s njime i sve ovlasti, duhovne i političke. Koliko je to Ćirilovo mišljenje bilo važno i za kasniju sudbinu misije, govori i naziv za njegove najbliže suradnike – sedmočislenici. I Dionizije Areopagit, koga je papa Klement, prema legendi, poslao u Galiju sa sedam učenika da tamo propovijeda kršćanstvo, mučen je i pogubljen u Parizu (*Lutetia Parisiorum*). Na njegov spomen i najbliži Ćirilovi učenici nose ime sedmorice. Najsnažniju podršku u Rimu Sveta su braća našla u sposobnom i učenom Anastaziju Bibliotekaru, dobrom poznavaoču grčkoga jezika i kulture, tajniku Rimske kurije. U Rimu je mladi od braće, Konstantin, prihvatio redovništvo, promijenjivši – po redovničkom običaju – svoje ime, kršteno Konstantin, u Kiril – Ćiril. *Žitje Metodovo* o posljednjim danima Ćirilovim ovako izvješćuje: „Poslije mnogo dana, odlazeći na Sud (Božji), reče Filozof Metodu, bratu svojem: ‘Evo, brate, obojica smo bili ujarmljenici, orući jednu brazdu. I ja padam na lijesi, svoj dan dovršavam. A ti voliš veoma Goru, no nemoj radi Gore ostaviti svoje naučavanje, jer upravo njime možeš biti spaše“ (glava 7). Ćiril je umro 14. veljače 869. u 42. godini života. Pokopan je uz najveće počasti u crkvi sv. Klementa pape.

Očekivalo se da misija Svete braće među Slavene bude završena redanjem svećenika i uspostavljanjem crkvene hijerarhije. Iz vrela, a to su *Žitje Ćirilovo* i *Žitje Metodovo*, nije jasno da li je Ćiril bio posvećen za biskupa (iako ga neki latinski izvori zovu biskupom), odnosno da li su Sveta braća uspjela uvjeriti Rimsku kuriju da jednoga od učenika posveti za biskupa. Samo bi tada Metod mogao krenuti kući, uvjeren da dovršio zadatak koji mu je bio povjeren od cara, i potvrđen od pape. Jedino vrelo na koje se možemo osloniti usrdna je Ćirilova molitva na smrtnoj postelji da ne napušta misiju, sluteći da će njihovom zajedničkom djelu doći teški dani. Metod se tada i nije mogao, nakon državnoga udara kad je ubijen car Mihajlo, njihov zaštitnik koji ih je i poslao u misiju među Slavene, vratiti u Carigrad – na vlast je došao Bazilije I. Makedonac (867. g). Poziv kneza Kocelja da mu Papa pošalje Metoda, a što Papa odmah čini, nejasno izvještava o tome kao da je Metod došao Kocelju u činu svećenika te se vratio u Rim na posvećenje za biskupa, i to još iste godine (870). Vjerojatnije je da je odmah nakon Ćirilove smrti posvećen za biskupa i destiniran na obnovljenu sirmijsku (panonsku) arhiepiskopiju, odnosno za biskupa slavenskih kneževina. S obnovom crkvene pokrajine Panonije

i oživljavanjem prastare sirmijske nadbiskupijske stolice sv. Andronika, slavenskoj je misiji Svete Braće dano novo ustrojstvo za novi zadatak, tj. da ta crkvena pokrajina bude neposredno vezana za Rimsku kuriju a ne više za njemačku crkvenu pokrajinu sa sjedištem u Salzburgu. Crkvena politika Rimske kurije prepoznata je kao politika sklona Slavenima, jednako u Moravskoj kao i u Hrvatskoj. Ujedno – to je bio udarac dotadašnjoj franačkoj ekspanziji u Panoniju i Zapadni Ilirik. Rimska je kurija imenovavši Metoda panonskim arhiepiskopom otvoreno ušla u sukob s Francima, smatrajući da su slavenske kneževine dovoljno jake i organizirane da se priklone njezinoj politici. To se ipak nije dogodilo: upravo 870. slavenski su knezovi ponovno u sukobu s Ludovikom Njemačkim. Knez Svatopluk izdao je strica Rastislava i prihvatio vazalni odnos, a Metoda je prepustio bijesu i osveti bavarskih biskupa koji su Metoda zarobili, osudili i zlostavljali dvije i pol godine.

Kad je novi papa, Ivan VIII. doznao za događaje u Moravskoj, naredio je da se Metod oslobodi, suspendirao je glavne krivce i potvrdio sva prava koja je Metodu, kao panonskim nadbiskupu, Rimska kurija podijelila. Metod se vratio u Panoniju, ali je nakon što je knez Kocelj tih godina uklonjen s vlasti, češće je boravio u Moravskoj, posebice nakon što je Svatopluk, u sukobu s Nijemcima, protjerao franačko svećenstvo iz svoje kneževine a crkvenu upravu svoje zemlje predao Metodu. Nakon mira u Forchheimu (874) sklopio je s Nijemcima mir, paktirajući s njemačkom crkvom na štetu svojega nadbiskupa. Metoda je oklevetao u Rimu sufragana Metodov, biskup Wiching, koga je na kneževu želju Papa bio posvetio za nitranskoga biskupa. Metod je morao u Rim, ali se pred sudištem obranio i opravdao, a papa Ivan VIII. je knezu poslao poslanicu (*Industriae tuae*, 880), koja znači punu pobjedu Metodove crkvene doktrine i prakse. Međutim, i ova je pobjeda bila zamračena intrigama koje su se oko njega plele. Ratni uspjesi Svatoplukovi omogućili su Metodu da se posveti svojoj crkvi te je dovršio prijevod Biblije i sastavio zakonski tekst (*Nomokanon*, tj. *Zakonu pravilo*), priredio repertorij nužnih knjiga za bogoslužje i duhovni život svoga klera. Godine 882. na poziv cara Bazilija (Vasilija), vjerojatno i uz znanje Pape i na njegovu preporuku, boravio je u Carigradu, gdje je ostavio nekoliko učenika da ih Dvor pošalje među Slavene.

Iscrpivši se na polju crkvenoga, prosvjetnog i kulturnog života, Metod je na sam dan Cvjetnice osjetio slabost te nije ni dovršio liturgiju (misu) nego je okupio oko svoje samrtne postelje učenike, imenovao za svoga nasljednika Gorazda, pomolio se za cara, kneza, klerike i sav narod te umro na Veliki utorak, 6. travnja 885. Sa svim počastima, sa službom na latinskom, grčkom i slavenskom, sahranjen je u svojoj katedralnoj crkvi kojoj ni danas pouzdano ne znamo mjesto.

Methodova smrt znači prestanak organizirane slavenske crkve u Moravskoj. Metodov sufragana požurio se u Rim da ocrni svoga crkvenoga poglavara, svetoga Metoda, s namjerom da se zabrani slavensko bogoslužje. To je kod novoga pape, Stjepana V. djelomično uspio. Već u proljeće 886, dok je Svatopluk vodio rat izvan Moravske, Metodovi su učenici otjerani iz Moravske. Mnogi su zlostavljani, neki zarobljeni i prodavani kao robovi u Veneciji. Većina je učenika prešla kod Beograda u Bugarsku. Tamo su nastavili svoj rad – jedni u krugu Dvora, drugi na prostoru današnje Makedonije, oko Ohrida, gdje je biskup Klement Ohridski i u pismu i u jezičnoj tradiciji i u tekstovima nastavio djelo svojega učitelja. Slično i svi oni učenici koji su prodavani u Veneciji, koji su bili otkupljeni i poslani u Istru, na kvarnerske i dalmatinske otoke, tj. na prostor bizantske teme Dalmacije. Sjeme misije nije bilo uništeno, nego je nepovoljnim vjetrovima bilo razvijano i razneseno po slavenskim zemljama, među slavenske narode. Plod misije Solunske braće – pismo, književni jezik i književni tekstovi – nije uništen, nego je iz Moravske presaden u Bugarsku, Makedoniju, Hrvatsku, Češku, Slovačku, Srbiju, a poslije i Rusiju. Oni učenici koji su ostali na dvoru bugarskoga cara Simeona prihvatili su, nakon crkvenoga i narodnoga sabora 893. godine, umjesto glagoljice grčko pismo, nazvano kasnije ćirilicom. Baština Svete braće tako je već vrlo rano bilo podijeljeno na dva pisma, ali tekstovi i jezik još su dugo bili jednaki u oba pisma, ali su u XI. i XII. stoljeću počeli dobivati odlike nacionalnih recenzija (bugarska, makedonska, srpska, ruska, i posebice – na glagoljici – hrvatska).

Najvažniji izvori za poznavanje života i djelovanja Svete braće jesu staroslavenska žitja, tj. životi, hagiografski spisi rane zajedničke slavenske književnosti. *Žitje Ćirilovo* i *Žitje Metodijevo* jesu hagiografski i legendarni tekstovi, ali u njima

ima mnogo pouzdanih povijesnih podataka. Sličnu sadržinu imaju i službe (oficiji) prigodom njihovih spomendana. Iznimnu važnost ima i spis na latinskom jeziku *Italska legenda*, tj. *Vita cum translatione S. Clementis*, a zatim i Papina pisma sačuvana u prijevodima u *Žitju* i u originalu. *Žitja* su prvi originalni slavenski tekstovi, a Ćirilova molitva Metodu da ne ostavlja svoju misiju, prva zabilježena slavenska izvorna pjesma. *Žitja* su prvi originalni slavenski tekstovi, a Ćirilova molitva Metodu prva zabilježena slavenska izvorna pjesma.

Kult Svete braće, ali i pape Klementa kojemu su svete moći donijeli u Rim, rano je zasvjedočen u glagoljskim i ćiriličkim tekstovima. Već u Assemanijevu evanđelistaru, glagoljskom spomeniku iz XI. st, napisanu u Makedoniji, spomen je na sv. Ćirila i Metoda. Dijelovi Ćirilova *Žitja* ušli su u hrvatsko-glagoljske brevijare, rukopisne i tiskane, a imena Svete braće imaju svoje stalno mjesto i u kalendarju. Metodovo je *Žitje* također bilo poznato među Hrvatima, o čemu svjedoči hrvatska redakcija *Kronike popa Dukljanina*. Da je ta tradicija bila dugotrajna svjedoči jedno pismo istarskoga svećenika, koji tiskanje glagoljskih knjiga u Njemačkoj uspoređuje s djelom svetoga Ćirila i Metoda, iako su glagoljaši od XIII. stoljeća svoje pismo, glagoljicu, i svoj prijevod Biblije pripisali svetom Jeronimu.

Glagoljica kao znak hrvatskoga identiteta

Zapisana riječ u povijesti civilizacije bila je onaj odlučujući faktor koji je civilizacijske procese ubrzao, proširio i utvrdio. Raznovrsna iskustva i različite spoznaje prethodnih generacija samo su pismom, zapisivanjem postale trajne i pristupačne novim generacijama. Latinska poslovice *Verba volant, scripta manent* – Riječi lete (i nestaju), zapisano ostaje (traje), plod je takve spoznaje.

Najstarija hrvatska zapisana riječ bila je utvrđena pismom, posebnim pismom za slavenske jezike – glagoljicom. Bizantski car Mihajlo je, šaljući Svetu braću, slavensko pismo i knjige knezu Rastislavu napisao da je milosrdni Bog učinio da se otkrije pismo te da se tako i slavenski narod pribroji velikim narodima koji slave Boga na svome jeziku; taj je dar bolji i časniji od svakoga zlata, srebra i dragoga kamenja i prolaznoga bogatstva. Dok su drugi slavenski narodi za svoje državne i crkvene potrebe izabrali grčko pismo, uređeno za slavenske glasove (Južni i Istočni Slaveni) ili latinsko pismo i latinski jezik (Zapadni Slaveni), samo su Hrvati prihvatili, prigrlili i ljubomorno čuvali glagoljicu znajući da je velika milost i sreća moliti se Bogu na svome jeziku, pisati pismom kome je tvorac svetac i koje je sastavljeno nakon molitve Duhu Svetome.

Glagoljica se u hrvatskom narodu utvrdila vjerojatno još za života Svete braće, o njoj biskupi i papini legati raspravljaju na Splitskom crkvenom saboru 925, ona je u svome pohodu oplemenila Istru, Kvarnerske i Dalmatinske otoke do Splita i dalje na jug Domovine, ona je prisutna na znatnom dijelu hrvatskoga kopna, do danas posebice u Senjskoj biskupiji, a pojedini glagoljaši prenijeli su je daleko od toga prostora – u Slavoniju, u Gradišće u Austriji i u Sloveniju. Glagoljicom su napisani golemi kodeksi, brevijari i misali koji su cijela mala knjižnica biblijskih, legendarnih i poučnih tekstova kakve su drugi europski narodi imali pretežno na latinskom jeziku. Ovim važnim kodeksima, koji su u najvećem dijelu bili iluminirani, ukrašeni inicijalima i minijaturama, valja pridružiti i brojne zbornike različitoga štiva: prvu hrvatsku enciklopediju – *Lucidar*, pjesme, dramske tekstova – prikazanja. Prva hrvatska tiskana knjiga bila je glagoljski Misal iz 1483. te je ona otvorila novo razdoblje hrvatske kulture. Glagoljicom su zapisani zakonski tekstovi – *Vinodolski zakon i Krčki statut* – njome su utvrđivane općinske granice u Istri – *Istarski razvod*, njome su napisane brojne isprave, darovnice i oporuke – *Listine hrvatske – Acta Croatica*. Na glagoljici su zapisane, upravo u kamen uklesane, prve, hrvatskim jezikom mišljene i sastavljene riječi, s titulacijom hrvatskoga kralja Zvonimira na hrvatskom jeziku – *Bašćanska ploča*.

Zato je glagoljica, uz hrvatski jezik, bila snažna vertikala hrvatske kulture, a s tim i nacionalnog identiteta. Hrvatska je svoje granice, najčešće sama, branila od islamizacije pola tisućljeća – njezin se prostor smanjivao, njezini su stanovnici tjerani sa svojih ognjišta i selili u susjedne zemlje. Najsnažnija obrana prostora bilo je hrvatsko pismo i hrvatska knjiga

– ona je branila hrvatski identitet, a njime i hrvatske granice. Ljubav prema zemlji, majci i hraniteljici, održala je najveći dio naroda na ovom našem hrvatskom prostoru, o kome pjesnik molitveno pjeva: „Lijepa naša domovino, oj junačka zemljo mila, stare slave djedovino, da bi vazda sretna bila!“

Glagoljska je pisana riječ potakla usmeno i književno, tj. zapisano stvaralaštvo, ona je usmjeravala razvitak književnog jezika s ciljem da cjelokupni hrvatski prostor bude objedinjen jezikom, kao što je objedinjen poviješću i voljom za nacionalnim zajedništvom. Tako se glagoljica kao pismo, i glagoljicom zapisana riječ, ugradila u hrvatsku samosvijest, ona je vertikalala hrvatskog identiteta. Kad je kao drugo nacionalno pismo u pisanoj i tiskanoj knjizi, prevladala latinica, procesi nacionalne integracije bili su već završeni, a hrvatska se kultura tada lako uključila u europske kulturne procese i integracije, ostajući idejom i ostvarajem uvijek jasno određena kao hrvatska. Zato su glagoljicu i u našem vremenu prepoznali umjetnici kao jedinstveno pismo, puno tajnih i tamnih značenja, pismo jasne, prepoznatljive ljepote. O tome svjedoči i *Aleja glagoljaša* od Roča do Huma, najmanjega grada na svijetu, jedinstveno spomeničko djelo akademskoga kipara Želimira Janeša, a ja sam sretan što sam mu bio na pomoći u tom djelu, kao što sam ga često savjetovao kad je radio spomen-medalje: za Poljičku republiku, za svetoga Ćirila (1969) i svetoga Metoda (1985). Glagoljica se kao posebno pismo ugradilo u našu kulturu te postalo našom nacionalnom iskaznicom i pred nama i pred svijetom. Zato je daci u mnogim našim školama uče i prepoznavaju kao dio svoje osobne i nacionalne posebnosti.

Literatura

1. Bratulić J. – Damjanović S, *Hrvatska pisana kultura* I. VIII-XVII. stoljeće, Križevci-Zagreb, 2005.
2. Bratulić J, *Aleja glagoljaša Roč – Hum*, Zagreb, Pazin, Roč, 1994.
3. Bratulić J, *Leksikon hrvatske glagoljice*, Zagreb, 1995.
4. Derkooz Joannes, *Genius Patriae super dormientibus suis filiis*, Grada za povijest književnosti hrvatske XII, Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda, priredio F. Fancev, Zagreb, 1933- Ivan Derkos, *Duh Domovine nad sinovima svojim koji spavaju*, preveo S. Ortner, Zagreb, 1897, pretisak, Karlovac, 1996.
5. *Drei Schriften – Drei Sprachen*, Zagreb, 2002; *Trois écritures – trois langues/Three scripts – three languages*, Zagreb, 2004.
6. *Glagoljica. Jedanaest stoljeća jedne velike tradicije*, „Slovo“ 21, Zagreb, 1971.
7. Grivec F. – Tomšič F, *Constantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes*, Zagreb: Radovi Staroslavenskog instituta 4, 1960.
8. Grivec F, *Slovanska blagovestnika sv. Ciril in Metod*, 863-1963. i hrvatski prijevod toga djela 1985.
9. Paro F, *Glagoljska početnica*, Rijeka, 1995.
10. Petrović I, *Literatura o Ćirilu i Metodu prilikom 1100 jubileja slavenske pismenosti* I-II, „Slovo“ 17, 18-19, Zagreb, 1967-1969.
11. Rački F, *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slovjenkih apoštolor*, I-II, Zagreb, 1857-9.
12. Štefanić V, *Tisuću i sto godina od moravske misije*, „Slovo“ 13, Zagreb, 1963.
13. *Tisućnica slovjenkih apostolah sv. Ćirila i Metoda*, Zagreb, 1863.
14. Tkalčić Iv. Krst, *Na uspomenu tisuću-godišnjice sv. Cyrilla i Methoda slovjenkih apostolah*, Zagreb, 1863.
15. *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela*, preveo i protumačio J. Bratulić, Zagreb, 1985, drugo izdanje 1992.
16. Žubrinić D, *Biti pismen biti svoj. Crtice iz povijesti glagoljice*, Zagreb, 1994.

Bijela gospa, krst i mač

Mjesto Gospina kulta i marijanske likovne umjetnosti u formiranju regionalnog i nacionalnog identiteta stanovništva Dalmacije u razdoblju od XVII. do XXI. stoljeća

U svijesti najšireg stanovništva Dalmacije postoji, i kroz povijest je postojalo, osjećanje povezanosti između regionalnih i nacionalnih Gospinih svetišta te teritorijalnih, regionalnih i nacionalnih identiteta. U ovom radu pokušavamo ovu temu sagledati u povijesnom kontekstu. Na koji su način regionalni i nacionalni Gospini kultovi povijesni konstrukt, odnosno planski projekt? Dovoljno je prisjetiti se kako se razvijao trsatski Gospin kult od vremena nastanka trsatske legende do njene “uporabe” za potrebne razvoja trsatskog svetišta u nacionalno svetište.¹ Ili, ako suzimo predmet našeg istraživanja na prostor Dalmacije, najznakovitiji je za ovu priču razvoj sinjsko Gospinog kulta: od nastanka legende o Gospi kao osloboditeljici Sinja od Turaka do razvoja sinjskog Gospinog svetišta u nacionalno svetište. Povjesničare umjetnosti, naravno, u ovoj temi prvenstveno (barem dosad) zanimao je odraz umjetničkih, a tek uzgred odraz političkih, posebice nacionalnih ideologija i političkih kretanja na razvoj marijanske umjetnosti i kulta.

Riječ je o interdisciplinarnom pristupu historijskoj i historiografskoj interpretaciji tema iz hrvatske sakralne, marijanske umjetnosti i marijanskog kulta, pristupu koji nije zasnovan samo na proučavanju marijanskih umjetničkih spomenika i pripadajućeg marijanskog kulta iz teološkog i likovnog rakursa, već potiče istraživanje veza između datosti konkretne geopovijesne situacije, politike i vizualnog prikazivanja sagledavajući spomenute teme u njihovu kulturnom i povijesnom kontekstu.

U tom smislu ovaj rad ima za namjeru pokazati koliko su u recepciji Gospina kulta i Gospinih svetišta u Dalmaciji od XVII. do kraja XX. stoljeća (kroz analizu razvoja franjevačkog kulta Gospe Sinjske i preobrazbe toga regionalnog svetišta u nacionalno svetište) prisutne osim teoloških i umjetničkih sadržaja i različite političke ideje, nacionalne ideologije i nacionalizam, odnosno nacionalistička kultura (mletačka ideologija, ideje devetnaestostoljetnog poimanja nacije, nacionalna i integraciona ideologija dalmatinskih narodnjaka, svjetonazor dalmatinskih franjevaca, Drugi svjetski rat ili politička zbivanja nakon njega, *hrvatsko proljeće* i zbivanja 1971. godine, domovinski rat i uspostava hrvatske države). Dakako, riječ je o veoma široko zahvaćenoj problematici koja se sagledava na prostoru Dalmacije, koji je u najvećem dijelu navedenog razdoblja bio politički i kulturno trusan, zbog čega je imao “sudbinu” granice na kojoj su se susretale ne samo različite religije nego i mnogi politički i kulturni interesi.²

¹ Bogović (1991 5), navodi kako su senjsko-modruški biskupi odreda bili štovatelji svetišta. Govoreći o biskupima novijeg vremena Bogović govori kako su kult svetišta koristili u pastoralne svrhe te kako jezahvaljujući njima trsatsko svetište postalo jedno od glavnih svetišta u Hrvatskoj. Pritom podsjeća na molbu da se Trsatsko svetište proglasi bazilikom minor, čemu je papa udovoljio 7. srpnja 1930. godine, a svečanost proglašenja je bila povezana s biskupijskim euharistijskim kongresom, a 21. lipnja 1981. održan je na ovom mjestu metropolitanski euharistijski kongres.

² Ovdje neće biti riječi o tome koliko je na nastanak i razvoj marijanske pobožnosti unutar regionalnih dalmatinskih svetišta imala težnja za univerzalnom vlašću Svete Stolice preko njenih predstavnika, poglavito biskupa koji su imali zadaću gradjenja i obnavljanja crkava te širenja pobožnosti. O tome aspektu vidi: Prijatelj Pavičić 1998: 231-237.

Marijanski kultovi na prostoru Dalmacije stoljećima su bivali institucionalizirani uobičajenim postupcima: kolektivnim hodočašćima, procesijama, osnivanjem bratovština, putem crkvene umjetnosti, a otkako postoji tisak i popularnim, pobožnim tiskom (brošurama, grafikama i sl), kao i znanstvenim publikacijama i raspravama. Istim metodama bivali su institucionalizirani i oblici marijanske pobožnosti: izrada kopija poznatih slika ili kipova, širenje simbola poput krunica, medaljica ili škapulara.

Pokazat ćemo kako se u dalmatinskoj marijanskoj umjetnosti i kultu, uz opće vjerske i političke ideje, aktualizirala, odnosno prelamala lokalna geopovijesna situacija. Ona se, naime, u toj umjetnosti i kultu kontekstualizirala putem različitih postupaka referencijalizacije, ideologizacije, ambijentalizacije i simbolizacije pojedinih teoloških i povijesnih sadržaja i njihovih značenja. A slika povijesti Dalmacije preobražavala se u svijet svete povijesti i povijesti spasenja (riječ je o rekontekstualizaciji biblijskih sadržaja kojom se povezuje povijest, dnevna politika i povijest spasenja).

Uloga franjevac u nastanku nacionalnih marijanskih svetišta u Dalmaciji: sinjski slučaj

U vrijeme protuturskih ratova u Dalmaciji Marija je prizivana kao zaštitnica pod imenom Gospe od Milosti, Kraljice mira ili Marije Pobjednice. Mariji, zaštitnici katoličkog stanovništva u borbama protiv Osmanlija posvećivane su crkve, oltari, kapele.

S vremenom će se u nekim marijanskim lokalnim i regionalnim svetištima nastalim u tim olovnim vremenima, Marija početi častiti ne samo kao Gospa od Milosti, Majka Zaštitnica, Majka Slobode već i kao Majka Domovine, Kraljica Hrvata (Balić 1953), odnosno Najvjernija odvjetnica Hrvatske.³

U tom smislu Marijinim svetištima, s oltarima i čudotvornim slikama, kao i u poeziji koja joj je posvećena, dakle, u ovom dalmatinskom hrvatskom marijo-poklonstvu, uz teološke poruke pridružuju se i neke druge, ideološke konotacije.⁴

Razvoj pojedinih dalmatinskih, regionalnih svetišta koja potječu iz vremena rata protiv Turaka u nacionalna svetišta dijelom je vezan uz djelatnost franjevac i njihov nacionalni integrativni svjetonazor. U prvom redu mislim na franjevačka svetišta Gospe Sinjske i Gospe od Anđela u Imotskom. Plod njihove pastirske djelatnosti razvoj je kulta splitsko marijanskog svetišta Gospe od Zdravlja. Osnovali su ga oko 1715. godine izbjegli sinjski/ramski franjevci, ali se razvoj ovoga svetišta vezuje uz vrijeme haranja kuge 1732. godine. Nadalje, posebna bi tema bila razvoj visovačkog svetišta u kojem je gvardijan bio franjevac, Marijin pjesnik, Toma Babić. Prisjetimo se da su se na području nekadašnjih franjevačkih župa, u kolijevci hrvatske državnosti na ostacima starohrvatskih bazilika sv. Spasa kod Vrlike i Biskupije kod Knina obnovila dva takozvana hrvatska prasetišta.⁵

U teškim danima Turske najezde Gospina svetišta Sinj, Visovac, Makarska, Zaostrog itd. Bijahu tako reći i otac i majka našem patničkom narodu... Gospina svetišta bijahu luč, zvijezda polarnica, prema kojoj su se okrećala srca našeg naroda: bijahu zalogsretnije budućnosti, znak u kojem će pobijediti – piše fra Karlo Balić, istaknuti mariolog franjevačke Provincije Presvetog Otkupitelja. U svojem kapitalnom uradku *Kroz Marijin perivoj* (Balić 1931) Balić je nastojao pokazati koliko

³ Hrvatski je sabor 1812. godine nazvao Gospu "fidelissima Advocata Croatiae".

⁴ V. Zbornik radova Prvog hrvatskog mariološkog kongresa *Bogorodica u hrvatskom narodu*, 1978 i Lubina 1995. Lubina se ponovo vraća temi u studiji "Hrvatska marijanska svetišta" u zborniku *Fra Pavla Melade*, 2000-2001: 445-463.

⁵ U naše se vrijeme pojavio termin "hrvatsko Gospino prasetište" (v. Lubina 2000-2001: 449). Tom su titulom "odlikovani": Jelenino svetište Gospe od Otoka (*Gospa velikog zavjeta-Hrvatski kršćanski jubilej-spomen knjiga*, 1977), Zvonimirova sv. Marija u Biskupiji kraj Knina (Soldo 1988), a u novije vrijeme titulu je dobila i Gospa Stomorija u Kaštel Novom (na cesti Split-Trogir postavljen je nedavno prometni znak koji nas upućuje na to prasetište!). P. Lubina navodi: *Stari Solin s povijesnim iskopinama zove i danas hrvatske katolike da se kraj lika Gospe Velikog hrvatskog krsnog zavjeta ogriju u ljubavi*. Papa Ivan Pavao II. posjetio je Solin 4. listopada 1999. i pred likom Gospe Velikog hrvatskog krsnog zavjeta susreo se s mladim vjernicima.

je djelatnost franjevac a njegove provincije uz teološku i književnu dimenziju imala marijanski peč at. Razvoj lokalnih, regionalnih franjevačkih marijanskih svetišta ne možemo razumjeti bez poznavanja svjetonazora koji su gajili franjevci Provincije Presvetog Otkupitelja, provincije u okrilju koje su nikla navedena svetišta.

Nedavno preminuli istaknuti sinjski franjevački historičar J. A. Soldo zorno je predočio taj franjevački svjetonazor u jednoj od monografija spomenute Provincije ovim riječima: *Fratar je naime kršćanima bio sve: politički predstavnik pred državom, ..., bio je zaštitnik narodnih prava, pomagač u nevoljama, osobito za haranja zaraza i gladi, neprestani čuvar narodnog otpora... Među bespravnim narodom franjevci su podržali svijest otpora... Mislili su da će narod biti sretniji ako polumjesec zamijeni šapom umornog lava ili ako dođe pod krila dvoglavog orla.. Uz junake Kačićeve "Pjesmarice" stajao je fratar, rodbinski i sudbinski vezan uz seljaka u novom zavičaju, potpuno različitom od staroga*" (Soldo 1981: 10).

U radu ćemo se pozabaviti razvojem sinjskog svetišta Gospe Sinjske od subregionalnog franjevačkog svetišta Sinjske krajine, preko regionalnog dalmatinskog svetišta sve do nacionalnog svetišta.⁶ Nakon što je uoči blagdana Velike Gospe slika ramske Bogomajke čudesno svjetlila na tvrđavom (neki svjedoci kažu kako je te večeri Gospa u bijelom s mačem u ruci svjetlila nad tvrđavom) i pomogla da u bitci koja je sutradan uslijedila između katoličke i turske vojske pobjedi katolička vojska, sinjski Gospin kult postaje označitelj, "posuda" u koju su se ulijevali sadržaji različitog ideološkog predznaka, što traje do naših dana.

U tom smislu u ovom radu ćemo pozornost posvetiti dvama aspektima ove teme:

- a) mijenama predodžbe o slici Gospe Sinjske-ramske Bogomajke, svetoj "prilici" koja je u posljednjem mletačko-turskom ratu u Dalmaciji stekla status ratne zaštitnice stanovništva u cetinskoj regiji, a time i status zaštitnice novostvorene mletačke granice od Turaka da bi s vremenom postala zaštitnicom hrvatskog stanovništva Sinjske krajine;
- b) stvaranju predodžbe o sinjskim fratrima kao stoljetnim braniteljima kršćanstva i hrvatstva od vremena sinjske pobjede do naših dana.

Vidjet ćemo kako su se sinjski Gospin kult i predodžba o sinjskom fratra spojili u franjevačkoj velenaraciji, kako se s vremenom i radom franjevačke zajednice mit o sinjskoj Gospi presložio u danas aktualnu varijantu koja povezuje Gospin kult i nacionalni identitet.

Od prilike koja je bila "zaštićenje karstjansko od Turčina" do hrvatske Bogomajke

Krenimo od slika kultne sinjske zaštitnice koja se danas časti na baroknom oltaru Vicka i Pija Dall'Acque u sinjskoj franjevačkoj crkvi. Ikonografski pripada tipu Bogorodice nagnute glave slike koja je veliku popularnost stekla tijekom XVII. stoljeća, raširivši se diljem Europe od Beča, Rima i Venecije do Varaždina i Rame (Sinja). Riječ je o ikonografskoj shemi koja se častila pod imenima Gospe od Pobjede i Gospe od Milosti, pa je i u Dalmaciji Gospe Sinjske čašćena pod imenima Gospe od Slavodobića i Gospe od Milosti (Balić 1931: 37; Soldo 1979: 117 i 1990: 93-94).

Prema predaji ovu je sliku donio u dolinu Cetine ramski franjevac fra Pavao Vučković 1687. godine iz crkve sv. Petra u Rami, odakle su u bijegu pred Turcima došle hrvatske izbjeglice. Slavna predaja kaže da je upravo preko ove slike Gospa svojim zagovorom obranila grad Sinj od Turaka u bitci između katoličke vojske i Osmanlija 1715. godine. Kažu da ju je

⁶ M. Špehar (Zbornik P. Mlade, 2000-2001) uočava da kod nas postoji "konkuriranje" nacionalnom i ostalim svetištima (on naime, među nacionalnim hrvatskim svetištima povlašteno mjesto daje Mariji Bistrici, op. a). *Svako bi svetište na neki način htjelo biti nacionalno, na prvom mjestu: i Solin, i Sinj, i Split, i Trsat* (str. 601). Lj. Maračić u svojoj studiji *Hodočašće kao oblik štovanja Marije*, (nav. dj. 2000-2001: 641) govori o *krajevnoj opredijeljenosti hrvatskog hodočasničkog puka* prema nacionalnim svetištima, s tim da navodi da sinjskom svetištu gravitira stanovništvo Dalmacije. Koliko god se trsilo svako od nabrojenih četiri svetišta da stekne status nacionalnog, ona ostaju svetišta regionalnog karaktera.

noć prije bitke fra Pavao osvijetlio Gospinu sliku svijećama i dao da se nosi po tvrđavi kako bi se od njene prikaze prepali turski vojnici.

Nije to bila bilo koja Gospina slika, bila je to slika koja čuvala ramsko stanovništvo dok su bježali pred Turcima iz Rame u Cetinjsku krajinu 1687. godine. U *Putu bez sna* opisujući zbjeg iz Rame, Ivan Aralica opisuje kako je Vučković prenio slavnu Gospinu priliku. U jednom trenutku momak koji ju je nosio, opisuje Aralica, okrenuo ju je ramskoj dolini *neka se njih dvije pogledaju u oči-Rama i ramska Bogomajka*. Iza Ramljana ostale su tada njihove izgorjele kuće (Aralica 2001: 207-208). Na roman *Put bez sna*, i Aralčinu obradu ove teme u “morlačkoj trilogiji”, kasnije ćemo se ponovno vratiti.

Dakle, slika je već imala status ramske zaštitnice i pokazala se kao čudesna braniteljica ramskog stanovništva.⁷ Vjerodostojnost porijekla slike potvrdio je splitski nadbiskup Stjepan Cupilli koji ju je naveo u svojoj vizitaciji sinjske crkve sv. Marije od Milosti među slikama koje su franjevci donijeli iz Rame 1709. godine. Nakon slavne pobjede 1716. godine dao ju je okruniti krunom od zlata, novac su nakon bitke skupili časnici i vojnici sinjske tvrđave.⁸ O teološkim dekretima o pobožnosti prema Bl. Djevici Mariji koji su donosili franjevci Provincije Presvetog Otkupitelja na svojim kapitulima od prve polovine XVIII. stoljeća, kao i o raznim privilegijama koje su fratri dobivali za svoje sinjsko svetište u ozračju protureformacijske katoličke obnove i marijanskog kulta, ovdje neće biti riječi (Balić 1931: 480-481).

U vrijeme velike bitke, slika je bila smještena u crkvi sv. Mihovila na tvrđavi iznad mjesta, na oltaru sv. Barbare, i pred njom se danonoćno molilo i zavjetovalo. Po završetku bitke, kada je slika stekla status zaštitnice u slavnom protuturskom ratu, vodila se borba između fratara iz samostana i mletačke vojske iz tvrđave za njeno vlasništvo,

Sukob je doživio vrhunac 1720-1721. godine kada su fratri, u vrijeme obnove njihova samostana odlučili svoju kulturnu relikviju postaviti na oltar. Redovnici su zatražili od vlasti da im vrati sliku. Opći providur je 11. kolovoza 1720. priznao da su franjevci prije opsade prenijeli u tvrđavu svete slike, među kojima i *la miraculosa Madre di Dio*. Stoga je naredio da se Gospina slika vrati franjevcima do blagdana Velike Gospe. Međutim, časnici i vojnici *oko Gospe ruke stiskoše nit ju fratrom već iznit iz Fortice dadoše* (Soldo 1997: 254).

Sinjski gvardijan, a bio je to upravo fra Pavao Vučković, otišao je u Veneciju i dobio od dužda pismenu naredbu da se slika vrati franjevcima. Opći providur Marco Antonio Diedo poslao je zahtjev sinjskom providuru, Antoniju Mariji Semitecolu, da se pokori duždevoj naredbi.

Vojnici i časnici jedva su sliku predali franjevcima 1721. godine usprkos intervenciji vrhovne mletačke vlasti. Došlo je do prepirki pred fratrima koji su na tvrđavu po sliku došli s procesijom naroda. Presudio je general Spar, obraćeni luteran, koji je dopustio fratrima i narodu da je odnesu. Ovako o tome piše ljetopisac samostana: *Na oltaru bih fra Bone Mačukat*

⁷ Ovo je mišljenje većine franjevačkih povjesničara. Posebno je zanimljivo mišljenje J. A. Solda o slici: *Ona se već u Rami častila, a naslikana je krajem XVI. ili početkom XVII. stoljeća* (Soldo 1979: 125). Splitski povjesničar umjetnosti R. Tomić analizirajući njen stil ustvrdio je slijedeće: “Ako vrijeme njezina nastanka odredimo početkom 18. stoljeća, onda vjerojatno isključujemo mogućnost da su je franjevci donijeli sa sobom iz Rame”. U načinu kako je naslikan Marijin lik prepoznaje ruku uglednog mletačkog slikara Bartolomea Litterinija (1699-1749). Tomić je skloniji datirati sliku u vrijeme gradnje novog samostana u Sinju. Iznosi pretpostavku da ju je fra Pavao Vučković mogao donijeti iz Venecije prije odlučujuće bitke pod Sinjem 1715. godine, te da je ovu sliku mogao vidjeti biskup Cupilli 1709. godine prigodom obilaska novog samostana. (R. Tomić, 2005). Slika je tako dobila uglednog autora (nije više bila djelo bezimenog kopiste popularne marijanske sheme), ali je izgubila onaj ramski, bosanski dio svoje legende. Reakcija na Tomićevo pisanje bila je – očekivano – burna (v. Paštar 24. 9. 2005: 16-17 i 25. 9. 2005: 56). Reakcija stanovništva porijeklom iz Cetinske krajine, o kojoj su tada izvještavali mediji pokazala je kako je teško hrvatskim znanstvenicima pokušati mijenjati neki važni hrvatski mit.

⁸ Čuvena sinjska slika prikazuje poprse Gospe, glave nagnute udesno. Njeno lice naslikano je *en-face* u tročetvrtinskom profilu. Preko glave ima prebačen modri plašt ispod kojeg se nazire prozračni bijeli veo. O ikonografskom razvoju ovoga marijanskog tipa postoji obimna literatura. Njegovo porijeklo prati se od gotičkih vremena. Drži se da su ključni impuls razvoju kulta tipa Bogorodice nagnute glave u jeku protureformacije početkom trećeg desetljeća dali general karmelićana Dominik de Jesus Maria i papa Grgur XV. Bilo je to – kažu – nakon što je jednu sliku ove sheme spomenuti karmelićanski general negdje oko 1620. godine pronašao u ruševinama neke kuće u Rimu, a Grgur XV ju je potom 1621. godine izložio u karmelićanskoj crkvi u Rimu kojima se otada naziva Gospom od Pobjede, pa će taj nadimak dobiti i ovaj tip Bogorodice.

a propovida fra Lovre Ljubuštanin i učinili pofalno govorenje od milosti naše prilike Odvitnice i kako je Bog po njoj od tolike turske srčbe ovi grad i ovo mjesto, o komu može reći sva Dalmacija visaše, oslobodio: također i dužnost našu s kojom je imamo sve to veće štovat, mnogo priporuči (Soldo 1997: 255).

Soldin komentar na ovaj događaj iz 1721. godine jest da su već tada franjevci bili duboko uvjereni da je Gospa bila ne samo njihova zaštitnica u ratu, nego zalog njihove sretnije budućnosti, kao da su u vrijeme mletačke uprave franjevci predviđali povijesna zbivanja koji će mnogo kasnije uslijediti na prostoru Cetinske krajine, interpretirajući neke konkretne povijesne događaje iz vremena Venecije kao najavu nekih budućih događanja važnih za spomenuti kraj. Taj je Soldin interpretativni postupak u duhu ideja povijesti spasenja (Soldo 1997: 299).

Međutim, što o razvoju kulta Gospe sinjske u vrijeme mletačke uprave govore onodobni izvori: franjevačke propovijedi, franjevačke pjesme, franjevačke i venecijanske kronike, i općenito venecijanski izvori? Tridesetak godina nakon slavne pobjede pod Sinjem franjevci govore o Gospinoj slici kao protuturskoj zaštitnici (odnosno kao zaštitnici u mletačkom protuturskom ratu, što je opće mjesto) i to: grada Sinja, Cetinske krajine, ali i šire regije (Dalmacije). Primjerice, fra J. Filipović 1744. godine u propovijedi okupljenom narodu za Veliku Gospu ovako opisuje Marijinu intervenciju u sinjskoj pobjedi: *obveseli ne samo ovi grad i krajinu, nego svu Dalmaciju, i još Italiju*. Pozvao se na službenu crkvenu vlast (tadašnjeg biskupa Antuna Kačića): *Ova prilika jest zaštićenje karstjensko od Turčina...* (Soldo 1997: 299).

Kakvu su verziju priče o Marijinom udjelu u obrani tvrdave propagirali sinjski fratri?

Godine 1788. J. A. Glunčević u propovijedi iznosi da se Marija *ukazala Turkom svehu ovog Grada obučena u bilo, držec mač u ruci* (sic!), *nji poplavši, i čineći obnoć poplašene pobignut iz ovog mista, kako su isti Turci kazivali ljudima, koi se i danas živi naode* (Soldo 1997: 300). Za razumijevanje lokalnog konteksta u kojem je nastala ova propovijed, spomenimo da taj isti Glunčević u propovijedi 1782. na Velu Gospu komentira kako su muslimani pred 67 godina kao neprijatelji odbijeni Marijinom snagom od Sinja, dok su u trenutno, u vrijeme mira, *dobri komšije i prijatelji*.

Vratimo se na opće mjesto koje spominje Glunčević u propovijedi 1788. godine: Marija odjevena u bijelo s mačem u ruci spašava kršćanske vojnike. Na dvije slike koje prikazuju sinjsku bitku – jedna je u sinjskom, a druga u drniškom franjevačkom samostanu – na nebu se pojavljuje motiv Bogorodice u bijelom, kao spasiteljice.

Tijekom XVIII. st. Sinjska, Kninska i Imotska krajina časti Sinjsku Gospu kao zaštitnicu. To tvrdi jedan sinjski fratar u propovijedi iz 1763. godine *Marijinu moć osjetile Kraine navlastito Sinjska, Kninska i Imotska* (Soldo 1997: 300).

Da je štovanje svetoga lika doseglo velike razmjere, posvjedočio je u svojim *Bilješkama* tiskanim u Veneciji 1776. godine i prerano preminuli sinjski historičar Ivan Lovrić (*Osservazioni di Giovanni Lovrich sopra diversi pezzi del viaggio in Dalmazia del signor abate Alberto Fortis coll'aggiunta della vita di Socivizca*). On navodi kako se oko sinjskog svetišta iz Cetine i obližnje Bosne zna skupiti 10000 hodočasnika (Soldo 1997: 299). Ako je suditi prema poeziji Andrije Kačića Miošića ili fra Petra Kneževića, ipak se u XVIII. stoljeću Gospina "prilika" ponajviše častila kao subregionalna zaštitnica Sinjske krajine.

Sinjski franjevci posebno ističu opis slavnog događaja u tekstu „Kronika aliti uspomena od vikovah svita”, ljetopisu fojničkog gvardijana, fra Nikole Lašvanina (?-1750), opisujući bijeg neprijatelja pred slikom: *Zašto hotijaše Bl. Djeвица Marija, koja dade Hrvatom snagu da grada Turkom ne dadoše* (Soldo 1997: 298). Lašvanin kao i Filip Grabovac naglašavaju ulogu Hrvata u obrani Sinja. Međutim, oni se po isticanju uloge ramskih Hrvata u obrani Sinja izdvajaju iz korpusa ostalih svjedočanstava o slavnoj bitci toga vremena. Njihova vizija sinjske pobjede postat će opće mjesto u vrijeme nacionalnog buđenja, a sinjski franjevački historiografi s vremenom će Grabovčev stav upisati u svjetonazor cetinskih fratara u XVIII. stoljeću. Taj stav pratimo od fra Stjepana Zlatovića preko fra Karla Balića (*Oni su u Mariji gledali svoju, proti nekrstu, čuvaricu narodne svijesti, majku i pomoćnicu*), do napisa nedavno preminula istaknutog franjevačkog povjesničara fra Josipa Ante Solde. Svojim pisanjem franjevci provincije Presvetog Otkupitelja formirali su tako aktualnu predodžbu o Gospinoj čudotvornoj prilici i o ulozi ramskih fratara, kao i o ulozi katoličkog stanovništva porijeklom iz

Rame u slavnoj pobjedi i u jačanju nacionalne svijesti u Cetinskoj krajini. Tako se formirao danas dominantni kliše o Gospi koja je Hrvatima, braniteljima Sinja, dala snagu.

Filip Grabovac, "narodna žrtva prošastog vieka" – kako ga naziva franjevački povjesničar fra Stjepan Zlatović – u svom *Cvitu razgovora naroda i jezika iliričkoga*⁹ piše da nisu grad obranili ni junaci ni Mlečani, već "prilika":

*Ne obrani sila od junaka,
Nit dopadne pomoć od Mletaka.
Već u gradu bijaše prilika,
Koja čini čuda privelika...*

Zahvaljujući pobjedi, Sinj je pripao braniteljima, Hrvatima:

Pobjegoše pometeni Turci, Sinj grad osta u hrvatskoj ruci (Balić 1931: 504-505).

Misao sinjskog franjevca Grabovca o Sinju, hrvatskom gradu, ponovo će imati važno mjesto u vrijeme narodnog preporoda i osnivanja fratarskog sjemeništa u Sinju. Grabovac će postati arhetip sinjskog fratra koji pod tuđinom (mletačkom vlašću) "radi" na podizanju narodne svijesti. Prisjetimo se da su početkom devedesetih Grabovčeve brončane skulpture, djela kipara Krune Bošnjaka simbolički postavljene ispred splitskog i sinjskog samostana. A dobit će i posebno izdanje zbornika *Kačić*. Treba li ove skulpture vezati uz hrvatsku epifanije heroiziranih predaka? U studiji "Tajni život smrti" Ivo Žanić konstatira: *Pobjeda koja se tako postigne jest zajednička pobjeda živih i mrtvih, plod njihovih združenih snaga, baš kao što i država koja nastaje kao klicanje predaka, i zahvaljujući njihovom odzivu, jest ne samo zajedničko postignuće nego i zajednička domovina, oblik konačnog i trajnog sjedinjenja svih mrtvih i svih živih* (Žanić 1994: 104).

Andrija Kačić Miošić u *Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga* (prvo izdanje 1756. godine), u pjesmi o pobjedi kršćana pod Turcima u Sinju 1715. godine opisuje junaštvo cetinskih vitezova, opominjući Cetinjane da se sjećaju čuda i ostanu odani Bl. Djevici:

*Zahvaljajte od Sinja junaci,
Brez prestanka Isusovoj majci,
Koja no vas od Turak' obrani:
I da ste mi zdravi, Cetinjani!*
(Balić 1931: 506).

Takav stav ponavlja 1760. i u "Korabljici, pisma svetoga i svih vikova svita događaji poglavitih" (Prosperov Novak 2004: 213-214).

Kačićeva je namjera bila napisati knjigu koja će pripomoći etničkom i političkom osvještavanju naroda. Međutim, on je, za razliku od Grabovca, bio odan mletačkoj vlasti (Pederin 1969: 3-21 i 1971: 24-26; Kačić *Miošić* 1998: 142-145). Priča o Sinjskoj Gospi za njega je subregionalna katolička priča iz protuturskog vremena. Njegov bestseller imao je važnu ulogu ne samo u popularizaciji legende o pobjedi nad Turcima pod sinjskom tvrđavom, nego i u popularizaciji nekolicine dalmatinskih marijanskih svetišta (od Sinja do Badije), kulta koji se razvio u vrijeme protuturskih ratova uzdižući žrtve rata protiv Turaka do viteškog junaštva. Soldo drži da je Kačić *siromašnim težacima i čobanima pružio ljetopis njihove veličine i ponosa, opjevavši događaje o kralji, bani, gospoda i vitezovi slovinski, njiovi rati, junaštva i sva dilovanja dobra i*

⁹ Vidi. zbornik kongresa *Fra Filip Grabovac (1697-1749)*, 1983, posebice rad K. Jurišić, str. 201-232.

zla, potkrepljujući to citatom koji kaže kako je ...*snaga, jakost i srčenost - u Vojniku rvatskomu* (Soldo 1981: 17). I. Pederin vidi Kačićevo rodoljublje kao folklor, a folklor ima funkciju da stvori neki osjećaj zajedništva među "tim" Vlahima koji su živjeli rasuti u prostranstvima Zagore u potrazi za komadom zemlje, koju će obrađivati plugom i štititi sabljom.¹⁰

Kronološki bi nakon Kačića slijedio fra Petar Knežević koji je u pjesmarici *Pisme duhovne razlike* (Mleci 1765) uvrstio šest pjesama Gospi Sinjskoj.¹¹ Njegove je pjesme narod učio napamet, pa su stekle status narodnih, pučkih pjesama, odnosno molitvi. Drži se da je upravo fra Petar Knežević čudotvornu priliku nekadašnje Ramske Bogomajke (kako je naziva Ivan Aralica) prvi počeo nazivati Gospom Sinjskom (Soldo 1981: 301-302).

Franjevci shvaćaju značenje vjerskog letka i jednu njegovu pjesmu posvećenu Gospi Sinjskoj objavljuju uz grafiku s prikazom slike Gospe Sinjske. To je pjesma "Na poscte'nje prisla'vne Majke od Millostih koje cuddotvorna prilika sctujese pod Signem. Na njemu je bakrorez Gospe Sinjske, *Vera Imago Dei Genitrix quae Signii in Dalmati APUD FF. minor...*¹² Namjena je letka bila poticati štovanje Gospe Sinjske:

*Signska Majko od Milosti...
Slavni dakle o Signani,
I hrabreni Cetignani,
S ovom Majkom dicitese
I ponosno slavvitese.*

Godine 1758. poslana je povijest svetišta venecijanskom historičaru Flaminiu Cornaru. Venecijanski senator je priču o Sinjskoj čudotvornoj slici uvrstio u svoju knjigu o čudotvornim Marijinim slikama u Mletačkoj Republici, objavljenu 1761. godine.¹³ U to isto vrijeme vladavine općeg providura Alvis Contarinija, 1759. godine je nastala pjesma napisana na talijanskom jeziku pod nazivom "*Sinjska tvrđava*" ("*La Fortezza di Sign*") iz 1759. godine, nepoznatog autora, u kojoj se veliča uloga mletačke vlasti u oslobođenju sinjske tvrđave:

Minula su već tri mjeseca, od kada udišem zrak

*Ove planinske tvrđave i tijesnog obzora.
Sinj se ona zove: na strmom vrhuncu...
Smještaj joj je pun prednosti pa je odoljet bila kadra
Pred četrdeset godina (ljutome) bijesu Tračanina.
(To je) pogranična je utvrda, / na granici s Otomanom
Pod vlašću, (kao) što svi znamo, kraljice Jadrana.*

¹⁰ Pederin drži da je funkcija folklornog ponosa u tom razdoblju bila jača nego svijest o pripadnosti kršćanstvu. "Rat napokon nije bio ili je samo prividno bio vjerski rat, nije to bio rat u kojem je jedna vjera vjerovala da će potisnuti drugu. Bio je to prije svega rat seljaka za zemlju, rat protiv čitluka. Kačić poziva na oslobođenje od Turaka. Njemu se ne mogu zamjeriti iskazi poštovanja prema duždu, kojega naziva prevedrim principom" i mletačkoj vlasti, koju vidi kao "rajsko stanje"... Venecija je napokon bila sila koja je rat financirala. Rat su vodili uglavnom Hrvati,..., no Mleci su davali "morlacima" oružje, hranu, konje..., koji su izborili novu graničnu liniju... No Kačićev "Razgovor ugodni" sadrži još i jedan federalistički pogled na Balkan i sve Slavenstvo, pa pogled u povijest južnog Slavenstva... Njegov pojam Hrvatske je zapravo nacija u nizu drugih nacija na slavenskom jugu, a ne kraljevina" (Pederin 1985: 438-439).

¹¹ str. 382-383; to su pjesme: "Na poštenje Gospe Sinjske", "Pisma pivana od sastavljaoca prid Prilikom prisladke Majke...", "Pisma na slavu čudotvorne Majke Sinjske", "Pisma na poštenje Majke od milosti Sinjske", "Za veću slavu Majke Sinjske" i "Opet složitelj isto ponavlja imenujući Sinjsku Majku".

¹² Isti je bakrorez objavljen i u *Notizie storiche delle Apparizioni, e delle Immagini più celebri di Maria Vergine santissima nella città, e dominio di Venezia. Tratte da Documenti, Tradizioni, ed antichi libri delle Chiese nelle quail esse Immagini son venerate*, Venecija, 1761.

¹³ Djelo je izašlo na latinskom (*Apparitionum et celebriorum imaginum...*) i talijanskom jeziku (o sinjskoj Gospi vidi str. 421-424, i 576-580. te *Notizie storiche delle apparizioni e delle immagini più celebri di Maria Vergine Santissima nella Città e nel dominio di Venezia*).

*Bila su vremena kada su njome drugi kraljevi gospodarili,
U čemu je slijedila sudbinu same Dalmacije.
Prisiljena bijaše sad ugarskoj služiti sreći,
Sad na kule dizati trački Mjesec.
Četrnaest je minulo petoljeća otkad joj sudbina dopusti
Da stavi zastavu velikoga Krilatog lava.*

(odlomak iz "Il piccolo cronista", *Lunario pel 1857*, prijevod K. Hraste)

Indikativno je da sinjski franjevac Soldo piše kako je pjesmu spjevao neki plaćenik koji je morao boraviti u oštećenoj sinjskoj tvrđavi u kojoj se osjećao stranac po mentalitetu i načinu života (Soldo 1997: 387). U franjevačku se velenaraciju ne uklapa vizija Sinja drukčijeg ideološkog predznaka.

U pjesmi se iz venecijanskog rakursa gleda na Sinj: on je mletačka pogranična venecijanska utvrda. Poglavlje o sinjskoj Gospi u Cornerovoj knjizi o dalmatinskim Marijinim slikama kao mletačkim zaštitnicama i spomenuta pjesma upozoravaju kršćansku javnost da je Sinj venecijanski dio Europe. Cornerov tekst upozorava da Sinj treba braniti kao kršćansku zemlju od Turskog Carstva i prodora islama te da su događaji koji su se u tom kraju dogodili od milosnog značenja za spasenjsku povijest.

Pred sam kraj mletačke uprave u Dalmaciji, 1795. godine, postavljen je na oltaru Sinjske Gospe natpis u kojem se slika časti kao protukužna zaštitnica Sinjske krajine, a glasi: *Djevici čuvarici Sinjske krajine, okuženoj kugom i očuvanoj 1764. godine, ovaj oltar počeo kao zavjet cijeloga ovog puka, sada je potpuno posvećen, načinjen pod veoma sretnom upravom preuzvišenog Giovanni Gotarda Catti 1795. godine* (Soldo 1997: 281). Pretpostavlja se da negdje krajem XVIII. tijekom XIX. stoljeća (vrijedilo bi za ovu priču riješiti kada) nastaju tri replike Sinjske Gospe locirane u trima samostanima Provincije Presvetog Otkupitelja smještenim izvan Cetinske krajine: kopiju čudotvorne Gospine prilike u šibenskoj crkvi sv. Frane na Ponzonijevom oltaru, u crkvi sv. Ante u Kninu (za koju postoji predaja da ju je iz Venecije poslao Filip Grabovac) i u franjevačkoj crkvi u Sumartinu.

Aura koju će nositi franjevačko sinjsko svetište nakon pada Mletačke Republike odraz je onodobnih zbivanja u Dalmaciji te stavova istaknutih predstavnika franjevačke Provincije Presvetog Otkupitelja. Prisjetimo se: s provincijalnog kapitula u Karinu 20. VI. 1797. godine poslan je fra Andrija Dorotić caru s pismom u kojem se moli *da budu sjedinjeni s narodima i s kraljevinom Hrvatskom, s kojom su prije bili, kao pridružena strana, spojeni s krunom i kraljevinom Ugarskom* (v. Kapitanović 1985: 450-451).

U XIX. stoljeću franjevci Provincije Presvetog Otkupitelja u Dalmaciji pridružuju se pokretu za sjedinjenje s Hrvatskom (Soldo 1981: 23).¹⁴ Ta je svijest plod djelovanja fratarskih samostanskih škola i proučavanja povijesti, odnosno djelovanja učenih fratara od fra Gašpara Vinjalića i fra Josipa Glunčevića do fra Andrije Dorotića.¹⁵ U Sinju je 1852. godine otvorena niža gimnazija, a 1854. godine "Javno više hrvatsko gimnazije" – prva gimnazija s nastavnim hrvatskim

¹⁴ U jeku narodnog preporoda franjevci potiču iskapanja starohrvatskih spomenika, istražujući kolijevku hrvatske državnosti, regiju u kojoj se nalazila srednjovjekovna hrvatska država. Tako kninski franjevci potiču istraživanje fra Luje Maruna starohrvatskog svetišta Biskupije nedaleko Knina. Franjevci se bave istraživanjem narodne prošlosti i narodnih pjesama. Istraživanje starohrvatskih spomenika i narodne književnosti uklapa se u sveukupno franjevačko kulturno djelovanje na podizanju opće i teološke obrazovanosti, pastorizaciji puka, tj. u njihov književni i historiografski rad na hrvatskom jeziku usmjeren književnoj, jezičnoj i nacionalnoj integraciji. U uvjetima rascjepkanosti hrvatskih zemalja kulturno i etničko integrativno značenje ovih nastojanja nije potrebno posebno isticati.

¹⁵ U svom djelu *Compendio istorico delle cose della Dalmazia* Vinjalić spominje povijest raznih Gospinih svetišta, pa tako i pobjedu Gospe Sinjske nad Turcima u Sinju 1715. godine (Balić 1931: 511).

jezikom u Dalmaciji, na kojoj su – piše Soldo – *predavali nacionalno svjesni nastavnici*.¹⁶ Zadatak sjemeništa je bio, kako piše ondašnji ravnatelj sjemeništa fra Antun Konstantin Matas (Kladnjice kraj Omiša, 26. V. 1833. Split, 3. X. 1884)¹⁷, jedan od glavnih zadataka narodnjačkog pokreta među sinjskim franjevcima bio je da mlade odgaja za kreposne kršćane, vjerne podanike i vatrene rodoljube. Soldo dodaje, da je cilj bio zadojiti učenike domoljubljem, *kako bi mogli odgovoriti zahtjevima koje pred njih postavljaju "domovina, rod i država"* (Stančić 1978: 245-246).

Krajem XIX. stoljeća, 1886. godine, svečano je proslavljena 200. obljetnica dolaska franjevaca sa slikom u Sinj. U svečanosti su sudjelovali vjernici, alkari i sinjski gradonačelnik Petar Tripalo, što ovako opisuju novine: *Cetinski Hrvat vid svog načelnika, gdje obučen u junačku odoru sjajnu pred tisućama puka i svoga i inostranog i inojezičnog, s viteškog konja skinuv junački kalpak i okrenuv se k Majci Božjoj: Slava tebi, progovara, Gospe Sinjska, slava tebi, majko naša, koja si dopratila u ove krajeve pretke naše, krileći ih od turskog jogunluka, te ih smjestila u ovi ubavi, ovi divni kraj cetinski*.¹⁸ Otada se počinju izrađivati medaljice, a Soldo donosi podatak da ih je između 1887. i 1892. godine podijeljeno među narodom 53614 komada, velikih slika oko 6200, a malih oko 21000. Fra Ivan Marković počeo je zapisivati milosti koje su se dobivale Gospinim zagovorom te u Zagrebu tiskao prvu spomen-knjigu Sinjskoj Gospi u čast. Na sinjskoj tvrđavi franjevci su godine 1887. podigli kapelu Uznesenja Marijina na uspomenu pobjede iz 1715. godine.¹⁹ U istoj prigodi blagoslovljen je i novi alkarski barjak na kojem je slika Gospe od Uzašašća. U crkvi na Starom Gradu se i danas, svakog petnaestog u mjesecu drži misa kao prisjećanje na dan pobjede (Soldo 1979: 134).

Početakom XX. stoljeća, 1911. godine fra Andrija Matutinović pjeva o Gospi koja naviješta da je u slozi spas:

Marija naša kraljica s neba

Naviješta nama u slogi spas... (Soldo 1985).

Sinjska Gospa čašćena je i u vrijeme Prvoga svjetskog rata. Godina 1915. poklopila se s 200. obljetnicom pobjede nad Turcima, a 1916. godina s 200. obljetnicom krunjenja Gospine slike (Kosor 1973: 71).

U razdoblju između dva rata (1922-1944) važnu ulogu u popularizaciji sinjskog svetišta kao nacionalnog svetišta imali su periodični list *Gospa Sinjska* u izdanju sinjskog samostana te časopis Nova revija koji su izdavali makarski franjevci. U trećem broju *Glasnika Gospe Sinjske* 1924. godine tiskana je prvi put najstarija povijest svetišta fra Petra Filipovića

¹⁶ Soldo ističe ulogu franjevaca u hrvatskom narodnom pokretu, u borbi protiv autonomaša, a za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Navodi da su se zanosili "Zorom Dalmatinskom." Posebno ističe primjer sinjskog nastavnika fra A. K. Matasa. Franjevci su bili glavni borci za pohrvaćivanje općina (Soldo 1981: 22-23 i 1979: 30) O franjevačkim školama u ovom razdoblju vidi Perić (1974): *Jedino u školama franjevačkog reda, uz latinski i talijanski jezik, velika pažnja posvećivana je i hrvatskom jeziku. Pomladak toga reda regrutiran je skoro isključivo iz dalmatinskog katoličkog puka, te je i lako razumljivo što su iz toga reda potekli poznati rodoljubi i spisatelji, koji su svojim perom izvanredno mnogo pridonijeli podizanju hrvatske narodne svijesti*.

¹⁷ Bio je ravnatelj gimnazija u Sinju i Dubrovniku. Među prvima u Dalmaciji istupa protiv autonomaške politike (rasprave 1860, 1861) i aktivno se bori za uvođenje hrvatskog jezika u nastavu. Franjevačka gimnazija otvorena u Sinju 1838. godine s hrvatskim kao nastavnim jezikom bila je kako piše J. Vrandečić prirodno žarište pokreta za ujedinjenje. Dakako, autonomaši su školu na kojoj su nastavnici bili uz Matasa i Jakov Grupković i Mate Mlinar doživljavali kao *scuola di propaganda slava* (Vrandečić 2002:101-102; *Hrvatski leksikon* 1997: 77). Sredinom ožujka 1861. godine pretor Piperata, austrijski lojalist, izvijestio je Francesca Seiferta, savjetnika u Namjesništvu i Vladinog povjerenika u Drnišu o djelovanju mladih franjevaca predvođenih Grupkovićem i Matasom, koji su propovijedali protiv posjednika kao neprijatelja pape, vjere, svećenstva i samostana (Vrandečić, str. 107). Kad je riječ o jezičnom pitanju, Vrandečić ističe da Matas govori u ime *naroda slovinskog plemena, a hrvatskog jezika: Sjedinjenje s Hrvatskom zamišlja se tako da nam ostanu naše privilegije, naša autonomija; zdvojni znakovi naše samostalnosti, po čemu ćemo se vazda od naše braće razlučivati* (Vrandečić, str. 127).

¹⁸ *Sinj i njegovo slavje, 1887. Spomen knjiga*, Zagreb 1898: 115; Soldo 1985: 291). Spomenimo i tekstove fra Petra Krstitelja Bačića (1847-1931) koji je 1878. godine objavio *Povjestno zrno. Franovački Samostan u Sinju*. Povijest samostana ponovo je reportažno obradio prigodom 200. te obljetnice (*Svečanosti u Sinju prigodom proslave dvjestogodišnjice doselenja naroda i donešenja čudotvorne Gospine prilike* 1887. te članak iste tematike u Glasniku bosanskih i hercegovačkih franjevaca, Sarajevo, I/1887, br. 10).

¹⁹ Marković 1886; *Sinj i njegovo slavje god. 1887. Spomen knjiga*, Zagreb 1898., pretisak Sinj 1998). Fra Petar Krstitelj Bačić za knjigu kaže da je napisana "prostim slogom, izgovorom domaćim".

te povijest Sinja i sinjskog samostana fra Stjepana Zlatovića (Glibotić 1987-88: 229). Riječ je o časopisima teološkog, povijesnog i didaktičkog karaktera koji su se bavili popularizacijom Marijina lika (Soldo 1978: 133-135). Godine 1931. Balić je objavio *Kroz Marijin perivoj*. U vrijeme NDH samo je jednom organizirana Alka... Nažalost, nedostaje nam priča o čašćenju Sinjske Gospe u tom razdoblju.

Poslije Drugoga svjetskog rata, od 1962. počinje izlaziti list Marija. U okviru bujnog izdavačkog rada franjevačke zajednice važnu će ulogu odigrati znanstveni zbornik *Kačić* (od 1967) u kojem se na znanstvenom nivou obrađuju teme kao što su razvoj pojedinih marijanskih svetišta ili marijanska franjevačka književnost. Provincija Presvetog Otkupitelja dala je nekoliko svjetski važnih mariologa spomenimo samo da su Skotistička komisija i Papinska međunarodna Marijanske akademija u Rimu djelo fra Karla Balića. Knjigom *Kroz Marijin perivoj* iz 1931. godine stvorio je franjevački obrazac obrade marijanskih svetišta u Provinciji Presvetog Otkupitelja koji traje i danas.

U Sinjskoj župi tijekom XX. stoljeća nikle su brojne kapelice posvećene Gospi Sinjskoj. Kapelica Gospe Sinjske nalazi se i u Gali, u Grabu, te kod Brčića u Otoku iz 1913. godine. Kapelicu Gospe Sinjske u Brnazama sagradila je 1938. Ivka Čarić.²⁰ U Čačijinom Docu sagradena je 1972. godine kapela Gospe Sinjske prema nacrtu arhitekta Ante Barača. Za našu priču zanimljiv je njen historijat. Naime, podignuta je kao zahvala Gospi za milost koju su isprosile žene tog zaseoka u župi Bajagić. One su molile Sinjsku Gospu da poštedi njihove kuće od talijanskog pustošenja (Soldo 1979: 135). Zanimljiv obrat: Sinjska Gospe koja se u početku nastanka njenog kulta častila kao mletačka protuturska zaštitnica, postaje zaštitnicom sinjskog stanovništva od talijanskog pustošenja. U vrijeme Domovinskog rata, pak, postaje zaštitnicom u borbi protiv Srba, a splitski slikar Petar Jakelić slika novi barjak s likom Sinjske Gospe.

Krst i mač

Sastavni dio franjevačke velenaracije vezane uz kult sinjskog svetišta jest motiv sinjskog fratra, branitelja kršćana i hrvatskog stanovništva, oličen u fra Pavlu Vučkoviću,²¹ fratra ramskog samostana koji je predvodio egzil iz Rame donijevši sa sobom kultnu sliku, te koji je kao gvardijan vodio gradnju novog franjevačkog samostana u Sinju. Spomenimo da se u posjedu nasljednika obitelji fra Pavla Vučkovića čuva, prema predaji koja se u obitelji prenosi s koljena na koljeno, slika koju je čuveni sinjski fratar dao na čuvanje svome bratu.

U jeku hrvatskog narodnog preporoda direktor sinjske javne više hrvatske gimnazije fra Antun Konstantin Matas ovako opisuje lik, fra Pavla Vučkovića: *Vedra duha a smiona srca u zoru mladosti zamrzi sramotu ropstva, u kojem mu stenjaše viera i narod ter u slobodi žedi spoji krstom mač, Apostol, četovođa* (Soldo 1995: 226). Franjevačka historiografija tijekom XX. stoljeća sagradit će mit o fra Pavlu. Ovaj je mit našao svog odraza u književnosti.

U tom smislu ključna je Araličina književna obrada lika fra Pavla Vučkovića u dvama romanima. U *Putu bez sna*, napisanom 1982. godine (godine kada je bio simpozij o fra Filipu Grabovcu, piscu i narodnom mučeniku, i drugim značajnim franjevcima XVIII. stoljeća u Sinju; Vidi zbornik kongresa *Fra Filip Grabovac i njegovo doba*, 1983). Aralica je opisao vrijeme velike seobe hrvatskog stanovništva iz Hercegovine pred turskim nasiljem potkraj 17. stoljeća, dok u *Dušama robova* prati sudbinu tih doseljenika u Sinjsku krajinu u vrijeme mletačko-turskog rata 1714-1718.²² Liku

²⁰ Spomenimo da je na samom početku šematizma fotografija "pralika" tzv. Gospe krsnog zavjeta, zabat iz Biskupije, s popratnim tekstom: *Presvetom Otkupitelju Izvoru mira i dobra i Majci Mariji Pomoćnici višestoljetnog rada na očuvanju i napretku hrvatskog naroda posvećuju ovaj šematizam franjevci sigurni da će i u budućnosti dijeliti vjernicima mir i dobro* (Soldo 1979: 134).

²¹ Šetka 1966.; Soldo 1978: 131-143 i 1987; Kosor-M. Stipičić 1987; Soldo 1990: 95-114. Spomenimo da se u posjedu nasljednika obitelji fra Pavla Vučkovića čuva, prema predaji koja se u obitelji prenosi s koljena na koljeno, slika koju je čuveni sinjski fratar dao na čuvanje svome bratu.

²² Nije naodmet spomenuti da je 1. prosinca 1976. godine u Zagrebu održan prvi simpozij o temi "Doprinos franjevačkih zajednica našoj crkvi i kulturi", a 14-16. listopada 1981. godine franjevačke zajednice hrvatskog jezičnog područja priredile su simpozij "Apostolat franjevačkih zajednica u XIX. stoljeću". Tada se kod fra Karla Kosora, sinjskog fratra, rodila ideja o kongresu posvećenom Grabovcu. Zanimljivo je uočiti povijesnu podudarnost...

fra Pavla Vučković suprotstavljeni su u ovim romanima likovi vlastodržaca, predstavnici drukčijih moralnih, idejnih i svjetonazorskih načela (službenici Državne inkvizicije, predstavnici mletačke vlasti), koji su prikazani kao negativni igrači i neprijatelji (Nemec 2003: 275). Napose je zanimljiv Araličin negativan odnos prema splitskim građanima i Mlečanima (usp. Soldo 1983: 17) u spomenutim romanima.

Sinjski franjevački historičar Soldo, koji Vučkovića definira kao *čovjeka stvorenog za vođu*, piše 1995. godine (u prvom tomu monografije o Sinjskoj Krajini u 17. i 18. stoljeću, izdanom u godini Oluje) o njegovu odnosu prema Splitu i Mlečanima: *Upravo stoga su Vučković i ostali fratri, sudbinski i rodbinski vezani uz narod raspršen po selima mučne Zagore, utekli iz ugodne osame Sustipana, gdje su ih smjestila mletačka gospoda i gdje su ih htjeli zaustaviti oci iz uprave... izabrali su lutalački život po zagorskom kamenjaru, ukorjenjujući nov i zdrav hrvatski živalj uz plodno sinjsko polje i po vrletnim docima Dinare i Svilaje. Te nove stabljike hrvatskog debla... oplemenili su ti duhovni vođe duhom junaštva i ratne hrabrosti, uzdizanjem serdara i harambaša, usađivanjem narodnog ponosa i junačkog domoljublja... Junačkom desnicom ispisivala se povijest nastajanja "viteške" Sinjske krajine, položivši ispit zrelosti u 1715. godini, kobnoj po žrtvama, slavnoj po učvršćenju opstojnosti hrvatskog naroda opstojnosti hrvatskog naroda na svojoj zemlji.*

Je li riječ o isticanju superiornosti naroda i njihovih duhovnih vođa, fratara, naglašavanju značaja onih znamenitih Hrvata koji su bili fratri i potekli iz naroda, bili političari i teolozi i pjesnici i junaci, a u svojem su djelu bili nadahnuti božanskom, Marijinom snagom i veličinom svoje povijesne misije?

Na čemu se temelji Araličin negativan odnos prema "službenoj" crkvenoj vlasti, naći ćemo u nekolicini članaka fra Solda posvećenih odnosu franjevaca Provincije Presvetog Otkupitelja i dalmatinskih biskupa (npr. odnos s makarskim biskupima). Nama je za ovu priču zanimljiv odnos fra Pavla Vučkovića i Stjepana Cupilija, koji je bio štovatelj svetišta.²³ Stjepan Cupilli, mletački plemić nije prepoznavao u sinjskom kultu antimletački element jer ga u njegovom razdoblju nije ni bilo. Ostaje nam proučiti percepciju ove teme kod venecijanskih splitskih biskupa nakon Stjepana Cupillija, odnosno općenito percepciju sinjskog kulta kod splitskih nadbiskupa do danas. U novije vrijeme od nadbiskupa Frane Franića (Franić 1996: 4), preko nadbiskupa Ante Jurića do recentnog nadbiskupa splitsko-makarske nadbiskupije, Marina Barišića, kult svetišta koristi se u pastoralne svrhe, ali i u promociji nacionalnih stavova. Splitski nadbiskupi predvode jutarnju proslavu blagdana Gospinog Uznesenja upravo iz sinjskog svetišta. Tako je i zahvaljujući djelovanju splitskih nadbiskupa sinjsko svetište postalo jedno od važnih hrvatskih nacionalnih svetišta u Hrvatskoj.²⁴

Vratimo se Araličinu opisu Vučkovića. Zanimljivo je da ga uspoređuje s istaknutim talijanskim opservantom, križarom i misionarom, franjevačkim ratnikom Ivanom Kapistranom, braniteljem Beograda i Srijema.

K. Nemec, pišući o *Putu bez sna* navodi da Vučković *nastoji presjeći konce mletačkih mračnih političkih igara i u zadanim okolnostima postići što je moguće više za svoj narod* (Nemec, str. 275).

U *Dušama robova* Aralica opisuje kako se fra Vučković dosjetio (poznavajući dobro praznovjerje turske vojske) da na tvrđavi navečer uoči presudne bitke osvijetli fenjerima Marijinu sliku, što je – kaže predaja – uplašilo neprijateljske vojnike. Zanimljiva je Araličina interpretacija Vučkovićeve vjere na temelju tog njegovog postupka: *Ne bi Vučković bio*

²³ Dana 16. kolovoza 1715. godine održana je svečana procesija s Gospom od Pojišana prema katedrali. Gospa je bila pozdravljena topovskom paljbom s galija i brodova usidrenih u luci. Nakon obilaska grada, u katedrali je otpjevana svečana misa, a splitski je nadbiskup Cupilli održao govor u zahvalu Božjoj milosti. Nakon obreda nadbiskup je krenuo u Sinj, gdje je odslužio misu i održao kratki govor zahvale (autor zaključuje da je to bilo krvavo krštenje junačke sinjske krajine; Soldo 1995: 197). Cupilli 8. rujna piše papi (Nikić, str. 5; Soldo 1995: 200): "Na Veliku Gospu ... ukaže se veselija budućnost toj napadnutoj i neustrašivoj varoši i čitavoj zburnjenoj Dalmaciji, koja je predzide Italije i brana carske države. Dana 22. rujna 1716. Cupilli je okrunio Gospinu sliku čudotvorne Majke Božje (za krunu su časnici bili skupili 80 cekina, usp. Soldo 1995: 205).

²⁴ Posebno je zanimljiva tema odnos splitskih biskupa prema Sinjskoj Gospi od 1715. godine do danas. U povijesnoj analizi nastanka i razvoja Gospinih kultova u Dalmaciji nastalih u vrijeme protuturskih ratova moramo imati na umu svu slojevitost zbivanja, pastoralni, socijalni, kulturni i politički aspekt.

vjernik kad ne bi vjerovao da mu je pomogla ramska Bogomajka, i ne bi bio političar kad to ne bi iskoristio da zbije redove i podigne duh svoje izmučene kohorte (Aralica 1996: 189-190).

Aralica se oslanja na kanonsku obradu sinjske velepriče, naglašavajući u njoj antigradski i antidalmatinski element. Araličina “morlačka trilogija” (Put bez sna, 1982; Duše robova, 1984, Graditelj svratišta, 1986; usp. Visković 1988: 20-26) prati sraz političkih, socijalnih, duhovnih svjetova u Dalmaciji 17. i 18. stoljeća. Autor, čija je književnost *de facto* započeta u vrijeme hrvatskog proljeća (*Konjanik*, 1971) u doseljavanju hrvatskog naroda iz Rame pod vodstvom fra Vučkovića i kasnijoj sudbini tog naroda našao je svoju “veliku temu” o povijesnom usudu hrvatskoga naroda. To je priča o mitogenoj hrvatskoj zemlji koja pokriva područje Dalmacije, Središnje Bosne, Like i Hercegovine.

Igor Zidić, ravnatelj Moderne Galerije i aktualni predsjednik Matice hrvatske na otvaranju spomenika fra Pavlu Vučkoviću 10. rujna 2005. u Sinju – (djelo Kuzme Kovačića) na Petrovcu (na mjestu gdje se nekoć dizala vojnička vojarna-kvartir sa svečanim ulazom nad kojim se isticao lav sv. Marka), a po naredžbi Ogranka Matice hrvatske Sinj na čelu s fra Mirkom Marićem, – izriče metaforu koja je uzburkala hrvatsku javnost: i danas treba spavati s puškom ispod kušina, kao u vrijeme fra Pavla Vučkovića (Zidić 12. 3. 2006: 40). Zidić je u svom govoru ponovio opće mjesto iz franjevačke velenaracije.²⁵

Alka

Zasebna je podtema pitanje ove priče povezanost Alke i GospinA kulta. Prije samog natjecanja alkarska povorka prolazi kroz Sinj. Kada se nade ispred sinjskog svetišta, alkari okretom glave u lijevo odaju znak poštovanja čudotvornoj Gospi. Redovito se spominje da su 1715. godine, nakon pobjede nad neprijateljem, narodni vođe odlučili da će na taj slavni dan svake godine igrati vitešku igru – Alku. Međutim, Soldo pozivajući se na pisanje D. Nikolića i Š. Jurića, iznosi mišljenje da je najvjerojatnije to natjecanje započelo u prvoj godini mira, nakon što je osvojen Imotski, 1718. godine (Soldo 1997: 386-387). Čini se da je Alka u početku bila spontana narodna pohvala vještini natjecanja, a ne natjecanje koje bi podržavala mletačka vlast kao dio vojničkih vježbi, ili kao sredstvo jačanja otpora i borbenog duha protiv neprijatelja. U njoj je utkana priča o junačkoj borbi protiv Turaka i legenda o osvajanju sinjske tvrđave uz Gospinu pomoć, a s vremenom je postala simbolom (“svetinjom”) sinjskog naroda. Prema tradiciji u početku je sinjski mletački providur darivao slavodobitnike, a kasnije su baru i čuju darivali predstavnici različitih vlasti koje su se izmijenile na ovim prostorima: od cara Franje Josipa I, preko maršala Tita, do dvojice hrvatskih predsjednika Franje Tuđmana i Stjepana Mesića.

Alka se trčala i za vrijeme francuske vladavine u Dalmaciji. Alkarsko natjecanje tijekom dugotrajne austrijske vladavine uživalo je simpatije vladajućih *Habsburgovaca*.²⁶ *Austrijski car Franjo II*, putujući po Dalmaciji 1818. godine prisustvovao je **Alci** i tadašnjem slavodobitniku, darovao zlatni prsten s carskim monogramom. Iste godine nakon samo kojeg dana, vratio se u Sinj sa suprugom Karolinom i Sinjani u njihovu čast ponovno trče **Alku**. Caru i carici **Alka** se toliko svidjela da je dodijelio stalnu financijsku pomoć od 100 zlatnih forinti za održavanje **Alke**. U čast saksonskog kralja Fridriha Augusta 1838. godine u Sinju se održava **Alka**. Taj je događaj zabilježio slikar-amater Antun Barač u svom akvarelu “Alka u počast saskom kralju” (Prijetelj 1989: 44). Tijekom putovanja po Dalmaciji 1842. godine **Alci** prisustvuje habsburški nadvojvoda Albrecht. Za vrijeme cara Franje Josipa I **Alka** se održavala u okviru slavlja kojim se obilježavao rođendan cara Franje Josipa I. (rođen 18. kolovoza 1830) (Yriarte 1999: 173). Osobno prisustvuje **Alci** 1875. godine. Za njegove vladavine su

²⁵ J. Pavičić u članku “Prorok Zidić” (Jutarnji list, 15. IX. 2005) piše: “Pogodno vrijeme i mjesto Igor je Zidić pronašao u Sinju prošle subote, kad je, po istoj onakvoj tužnoj kišici kakve se sjećamo onda s Plesa, otkrio spomenik sinjskom franjevku i vojskovođi fra Pavlu Vučkoviću. Ništa ne može više inspirirati naše nacionalne bardove doli spoj fratra i pistolera, pa je tako naoružani franjevac iz 18. stoljeća i Zidića ponukao na srh nadahnuća. Pučki prisposobljujući opasnosti vrlug novog svijeta, Zidić je tom prilikom raspalio po velikima, upozoravajući nazočni puk kako “ovaj mir neće biti vječan”. “I dalje nam je” stoga je rekao, “uz raspelo i krunicu pod uzglavljem čuvati i pušku”.

²⁶ Najstariji zapis o tome datira od 10. veljače 1798 kad austrijski *grof Turn*, upravitelj Dalmacije obavještava sinjskog starješinu Jakova Grabovca da su austrijske vlasti potpuno prihvatile da se **Alka** trči kako se i dosad trčala (Soldo, *nav. dj.*).

Alkari bili pozvani u Beč gdje su alkari trčali posebnu **Alku**, a on je slavodobitniku darovao zlatni carski prsten optočen briljantima.

Za vrijeme NDH, Alka je održana samo jednom. Nakon drugoga svjetskog rata, od 1959. predsjednik *Tito* postaje počasni alkarski vojvoda i prihvaća doživotno pokroviteljstvo nad Alkom a od 1990. godine predsjednik *Tudman* postaje isto tako počasni alkarski vojvoda i doživotni pokrovitelj **Alke**. A 2003. godine, na Alki (na kojoj nije prisustvovao predsjednik *Stjepan Mesić*) su svečani gosti bili *Francesca* i *Karl von Habsburg* (*sic!*).²⁷

U priči o Alki zanimljiv je militaristički aspekt priče, odnosno kako su taj njen aspekt interpretirale pojedine vlasti. Za staru Jugoslaviju bio je zanimljiv antiislamski dio priče, za Tita borba protiv zavojevača (partizani). U vrijeme komunizma termin odvijanja *Alke* odvojen je od vjerskog događanja, preseljen na drugi datum. Danas dio hrvatske vlasti i fratri predstavljaju *Alku* kao viteško natjecanje između tradicije i globalizacije, natjecanje koje gaji duh otpora protiv stranog zavojevača danas oličena u figuri stranog kapitala...

Etnologinja *Ana Marija Vukušić* u svom nedavno obranjenom magistarskom radu *Etnološka analiza opstojnosti Sinjske alke* (2004) ukazuje povezanost simbola vezanih uz *Alku* kao oblik komemorativne ceremonije borba s *Turcima*, uloga *Gospe Sinjske* u pobjedi nad njima i junaštvo hrvatskih ratnika i "mehanizama" kao što su legende, predaje, usmena poezija, umjetničke slike, koji se Alkom artikuliraju i prenose. Osjećaj kontinuiteta prošlosti i sadašnjosti predstavlja konstantu u javnoj prezentaciji *Alke*. *Vukušićka* pokazuje kako ova viteška igra povremeno služi legitimizaciji reakcija na neka suvremena zbivanja koja nisu nužno uz nju vezana. Ona analizira slojevitost sjećanja i simbola u *Alki* te upućuje na potrebu razlikovanja individualne i kolektivne razine na kojoj *Alka* kao simbol egzistira. Uvidom u pojedine karakteristike javne prezentacije *Alke* u razdoblju od dvadesetih godina XIX. stoljeća do danas da je izbor simbola, kao i način njihove uporabe manje ili više ovisan o aktualnome kontekstu. Taj aktualni kontekst, zaključuje *autorica*, mijenja, resimbolizira, revalorizira ili reafirmira pojedine segmente tradicijske kulture u skladu sa suvremenim potrebama društva ili njegova dijela.²⁸

Zaključak

U kult *Sinjske Gospe* kao u prazni označitelj učitali su se mnogi politički i duhovni sadržaji, ali ponajviše i u kontinuitetu želje i stavovi jedne regionalne franjevačke zajednice koja obitava na prostoru između hrvatsko-bosanske granice, *Sinja*, *Knina* i pripadajućeg obalnog pojasa. *Sinjski franjevci* od XVIII. stoljeća sve do fra *Karla Balića* ne donose povijesno rekonstruiranje legende o *sinjskoj pobjedi* posredstvom *Gospe* u bijelom s mačem u ruci. Pristup *Grabovca*, *Kneževića*, *Kačića* korespondira s idejama protureformacijske crkve koja ne smatra svojom zadaćom provjeravati događaje koji stoje na početku nekoga religioznog zbivanja, niti podvrgavati takve događaje povijesnoj analizi. Dva su glavna zadatka: a) izgraditi stav vjernika prema nekom sadržaju, potaknuti vjernike na religiozan odnos prema crkvenoj legendi, b) izgraditi osjećaj nacionalnog ponosa (*Mundi melioris origo. Marija i Hrvati u barokno doba*, 1988). Naravno, ne smijemo zaboraviti i treći, mariološki cilj, marioduliju koja odražava specifični skotistički, mariološki pristup, franjevački *sensus fidele* i *sensus spiritualis*.

²⁷ Prisjetimo se samo nekih novinskih napisa iz 2002. godine o tim zbivanjima: *Paštar*, *Slobodna Dalmacija*, 8. 8. 2002.; *S. Milković*, *Nacional*, 9. 7. 2002) svečani su gosti bili *Francesca* i *Karl von Habsburg* (*sic!*) (Teme dana: *Je li došlo vrijeme da rezultati Alke zasjene političke poruke*, *Vjesnik*, 2003).

²⁸ Podaci o radu preuzeti su iz sažetka objavljenog na <http://bib.irb.hr/lista-radova?projekt=0189006>). U radu *Transformacija pojma viteštva u Sinjskoj alki*, *Etnološka tribina*, 32/2002., 25, 9-26, *autorica* razmatra simboličku transformaciju pojma viteštva u suvremenom kontekstu *Sinjske alke* na temelju novinskih članaka, odnosno njegovu rekontekstualizaciju u aktualnom, kulturnom i političkom trenutku Hrvatske.

Nažalost, u ovom radu nije bilo mjesta hodočasnički aspekt sinjske priče. Riječ je o stoljetnom hodočašćenju stanovništva iz prostora Dalmacije, splitsko-dalmatinske županije, ostatka Hrvatske ili s bosanskog teritorija u Sinj kao tradicijska društvena pojava, ne ulazeći u vjerski, vjernički aspekt, zanimljive teme kao što su način organiziranja vjerničkih skupina za ovo hodočašće, odakle dolaze hodočasničke skupine, broj hodočasnika u pojedinim vremenskim razdobljima, odnos službene vlasti i medija prema tim hodočašćima prije i poslije 1990. godine (*Naša prošteništa i Crkva na putu*, 1985). O ovoj temi pisali su hrvatski pisci, poput Mirka Božića.

Posljednjih trideset i pet godina (od hrvatskog proljeća na ovamo), pa i danas se fratri ove provincije predstavljaju kao čuvari starih hrvatskih svetinja (hrvatskog identiteta), nositelji integracijske težnje. Organiziraju se hodočašća u svetište Sinjske Gospe koje nazivaju *duhovnim srcem južne Hrvatske*, izdaju različite tiskovine koje s jedne strane propagiraju sinjsku Gospu, a s druge strane "mit" o fratra iz provincije Presvetog Otkupitelja koji se bori za integraciju hrvatskog naroda, a kada treba za tu ideju daje na odar i svoj život poput fra Filipa Grabovca. Riječ je o kultu sinjskih franjevac kao kult narodnih junaka, učitelja, boraca za narodna prava, učenjaka i djelitelja milosti (Soldo 1981: 129). U osnovi su priče o sinjskom svetištu mitotvorbene ideje dugog trajanja na ovim prostorima.²⁹

Na kraju, naglašavam da ovdje nismo ulazili u pitanje interpretacije sinjskog kulta u školskim udžbenicima i medijima, svakako zanimljiv odvojak ove priče koji bi zahtijevao posebno istraživanje. Držim da ne trebam posebno isticati svoj stav da bi prikaz kulta Sinjske Gospe u suvremenim znanstvenim knjigama, zbornicima, udžbenicima danas na početku 21. stoljeća trebao nuditi kritičke interpretacije ove kompleksne teme i biti otvoren prema njegovim višeznačnim tumačenjima.

Literatura

1. Aralica I, *Duše robova*, Znanje 1996.
2. Aralica I, *Put bez sna*, Zagreb: Znanje 2001.
3. Bačić P.K. fra, "Povjestno zrno. Franovački Samostan u Sinju", *Katolička Dalmacija*, Zadar, IX/1878.
4. Bačić P.K. fra, "Svečanosti u Sinju prigodom proslave dvjestogodišnjice doselenja naroda i donešenja čudotvorne Gospine prilike", *Narod*, Split IV/1887.
5. Balić K, "Štovanje Bl. Djevice Marije u Franjevačkoj Provinciji Presv. Otkupitelja", *Nova revija* (ur. P. Grabić), br. 5-6, god. X, Makarska 1931.
6. Balić K, *Hrvati i Marija. Nacrt djela Gospina Hrvatska*, Zagreb 1953.
7. Balić, K, *De precipuis sanctuaries B. V. Mariae apud Croatos* u Alma Socia Christi, Roma, 1953.
8. Balić, K, *Kroz Marijin perivoj. Štovanje Bl. Djevice Marije u franj. Provinciji Presv. Otkupitelja*, Šibenik, 1931.
9. *Bogorodica u hrvatskom narodu*, Zbornik radova Prvog hrvatskog mariološkog kongresa održanog u Splitu 9. i 10 rujna 1976, Zagreb 1978.
10. Bogović M, *Trsatsko svetište i krbavski te senjsko modruški biskupi*, u *Prošlost i sadašnjost trsatskog svetišta*, Dometi 1/2/3, god. 24, sv. 1/2 /3, Rijeka 1991.
11. Cornaro F, *Apparitionum et celebriorum imaginum...*, Venecija 1760,
12. *Fra Filip Grabovac (1697-1749)*, Kačić XV, Split 1983.

²⁹ U dvadesetostoljetnoj franjevačkoj historiografiji o Sinjskoj Gospi važno mjesto imaju brojni napisi sinjskog franjevačkog historičara J. A. Solde, koji u nizu publikacija u kojima obrađuje razvoj kulta Gospe Sinjske, sve do svog životnog djela *Sinjska Krajina u 17. i 18. stoljeću* analizira događaje iz 1715. godine kao povjesničar, upuštajući se u povijesno ispitivanje činjeničnosti, vjerodostojnosti, ali s ljubavlju za svoj red i njegovu zaštitnicu. Monografijom *Sinjska Krajina u 17. i 18. stoljeću* u dva toma stvorio je svojevrsnu sinjsku *Historiu Tersattanu*, pa je u tom smislu sinjski Franjo Glavinić svog doba. Tu je on dao suvremenu kanonsku obradu velepriče. Tu priču ponavljaju i književnici. Ako govorimo o recentnoj hrvatskoj književnosti, uz Ivana Aralicu, ne smijemo mimoći književne uratke na ovu temu: Mate Raosa (Raos, zbornik *Fra Filip Grabovac*, str. 293-316) i Joze Vrkića (Vrkić, "Cvit razgovora", radio-drama, objavljeno u zborniku *Fra Filip Grabovac*, str. 279-292).

13. Franić F, "Uspomene na neka događanja za vrijeme Hrvatskog proljeća i nakon njega", *Crkva u svijetu*, XXXI/1996.
14. Glibotić V, "Marijinska periodika u Provinciji Presv. Otkupitelja", u: *Jubilej Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja (1735-1985)*, III. Dio, Kačić XIX-XX, Split 1987-88.
15. *Gospa velikog zavjeta-Hrvatski kršćanski jubilej-spomen knjiga*, Crkva u svijetu-Svetište Gospe od Otoka, Split 1977.
16. *Hrvatski leksikon*, II. Svezak, L-Ž, "Matas, Antun Konstantin", Zagreb: Naklada Leksikon, 1997.
17. Kapitanović V, *Dva zahtjeva za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Ugarskom*, u *Jubilej franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja (1735-1935)*, I. dio, god. XVII, sv. 17, Split 1985.
18. Kosor K. – Stipičić M, *Apostoli Gospe Sinjske-u prigodi jubileja (1687-1987)*, Sinj 1987.
19. Kosor K, "Fra Petar Krstitelj Bačić", *Kačić* 5, Šibenik 1973.
20. Lubina P, "Hrvatska marijanska svetišta u zborniku "Ancila Domini", u: *Zbornik fra Pavla Melade*, Kačić, god. 32-33, Split 2000-2001.
21. Lubina P, *Marijanska Hrvatska. Gospina svetišta među Hrvatima*, Split, 1995.
22. *Mali leksikon hrvatske književnosti* (ur. V. Bogišić), "Kačić Miošić, Andrija" Zagreb, 1998,
23. Maračić Lj, "Hodočašće kao oblik štovanja Marije", u: *Zbornik P. Mlade*, 2000-2001.
24. Marković, *Gospa Sinjska*, Zagreb 1886.
25. Marković, *Sinj i njegovo slavlje god. 1887. Spomen knjiga*, Zagreb 1898. (pretisak Sinj 1998).
26. Matas A. K, *Glas hrvatsko-slovenski iz Dalmacije*, Zagreb, 1860.
27. Matas A. K, *Šilo za ognjilo*, Zagreb 1861.
28. Milković S, "Mesićeva poruka alkarima: razmislite o drugom sponzoru", *Nacional*, 09. 07. 2002.
29. *Mundi melioris origo. Marija i Hrvati u barokno doba*, zbornik radova, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988.
30. *Naša prošteništa i Crkva na putu*, zbornik radova trećeg hrvatskog mariološkog simpozija (ur. A. Rebić), *Teološki radovi sv. 17*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1985.
31. Nemeček, *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000. godine*, Zagreb: Školska knjiga, 2003.
32. *Notizie storiche delle Apparizioni, e delle Immagini più celebri di Maria Vergine santissima nella città, e dominio di Venezia. Tratte da Documenti, Tradizioni, ed antichi libri delle Chiese nelle quali esse Immagini son venerate*, Venecija, 1761.
33. *Osservazioni di Giovanni Lovrich sopra diversi pezzi del viaggio in Dalmazia del signor abate Alberto Fortis coll'aggiunta della vita di Socivizca*, Venezia, 1776.
34. Paštar T, "Dok je harambaša Ramljak napadao Kotromanovića, Mate Jukić je šutio", *Slobodna Dalmacija*, 8. 08. 2002.
35. Paštar, T, "Crkva pregovara s vlasnikom slike Bogorodice", *Slobodna Dalmacija*, 25. 09. 2005.
36. Paštar, T, "Nova Gospa Sinjska. Otkrili smo sliku koja mijenja sliku o Sinju", *Slobodna Dalmacija*, SD Magazin, 24. 09. 2005.
37. Pavičić J, "Prorok Zidić", *Jutarnji list*, 15. IX. 2005.
38. Pederin I, "Kačićev Razgovor ugodni naroda Slovenskog – susret srednjeg vijeka i modernog patriotizma Pederin I, *Kačić*, God. II, 1969.
39. Pederin I, "Odnos hrvatske naobrazbe prema Kačiću kao ostvarenje hrvatskog narodnog preporoda", *Kolo*, IX (CXXIX)/1971.
40. Pederin I, *Franjevačka i slobodnozidarska tradicija*, u *Jubilej franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja (1735-1935)*, I. dio, god. XVII, sv. 17, Split 1985.
41. Perić I, *Borba za ponarođivanje dalmatinskog školstva 1860-1918*, Zagreb 1974.
42. Prijatelj K, *Slikarstvo u Dalmaciji 1784-1884*, Split: Književni krug, 1989.
43. Prijatelj Pavičić I, *Kroz Marijin ružičnjak, Zapadna marijanska ikonografija u dalmatinskom slikarstvu od 14. do 18. stoljeća*, Split: Književni krug Split, 1998.
44. Prosperov Novak S, *Povijest hrvatske književnosti*, sv. I, *Raspeta domovina*, Split 2004.
45. Raos M, "Diluj po razlogu" (dramske slike o Fra Filipu Grabovcu), u: *Fra Filip Grabovac*
46. Soldo J. A, *Mir i dobro. Monografija franjevačke Provincije Presvetog Otkupitelja*, 1981.

47. Soldo J. A, "Djelovanje franjevaca Presv. Otkupitelja kroz 250 godina", u: *Jubilej franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja (1735-1935)*, I. dio, god. XVII, sv. 17, Split 1985.
48. Soldo J. A, "Marijin perivoj", u: *Sveta Marija*, Makarska 1990.
49. Soldo J. A, *Biskupija – U prigodi 50 obljetnice posvete spomen-crkve Naše Gospe*, Split: Marija, 1988.
50. Soldo J. A, *Franjevačka Provincija Presvetog Otkupitelja*, Split 1979.
51. Soldo J. A, *Mir i dobro. Monografija franjevačke Provincije Presvetog Otkupitelja* (ur. Stjepan Vučemilo), Split: Provincijalat franjevačke Provincije Presvetog Otkupitelja, 1981.
52. Soldo J. A, *Zlato na grudima Majke-kratka povijest 300 godina šovanja Gospe Sinjske*, Sinj, 1987.
53. Soldo J.A. , ""Bosanski franjevci" u povijesnoj prekretnici Dalmacije pri kraju XVII. I u prvoj polovici XVIII. stoljeća", u: *Fra Filip Grabovac*, 1983.
54. Soldo J.A, *Sinjska krajina u 17. I 18. stoljeću*, 1995.
55. Soldo J.A, *Sinjska krajina u 17.i 18. stoljeću*, knjiga druga, Sinj 1997.
56. Soldo, *Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja, Šematizam*, Split 1979.
57. Stančić N, "Nacionalna i integraciona ideologija dalmatinskih narodnjaka", *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 11/1978.
58. Šetka J, *Gospa Sinjska-Povijest svetišta Majke Božje u Sinju*, Sinj 1966.
59. Špehar M, "Uloga Majke Gospodinove u "hrvatskoj duhovnosti""", u: *Zbornik P. Mlade*, 2000-2001.
60. Tomić, R. "Tko je naslikao Gospu Sinjsku", *Slobodna Dalmacija* 14. i 15. 8. 2005.
61. Tripalo P, *Sinj i njegovo slavlje*, 1887.
62. Visković V, "Morlačka saga", u. *Pozicija kritičara. O suvremenoj hrvatskoj prozi*, Zagreb: Znanje, 1988.
63. Vrandečić, J, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, Dom i svijet, Biblioteka Povjesnica, Zagreb 2002.
64. Vrkić J, "Cvit razgovora", radio-drama, emitirana na radio-Zagrebu 16. XII. 1975. te reprizirana 28. XI. 1978. i 8. III. 1983. Objavljeno u: *Fra Filip Grabovac*
65. Vukušić A. M, „Transformacija pojma viteštva u Sinjskoj alki“, *Etnološka tribina*, 25, 32/2002.
66. Vukušić A. M, *Etnološka analiza opstojnosti Sinjske alke*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, 27. 12. 2003.
67. Yriarte C, *Istra & Dalmacija, putopis* (predgovor M. Bertoša), Zagreb: Antibarbarus 1999.
68. Zidić I, "Nekima je draže uzgajati konoplju nego odgajati djecu", *Slobodna Dalmacija*, 12. 3. 2006.
69. Zlatović S. Fra, *Jedna narodna žrtva prošastog vieka*, Nada
70. Žanić I, *Tajni život smrti*, 1994.

Nastava povijesti između narativa “kolektivne memorije” i historijske znanosti

Povjesničarski posao, bilo onaj istraživački, bilo onaj vezan uz reprodukciju dosegnutih spoznaja kroz proces obrazovanja, neraskidivo je povezan s pričanjem pripovijesti – naracijom. Naracija i njezin temeljni oblik, pripovijest, i to ona koju oblikuje profesionalni historičar, za koju ću ovdje koristiti posudenicu iz engleskoga jezika što se u nas sve više ukorjenjuje – narativ, praktično su osnovni oblik u kojemu se materijalizira i prenosi historijska spoznaja. Prisiljeni pričati pripovijesti o proteklim događajima, kroz koje onda posreduju i znanje o gibanjima i procesima, povjesničari se uvelike razlikuju od svih ostalih znanstvenika i stoje na sredokraći između znanosti i umjetnosti. Za one koji se žele uputiti u literaturu koja sumira desetljeća teorijskih istraživanja na ovome području, prva su postaja, s obiljem referenci na ostalu literaturu, svakako djela američkog historičara i filozofa, Haydena Whitea (White 1977, 1987).

Činjenica da se u svome poslu koristimo narativima ima, međutim, i stanovite posljedice kojih vrlo često nismo svjesni i prihvaćamo ih kao neizbježni dio posla kojim se bavimo. Riječ je o tomu da je proces sklapanja, konstrukcije tih narativa, uvijek definiran stanovitim pravilima koja prihvaćamo i usvajamo kroz dugotrajni proces obrazovanja (Zerubavel), upornim ponavljanjem kroz čitanje ukupnoga korpusa literature na kojoj počiva naše znanje. No, povjesničarski posao nije posao usamljenoga znanstvenika koji u tišini svoga kabineta ili laboratorija istražuje pojave i traži u njima niti poveznice iz kojih se oblikuju zakonitosti. Taj povjesničarski posao, koji u prvoj fazi doista i može izgledati tako, zapravo je od velike društvene važnosti i on može imati neočekivano široki odjek i utjecaj. Narativi, naime, koje povjesničari oblikuju i produciraju, preciznije – neki od njih, igraju jako važnu ulogu u životu njihove društvene zajednice. Oni odgovaraju na ključna pitanja o identitetu i mjestu te zajednice, određujući i utvrđujući njezine granice. Uz to, narativi omogućuju da se predodžba zajednice o samoj sebi pojednostavi do mjere koja omogućuje ulazak u područje masovno komunikacije i tako postane minimalni zajednički sadržatelj identiteta goleme većine pripadnika te zajednice. Na tome putu pojednostavljenja vrlo složene povijesne zbilje i oblikovanja društveno prihvatljivoga i praktičnog znanja, koje je time pretvoreno u “kolektivnu memoriju” (Wertsch), često se, međutim, događa da od početnoga rezultata istraživanja prošlosti ostane malo toga što je historičar otkrio. Posljedica je to činjenice da šira društvena zajednica ima svoje zahtjeve, među kojima je i onaj za jasnom slikom svoje prošlosti, koja, uz to, mora korespondirati i s aktualnim stanjem i od većine prihvaćenim ciljevima te zajednice. Na ovoj se točki onda pojavljuje opasnost da te aktualne potrebe i društveno prihvaćeni ciljevi ugroze pouzdanost i realističnost slike prošlosti, drugim riječima da tu prošlost pretvore u ono što ona nije. Na taj se način povijesni diskurs udaljava od realnosti što društvenu zajednicu dovodi u slijepu ulicu nemogućnosti komunikacije sa svijetom koji ju okružuje.

Kamo to može odvesti moglo se jasno vidjeti, ali i na vlastitoj koži vrlo dobro osjetiti na prostoru bivše Jugoslavije u prvoj polovici 90-ih godina 20. stoljeća. Kako bi se ta slijepa ulica izbjegla potrebno je osigurati društvenu klimu otvorene rasprave koja omogućuje održanje ravnoteže između rezultata pojedinačnoga historičarskog istraživanja i potreba šire društvene zajednice za pojednostavljenim slikama i društveno uporabljivim znanjem o prošlosti. Tek stvaranjem onoga što se naziva “neutralno polje” rasprave, u kojemu se *a priori* ne isključuje nijedno mišljenje ili stav, stvaraju se preduvjeti za dokidanje totalitarnoga naslijeđa i napuštanje obrazaca “ideološkoga mišljenja” koji opterećuju sva “društva u tranziciji” (Schöpflin 100 i dalje, gdje se polazi od postavke H. Arendt prema kojoj “ideološko mišljenje

počinje od identifikacije transcendentale 'zakonitosti' i primjene te 'zakonitosti' na stvarnu situaciju", da bi se došlo do definicije po kojoj "ideološko mišljenje počiva na dva ključna postupka: pomicanju i emancipaciji od stvarnosti, koja se onda zamjenjuje zamišljenom stvarnošću"; drugim riječima, ideološko mišljenje "polazi od misli i završava na misli, umjesto da polazi od predmeta i završava na misli ili obrnuto").

Ovaj, tek ukratko i provizorno orisani, teorijski okvir može poslužiti kao uvod u razmatranje hrvatskih (nacionalnih) povijesnih narativa, jednu vrst inventure koja bi za praktične potrebe nastavnika i profesora povijesti ukazala na sve ono što je postalo breme naslijeđa u njihovome praktičnom djelovanju. Istodobno, ta bi inventura trebala pokazati na kojima točkama u odnosima s vanjskim svijetom to breme naslijeđa izaziva svojevrstne "kratke spojeve", nerazumijevanje i otežanu komunikaciju.

U takvu bi inventuru svakako trebalo krenuti od onoga što se može označiti kao "središnji narativ nacionalne povijesti". Taj je pojam zapravo opisni prijevod engleskoga izričaja *master narrative*, koji je u literaturi već široko prihvaćen i često korišten. Njime se označuje elaboriranu pripovjednu strukturu na temelju koje je organiziran prikaz cjelovite i kontinuirane nacionalne povijesti u skraćenom dijakronom nizu. Taj je središnji narativ, kako smatraju neki autori (Wertsch 67 i dalje), preduvjet integracije moderne nacije, odnosno spoznajni temelj stvaranja njezine svijesti o samoj sebi. U hrvatskome je slučaju izgradnja toga središnjeg narativa doista prethodila integraciji moderne hrvatske nacije, ili preciznije rečeno djela koja konstituiraju povijest te moderne zajednice nastala su daleko prije no što su stekla status društvenog znanja. Riječ je o djelima povjesničara 17. i početka 18. stoljeća, Ivana Lucisa-Lucića i Pavla Rittera-Vitezovića, kojima se u stanovitom smislu može pridružiti i djelo još jednoga povjesničara 17. stoljeća, ono Dubrovčanina Mavra Orbinija. Lucićeva i Vitezovićeva djela, s njihovim naglaskom na hrvatskoj posebnosti u odnosu na ostatak slavenskoga svijeta, postat će podloga na kojoj će prvi pravi, profesionalni povjesničari, s društveno uvaženih i uglednih pozicija sveučilišnih profesora i pripadnika intelektualne elite devetnaestog stoljeća, uobličiti sliku prošlosti nacije. Orijentacijske točke u sklapanju narativa te prošlosti postat će (kronološkim) redom: doseoba Hrvata u 7. stoljeću; ustanak Ljudevita Posavskoga početkom 9. stoljeća; vladavina prvoga kralja, Tomislava, u početku 10. stoljeća; sjaj i veličina vladavine kraljeva Petra Krešimira IV. i Zvonimira u drugoj polovici 11. stoljeća; gubitak državne samostalnosti početkom 12. stoljeća. Nastao u doba kada su procesi integracije hrvatske i mađarske nacije izazivali prijepore, pa i otvorene društvene sukobe, taj je narativ zbivanjima iz godine 1102. dao posebno značenje, kao što je zbivanjima iz razdoblja do kraja 13. stoljeća praktično oduzeo bilo kakvu važnost. Nije, također, slučajno ni to što se u toj novoj, ali i prvoj sustavnoj interpretaciji povijesnoga gibanja na prostorima gdje je hrvatska nacionalna ideja naišla na pozitivan odaziv, posebno značenje pridavalo dinastičkim smjenama s kraja 13. i početka 14, odnosno kraja 14. i početka 15. stoljeća. Važna je, naime, bila činjenica da su u tim vremenima brzih i krupnih društvenih promjena, izazvanih političkim krizama, znatnu ulogu igrali i neki hrvatski velikaši, što je onda, dakako, i privlačilo pozornost povjesničara koji su rekonstruirali nacionalnu povijest. Sam je, pak, narativ odatle dalje dobivao razmjere tragedije pa je usmjeravan na pojavu Turaka, osvajanja i širenje vlasti otomanskoga sultana na račun srednjovjekovnoga Hrvatskog Kraljevstva itd. itd.

S više ili manje vještine povjesničari poput Tadije Smičiklase, Vjekoslava Klaića, Šime Ljubića, Ferde Šišića, Milana Šufflaya i drugih, povezivali su ove događaje u suvislu pripovjednu cjelinu koja je davala smisao nizu događaja i ocrtavala prošlost homogene i organskim vezama iznutra povezane zajednice koja se nazivala Hrvati. Slika je te povijesne zajednice, definirana pripovijedanjem pojedinačnih povijesnih događaja u kojima su akteri uvijek djelovali kao Hrvati, zapravo zrcalila ideju moderne nacionalne zajednice. Kao stvarna podloga toga pothvata ocrtavala se ambicija tih istih povjesničara i njihova širega kruga suvremene političke i intelektualne elite da u svome svijetu konstituiraju tu i takvu zajednicu. Ona je, sukladno njihovim tadašnjim shvaćanjima, trebala postati ravnopravni čimbenik drugim sličnim zajednicama na moderniziranoj suvremenoj političkoj sceni Habsburške Monarhije, u kojoj su se u ovo doba osjećala snažna strujanja intelektualnih i političkih utjecaja iz zapadne Europe.

Jednom sklopljen, narativ je predan u naslijeđe novim generacijama, ali je u novim političkim i društvenim okolnostima definiranim stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (kasnije Jugoslavije), dobivao posve nova značenja i interpretacije. Te su se interpretacije u praksi uglavnom ograničavale na različito vrednovanje pojedinih elemenata (pozitivan ili negativan predznak za pojedinu osobu ili događaj – primjerice ban Josip Jelačić, političar Ante Starčević, ili čin stvaranja Jugoslavije 1. prosinca 1918. godine), sa znatnim razlikama u službenoj i neformalnim verzijama. Reproducirani, uz takve intervencije, kroz proces, sad već obveznoga, obrazovanja taj je narativ utisnut u svijest svih generacija 20. stoljeća. Istodobno je, međutim, bavljenje poviješću, poglavito u drugoj polovici 20. stoljeća, sve više dobivalo dimenziju profesionalne znanstvene aktivnosti. To je, pak, značilo primjenu stanovitih novih istraživačkih procedura i protokola u radu s povijesnim vrelima. Pri tomu su pojedinačna istraživanja na različitim točkama dovodila u pitanje “stare istine”, otkrivajući često i golemu razliku između složene slike povijesno realnih društvenih zajednica i proteklih gibanja, s jedne, te pojednostavljenih predodžbi stvorenih u sklopu konstrukcije “velike freske nacionalne povijesti” s druge strane. Razliku je možda najlakše ilustrirati usporedbom između, s jedne strane, čuvenih slika s povijesnom tematikom, što ih je krajem 19. stoljeća radio Oton Iveković (koje i danas vrlo često služe kao ilustracije u djelima s povijesnom tematikom, nerijetko bez potrebnih objašnjenja o čemu se stvarno radi), te, s druge strane, suvremenih znanstvenih monografija što nastaju kao rezultat istraživačkoga rada profesionalnih (akademskih) povjesničara.

Kumulativni učinci širenja kruga profesionalnih povjesničara-znanstvenika te njihova povezivanja i intenzivne komunikacije sa svijetom u okruženju, što je vodilo prihvaćanju novih metoda i strategija istraživanja, pokazali su se u punome svjetlu tek nakon formalnoga dokidanja totalitarnoga jugoslavenskoga političkoga okvira početkom 90-ih godina. Gubljenje elementa državne kontrole i represije u domeni intelektualnoga i znanstvenog rada, i s time povezano oslobađanje stega nutarnje cenzure, doveli su do nagloga procvata akademske, ali i bujanja (ne)profesionalne historiografije. Svi ti procesi djeluju zbunjujuće čak i za same aktere, pogotovu onda kad su povezani s njihovim realnim društvenim položajem i praktičnim interesima i u situaciji u kojoj obrasci “ideološkog mišljenja” još uvijek nisu izgubili stvarnu relevantnost. U konstrukciji nove (demokratske) društvene zbilje praktični materijalni interesi i potraga za mjestom na otvorenom i slobodnom tržištu ideja često se zavijaju u formu ideoloških prijepora i sukoba, međusobnih optužbi za sluganstvo starom ili novom “režimu”, odnosno vanjskim čimbenicima, ovoj ili onoj političkoj opciji. U toj novoj društvenoj utakmici sudionici nastoje naći potporu vanjskih akademskih čimbenika te na taj način priskrbiti sredstva ali i zazivanjem njihova autoriteta osigurati snagu svojim argumentima. Pri zazivanju te vanjske pomoći operira se poluinformacijama, pa čak i dezinformacijama, kojima se “protivnike” na domaćoj sceni nastoji prikazati u što goremu svjetlu. Na taj način izvan Hrvatske nastaje posve iskrivljena, jednodimenzionalna slika razvoja historiografije u ovome tranzicijskom razdoblju (Brunnbauer), bitno različita od one koja se ocrtava autorefleksijom samih hrvatskih historičara (Lipovčan – Dobrovšak).

U takvim se okolnostima i u Hrvatskoj sve aktualnijom ukazuje potreba za promjenom starih i naslijeđenih paradigmi i shema uz pomoć kojih se objašnjava proteklo gibanje, problem koji se pojavio u svim društvima što prolaze proces tranzicije (Barford 268 i dalje). U taj se tek otvoreni prostor djelovanja, koji podrazumijeva veliko znanje, trud i obazrivost, ali i profesionalnu etiku i osjetljivost za šire društvene probleme, nastaje ubaciti i oni koji takvu poslu nisu dorasli, i čije su ambicije daleko iznad realnih mogućnosti, što se onda nadoknađuje neodgovornom agresivnošću (kao primjer oprečnih polaznih ideoloških pozicija ali vrlo sličnoga postupka vidi Mužić i Goldstein 2003).

Akutna potreba za de(re)konstrukcijom “središnjega narativa nacionalne povijesti” ne znači, dakako, da hrvatskome društvu, u punome smislu konstituiranoj “naciji” (“narodu” koji je oblikovao i svoju “nacionalnu državu”), ili Državi/Naciji, treba oduzeti spoznajnu osnovicu svijesti o sebi. To samo znači da bi taj narativ trebalo na jednoj strani uskladiti s dosezima moderne historijske znanosti, discipline koja se i sama iznutra uvelike promijenila u odnosu na njezino stanje u vrijeme izgradnje toga narativa u drugoj polovici 19. i na početku 20. stoljeća. Na drugoj strani, to bi usklađivanje svakako

moralo slijediti i nove potrebe promijenjenih širih društvenih okolnosti s početka 21. stoljeća. To nije posao koji može obaviti pojedinac, ma kakve bile njegove sposobnosti, niti je to posao koji se obavlja u kratkome roku. Riječ je zapravo o dugotrajnome procesu koji se može označiti u nas još uvijek neprevodivim engleskim izričajem *work in progress*. Procedura je to argumentirane rasprave o pojedinačnim pitanjima i problemima, čiji se za većinu prihvatljivi rezultati onda kroz različite oblike prenošenja znanja šire u dubinu društva. Samo za ilustraciju činjenice da se takva usklađivanja provode i u drugim društvenim zajednicama, odnosno za ilustraciju toga kako taj postupak izgleda, može se ovdje pozvati na jedan primjer, onaj djela poznatoga i uglednog povjesničara kakav je Karl Ferdinand Werner. Riječ je o knjizi znakovita naslova, *Rodenje plemstva: Razvoj političkih elita u Europi* (Werner), djelu što ga je na francuskome jeziku napisao vrlo ugledni njemački povjesničar, profesor na sveučilištima u Heidelbergu i Mannheimu i ravnatelj Njemačkog povijesnoga instituta u Parizu. Djelo je vrlo brzo prevedeno i na talijanski jezik, uz potporu francuskoga Ministarstva kulture, što sve zajedno stoji u neraskidivoj svezi s aktualnim procesima europskih integracija. U samome tekstu, odnosno povijesnoj naraciji, utemeljenoj na rezultatima svih ranijih, ali i svojih osobnih istraživanja, autor u prvi plan ističe i dosad poznate činjenice kojima međutim daje potpuno nova značenja i interpretacije, upozoravajući na naslage povijesnih mitova gotovo neosjetno nastalih tumačenjem povijesti sukladnim društvenim potrebama različitih generacija povjesničara. U nizu takvih valja se, za ovu prigodu, zaustaviti na ideji koju Werner vrlo argumentirano i uvjerljivo brani, ideji prema kojoj, nasuprot onomu što učimo u školama već preko jednog stoljeća, Rimsko Carstvo nije “propalo” s protjerivanjem cara Romula Augusta iz Rima 476. godine. Postavku o “propasti Carstva” Werner naziva “jednom od najvećih povijesnih mistifikacija” (Werner 11) i ističe, odnosno uvjerljivo dokazuje, da je za srednjovjekovnoga čovjeka Carstvo nastavilo funkcionirati i kao ideja i kao stvarnost još dugo nakon odlaska Romula Augusta iz Rima. Takva reinterpretracija ima velike i važne posljedice za “središnje narative nacionalne povijesti” velikih europskih nacija, prije svega Francuske i Njemačke. Između ostaloga time se njihove početke izmješta iz sfere herojskih pothvata barbarskih ratničkih skupina (“predaka” današnjih Nijemaca ili Francuza) u sferu više ili manje mirnih, dugotrajnih i kontinuiranih procesa unutarnje transformacije staroga Carstva i postupnoga oblikovanja zasebnih srednjovjekovnih kraljevstava.

Treba li uopće naglasiti da se iz ovakve reinterpretracije može (ali i ne mora) izvući i razviti posve nova povijesna argumentacija kao opravdanje suvremenih europskih integrativnih procesa (još uvijek neizvjesnoga ishoda). No, Werneru se svakako ne može imputirati da je rezultate svojih istraživanja “podesio” kako bi zadovoljili potrebe za traženjem povijesne legitimacije suvremenih društvenih i političkih procesa. On je, naime, samo upozorio na svu složenost povijesnoga gibanja i potrebu da se na njega prestane gledati samo, ili uglavnom kroz “nacionalnu vizuru” (to se, međutim, može dovesti u svezu sa širom društvenom atmosferom stvorenom kroz proces europske političke integracije). No, nisu svi pothvati reinterpretracije i u europskim okvirima tako uspješni i stvarno lišeni suvremenih društvenih i političkih konotacija. Za primjer ću ovdje uzeti jedan zanimljiv i vrijedan pothvat čiju je početnu ideju uvelike kompromitiralo vezivanje za političke aktualnosti. Riječ je o zamisli proizašloj iz djelovanja skupine znanstvenika vezanih uz Sveučilište u Utrechtu, koji se već cijelo jedno desetljeće sustavno bave poviješću širenja kulture pisane riječi u srednjovjekovnoj Europi. U okviru te njihove aktivnosti održana je u lipnju 2001. godine u Utrechtu velika međunarodna konferencija pod naslovom “Razvoj literarnoga mentaliteta u Srednjoj-istočnoj Europi”. Priopćenja čitana na toj konferenciji autori su dakako proširili i priredili za tisak te je tri godine kasnije u nakladi vrlo ugledne izdavačke kuće za akademska izdanja, *Brepols Publishers*, iz tiska izašao i vrlo vrijedan zbornik rasprava pod istim naslovom (Adamska – Mostert). Određujući područje svoga interesa i istraživanja, urednici su naznačili da ga smještaju “negdje između Njemačke i Rusije” i precizirali da se odnosi na “srednjovjekovna Kraljevstva Ugarske, Poljske i Češke” (Adamska – Mostert 2). No, pozivi upućeni suvremenim znanstvenicima nisu ipak do kraja poštivali čak ni takvo uopćeno određenje, pa su na konferenciju praktično pozvani i na njoj se pojavili samo znanstvenici iz zemalja “nove Europe”, odnosno onih suvremenih država koje su primljene u Europsku Zajednicu iste godine kada je knjiga objavljena, 2004. Na konferenciju nije pozvan nitko iz Hrvatske, niti se pak na njoj govorilo o pojavi i ukorjenjivanju pismenosti u srednjovjekovnoj

Hrvatskoj samo iz jednog razloga – Hrvatska, naime, u trenutku održavanja konferencije nije bila kandidat za članstvo u Zajednici! Taj nesklad između proklamiranih znanstvenih pretenzija i, moglo bi se reći, vrlo prizemne političke manipulacije (povijest novih zemalja članica Zajednice legitimira se na novi način uklapanjem u istraživanja europskih pojava i fenomena) primijetio je, međutim, i obazrivo na njega upozorio ugledni mađarski povjesničar Gabor Klaniczay. U svojim zaključnim razmatranjima rezultata konferencije Klaniczay je upozorio na propust da se i Hrvatsku uključi u razmatrano područje. Po njegovim riječima, “obrasci su političkoga, kulturnog i vjerskog” srednjovjekovnoga razvoja u njoj bili vrlo slični onima u ostalim obuhvaćenim krajevima (Klaniczay 538). Njegovu argumentaciju svakako valja osnažiti upozorenjem da se upravo u srednjovjekovnoj Hrvatskoj rano ukorijenio relativno neobični obrazac “trojezične i tropismene kulture”, o kojemu se već danas puno zna (Hercigonja), i koji bi u sklopu pojave razmatrane na konferenciji sam po sebi bio od velika interesa. Uz to, srednjovjekovna je Hrvatska čak i formalno bila obuhvaćena pojmom Ugarskoga Kraljevstva kako se on danas koristi, pa je element toga što bi se moglo nazvati političkom manipulacijom poviješću u njezinu ispuštanju iz vidokruga konferencije još jasnije vidljiv.

U svjetlu svega što je ovdje dosad rečeno pokušat ću sada samo upozoriti na neke od onih točki u hrvatskome “središnjem narativu nacionalne povijesti”, ključne događaje koji su po starijem shvaćanju utjecali na ukupni tijek nacionalne povijesti, na koje danas možemo i moramo gledati drugačijim očima i interpretirati ih na posve novi način.

Krenut ću od bezbroj puta ponovljene konstatacije da su *Hrvati* po doseljenju na područje rimske provincije Dalmacije *organizirali državu*. Ta je konstatacija, bilo u implicitnom bilo u eksplicitnom obliku, postala opće mjesto svakoga prikaza povijesti te se uopće ne bi isplatilo tražiti gdje se sve u literaturi ponavlja. No, podrobnija raščlamba realnoga i složenog povijesnog gibanja (Ančić 2004, 2005) pokazuje da su instrumenti vladarske vlasti, iz kojih će tijekom vremena izrasti institucije ranosrednjovjekovne države, nastali djelovanjem prvih ratničkih vođa novodoseljene populacije i uskoga kruga rodovske elite okupljene oko tih vođa. Izgradnju tih mehanizama vlasti pomagao je, zbog svojih specifičnih interesa, posredno i neposredno vladajući sloj Franačkoga Carstva, a žrtve cijeloga procesa bili su, na određeni način, upravo oni koji su se nazivali Hrvati. Golema, naime, većina onih koji su se tako nazivali u relativno su kratkome roku od gotovo ravnopravnih pristaša ratničkoga vođe, poglavice, postali podanici vladara, kneza. Na tu konstataciju svakako valja nadovezati spoznaju proizašlu iz novijih istraživanja jednoga od najvažnijih protagonista u području nove i propulzivne discipline što se naziva “komparativna historija” ili “historijska sociologija” (o toj disciplini može se opširnije informirati u: Roksandić i Mahoney – Rueschemeyer). Sociolog i povjesničar Michael Mann, naime, upozorava da su ovakvi prijelazi od uređenja labavo povezanih ratničkih/rodovskih skupina u oblike institucionalizirane nasljedne vlasti pojedinca u pravilu bili ostvarivani uz znatan otpor društvene zajednice i praćeni uporabom sile kojom se kršio taj otpor (Mann). S druge strane, međutim valja naznačiti i ono što bi se moglo smatrati podlogom zamisli da su *Hrvati organizirali državu*. Riječ je o tomu da je ratnički vođa, poglavica, do uloge kneza, teritorijalnoga vladara, došao zahvaljujući činjenici što je stajao na čelu skupine koja je koristila hrvatsko ime. Širenje nadzora i njegove osobne vlasti nad susjednim zajednicama i njihovim teritorijima vodilo je ujedno i ka širenju hrvatskoga imena. Trajne, pak, posljedice toga širenja osigurala je činjenica da se izgradnja tih mehanizama i institucija vlasti vremenski preklapala i preplitala sa širenjem kršćanstva kao religije koja počiva na pisanoj riječi i implicira njezinu uporabu i širenje u dubinu društva. Novo, dakle, i u formi pisane riječi fiksirano političko vrhovništvo “kneza Hrvata”, prekrivalo je starije rodovske identifikacije i identitete, koji su ograničeni na prenošenje kroz usmenu komunikaciju bili osuđeni na brzi zaborav.

Prebacimo li se nekoliko stoljeća bliže našem današnjem dobu zamijetiti ćemo sličan proces pojednostavljivanja složene povijesne stvarnosti u razmatranjima pojave Turaka i njihova utjecaja na društvene transformacije Hrvatskoga Kraljevstva na izmaku srednjega vijeka. U “središnjem narativu nacionalne povijesti” razdoblje se nacionalne tragedije

otvara porazom na Krbavskom polju 1493. godine, obilježenom pogibijom “cvijeta hrvatskoga plemstva”, i nastavlja “stogodišnjim protuturskim ratom” do prevrata ostvarenoga pobjedom pod Siskom, točno stotinu godina kasnije, 1593. godine. U slici koju je hrvatska historiografija izgradila o tome razdoblju Turci su poludivlja, agresorska horda, koja se čak i u akademskom diskursu u najnovije vrijeme uspoređuje s “novim agresorima” koji su tijekom Domovinskoga rata i opet stigli s Istoka (Pavličević 8). Osim takve, kako će se pokazati prilično neumjesne, usporedbe, slika koju je orisala historiografija u velikoj mjeri korespondira s onim što otkrivaju suvremena povijesna vrela. U takvu se kontekstu i oni rijetki pokušaji da se takvu prikazu, bez jasnoga i preciznog obrazloženja, oduzme oštrica visoko emotivnoga “protuturskoga naboja” (Goldstein 1997) čine više kao anakroni pokušaj prenošenja suvremene ideje tolerancije na jedno razdoblje u kojemu mu nije bilo mjesta no kao ozbiljna povijesna raščlamba. S druge strane, međutim, suvremena historiografija uporno i sustavno zaobilazi jednu temu koju jasno nameću ista ona povijesna vrela na koja se povjesničari pozivaju. Problem, naime, nastaje razmotri li se podrijetlo svih vrela koja s hrvatske, i šire kršćanske strane, govore o Turcima i ratovima s njima. Sva su ta vrela, od kraljevskih darovnica u kojima se od početka 15. stoljeća počinju nabrajati herojski pothvati hrvatskih i ugarskih plemića u ratovima s Turcima, do protuturskih govora generacija hrvatskih intelektualaca s kraja 15. i početka 16. stoljeća (ti su govori objavljeni u: Gligo) redom djelo pripadnika vladajuće suvremene elite. Nigdje u tim tekstovima ne progovara podčinjena seljačka masa tadašnjega društva, pa se na prvoj razini valja zadovoljiti konstatacijom da je slika Turaka i turske opasnosti ona koju su u svojim umovima, a susljedno tomu i u svojim tekstovima, producirali pripadnici vladajućega sloja. Tu se onda, na drugoj razini postavlja sljedeće pitanje: koliko su pripadnici elite uspjeli u prenošenju te i takve slike na seljačke mase i jesu li te seljačke mase prihvatile protuturske stavove svoje elite. U odgovoru na to pitanje može se citirati dio govora koji je pred papom Leonom X. kao poklisar hrvatskoga bana Ivana Karlovića održao plemić Stjepan Posedarski. Govoreći o Turcima i o prilikama koje vladaju u krajevima koje su već osvojili, odnosno u pograničnim krajevima pod izravnom upravom njegova gospodara, Stjepan je na jednome mjestu izgovorio i sljedeći tekst:

Ne zna se da li nas (Turci – op. M. A) više zlostavljaju svojom silovitošću ili varkama i spletkama. Osvojenim tvrđavama i gradovima stavljaju na čelo vojvode koji obećanjima i posjedima primamljuju kršćanske podanike da im budu podložni. Jao, žalosti, preblaženi Oče, kršćani već sklapaju brakove s Turcima i tako se s njima slažu da moj gospodar s pravom mora sumnjati da li uopće živi među kršćanskim podanicima. Mogu ti potvrditi, premilostivi Oče, da se on (ban Ivan – op. M. A) mnogo više boji neprijateljskih varki nego njihova oružja. (Gligo 339)

Tvrđnje o tomu da su mnogi seljaci skloniji prihvatiti vlast turskoga sultana no ostati pod vlašću svojih dotadašnjih kršćanskih gospodara bile su, zapravo, integralni dio protuturskoga diskursa u 16. stoljeću, i to je ona činjenica koju suvremeni historičari često zanemaruju i preskaču. Te je i takve tvrdnje, naime, teško uskladiti sa slikom Turaka kao “neprijatelja Krista i križa” kakvu produciraju vrela 15. i 16. stoljeća, što onda upućuje na zaključak da prenošenje protuturske ideologije u donje slojeve društva nije bilo do kraja uspješno. Pri tomu se mora uzeti u obzir da su pojava Turaka i njihov način ratovanja produbili (takozvanu) krizu (feudalizma) u svijetu koji se već nalazio u raskoraku između srednjovjekovnih shvaćanja i novih društvenih realnosti. Uz to je i sav novi i veliki financijski teret potreba obrane svaljivan na pleća seljačkoga sloja, što je samo povećavalo njihove postojeće obveze spram gospodara (Bak-Király). S druge strane, česti i po posljedicama razorni turski upadi u dubinu kršćanskoga područja, koje je bilo vrlo teško pa i nemoguće zapriječiti i osujetiti s organizacijom i sredstvima na koje su se kršćanske snage oslanjale, stvarali su kod pripadnika podčinjenih nižih slojeva pučanstva novu svijest. Njihovi, naime, dotadašnji gospodari nisu bili u stanju ispunjavati svoje društvene obveze, prije svega onu najvažniju koja se odnosila na pružanje zaštite, što je predstavljalo plodno tlo za rađanje konflikata (Bak). Valja, međutim, ovdje upozoriti na još nešto – Otomansko se Carstvo u ovo doba još uvijek gotovo svakodnevno teritorijalno širilo, a vladajući je sloj ostvarivao znatan prihod i u obliku ratnoga

plijena, što je seljačkim masama pod njihovom vlašću uvelike olakšavalo teret izdržavanja te i takve elite. Rezultat je bila činjenica da je do kraja 16. stoljeća položaj seljaka na područjima pod sultanovom vlašću bio generalno mnogo lakši, povoljniji ali i sigurniji od položaja pripadnika istoga sloja pod starim kršćanskim gospodarima. Istodobno su i šanse za napredovanje i poboljšanje društvenoga položaja pojedinca, poglavito kroz sudjelovanje u pljačkaškim i osvajačkim pohodima, u krajevima pod sultanovom vlašću bile neusporedivo veće. Vijesti su o tomu, kako se iz svega dade razabrati, prenošene kroz usmenu komunikaciju lako prelazile granicu i uvelike utjecale na oblikovanje stavova nižih slojeva društva, poglavito na prijemčivost za ideju promjene gospodara, tim više što uspostava sultanove vlasti nije značila i prisilnu promjenu vjere. U takvoj su situaciji seljačke mase imale mogućnost izbora između mnoštva opcija: prihvatiti protuturske stavove svojih gospodara, sudjelovati u ratnome naporu i onda, prije ili kasnije, doći u poziciju da napuste svoje posjede i bježe u sigurnije krajeve; zanemariti protutursku promidžbu i bježati u krajeve koji su već došli pod sultanovu vlast; ostati pasivan na vlastitoj zemlji i prihvatiti u perspektivi novu vlast, s nadom da će ona biti lakša, ili se čak i pobuniti protiv kršćanskoga gospodara itd. Svakako veliki problem za današnje povjesničare predstavlja činjenica da taj seljački svijet nije imao načina i puta da svoja razmišljanja, ideje, očekivanja ili strahove, pretoči u pisani tekst koji bi danas služio kao povijesno vrelo. S druge strane, sačuvana vrela, ona nastala djelovanjem pripadnika elite, bilježe, ali ne u podjednakoj mjeri, sve ishode ovdje naznačene kao moguće. No, u historiografiji se, pod teretom starih narativa najveća pozornost poklanja migracijskim gibanjima opisanima ovdje kao prvi izbor (opširno i iscrpno o tomu, primjerice, piše Raukar 406-439). Rijetki se, međutim, poput Srećka Džaje, upuste u komentar činjenice da je prema jednome turskom popisu iz 1526. godine gotovo 20% islamiziranih profesionalnih vojnika u pratnji otomanskih spahija iz Bosanskoga sandžaka potjecalo iz Hrvatske (Džaja 32). Ova kratka i pojednostavljena raščlamba ipak jasno pokazuje da je povijesna stvarnost bila daleko od jednostavne i crno bijele slike o epskom sukobu kršćana i “neprijatelja Krista i križa” na kojoj počivaju povijesni narativi izgrađeni u 19. stoljeću.

Treći nas primjer vodi u relativno nedaleku prošlost, vrijeme stvaranja i oblikovanja “jugoslavenske ideje”. Tu su ideju prvi, ali vrlo maglovito, artikulirali pripadnici hrvatske intelektualne (i političke) elite druge polovice 19. stoljeća oslanjajući se na ideje Ilirskoga pokreta iz prve polovice istoga stoljeća. Prema njihovim zamislima, nikad do kraja i precizno elaboriranim, međusobna politička solidarnost “naroda” koji su se upravo u to vrijeme integrirali kao političke zajednice mogla je svima pomoći u ostvarenju pune “nacionalne integracije” a onda i što višega stupnja političke samostalnosti. K tomu, obzirom da im je svima kroz odgoj i obrazovanje bila duboko usadena ideja o “božjem pravu” dinastije Habsburga na vrhovnu vlast, zamisao o političkoj solidarnosti i suradnji, s tek zamišljanom i u daleku budućnost smještenom mogućnošću ujedinjenja, nije podrazumijevala, pa čak ni pretpostavljala radikalno mijenjanje političkoga poretka i zbacivanje vlasti dinastije. Štoviše, tvorci su izvorne ideje predviđali da će središte toga, u prvome redu, političkoga okupljanja biti u Zagrebu, a vrlo se realnim činilo da je i institucionalno povezivanje, ako već jedno do njega dode, moguće ostvariti u okvirima postojeće Monarhije. Vrlo je vjerojatno da nitko od protagonista tih idejnih gibanja nije “ni sanjao” da će početkom 20. stoljeća izbiti “Svjetski rat” u plamenu kojega će nestati i Habsburške Monarhije. No, kada se to stvarno dogodilo i kada je iz političkoga kaosa nastaloga raspadom Monarhije 1918. godine, kao izraz imperijalnih ambicija srpske političke elite a voljom i pod pritiskom prije svega tadašnjih velikih sila pobjednica, izrasla Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1929. godine Kraljevina Jugoslavija), njezino je stvaranje proglašeno ostvarenjem planova skovanih u drugoj polovici 19. stoljeća. Stvarna, međutim, i organska veza starih ideja i nove političke realnosti zapravo nije postojala, pa su interpretacije zamisli i političkih planova J. J. Strossmayera, F. Račkoga i njihovih sljedbenika, usmjerene na uspostavljanje kontinuiteta između onoga o čemu su oni razmišljali i raspravljali i političke realnosti poslijeratnoga svijeta (Rusinow; nove i zanimljive vizure na cijeli sklop problema povezanih s “jugoslavenstvom” otvara zbornik u kojemu je tiskana i citirana rasprava – usp. Djokić). Skoro sedamdeset godina postojanja Jugoslavije u ovom ili onom obliku i uređenju učvrstilo je takve interpretacije i pretvorilo ih u kanon ugrađen u “središnji narativ nacionalne povijesti”. Traumatično iskustvo nasilnoga raspada Jugoslavije u prvoj polovici 90-ih godina u hrvatskoj je javnosti

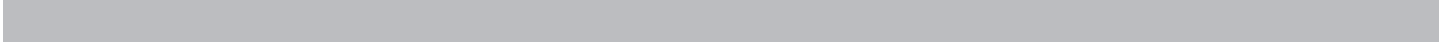
izazvalo preispitivanje “jugoslavenske ideje”, ali samo u onome vrijednosnome smislu – dok su do 1990. zamišljena (i suštinski krivotvorena) stremljenja i ciljevi autora te ideje proglašavana “pozitivnim” i “slobodarskim”, nakon svih iskustava raspada države ista je interpretacija dobila negativni predznak a imena Strossmayera i Račkoga opterećena su u javnom diskursu stigmom intelektualnih tvoraca “jugoslavenske tamnice naroda”. Realno, međutim, ni J. J. Strossmayer ni F. Rački zapravo nisu imali ništa s političkom tvorbom osmišljenom i kreiranom u posljednjim godinama I. Svjetskoga rata i na pariškoj mirovnoj konferenciji, a pitanje kako bi se, da su poživjeli, u njoj osjećali ostat će trajno bez odgovora. Tri razmotrena primjera pokazuju da se između naslijeđenoga i odavno sklopljenoga “središnjeg narativa nacionalne povijesti” i rezultat do kojih dolazi suvremena historijska znanost vremenom otvorio duboki ponor razlika. Ta spoznaja postavlja pred povjesničare svih profila i usmjerenja težak posao redefiniranja postojećega društvenoga znanja, “kolektivne memorije”. U procesu pročišćavanja toga znanja valjat će svakako odbaciti sve ono što današnju, modernu nacionalnu zajednicu, projicira u duboku prošlost i oblikuje predodžbu u kojoj je ta zajednica primordijalni i sveprisutni element društvenoga života. Možda najteži dio posla u takvim nastojanjima stoji upravo pred onim povjesničarima-nastavnicima koji kroz obrazovni proces moraju novim generacijama posredovati rezultate koje su u svojim istraživanjima postigli hrvatski povjesničari.

Literatura

1. Ančić Mladen, “Lombard and Frankish Influences in The Formation of The Croatian Dukedom”, u: *L'Adriatico dalla tarda antichità all'età carolingia (Atti del convegno di studio Brescia 11-13 ottobre 2001)*, G. Brogiolo – P. Delogu (ur), Firenze 2005.
2. Ančić Mladen, “Od vladarske *curtis* do gradskog kotara. Bijaći i crkva sv. Marte od početka 9. do početka 13. stoljeća”, *Starohrvatska prosvjeta* 26/1999, 2004.
3. Bak M. János, “Dereliquent Lords and Forsaken Serfs: Thoughts on War and Society During the Crisis of Feudalism”, u: *Societies in Change. Studies in Honor of Béla K. Király*, S. B. i A. H. Vardy (ur), New York 1983.
4. Barford Paul, *The Early Slavs; Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe*, Ithaca (N.Y) 2001.
5. Brunnbauer Ulf, “Kontinuitete in spremembe. Aktualni trendi v zgodoviniopisju Jugovzhodne Evrope”, *Zgodovinski časopis* 57(3-4), 2003.
6. *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*, Mahoney James – Rueschemeyer Dietrich (ur), Cambridge 2003.
7. Džaja M. Srećko, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine (izv. Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina – Voremanzipatorische Phase 1463-1804)*, 1984), Mostar 1999.
8. Goldstein Ivo, “Značaj krbavske bitke 1493. godine u hrvatskoj povijesti”, u: *Krbavska bitka i njezine posljedice*, D. Pavličević (ur), Zagreb 1997.
9. Goldstein Ivo, *Hrvatska povijest*, Zagreb 2003.
10. *Govori protiv Turaka*, Gligo Vedran (ur), Split 1983.
11. Hercigonja Eduard, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb 1994.
12. Klaniczay Gábor, “A View from Inside”, u: *The Development of Literate Mentalities in East Central Europe, o.c.*
13. Lipovčan Srećko – Dobrovšak Ljiljana, *Hrvatska historiografija XX. stoljeća: Između znanstvenih paradigmi i ideoloških zahtjeva*, Zagreb 2005.
14. Mann Michael, *The sources of social power I. A history of power from the beginning to A.D. 1760*, Cambridge 1986.
15. Mužić Ivan, *Hitler i Izrael*, Split 2000.
16. Mužić Ivan, *Hrvati i autohtonost*, Split 2001
17. Mužić Ivan, *Masonstvo u Hrvata*, Split 1993.
18. Mužić Ivan, *Pavelić i Stepinac*, Split 2002. (kako pokazuju naslovi ove serije voluminoznih djela autorova je ambicija, ni manje ni više, no ocrtati posve novi narativ ukupne hrvatske povijesti, uglavljajući ga pri tomu i u osebnju sliku “svjetske povijesti”; ideološku pozadinu cijeloga pothvata jasno otkriva činjenica da je isti autor za tisak priredio i čuveno apokrifno djelo *Protokoli sionskih mudraca*, Split 1999)

19. Mužić Ivan, *Stjepan Radić 1918-1928*, Zagreb 1990.
20. Pavličević Dragutin, "Pozdravna riječ", u: *Krbavska bitka i njezine posljedice*, D. Pavličević (ur), Zagreb 1997.
21. Raukar Tomislav, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Zagreb 1997.
22. Rusinow Denison, "The Yugoslav Idea before Yugoslavia", u: Djokić, o.c.
23. Schöpflin George, "Ideological Thinking and Post-Communism", u: Schöpflin, *Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe*, London 2000.
24. *The Development of Literate Mentalities in East Central Europe*, Adamska Anna – Mostert Marco (ur) Turnhout 2004.
25. *Uvod u komparativnu historiju*, Roksandić Drago (ur), Zagreb 2004.
26. *War and Society in Eastern Central Europe III, From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, Bak M. János – Király K. Béla (ur), Brooklyn NY, 1982.
27. Werner Karl Ferdinand, *Nascita della nobiltà: Lo sviluppo delle élite politiche in Europa*, Torino 2000.
28. Wertsch W. James, *Voices of Collective Remembering*, Cambridge 2002.
29. White Hayden, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore 1975.
30. White Hayden, *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore 1987.
31. *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea 1918-1992*, Djokić Dejan (ur), London 2003.
32. Zerubavel Eviatar ERUBAVEL, *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*, Chicago 2003.

Regionalni
i lokalni pristupi
nacionalnoj povijesti

Nacionalni blagdani u udžbenicima povijesti VIII. razreda osnovne škole – prilog oblikovanju nacionalnog identiteta

Uvod

Sagledavajući udžbenike povijesti VIII. razreda osnovne škole kroz prethodnih petnaest godina, zamjetno je kako su oni vrlo savjesno pratili društveno-političke odnose i mijene kroz koje su ti odnosi prolazili. U skladu sa starom i dobro uhodanom hrvatskom historiografijom i udžbenici za VIII. razred osnovne škole oslanjali su se na tradicionalnu političku povijest. Prikazujući prije svega faktografiju u njenom elementarnom izdanju, udžbenici izašli u tom razdoblju odišu suhoparnošću koju pruža događajna povijest. Pitanje je koliko su autori udžbenika uživali u stvarnoj slobodi kreacije udžbenika, a uolikoj mjeri su bili ograničeni ili pak, kontrolirani tadašnjom društveno-političkom datošću. Nakon sloma komunizma (socijalizma) počinje se pojavljivati koncepcija koja će diktirati nove okvire za izradu udžbenika na osnovu iskazivanja domoljublja, tj. pukog patriotizma (poglavito u temama iz najnovije hrvatske povijesti), dok će u drugoj polovici devedesetih isplivati još jedna, ne manje važna koncepcija. Ona neće diktirati nego će biti i sama diktirana, ali će usmjeravati udžbenike, neke više neke manje. Ta koncepcija naziva se tržišna konkurencija. Dakle, u onolikoj mjeri u kojoj su se udžbenici povijesti prilagođavali, što krupnijim što sitnijim, državno-pravnim ili političkim promjenama od kraja 80-ih godina prošlog stoljeća do danas, mijenjala se u njima i zastupljenost nacionalnih blagdana.

Kako su se udžbenici i njihovi autori postavljali prema tim promjenama? Može li se konstatirati da su autori udžbenika bili u službi (službene) politike ili je takva konstatacija preoštra? Jesu li danas pratitelji društveno-političkih strujanja ili su distancirani od njih? Kakva je bila zastupljenost nacionalnih blagdana u udžbenicima povijesti VIII. razreda od 1990. g. do danas? U kojim se dijelovima nastavnog gradiva spominju? Na koje se razdoblje nacionalne prošlosti odnose? Da li je u udžbenicima prisutno samo njihovo puko faktografsko iznošenje ili oni u dovoljnoj mjeri objašnjavaju na što se odnose i zbog čega su značajni? Pružaju li udžbenici dovoljno informacija i tumačenja o nacionalnim blagdanima onima kojima su namijenjeni? Ukoliko se složimo s tvrdnjom da su nacionalni blagdani dio nacionalnog identiteta, mogu li učenici pomoću udžbenika povijesti u dovoljnoj mjeri formirati svoj osobni identitet preko kolektivnog ili nacionalnog identiteta? Mogu li na osnovu onoga što im pružaju udžbenici na povijesno pravilan način sagledavati i valorizirati blagdane kao dio nacionalne povijesti, poglavito one novije? Dokle seže učenička radoznalost o blagdanima? Jesu li im udžbenici povijesti dovoljan izvor iz kojeg mogu saznati o njima ili su okolni čimbenici (mediji, obitelj, okolina) presudniji izvori znanja? Jesu li učenici zbunjeni tim čestim promjenama nacionalnih blagdana, mogu li ih pratiti ili ih one odvede u nešto što bi nama koji radimo s učenicima trebalo biti signal za uzbunu – dosadu, apatičnost ili naprosto, nezainteresiranost. Dovoljno je staviti se u poziciju učenika koji uči o nacionalnoj povijesti od 1990-ih do naših dana. Upravo se na to povijesno razdoblje odnosi najveći dio nacionalnih (svjetovnih) blagdana. Nije teško ne primijetiti da učenici u udžbenicima ne dobivaju kompletnu sliku o onome što se zbivalo u Europi, SFRJ i Hrvatskoj od kraja 80-ih godina prošlog stoljeća. Sadržaji se donose fragmentarno, ne iznosi se uzročno-posljedična povezanost nastavnog gradiva, nema međusobnog sagledavanja različitih prostora u istom vremenskom kontekstu. Sve to dovodi učenike u poziciju s koje oni, razgovorno rečeno, od drveća ne vide šumu.

Pridoda li se tome još uvijek prevladavajući frontalni oblik izvođenja nastave, za što sami nastavnici u određenoj mjeri nisu krivi (prekrzanost nastavnim gradivom, prekobrojnost razreda, konstantna utrka s vremenom da se prođe gradivo u predviđenom fondu sati itd.) dobivamo sliku nastave povijesti. Ipak, postoje mogućnosti promjene takve slike uvođenjem i drugih oblika nastavnog rada: grupni rad u paru ili individualni, što češća uporaba audio-vizualnih pomagala, slika, ilustracija, stripova, korelacija s ostalim nastavnim predmetima... Nadati se da će i HNOS donijeti neke kvalitativne promjene u tom smjeru.

Jedno od najvažnijih pitanja koja se dotiču suvremenih razmatranja nastave povijesti jest koliko je zavičajna povijest zastupljena u udžbenicima povijesti, te što je sa obljetnicama koje se obilježavaju na lokalnoj (zavičajnoj) razini. Nažalost, tome u udžbenicima nema mjesta. U takvoj situaciji, na samim je nastavnicima da nadopunjuju nacionalne blagdane s događajima i obljetnicama u svojoj sredini, užem i širem zavičaju.

Na ova i slična pitanja i problemske situacije, ili barem na neka od njih, pokušava odgovoriti ovaj rad.

Nacionalni blagdani u udžbenicima povijesti VIII. razreda osnovne škole od 1990. do 2005.

Razdoblje od 1990. do 1996.

Demokratske promjene koje su zahvatile SFRJ, pa tako i Hrvatsku, krajem 80-ih i početkom 90-ih godina, odrazile su se na izgled i na koncepciju udžbenika povijesti, poglavito onih za osmi razred osnovne škole. Sigurno da je kurikulum, odnosno novi nastavni plan i program nalagao znatno reduciranje nastavnog gradiva i sadržaja upravo iz razdoblja Drugoga svjetskog rata na području Jugoslavije.

Dakle, bitno mijenjajući sadržajnu strukturu udžbenika reducira se Narodnooslobodilačka borba u Jugoslaviji. To je primjetno već u prvom izdanju udžbenika za osmi razred osnovne škole, što ga je izdala Školska knjiga 1991. godine. Radi se o prvom udžbeniku izašlom nakon promjene vlasti, odnosno nakon formiranja prve poslijeratne nekomunističke vlasti u Republici Hrvatskoj.

Autori ovoga udžbenika ostaju isti kao i u prethodnom razdoblju: dr. Rene Lovrenčić, dr. Ivan Jelić, dr. Radovan Vukadinović i dr. Dušan Bilandžić (*Čovjek u svom vremenu 4 I.* izdanje Školska knjiga; 1991). Vizualno udžbenik dobiva novi izgled naslovne stranice (*front cover*), ali se bitno mijenja njegov obim. Udžbenik anticipira nastavno gradivo na 184 stranice. Pedesetak (točnije 49) stranica manje u odnosu na prethodne udžbenike rezultat je izbacivanja glavnine, sada "neprimjerenih" i "komunističko doktriniranih", nastavnih sadržaja iz razdoblja NOB-a u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Treba napomenuti da je uz udžbenik izašla povijesna čitanka u kojoj su također značajno reducirani tekstovi iz razdoblja NOB- a u odnosu na prijašnju povijesnu čitanku, a uvršteni su članci vezani za stvaranje samostalne Republike Hrvatske (I. Jelić, *Povijesna čitanka 4 I.* izdanje Školska knjiga kolovoz 1991). Nastavno gradivo (31 nastavna jedinica) u udžbeniku je podijeljeno u šest nastavnih cjelina: Što se tiče prisutnosti državnih praznika (blagdana) u ovom udžbeniku, od svih navedenih događaja iz razdoblja Drugoga svjetskog rata na području Jugoslavije i Hrvatske koji su bili inkorporirani u udžbenicima prije 1990. g, sada su zadržani samo podaci o formiranju Sisačkog partizanskog odreda (nastavna jedinica *Rat u Hrvatskoj*, str. 116). Svi ostali državni praznici (Dan borca, Dan JNA, Dan ustanka naroda Hrvatske) nestali su iz udžbenika. Naravno, zadržani su podaci o Drugom zasjedanju AVNOJ-a, ali nije apostrofirano da se taj dan obilježavao kao državni praznik. Ipak, dvije konstante se provlače od udžbenika ranih devedesetih godina prošlog stoljeća do današnjih. To su nastavni sadržaji koji se odnose na dan kada je ZAVNOH donio odluku, odnosno proglas o sjedinjenju Istre, Rijeke, Zadra i otoka s maticom zemljom Hrvatskom. Taj dan, 25. rujna, danas je spomendan u Republici Hrvatskoj. Druga konstanta je ona o Danu Ujedinjenih naroda (24. listopada), koji doduše nije bio, a nije ni danas državni praznik, ali je nezaobilazan u svim udžbenicima.

Ovaj udžbenik nagovijestio je novi val udžbenika glede nastavnih sadržaja posvećenih stvaranju samostalne i suverene hrvatske države. Doduše, on još uvijek u samo nekoliko redaka donosi podatke o stvaranju samostalne Republike Hrvatske, i to u nastavnoj jedinici *Problem daljnjeg razvoja Jugoslavije početkom sedamdesetih godina i Ustav 1974. godine* pod podnaslovom *Jugoslavija poslije Josipa Broza Tita* (str. 183. i 184) gdje se kaže: “Poslije višestranačkih parlamentarnih izbora konstituiran je 30. svibnja 1990. **Sabor Republike Hrvatske**. Taj je datum proglašen **Danom hrvatske državnosti**... Sabor Republike Hrvatske proglasio je 25. lipnja 1991. **suverenu i samostalnu državu Hrvatsku**”. Nadalje, nema opisa raspada Jugoslavije ni Domovinskog rata jer je tiskanje udžbenika završeno u rujnu 1991. godine kada je rat u Hrvatskoj bio u svojoj početnoj fazi.

Ovaj udžbenik nije doživio II. izdanje jer ga već naredne godine zamjenjuje udžbenik za VIII. razred osnovne škole autora Ive Perića. Ono što se nije promijenilo bilo je pitanje nakladnika. Školska knjiga zadržati će monopol nad udžbenikom još naredne četiri godine (II. izdanje 1993, III. izdanje 1994, IV. izdanje 1995). Udžbenik Ive Perića iz 1992. godine je kroz 41 nastavnu jedinicu zadovoljio zahtjevima nastavnog plana i programa. Nastavne cjeline su koncipirane na način da se nije razdvajala nacionalna od opće povijesti, pa se nastavno gradivo oblikovalo u tri nastavne cjeline. Autor Drugome svjetskom ratu na prostoru Jugoslavije i Hrvatske posvećuje vrlo malo prostora (kroz četiri nastavne jedinice na ukupno 15 stranica), bilježeći jedino stvaranje Prvoga partizanskog odreda 22. lipnja 1941. g. (stavljajući u zagradu rečenicu kako se taj datum slavi danas kao Dan antifašističke borbe) te odluke zasjedanja ZAVNOH-a i AVNOJ-a.

Zamjetno više prostora autor daje hrvatskoj povijesti u razdoblju socijalističke Jugoslavije koju obrađuje kroz tri nastavne jedinice istog naziva: Hrvatska desetljeća u sklopu socijalističke Jugoslavije I, II. i III. (od 127. do 137. str.), te procesu nastanka samostalne i suverene hrvatske države, što ga sagledava kroz dvije nastavne jedinice istog naziva: Nastanak samostalne i suverene hrvatske države I. i II. (od 142. do 153. str.). Upravo u potonjim nastavnim jedinicama sadržane su informacije o 30. svibnju – tadašnjem Danu državnosti (str. 144), proglašenju hrvatske samostalnom i suverenom državom 25. lipnja 1991. g. (str. 147) – današnjem Danu državnosti, prekidu svih odnosa sa SFRJ 8. listopada 1991. g. (str. 150) – današnjem Danu neovisnosti, međunarodnom priznanju Republike Hrvatske 15. siječnja 1992. g. (str. 152) – današnjem spomendanu, te o primanju Republike Hrvatske u punopravno članstvo Ujedinjenih naroda 22. svibnja 1992. g.

Ovakvu koncepciju udžbenik će zadržati sve do 1996. g. kada će uslijediti bitna promjena na tržištu udžbenikâ kakvu baštinimo i danas. Pojavit će se, po prvi puta, alternativni udžbenici povijesti, dokidajući tako višedesetljetni monopol Školske knjige. Konkurencija će prisiliti izdavače da rade na kvaliteti udžbenikâ, strogo vodeći računa da se ne narušava pedagoški standard. Udžbenici će biti vizualno osvježeni, ilustrativno obogaćeni, metodički kvalitetniji te didaktički prihvatljiviji učenicima. Ta nova generacija udžbenikâ svakako će pomoći u modernizaciji nastavnog procesa uopće. No, hoće li svojim pristupom, još uvijek za našu širu javnost “vrućim” temama iz naše najnovije nacionalne povijesti, pridonijeti uspješnijem oblikovanju nacionalnog identiteta koji bi naši osnovnoškolci trebali prihvatiti?

Razdoblje od 1996. do 2005.

Školska godina 1996/1997. donijela je, po prvi put, alternativne i besplatne udžbenike. Analogno tom, na tržištu se pojavljuju, osim Školske knjige, ostali nakladnici koji su i danas sa svojim udžbenicima prisutni na školskim klupama. Prije svega, u nakladničku utrku za svoj dio tržišta uključuje se nakladnička kuća Alfa, koja 1996. g. izbacuje udžbenik povijesti za VIII. razred osnovne škole autora koji je već bio prisutan u ranijem razdoblju (Perić, 1996). Promijenivši nakladničku kuću, autor Ivo Perić vrši sitne preinake svoga udžbenika iz ranijeg razdoblja. Komparacija njegovih udžbenika iz 1996. g. i 1997. g. s onima izašlim u razdoblju od 1992. do 1995. g. pokazuje da je, osim ne toliko značajnih, tekstualnih intervencija, novi udžbenik dobio novi ilustrativni materijal. Formativno i konceptualno novi udžbenik nije doživio značajne promjene. Nastavno gradivo (s ukupno 42 nastavne jedinice) podijeljeno je na tri nastavne cjeline. S

obzirom na kozmetičke, a ne dubinske strukturalne promjene, novi je udžbenik akceptirao državne blagdane istovjetno udžbenicima istog autora ranije.

Godina 2000. iznjedrila je nekoliko udžbenika koji su i danas prisutni u našim školama. Naravno da se slijedom ove konstatacije može ustvrditi kako je na tržište izbačena još jedna nakladnička kuća – Profil International, s dva udžbenika povijesti za VIII. razred osnovne škole i s dva nova autora. Radi se o udžbeniku autorice Vesne Đurić (Đurić, 2000. I. izdanje 2001. II. izmijenjeno i dopunjeno izdanje 2002. III. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, 2003. IV. izmijenjeno i dopunjeno izdanje), te o udžbeniku autorice Snježane Koren (Koren, 2000. I. izdanje 2001. II. izmijenjeno i dopunjeno izdanje 2002. III. izmijenjeno i dopunjeno izdanje 2003. IV. izmijenjeno i dopunjeno izdanje).

Udžbenik Vesne Đurić iz 2000. godine (I. izdanje) sadrži 42 nastavne jedinice raspoređene u tri nastavne cjeline. Udžbenik je izašao u većem formatu, na kvalitetnijem papiru te je, uz obilje povijesnih zemljovida, slika, fotografija i karikatura, bio pravo osvježenje u odnosu na prethodno analizirane udžbenike. Najviše državnih blagdana koje udžbenik spominje vezan je za proces nastanka samostalne i suverene hrvatske države (nastavne jedinice: *Hrvatska na putu prema suverenosti*, *Nastanak samostalne i suverene hrvatske države* te *Domovinski rat i međunarodno priznanje Hrvatske*). Doduše, izrijeком se navodi samo jedan državni blagdan: Dan državnosti (30. svibnja), ali se ne spominje *Dan domovinske zahvalnosti* (5. kolovoza, u spomen na vojno – redarstvenu akciju “Oluja” iz 1995. g.) što bi bilo u skladu sa tada važećim Zakonom o blagdanima, spomendanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj (“Narodne novine”, br. 33/96). Jedinu državni blagdan vezan za antifašističku borbu u Hrvatskoj u vrijeme Drugoga svjetskog rata jest Dan antifašističke borbe, 22. lipnja. Uostalom, to je jedini datum iz navedenoga povijesnog razdoblja koji nije promijenjen do danas, pa ga nalazimo u svim udžbenicima promatranog razdoblja ovoga rada.

Udžbenik Snježane Koren bio je pravi novitet na tržištu udžbenika za VIII. razred osnovne škole. U sebi je inkorporirao povijesnu čitanku, razne zanimljivosti, bogati ilustrativni materijal, a bio je didaktički kvalitetniji od svih dotadašnjih udžbenika. Najviše se približio visokim europskim suvremenim metodičkim standardima, pa su njegova kasnija izmijenjena i dopunjena izdanja samo učvrstila takvu sliku o njemu. Danas je to najzastupljeniji udžbenik u našim školama, što znači da je nastavnicima i učenicima najprihvatljiviji. Nastavno gradivo podijeljeno je na četiri nastavne cjeline s ukupno 41 nastavnom jedinicom. Kako je ovaj udžbenik odgovorio na pitanje zastupljenosti državnih blagdana i u kojem dijelu gradiva ih donosi? Odgovarajući na to pitanje dovoljno je konstatirati da nema bitnih odstupanja u odnosu na prethodno analizirane udžbenike. Dakle, najviše državnih blagdana nalazimo u posljednjoj nastavnoj cjelini, odnosno u nastavnim jedinicama koje se odnose na proces stvaranja samostalne hrvatske države. Analizirani udžbenik Snježane Koren bio je onaj iz 2003. g. (IV. izmijenjeno i dopunjeno izdanje). Tada je na snazi bio novi izmijenjeni i dopunjeni Zakon o blagdanima, spomendanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj iz studenog 2001. godine, odnosno njegov pročišćeni tekst iz studenog 2002. godine (Zakon o blagdanima, spomendanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj, *Narodne novine*, br. 96/01, 13/02, 136/02), prema kojemu su državni blagdani iz razdoblja procesa stvaranja samostalne hrvatske države sljedeći datumi: 25. lipnja – Dan državnosti, 5. kolovoza – Dan pobjede i domovinske zahvalnosti i 8. listopada – Dan neovisnosti. Premda autorica donosi podatke o tim događajima, ne naglašava da su to državni blagdani, pa se iz samoga teksta to ne može niti saznati. O spomendanima je izlišno i govoriti. Tako, npr. autorica decidirano ne bilježi datum održavanja prvog višestranačkog Hrvatskog sabora. No, to nije izuzetak nego pravilo koje su primjenjivali i autori najnovijih udžbenika. Stoga ne čudi porazan podatak da učenici jako malo poznaju naše državne blagdane, o čemu će biti više riječi u daljnjem tekstu.

Istovjetna je situacija i s udžbenikom koji se pojavio godinu dana poslije dva spomenuta Profilova udžbenika. Radi se o udžbeniku grupe autora: Maja Brkljačić, Tihomir Ponoš, Zdenko Samaržija i Dario Špelić u izdanju Školske knjige (Brkljačić–Ponoš–Samaržija–Špelić, 2001, I. izdanje). On također nije akceptirao državne blagdane, osim Dana antifašističke borbe (22. lipnja) i Dana državnosti (30. svibnja).

Drugi udžbenik Školske knjige je onaj autora Hrvoja Matkovića, prvi put odobren 2000. godine, a analizirano je njegovo VI. izdanje iz 2005. godine. Nastavno gradivo je u analiziranom udžbeniku podijeljeno u pet nastavnih cjelina. U njemu se izrijekom ne spominje da se 22. lipnja obilježava danas kao Dan antifašističke borbe, što vrijedi i za 8. listopada – Dan neovisnosti, te 5. kolovoza – Dan pobjede i domovinske zahvalnosti, ali se za razliku od ostalih udžbenika napominje kako je 30. svibnja sve do 2002. g. bio Dan državnosti, a tada je prenesen na 25. lipnja (Matković, 2005: 129-130).

U ovom promatranom razdoblju izlaženja udžbenikâ za VIII. razred osnovne škole, pojavio se još jedan novi izdavač i nakladnik. Nakladnička kuća Meridijani izbacila je 2003. svoj prvi udžbenik povijesti za VIII. razred osnovne škole, kombinirajući iskustvo i mladost svojih autora: Mire Kolar- Dimitrijević, Hrvoja Petrića i Jakše Raguža (2003, I. izdanje). Nastavno gradivo koje obuhvaća 41 nastavnu jedinicu podijeljeno je na tri nastavne cjeline. Glede zastupljenosti državnih blagdana u ovom udžbeniku dovoljno je ponoviti ono što se konstatiralo za udžbenik Snježane Koren iz iste godine. Događaji su spomenuti i popraćeni datumima njihova zbiljanja, ali nema jasno izrečene informacije da se određeni datum danas slavi ili obilježava kao državni blagdan ili spomendan. Navedena tvrdnja jedino se izuzima u slučaju Dana antifašističke borbe.

Poseban slučaj je najnoviji udžbenik koji je bio predmetom analize. To je udžbenik izdavačke kuće Alfa, autorâ Josipa Jurčevića i Marije Raić iz 2004. godine (Jurčević-Raić, 2004, I. izdanje). On u nekoliko elemenata odudara od svih ostalih udžbenika novije generacije. U prvom redu, on donosi staru podjelu nastavnog gradiva (ukupno 43 nastavne jedinice) na pet nastavnih cjelina. Nadalje, a državni blagdani su u potpunosti nestali u ovome udžbeniku. U drugoj nastavnoj cjelini, preciznije u nastavnoj jedinici *Partizanski pokret u Hrvatskoj*, spominje se osnivanje Prvog partizanskog odreda u okolici Siska, 22. lipnja 1941. g, ali se ne kaže da se danas taj dan obilježava kao Dan antifašističke borbe. Takve informacije nema ni u *Vremenskom pregledu zbivanja od 1918. do 2000. g.* na kraju udžbenika. Po tome, ovo je jedini od svih analiziranih udžbenika izašlih u razdoblju od 1990. godine do danas koji izrijekom ne spominje navedeni blagdan. S druge strane, ovaj udžbenik je korak ispred ostalih glede pružanja informacija o određenim aktualnostima, odnosno određenim globalnim i integracijskim procesima koje Republika Hrvatska ili ne može ili ne bi trebala izbjeći.

Praznici u samostalnoj i suverenoj Republici Hrvatskoj – promjene od 1990. do 2005.

Nakon prvih poslijeratnih višestranačkih demokratskih izbora u Hrvatskoj provedenih u travnju 1990. godine i formiranja nove nekomunističke vlasti došlo je do izmjena Zakona o blagdanima i neradnim danima. Prvi službeni akt u tom smjeru donio je Sabor Republike Hrvatske 21. ožujka 1991. g, a tadašnji predsjednik dr. Franjo Tuđman dva dana poslije potpisao je ukaz o proglašenju *Zakona o blagdanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj* (*Narodne novine*, br. 14/91). Prema tom Zakonu blagdani Republike Hrvatske su:

- 1. siječnja: Nova godina
- 1. svibnja: Praznik rada
- 30. svibnja: Dan državnosti
- 22. lipnja: Dan antifašističke borbe
- 15. kolovoza: Velika Gospa
- 25. i 26. prosinca: božićni blagdani

Prema članku 2. istog Zakona određeni su neradni dani za koje radnici imaju pravo na naknadu plaće, a to su: 6. siječnja, 7. siječnja, Uskrsni ponedjeljak – drugi dan Uskrsa, Ramazanski bajram i 1. studenoga – Dan spomena na mrtve.

U članku 4. kaže se da danom stupanja na snagu ovoga zakona prestaju vrijediti Zakon o proglašenju 27. srpnja narodnim blagdanom (*Narodne novine*, br. 111/47), Zakon o obilježavanju Dana sjećanja na mrtve (*Narodne novine*, br. 46/89), te Zakon o Božićnom blagdanu (*Narodne novine*, br. 53/90), a isključuje se od primjene na teritoriju Republike Hrvatske

Zakon o praznicima Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (*Službeni list SFRJ*, br. 6/73). Time su prestali važiti praznici iz komunističke prošlosti (Dan borca, Dan mladosti, Dan JNA, Dan Republike).

Sljedeća promjena dogodila se 19. travnja 1996. godine kada je Zastupnički dom Sabora donio *Zakon o blagdanima, spomendanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj* (*Narodne novine*, br. 33 /96), prema kojemu su blagdanima proglašeni:

- 6. siječnja: Sveta tri kralja
- Uskrсни ponedjeljak: drugi dan Uskrsa
- 5. kolovoza: Dan domovinske zahvalnosti
- 1. studenoga: Svi sveti.

Spomendanom je proglašena nedjelja najbliža 15. svibnju – danu spomena na hrvatske žrtve u borbi za slobodu i nezavisnost.

Promjena vlasti 2000. godine donijela je nove promjene i u obilježavanju državnih blagdana. Tadašnja koalicijska vlast donosi 25. listopada 2001. godine *Zakon o izmjenama i dopuni Zakona o blagdanima, spomendanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj* (*Narodne novine*, br. 96/01) (potpisao predsjednik Republike Hrvatske Stjepan Mesić, 2. studenog 2001.) u kojemu se mijenja datum najvažnijeg državnog praznika – Dana državnosti. To više neće biti 30. svibnja, koji sada postaje spomendan i obilježava se kao Dan Hrvatskoga sabora. Novi Dan državnosti postaje 25. lipnja, a novi blagdani su i 8. listopada – Dan neovisnosti, Tijelovo, a zanimljivo da je kao blagdan nestao 6. siječnja. To je naknadno ispravljeno, pa je Sabor 30. siječnja 2002. godine donio dopunu *Zakona o blagdanima, spomendanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj* (*Narodne novine*, br. 13/02) kojim je kao blagdan vratio 6. siječnja – Bogojavljenje ili Sveta tri kralja. Navedene promjene konačno su sublimirane u *Zakon o blagdanima, spomendanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj (pročišćeni tekst)* (*Narodne novine*, br. 136/02), koji je donio Odbor za zakonodavstvo Hrvatskoga sabora. Tako je napokon ustanovljen broj blagdana u Republici Hrvatskoj koji je na snazi i danas. No, to se ne odnosi na broj spomendana jer je Hrvatski sabor 23. rujna 2005. godine izglasao *Zakon o dopunama Zakona o blagdanima, spomendanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj* (*Narodne novine*, br. 112/05) u kojemu su uz već prethodno donesene spomendane (Dan Hrvatskoga sabora i Dan spomena na hrvatske žrtve u borbi za slobodu i nezavisnost) proglašeni još i 25. rujna- Dan donošenja Odluke o sjedinjenju Istre, Rijeke, Zadra i otoka s maticom zemljom Hrvatskom, 9. siječnja – Dan donošenja Rezolucije o odcjepljenju Međimurja od mađarske države i 15. siječnja – Dan međunarodnog priznanja Republike Hrvatske.

Prema tome, danas imamo 12 blagdana, 6 svjetovnih (državnih) i 6 vjerskih te 5 spomendana.

Za građane drugih vjeroispovijesti Zakon predviđa da oni građani koji Božić slave na dan 7. siječnja u taj dan, islamske vjeroispovijesti u dane Ramazanskog bajrama i Kurban bajrama, te židovske vjeroispovijesti u dane Roš Hašane i Jom Kipura imaju pravo ne raditi uz pravo na naknadu plaće.

Blagdani, spomendani i neradni dani u Republici Hrvatskoj 2005.

Blagdani u Republici Hrvatskoj su:

- 1. siječnja: Nova godina
- 6. siječnja: Bogojavljenje ili Sveta tri kralja
- Uskrсни ponedjeljak: drugi dan Uskrsa
- Tijelovo
- 1. svibnja: Praznik rada
- 22. lipnja: Dan antifašističke borbe
- 25. lipnja: Dan državnosti

- 5. kolovoza: Dan pobjede i domovinske zahvalnosti
- 15. kolovoza: Velika Gospa
- 8. listopada: Dan neovisnosti
- 1. studenoga: Svi sveti
- 25. i 26. prosinca: božićni blagdani

U dane blagdane ne radi se.

Spomendani u Republici Hrvatskoj su radni dani, a prema zakonu obilježavaju se primjereno i dostojanstveno. To su:

- 9. siječnja: Dan donošenja Rezolucije o odcjepljenju Međimurja od mađarske države
- 15. siječnja: Dan međunarodnog priznanja Republike Hrvatske
- 30. svibnja: Dan Hrvatskoga sabora
- nedjelja najbliža 15. svibnju: Dan spomena na hrvatske žrtve u borbi za slobodu i nezavisnost
- 25. rujna: Dan donošenja Odluke o sjedinjenju Istre, Rijeke, Zadra i otoka s maticom zemljom Hrvatskom

Aktualizacija udžbenikâ povijesti za VIII. razred osnovne škole

Posebno pitanje koje je iskrsnulo prilikom analize udžbenikâ povijesti za VIII. razred pitanje je u kojoj mjeri i na koji način se u njima prezentiraju datumi i događaji koji nisu državni praznici, ali se obilježavaju, ne samo u našoj zemlji nego i u Europi, pa i šire. Uzimajući u obzir da se radi o datumima i događajima preko kojih naša zemlja može i treba tražiti svoje mjesto u zajednici, prije svega europskih država, analiza se usmjerila prema tri datuma i događaja. To su: **Dan pobjede, Dan sjećanja na Holokaust i sprečavanja zločina protiv čovječnosti te Dan Europe** i, povezano s tim, zastupljenost informacija o europskim integracijskim procesima nakon Drugoga svjetskog rata. Pitanje zastupljenosti navedenih datuma i događaja u udžbenicima može se činiti naoko benignim, ali radi se o danas aktualnim događajima i bitno je da se o njima naši učenici informiraju, da ih naši udžbenici povijesti educiraju te da se naš mladi naraštaj uklopi u procese koji se odvijaju u našem geografsko- političkom okruženju već nekoliko desetljeća.

Vodeći se kriterijem odobrenih udžbenika povijesti VIII. razreda osnovne škole za školsku godinu 2005/2006. od strane Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa, analiza aktualnosti udžbenikâ obuhvatila je sljedeće udžbenike:

Tablica 1: Odobreni udžbenici za šk. g. 2005/2006.

AUTORI RAZRED NAKLADNIK

POVIJEST 8 : udžbenik za 8. razred osnovne škole	Snježana Koren	8.	Profil International
POVIJEST 8 : udžbenik za 8. razred osnovne škole	Hrvoje Matković	8.	Školska knjiga
POVIJEST 8 : udžbenik povijesti za 8. razred osnovne škole	Vesna Đurić	8.	Profil International
POVIJEST 8 : udžbenik za 8. razred osnovne škole	M. Brkljačić, T. Ponoš, Z. Samaržija, D. Špelić	8.	Školska knjiga
POVIJEST 8 : udžbenik iz povijesti za 8. razred osnovne škole	M. Kolar-Dimitrijević, H. Petrić, J. Raguž	8.	Meridijani
POVIJEST 8 : udžbenik za 8. razred osnovne škole	Josip Jurčević, Marija Raić	8.	Alfa

Izvor: Web stranice Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa www.mzos.hr

Dan pobjede 8. ili 9. svibnja?

Kao što je poznato, danas se u Europi svake godine obilježava Dan pobjede, kao spomen i sjećanje na dan kada je 1945. godine završio Drugi svjetski rat na našem kontinentu. Samostalna Republika Hrvatska je 1990. godine valorizirala antifašistički pokret u Hrvatskoj ugrađivši ga u svoje ustavne temelje, naglasivši tako svoju antifašističku i demokratsku orijentaciju (Ustav Republike Hrvatske, 22. XII. 1990), pa se taj dan obilježava i u našoj zemlji. No, kada se točno obilježava Dan pobjede ili bolje rečeno, kada bi se trebao obilježavati 8. ili 9. svibnja? Što kažu naši udžbenici iz povijesti o tom datumu?

U svome udžbeniku Snježana Koren u nastavnoj jedinici *Kraj Drugoga svjetskog rata* (155- 160 str.) opisujući kraj rata u Europi i potpisivanje njemačke kapitulacije 7. svibnja, odnosno u noći s 8. na 9. svibnja navodi: "Utorak, 8. svibnja 1945. godine, proglašen je **Danom pobjede u Europi**." (Koren 2003: 156).

Vesna Đurić, pak, u svome udžbeniku u nastavnoj jedinici *Pobjeda udruženih antifašističkih snaga* (109-112. str.) kaže: "Njemačka je potpisala **bezuovjetnu kapitulaciju 8. svibnja 1945. godine**, a sljedećeg dana kapitulacija je stupila na snagu (stoga se 9. svibnja obilježava u europskim zemljama kao Dan pobjede". (Đurić 2000: 109)

Maja Brkljačić, Tihomir Ponoš, Zdenko Samaržija i Dario Špelić u svom udžbeniku ne drže bitnim istaknuti Dan pobjede. U nastavnoj jedinici *Pobjeda antifašističkih snaga* (99- 102. str.) oni šturo navode: "Naposljedku, 7. svibnja 1945. predstavnici njemačke vojske potpisali su u stožeru generala Eisenhowera bezuvjetnu kapitulaciju. Kapitulacija Njemačke potvrđena je 9. svibnja 1945. u Berlinu." (Brkljačić- Ponoš- Samaržija-Špelić 2001: 99)

Hrvoje Matković u nastavnoj jedinici *Pobjeda udruženih antifašističkih snaga* (91- 93. str.) ne apostrofira datum Dana pobjede: "Predstavnici njemačkih vojnih snaga potpisali su 8. svibnja 1945. **bezuovjetnu kapitulaciju** koja je stupila na snagu sljedećeg dana – **9. svibnja 1945**". (Matković 2005: 92)

Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvoje Petrić i Jakše Raguž u nastavnoj jedinici *Pobjeda udruženih antifašističkih snaga* (121- 125. str.) navode: "U ruševinama kancelarije Reicha Hitler je 30. travnja počinio samoubojstvo ne dočekavši potpisivanje **bezuovjetne kapitulacije Njemačke 8. svibnja 1945. godine**. Bio je to konačan kraj krvave vladavine nacista i završetak Drugoga svjetskog rata u Europi, koji se obilježava kao **Dan pobjede** ". (Kolar- Dimitrijević- Petrić-Raguž 2003: 121)

U udžbeniku Josipa Jurčevića i Marije Raić iz 2004. g. u nastavnoj jedinici *Kraj rata i njegove posljedice* (90-92. str.) nalazimo sljedeće: "Nekoliko dana kasnije, **8. svibnja 1945, Njemačka** je napokon bila prinuđena potpisati **bezuovjetnu kapitulaciju**. Sljedećeg dana kapitulacija je počela važiti, pa se stoga **9. svibnja 1945. smatra danom kad je rat završio u Europi** i taj dan se u europskim državama svake godine obilježava kao **Dan pobjede**". (Jurčević-Raić 2004: 90)

Dakle, od šest analiziranih udžbenika u dva se navodi 8. svibnja kao Dan pobjede, dok se u dva udžbenika Danom pobjede označava 9. svibnja. Preostala dva udžbenika izrijeком ne navode datum obilježavanja Dana pobjede. Čini se da je ova simptomatična situacija u našem društvu, pa tako i u našoj historiografiji, zahvatila i autore udžbenika. Nejedinstvenost oko jednoga važnoga europskog datuma. Kako onda poučavati učenike o tom događaju? Kako im podastrijeti točnu informaciju kada su autori udžbenika, a udžbenici su još uvijek najvažniji izvor znanja u osnovnoj školi (htjeli mi to priznati ili ne), u nesuglasju oko Dana pobjede?

Možda bi se ovo pitanje moglo riješiti vrlo jednostavno. Odgovor da li je Dan pobjede 8. ili 9. svibnja i koji bi od ta dva datuma trebao biti prihvaćen jedinstveno i uvršten u sve udžbenike za VIII. razred osnovne škole, nudi nam povijesna čitanka Ivana Jelića. U članku *Bezuovjetna kapitulacija nacističke Njemačke* (122-123. str.) autor povijesne čitanke preuzima dio iz knjige *Pad Berlina* novinara Ive Mihovilovića u kojemu se opisuje potpisivanje bezuvjetne kapitulacije Njemačke 9. svibnja 1945. godine u Berlinu: "Ceremonija je objavljena u berlinskom predgrađu Karlshorst, u tamošnjoj inženjerskoj školi, poslije ponoći između 8. i 9. svibnja, točno od 0,16 do 0,18 minuta". (Jelić 1991)

Prema tome, ukoliko se složimo da je ovaj izvor vjerodostojan, onda bi se 9. svibnja kao Dan pobjede trebao naći u svim našim udžbenicima iz povijesti, i to ne samo onima namijenjenim učenicima u osnovnoj školi.

Dan sjećanja na Holokaust i sprečavanja zločina protiv čovječnosti – 27. siječnja

Još jedan važan datum iz razdoblja Drugoga svjetskog rata obilježava se u diljem Europe, pa i izvan nje. Radi se o spomenu na jedan od najtragičnijih događaja u povijesti čovječanstva – Holokaustu. Dan sjećanja na Holokaust i sprečavanja zločina protiv čovječnosti obilježava se svake godine 27. siječnja, na dan oslobođenja logora Auschwitz 1945. godine. Planirano uništenje i istrebljenje europskih Židova tijekom rata od strane nacista svakako je povijesno zbivanje kojemu u našim školama i u nastavi povijesti moramo posvetiti osobitu pozornost.

Vijeće Europe, odnosno njegovo Ministarsko vijeće, donijelo je 31. listopada 2001. g. na 771. sastanku zamjenika ministara, preporuku o nastavi povijesti u Europi 21. stoljeća (Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, *www.mzos.hr*). Preporuka zadaje smjernice izvođenja nastave povijesti na osnovu ranije usvojenog projekta “Učenje i nastava o povijesti Europe u dvadesetom stoljeću”, a navodi ciljeve nastave povijesti u 21. stoljeću u demokratskoj Europi.

Republika Hrvatska prihvatila je navedenu preporuku Vijeća Europe donijevši Odluku o obilježavanju *Dana sjećanja na Holokaust i sprečavanja zločina protiv čovječnosti* 30. listopada 2003. g. U Odluci se, među ostalim, navodi kako je potrebna edukacija i stručno usavršavanje nastavnika o ovoj temi. Programski okvir za obilježavanje Dana sjećanja na Holokaust i sprečavanja zločina protiv čovječnosti je Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava, a nositelji obilježavanja su Ministarstvo prosvjete i športa i Zavod za unapređivanje školstva.

Prema postojećem planu i programu nastave povijesti, u osmom razredu nije predviđeno da se tema Holokausta obrađuje kao zasebna nastavna jedinica. Zato je nema ni posebno izdvojene u našim udžbenicima. No, to će se sasvim sigurno promijeniti uvođenjem HNOS-a naredne školske godine, ali ni sad nije naodmet ovu temu poučavati najmanje jedan školski sat kao izdvojenu nastavnu jedinicu.

U udžbenicima povijesti za VIII. razred tema Holokausta usputno se spominje u općoj i nacionalnoj povijesti kao dio prikaza i obrade razvoja Drugoga svjetskog rata i života pod fašističkom okupacijom u Europi te kao dio prikaza nastanka Nezavisne Države Hrvatske i života u toj tvorevini.

Izdvojiti se može primjer udžbenika autorice Vesne Đurić koja u nastavnoj jedinici *Novi ratni uspjesi antifašističkih saveznika* (102-105. str.) pod podnaslovom *Nacistički zločini* (105. str.), uz osnovne informacije o logorima i zločinima, daje objašnjenje pojma Holokaust te navodi da se svake godine 20. travnja obilježava kao Dan Holokausta u spomen na dan kada je 1943. g. počeo ustanak Židova u varšavskom getu te u spomen na sve žrtve progona i masovnih ubojstava u logorima. (Đurić 2000: 105)

Čini se da je pitanje prostora u udžbenicima što ga zauzima tema Holokausta i ratnih zločina ipak pitanje autorskih senzibiliteta prema tim temama, a poglavito se to odnosi na hrvatsku nacionalnu povijest u Drugome svjetskom ratu. Taj prostor zasigurno nije dovoljan ni adekvatan pozornosti koju Holokaust zaslužuje. Stoga je itekako potrebna permanentna edukacija i stručno usavršavanje nastavnika o Holokaustu. Od 26. do 28. siječnja 2006. godine u Zagrebu je održan seminar za nastavnike osnovnih i srednjih škola pod nazivom: *Strategije učenja i poučavanja o Holokaustu II.* u organizaciji Zavoda za školstvo RH, Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa, Ministarstva kulture, Spomen područja Jasenovac, Centra Yad Vashem iz Jeruzalema te Radne skupine za međunarodnu suradnju u području obrazovanja, sjećanja i istraživanja o Holokaustu. Ovakvih i sličnih seminara bit će i u budućnosti i očekivati je da će se sve širi krug nastavnika povijesti uključivati u njihov rad.

Dan Europe 9. svibnja

Današnji geostrateški, politički, gospodarski, pa i kulturološki strateški cilj i interes Republike Hrvatske zasigurno je priključenje, odnosno ulazak u Europsku uniju. S obzirom da živimo u zemlji u kojoj je razina euroskepticizma još prilično visoka, potrebno je informirati i educirati stanovništvo o tome što je Europska unija, koje su prednosti, a koji nedostaci priključenju naše zemlje Europskoj uniji, zbog čega je potrebno biti dio demokratske Europe itd. Svakako

da informiranost mora krenuti, u prvom redu, prema mladoj populaciji, našim učenicima. Koliko udžbenici povijesti odgovaraju ovom zadatku? Mogu li učenici iz postojećih udžbenika saznati kada se obilježava Dan Europe i zbog čega, što je Vijeće Europe i kada je osnovano te u kakvom je položaju naša zemlja danas prema europskim integracijama i organizacijama?

Europske integracije nakon Drugoga svjetskog rata, njihovi procesi, zadaci i ciljevi, nažalost dobivaju premalo mjesta u udžbenicima povijesti za VIII. razred osnovne škole. Pregledavajući udžbenike koji se danas upotrebljavaju u nastavi povijesti VIII. razreda, može se izvući zaključak da je učenicima ponuđena osnovna informacija o stvaranju ujedinjene Europe. Pošto se ovaj rad najvećim dijelom bavi datumima, pitanje je da li su dva važna datuma iz povijesti Europske unije, 5. svibnja 1949. g. – osnutak Vijeća Europe i 9. svibnja 1950. g. – objava Schumanove deklaracije, naglašena u udžbenicima? Poglavitito stoga što se Dan Europe službeno obilježava od 1985. g. kada su predsjednici država i vlada na Milanskom summitu u znak sjećanja na Schumanovu deklaraciju proglasili 9. svibnja Danom Europe.

Autorica Snježana Koren posvećuje toj temi samo stranicu i pol (s dva kraća teksta u izvorima) u sklopu nastavne jedinice *Suvremeni svijet* (235-240 str.), bez donošenja zemljovida Europe koji bi pomogao učenicima da bolje uoče integracijske europske procese. Doduše, iz izvora se može zaključiti kada se obilježava Dan Europe, ali tek uz pomoć nastavnika jer se u tekstu to izrijeком ne kaže. Druga autorica, Vesna Đurić, daje ovoj temi još manje prostora. U okviru nastavne jedinice *Očuvanje mira – međunarodna suradnja* (122-125. str.), na samo jednoj stranici (125. str.) govori se o europskim integracijama. Uz podosta uložnog napora, u udžbeniku grupe autora (Maja Brkljačić, Tihomir Ponoš, Zdenko Samaržija i Dario Špelić) uspijeva se pronaći jedan gotovo nezamjetan pasus o europskim integracijskim procesima u nastavnoj jedinici: Slom komunističkih sustava u Europi (138- 142. str.), dok se u udžbeniku Hrvoja Matkovića ne može pronaći apsolutno ništa o europskim integracijskim procesima (Matković 2005). Slično loša situacija je i u udžbeniku autora Mire Kolar-Dimitrijević, Hrvoja Petrića i Jakše Raguža, u kojemu je prezentirana karta nastanka i širenja Europske unije (167. str.), ali s više nego oskudnim popratnim tekstom (nastavna jedinica *Suvremeni svijet i Hrvatska*, 164-168. str.). Izdavačka kuća u čijem je izdanju ovaj udžbenik izašao, izdala je povijesnu čitanku *Dvadeseto stoljeće* u kojoj se nalazi članak „Nacionalni program Republike Hrvatske za pridruživanje EU“, koji je korisna podrška udžbeniku (Petrić- Raguž 2004: 198-199). Ocjena o nedostatnosti koju učenicima pruža ovaj udžbenik glede Republike Hrvatske i Europske unije nije pretjerana, ali stvara osjećaj iznenađenja jer se ipak radi o udžbeniku izašlom 2003. godine. Naposljetku, najnoviji udžbenik, autora Josipa Jurčevića i Marije Raić, poklanja ovoj temi zasebnu nastavnu jedinicu *Globalizacija i europske integracije* (120-123. str.) u kojoj na pregledan način donosi informacije o europskim integracijama do 1992, odnosno nakon 1992. godine. Ipak, ni ovaj udžbenik nije lišen nedostataka u smislu da u njemu nema datuma osnutka Vijeća Europe, datuma obilježavanja Dana Europe, Schumanove deklaracije, zanimljivih podataka o europskoj himni itd.

Konačan zaključak koji se nameće kada se govori o zastupljenosti Dana pobjede, Dana sjećanja na Holokaust i sprečavanja zločina protiv čovječnosti te Dana Europe u udžbenicima povijesti za VIII. razred osnovne škole, bio bi da ovi datumi i događaji nisu dobili adekvatan prostor u udžbenicima s obzirom na svoju važnost i aktualnost. Upravo zbog toga, udžbenici koji će izlaziti u narednim razdobljima, a koji će pratiti HNOS, trebali bi biti nositelji informiranosti i edukacije učenika u smjernicama na koje upućuju službeni dokumenti i preporuke kako Vijeća Europe tako i Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske. Još jedan faktor igra važnu ulogu u samom nastavnom procesu, a odnosi se na navedene datume, događaje i njihove obljetnice. Naime, poučavanje ovih triju datuma je zahvalno za korelaciju povijesti kao nastavnog predmeta s ostalim nastavnim predmetima (hrvatski jezik, glazbena kultura, likovna kultura, zemljopis, vjeronauk, engleski jezik, njemački jezik), što samu nastavu povijesti čini dinamičnijom i suvremenijom, a učenike uključuje u nastavni proces kao aktivni i kreativni subjekt.

Aktualizacija je svakako bitan element i odrednica udžbenika povijesti. Ovo su bila tri odabrana datuma i događaja te kritički osvrt u kojoj mjeri su im udžbenici posvetili prostora. Ali, nisu jedini datumi koji trebaju naći primjereno mjesto i pažnju u udžbenicima. Isto možemo ustvrditi za, primjerice *Dan planeta Zemlje* (22. travnja), jer u današnjem svijetu

gotovo sa svih strana i mjesta (geografi, klimatolozi, razne ekološke udruge i organizacije) stižu apeli za većom zaštitom okoliša, brigom za očuvanje prirodne ravnoteže i ekosustava, upućuju se ozbiljna upozorenja na efekt staklenika i globalnu poremećenost klimatskih uvjeta na Zemlji. Problem je ogroman i opasan za sav živi svijet na našem planetu o čemu svjedoče intervencije koje dolaze s samog vrha Ujedinjenih naroda. Naravno da bi se i udžbenici povijesti morali “agresivnije” uključiti u podizanje ekološke svijesti onih kojima su namijenjeni jer dosad nisu tom problemu posvećivali dovoljno interesa. To je bila tek sporadična tema u udžbenicima, a prema svojoj prisutnosti u današnjem svijetu i posljedicama, kojima smo i sami svjedoci, zasigurno zaslužuje dobiti više stranica.

Anketni upitnik – ciljevi, provedba, rezultati

Osnovni cilj anketnog upitnika bio je ispitati znanje i mišljenje učenika osnovnih i srednjih škola o blagdanima, spomendanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj kako bi se dobio uvid o tome koliko su učenici informirani o tom pitanju. Što se željelo postići ovim ispitivanjem? Prije svega, upozoriti na eventualne manjkavosti i nedostatke u udžbenicima povijesti glede zastupljenosti blagdana, spomendana i neradnih dana u njima. Polazna osnova za izradu anketnog upitnika bilo je uvjerenje da su učenici najbolji indikator poznavanja nacionalnih blagdana i spomendana u okviru sveukupne populacije u našoj zemlji. Oni su u školama permanentno izloženi obrazovanju i trebali bi biti upućeniji u ovu problematiku od ostalih skupina hrvatskog društva.

Kako svaki upitnik ovoga tipa počiva na načelu anonimnosti, tako je i ovaj anketni upitnik bio anonimn. Ciljana skupina su bili učenici VIII. razreda osnovne škole. Upitnik je proveden tijekom veljače 2006. g. u osnovnim školama Primorsko-goranske županije, i to u

Osnovnoj školi Frana Krste Frankopana, Krk (MŠ Krk i šest osmorazrednih područnih škola sa ukupno 10 osmih razreda), Osnovnoj školi “Kraljevica” iz Kraljevice te Osnovnoj školi „Fran Franković“ iz Rijeke.

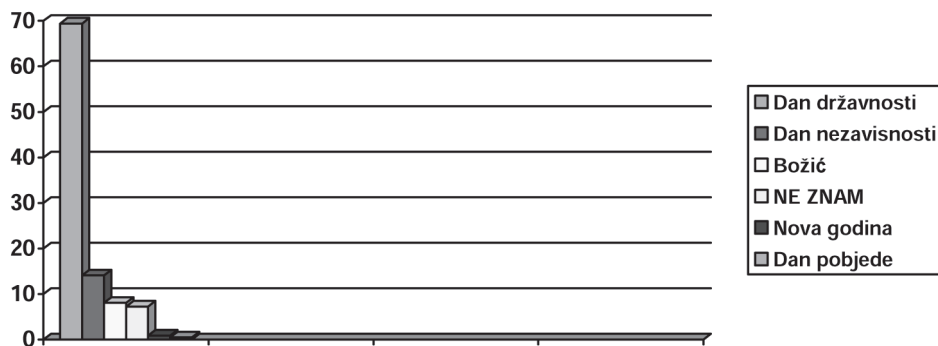
Anketi je pristupilo ukupno 148 učenika osmih razreda s otoka Krka (MŠ Krk = 37 učenika, PŠ Omišalj = 46 učenika, PŠ Malinska – Dubašnica = 13 učenika, PŠ Vrh = 22 učenika, PŠ Punat = 21 učenik, PŠ Baška = 9 učenika), 45 učenika iz O. Š. “Kraljevica”, te 42 učenika iz Osnovne škole Frana Frankovića, Rijeka. Ukupno je anketa obuhvatila **235 učenika osmih razreda**.

Iz obima od 23 anketna pitanja izdvojena su, prema osobnom uvjerenju, ona koja na najbolji način pružaju uvid u znanje i mišljenje učenika o blagdanima, spomendanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj.

Rezultati anketnog upitnika

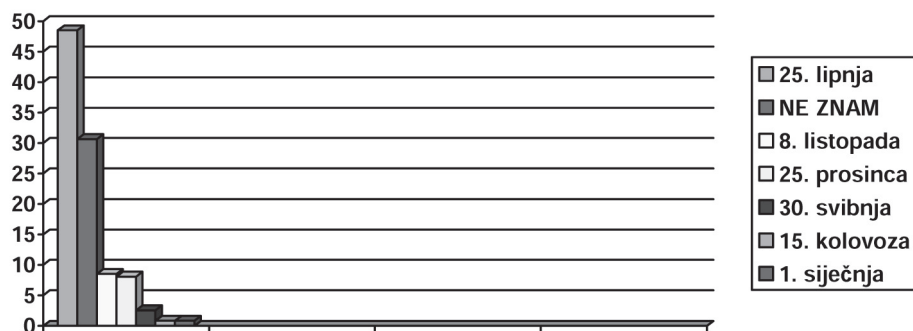
Koji je najvažniji državni blagdan?

Dan državnosti	Dan nezavisnosti	Božić	Ne znam	Nova godina	Dan pobjede nad fašizmom
163 učenika	33 učenika	19 učenika	17 učenika	2 učenika	1 učenik
69,4 %	14,04 %	8,01 %	7,23 %	0,85 %	0,43 %

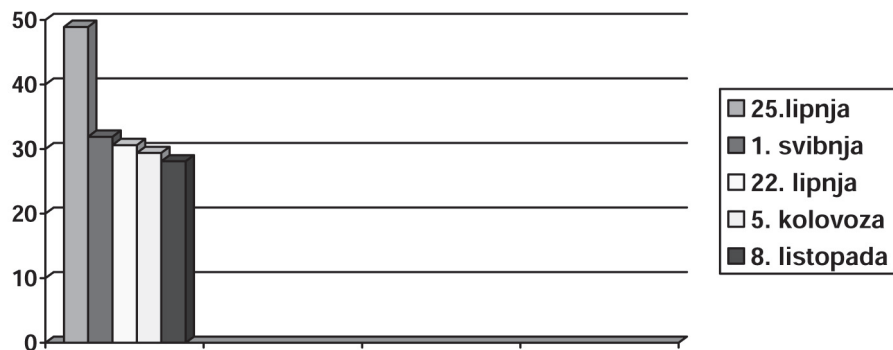
Kada ga obilježavamo? (točan datum!)

Ne znam	25. lipnja	30. svibnja	8. listopada	25. prosinca	1. siječnja	15. kolovoza
72 učenika	114 učenika	6 učenika	20 učenika	19 učenika	2 učenika	2 učenika
30,64 %	48,51 %	2,55 %	8,51 %	8,08 %	0,85 %	0,85 %

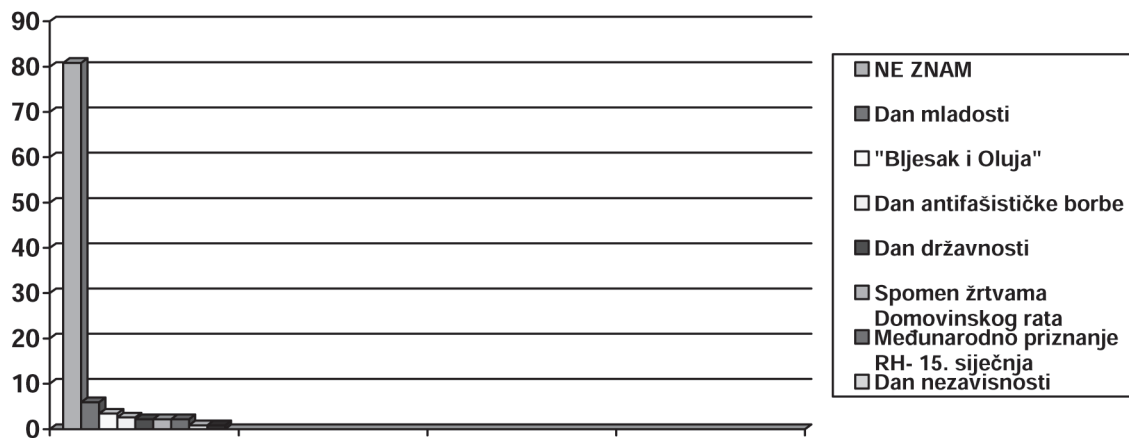
Koji se blagdani odnose na navedene datume:

BLAGDAN	1. svibnja	5. kolovoza	25. lipnja	8. listopada	22. lipnja
PREPOZNALO	75 učenika	69 učenika	115 učenika	66 učenika	72 učenika
%	31,9	29,4	48,9	28,1	30,6

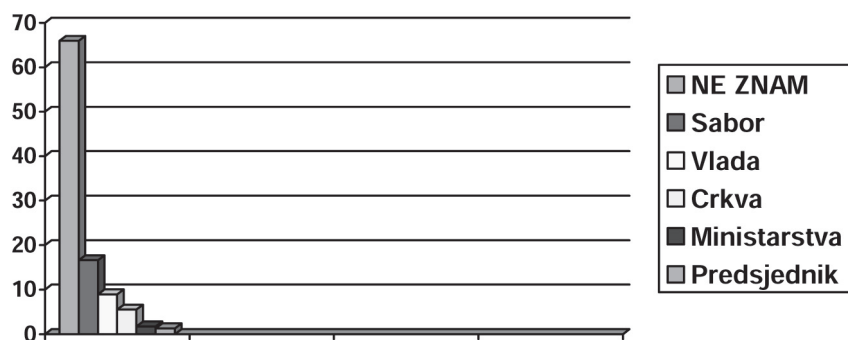
Znate li koji spomendan u Republici Hrvatskoj?

Ne znam	Dan mladosti	Dan nezavisnosti	“Bljesak” i “Oluja”	Dan antifašističke borbe	Dan državnosti	Spomen žrtvama Domov. rata	Međunarodno priznanje RH- 15. 01.
190 učenika	14 učenika	2 učenika	8 učenika	6 učenika	5 učenika	5 učenika	5 učenika
80,8 %	5,96 %	0,85 %	3,4 %	2,55 %	2,13 %	2,13 %	2,13 %

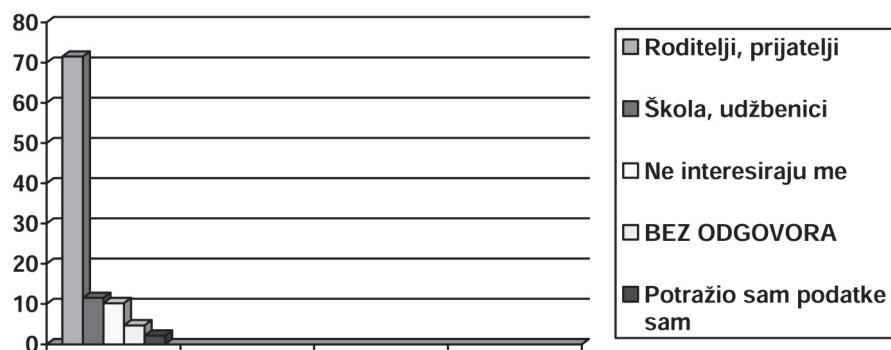
Znate li koje tijelo vlasti u Republici Hrvatskoj proglašava svjetovne i vjerske blagdane?

Ne znam	Sabor	Crkva	Ministarstva	Vlada	Predsjednik
155 učenika	39 učenika	13 učenika	4 učenika	21 učenik	3 učenika
65,96 %	16,6 %	5,53 %	1,7 %	8,94 %	1,28 %

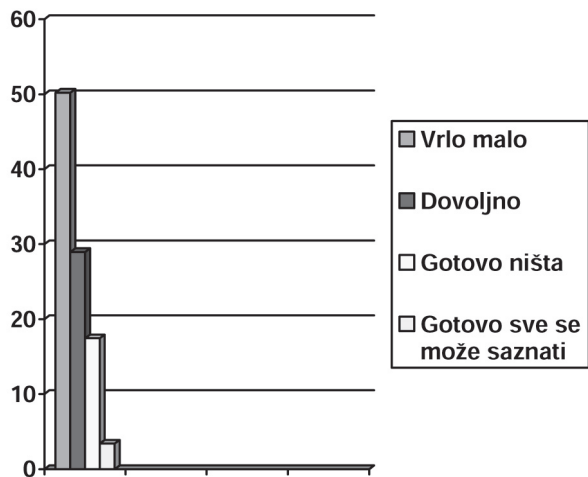
O blagdanima koji se obilježavaju u Republici Hrvatskoj najviše sam saznao/la:

Roditelji, prijatelji, susjedi, rođaci	U školi, iz udžbenika, školske literature	Potražio sam podatke sam	Ne interesiraju me	BEZ ODGOVORA
168 učenika	27 učenika	5 učenika	24 učenika	11 učenika
71,49 %	11,49 %	2,13 %	10,2 %	4,68 %

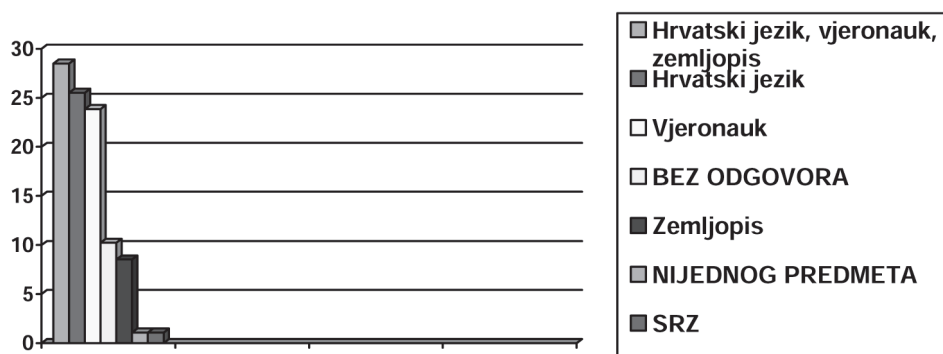
Koliko iz udžbenika povijesti možete saznati o blagdanima u Republici Hrvatskoj?

Gotovo ništa	41 učenik	17,45 %
Vrlo malo	118 učenika	50,21 %
Dovoljno	68 učenika	28,94 %
Gotovo sve se može saznati	8 učenika	3,4 %

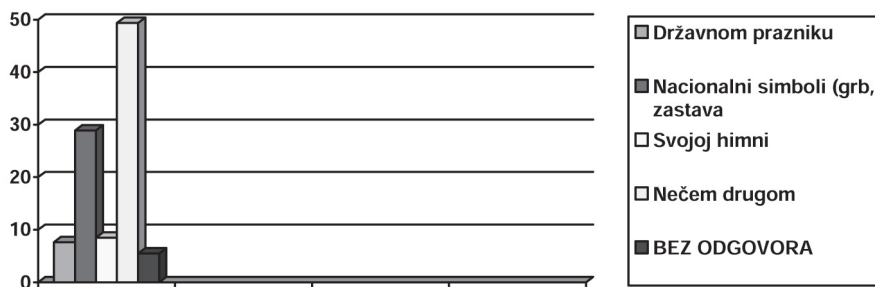
Iz kojih nastavnih predmeta, osim povijesti, saznajete o blagdanima u Republici Hrvatskoj?

BEZ ODGOVORA	Hrvatski jezik	Vjeronauk	NIJEDNOG PREDMETA	Zemljopis	SRZ	Hrvatski jezik Vjeronauk Zemljopis
24 učenika 10,21 %	60 učenika 25,53 %	56 učenika 23,83 %	4 učenika 1,07 %	20 učenika 8,51 %	4 učenika 1,07 %	67 učenika 28,51 %

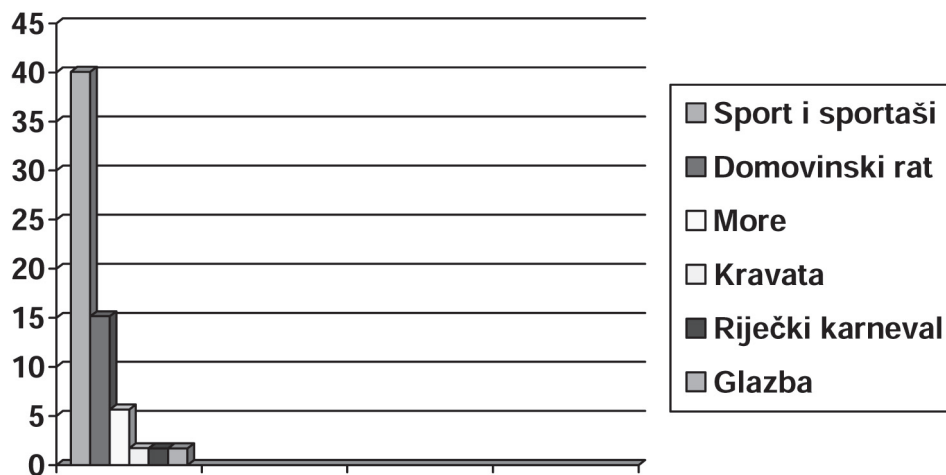
Republika Hrvatska se najviše u svijetu prepoznaje po:

Državnom prazniku	Nacionalni simboli (grb, zastava)	Svojoj himni	Nečem drugom	BEZ ODGOVORA
18 učenika	68 učenika	20 učenika	116 učenika	13 učenika
7,65 %	28,93 %	8,51 %	49,36 %	5,53 %

Raščlamba odgovora d) nečem drugom:

%

Interpretacija rezultata i završni osvrt

Iz odgovorâ na postavljena pitanja razvidno je da učenici osnovnih škola dobro znaju koji je najvažniji nacionalni blagdan (69,4 % učenika) premda je on doživio premještanje, pa se tek od 2002. g. on veže za 25. lipnja. Taj nedostatak tradicije najvažnijeg državnog blagdana ipak je pokazatelj stanovite unutrašnje političke nestabilnosti u Republici Hrvatskoj od 1990. godine i društveno-političkog nesuglasja oko nečega što bi trebao biti vrhunac nacionalnog identiteta kakav se tražio u tim godinama izgradnje mlade hrvatske države, demokracije i političkog pluralizma. Ipak, pošto živimo u četvrtoj godini otkako je 25. lipnja proglašen Danom državnosti, a u međuvremenu je došlo do promjene vladajuće političke garniture, može se zaključiti kako je ipak postignut politički konsenzus oko tog pitanja. Stoga u budućnosti ne bi trebalo očekivati onoliko dozu neznanja koju su pokazali Zagrepčani kada su 30. svibnja 2002. g. smatrali još uvijek Danom državnosti (Vjesnik on-line, 30. X. 2002). Znakovito je da je svaki drugi od anketiranih učenika (48,51 %) znao točan datum Dana državnosti, a približno isti postotak (48,9 %) je onih učenika koji su ga prepoznali među ostalim nacionalnim blagdanima. Prema redoslijedu prepoznatljivosti potom slijede 1. svibnja – Praznik rada (31,9 %), 22. lipnja – Dan antifašističke borbe (30,6 %), 5. kolovoza – Dan pobjede i domovinske zahvalnosti (29,4 %), te 8. listopada – Dan neovisnosti (28,1 %). Spomendani su učenicima gotovo potpuno nepoznati: 80,8 % učenika osnovnih škola ne pozna ni jedan spomendan. To ne treba čuditi jer u udžbenicima nema ni jedne riječi o spomendanima. Međutim, porazan je podatak, imajući u vidu da se o Hrvatskom saboru uči u nastavi povijesti od VI. razreda kao o najvišem predstavničkom i zakonodavnom tijelu vlasti, da 65,96 % učenika ne zna da upravo Sabor proglašava blagdane.

Koliko ustvari škola, školski udžbenici, školska literatura sudjeluju u informiranju učenika o blagdanima? Podatak da 71,49 % učenika informacije o blagdanima dobivaju iz svoje uže ili šire društvene okolice (roditelji, prijatelji, rođaci, znanci) indikativan je. Pod pojmom okoline zasigurno se krije i Crkva kao ustanova koja prožima život učenika vjerojatno više od škole. To su i sami učenici potvrdili u anketi kada su u više od 90 % slučajeva znali navesti sve vjerske blagdane. No, vratimo se školi i nastavnim predmetima koji pružaju učenicima određene informacije o blagdanima. Koji su to nastavni predmeti? Učenici najčešće navode hrvatski jezik, zemljopis i vjeronauk (zasigurno se radi o vjerskim blagdanima) kao one koji ih informiraju u tom smjeru. Bode u oči da SRZ kao nastavni sat na kojemu bi se takve informacije trebale učenicima davati uoči svakog blagdana, obljetnice ili nekog važnog datuma i događaja, bilo iz nacionalne bilo iz zavičajne povijesti, spominju samo četiri učenika u ispitanim osnovnim školama (od 235 ukupno). U anketi su prilično loše prošli udžbenici povijesti iz kojih se, prema rezultatima ankete, gotovo ništa ili vrlo malo može saznati o blagdanima (67,66 % učenika). To samo potkrepljuje prethodno u tekstu iznesenu ocjenu da bi autori udžbenika trebali više pozornosti posvetiti državnim blagdanima, te ih barem navesti kao preglednik na kraju udžbenika ili u nekakvoj drugoj formi.

Po čemu se naša zemlja najviše prepoznaje u svijetu? Učenici smatraju da to nije po njenom najvažnijem državnom blagdanu (7,65 % učenika), njejoj himni (8,51 % učenika) ili po njenim nacionalnim simbolima kao što su grb i zastava (28,93 % učenika), nego da je to po sportu i sportskim uspjesima (40 % učenika). Ovakav raspored hrvatske prepoznatljivosti u svijetu donose i neki autori (Skoko 2004: 283-290) naglašavajući primjere nekih naših uspješnih sportaša kao promotora hrvatske države u vremenima traženja međunarodnog priznanja, ali i danas. Slijede Domovinski rat, more, ljepote obale i otoka, riječki karneval, pa kravata (koju su spomenula samo četiri osmaša). Zanimljivo da se ovakvi rezultati gotovo podudaraju s razmišljanjima nekih znanstvenika koji drže kako su hrvatski državni simboli radeni neprofesionalno te da naša zemlja ima najlošiji državni vizualni identitet među europskim državama u tranziciji (Skoko 2004: 44), i da još uvijek ne znamo promovirati neke naše autohtone proizvode kao svjetske brandove (kravata!). Slično anketno pitanje postavio je građanima *Poslovni magazin* provevši istraživanje među 406 ispitanika iz 20 hrvatskih županija metodom slučajnog uzorka. Prema dobivenim rezultatima može se uočiti sličnost sa odgovorima naših učenika (Skoko 2004: 172).

Prema onome kakve odgovore su ponudili učenici osnovnih škola, može se izvesti zaključak da su učenici slabo informirani o državnim blagdanima, da ih relativno malo poznaju (poglavito one svjetovne) te da im škola i udžbenici

povijesti pružaju vrlo malo informacija o njima. Osim što su neinformirani, učenici su i zbunjeni čestim promjenama blagdana i spomendana, odnosno njihovim izmjenama i dopunama, što su i komentirali na kraju ankete. Određeni broj učenika pokazao je prilično veliku zainteresiranost za ovu temu, pa su njihovi komentari i prijedlozi vrlo dragocjeni. Naročito ih trebaju imati u vidu sadašnji, ali i budući autori udžbenika povijesti. Evo nekoliko učeničkih komentara i poruka:

“Mislim da bi u školi trebali još više raditi na blagdanima i još se više informirati.” (učenik/ca osnovne škole)

“Mislim da bi trebali malo više učiti o blagdanima i mislim da bi ih trebalo više poštivati.” (učenik/ca osnovne škole)

“Mislim da se premalo zna o blagdanima te bi trebali biti više upućeni u to.” (učenik/ca osnovne škole)

“Mislim da učenici, barem ja, nismo dovoljno informirani i da bi o tome trebalo voditi više pažnje!!!!” (učenik/ca osnovne škole)

Treba napomenuti da je ova anketa provedena u veljači ove godine, što bitno umanjuje pozitivne rezultate jer se glavnina nacionalnih blagdana odnosi na razdoblje stvaranja hrvatske nezavisnosti ranih devedesetih godina prošlog stoljeća, a to se nastavno gradi u osmom razredu obrađuje krajem nastavne godine. Ipak, ostaje ocjena da je anketa pokazala kakva je razina znanja među učenicima završnog razreda osnovne škole o nacionalnim blagdanima i spomendanima. Za pretpostaviti je da su učenici u poznavanju nacionalnih blagdana i spomendana za stepenicu više od općega društvenog prosjeka, pa se nameće zaključak o vrlo lošem poznavanju naših blagdana uopće. Stanje nije nepopravljivo ukoliko autori udžbenikâ pravilno percipiraju važnost nacionalnih blagdana i spomendana kao faktore oblikovanja nacionalnog identiteta i ovu percepciju ugrade u svoje udžbenike.

Analizirani udžbenici povijesti za VIII. razred osnovne škole pokazali su malu dozu preferiranosti prema nacionalnim blagdanima. Ovdje se ta konstatacija odnosi na svjetovne blagdane, jer vjerskih blagdana nema u udžbenicima niti ih je ikada bilo. Isto se može ustvrditi i za spomendane. Na pukoj faktografskoj razini udžbenici iz promatranog razdoblja, od 1990. do 2005. g. donosili su informacije o državnim praznicima ili blagdanima. Sami blagdani mijenjali su se zavisno od društveno – političkih promjena, promjena čitavih političkih sustava ili samo političkih garnitura bez dubinskih društvenih poremećaja. Autori udžbenikâ povijesti pratili su takve promjene, izbacivali su ili su dodavali pojedine blagdane, ali su uvijek bili dosljedni kada se radi o faktografskom pristupu povijesnim zbivanjima, odnosno značajnim datumima iz recentne hrvatske povijesti. Za hrvatsku povijest je indikativan izbor nacionalnih blagdana i spomendana. Od šest nacionalnih blagdana tri se odnose na razdoblje Domovinskog rata (Dan državnosti, Dan pobjede i domovinske zahvalnosti, Dan neovisnosti), a jedan na razdoblje Drugoga svjetskog rata (Dan antifašističke borbe). Ostala dva blagdana su Praznik rada (u XIX. stoljeću) i Nova godina. Slična situacija je i sa spomendanima. Od ukupno pet spomendana, dva se odnose na razdoblje Domovinskog rata, a dva na razdoblje Drugoga svjetskog rata. Dakle, upravo iz ratova dvadesetog stoljeća crpimo najznačajnije događaje iz naše nacionalne povijesti, što ukazuje ne turbulentnu i ratovima prožetu prošlost naše zemlje.

U udžbenicima nove generacije, kao ni u prethodnim, uglavnom nema naglašene napomene da se pojedini datum povezan s pojedinim događajem obilježava kao neki blagdan ili spomendan. Time dobivamo neupućene i slabo informirane učenike koji do dolaska u srednju školu zaborave i ono malo blagdana što su ih znali. Uputno je za autore udžbenikâ naglasiti da se nacionalni blagdani ne bi trebali spominjati usput i površno kao dosad. Bilo u formi preglednika, tablice ili tekstualnog okvira, blagdani moraju naći više mjesta u udžbenicima povijesti. Nastavne jedinice o Drugome svjetskom ratu, Europi nakon Drugoga svjetskoga rata i Stvaranju samostalne i suverene Republike Hrvatske prostor su za blagdane i važne obljetnice. Autori bi trebali akcentirati blagdane, dati nužna objašnjenja i razloge zbog čega su proglašeni događajima od osobite važnosti za našu nacionalnu povijest.

Kriterij aktualnosti također nije bio predmet prevelikog interesa autora udžbenikâ. Posebno se to odnosi na poziciju Republike Hrvatske prema Europskoj uniji i europskim integracijskim procesima općenito. Udžbenici povijesti ne bi

na toj temi trebali gubiti utrku s tiskovinama, brošurama i ostalim medijima. Upravo suprotno, ne samo iz povijesti nego i iz ostalih nastavnih predmeta i školske literature, učenici bi trebali dobivati detaljne informacije i nužnu edukaciju da shvate i sami percipiraju važnost ulaska naše zemlje u Europsku uniju. Ista ocjena vrijedi i za, u europskim okvirima, općeprihvaćene važne datume i obljetnice 27. siječnja (Dan sjećanja na Holokaust i sprečavanja zločina protiv čovječnosti) i 9. svibnja (Dan pobjede nad fašizmom).

Sasvim je razumljiva afirmativna kritika upućena autorima udžbenikâ povijesti za osmi razred osnovne škole glede nedostatne prisutnosti nacionalnih blagdana u udžbenicima, nedostatka tumačenja njihove važnosti za našu noviju nacionalnu povijest te preskromnoj posvećenosti obljetnicama koje su europske države već usvojile kao obvezatan dio svojih povijesnih nastavnih programa. Učenici osmoga razreda su onaj dio populacije koji je s obzirom na svoju dob te stupanj psihološkog, emocionalnog, kulturnog i intelektualnog razvoja, najpogodniji za oblikovanje i izgradnju nacionalnog identiteta preko svog osobnog identiteta. Stoga bi im udžbenici povijesti u tome morali pomoći i dati im smjernice. Prvenstveno iz razloga jer se njihova naklada broji u tisućama primjeraka i svakodnevno su na školskim klupama i u učeničkim rukama.

Dakle, danas je u našim školama prisutno šest udžbenikâ povijesti za osmi razred osnovne škole. Sumirajući njihovu nakladu dolazimo do brojke od 50.006 primjeraka udžbenikâ koji se upotrebljavaju u nastavi povijesti. Premda učenici osmih razreda u našoj zemlji čine tek 1,10 % ukupne populacije oni se ne mogu promatrati izdvojeno iz ukupne mase osnovnoškolaca koji predstavljaju respektabilnih 8,82 % ukupne populacije naše zemlje. Ovi podaci služe za objašnjenje koliko je važno da učenicima u osnovnoj školi govorimo o važnim događajima, blagdanima i obljetnicama iz naše nacionalne povijesti te da ih permanentno educiramo u tom smislu. U kasnijoj fazi svoga školovanja zasigurno neće imati priliku biti informirani mnogo o nacionalnim blagdanima jer srednja škola i visoka škola su obrazovna nadgradnja. Temelji su u osnovnoj školi. Ukoliko su oni nekvalitetni neće biti potpune izgradnje, a ni kvalitetnog oblikovanja nacionalnog identiteta našega mladog naraštaja. Kada to dovedemo u kontekst približavanja i očekivanog ulaska naše zemlje u Europsku uniju, onda će biti sasvim razumljivo da će razina euroskepticizma u našem društvu ostati prilično visoka i nadalje, iako biti članom zajednice europskih država ne znači izgubiti svoj nacionalni identitet. Upravo suprotno, to će samo značiti da trebamo isticati i biti ponosni na svoje nacionalne attribute, simbole i blagdane kao insignije svoje prepoznatljivosti u Europi kakvu je sami zamišljamo i želimo.

Izvori

Udžbenici:

1. Brkljačić, Maja- Ponoš, Tihomir- Samaržija, Zdenko- Špelić, Dario: *Povijest 8- udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole*; I. izdanje, Zagreb: Školska knjiga, 2001.
2. Đurić, Vesna: *Povijest 8- udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole*; I. izdanje, Zagreb: Profil International, 2000.
3. Jelić, Ivan – Lovrenčić, Rene – Vukadinović, Radovan – Bilandžić, Dušan: *Čovjek u svom vremenu 4*; I izdanje, Zagreb: Školska knjiga, 1991.
4. Jurčević, Josip- Raić, Marija: *Povijest 8- udžbenik za 8. razred osnovne škole*; I. izdanje, Zagreb: Alfa, 2004.
5. Kolar- Dimitrijević, Mira- Petrić, Hrvoje- Raguž, Jakša: *Povijest 8- udžbenik iz povijesti za 8. razred osnovne škole*; I. izdanje, Zagreb: Meridijani, 2003.
6. Koren, Snježana: *Povijest 8- udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole*; I. izdanje, Zagreb: Profil International, 2000.
7. Matković, Hrvoje: *Povijest 8- udžbenik za 8. razred osnovne škole*; VI. izdanje, Zagreb: Školska knjiga, 2005.
8. Perić, Ivo, *Povijest za VIII. razred osnovne škole*; I. izdanje, Zagreb: Školska knjiga, 1992.
9. Perić, Ivo: *Povijest za VIII. razred osnovne škole*; I. izdanje, Zagreb: Alfa, 1996.
10. Perić, Ivo: *Povijest za VIII. razred osnovne škole*; II. izdanje, Zagreb: Školska knjiga, 1993.

11. Perić, Ivo: *Povijest za VIII. razred osnovne škole*; III. izdanje, Zagreb: Školska knjiga, 1994.
12. Perić, Ivo: *Povijest za VIII. razred osnovne škole*; IV. izdanje, Zagreb: Školska knjiga, 1995.

Povijesne čitanke:

1. Jelić, Ivan: *Povijesna čitanka za VIII. razred osnovne škole*; I. izdanje, Zagreb: Školska knjiga, 1991.
2. Petrić, Hrvoje- Raguž, Jakša: *Dvadeseto stoljeće: povijesna čitanka za 8. razred osnovne škole*; I. izdanje, Samobor: Meridijani, 2004.
3. *Vjesnik*, hrvatski politički dnevnik; Vjesnik on- line; 2. listopada 2002., www.vjesnik.hr

Zakoni:

1. Zakon o blagdanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj, *Narodne novine*, br. 14/91.; 25. 03. 1991.
2. Zakon o blagdanima, spomendanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj, *Narodne novine*, br. 13/02.; 8. 02. 2002.
3. Zakon o blagdanima, spomendanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj (pročišćeni tekst), *Narodne novine*, br. 136/02.; 21. 11. 2002.
4. Zakon o blagdanima, spomendanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj, *Narodne novine*, br. 33 /96; 30. 04. 1996..
5. Zakon o dopunama Zakona o blagdanima, spomendanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj, *Narodne novine*, br. 112/05.; 23. 09. 2005.
6. Zakon o izmjenama i dopuni Zakona o blagdanima, spomendanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj, *Narodne novine*, br. 96/01.; 7. 11. 2001.
7. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta: *Odluka o obilježavanju Dana sjećanja na Holokaust i sprečavanja zločina protiv čovječnosti*; www.mzso.hr
8. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta: *Preporuka Vijeća Europe o nastavi povijesti*, www.mzso.hr

Literatura

1. Bertoša, Miroslav, *Izazovi povijesnog zanata: lokalna povijest i sveopći modeli*, Zagreb: Antibarbarus, 2002.
2. Katunarić, Vjeran, *Sporna zajednica – Novije teorije o naciji i nacionalizmu*, Zagreb: Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo, 2003..
3. Skoko, Božo, *Hrvatska (identitet, image i promocija)*, Zagreb: Školska knjiga, 2004.

Vojna krajina u hrvatskom identitetu

Vojna krajina, obrambeni pojas u hrvatskim i drugim zemljama u sklopu Habsburške Monarhije prema područjima u okviru Osmanskog Carstva, oblikovala se između druge polovice 15. i druge polovice 16. stoljeća (računamo li okvirno od osnutka Senjske kapetanije 1469. do sabora staleža unutarjoaustrijskih pokrajina u Brucku na Muri 1578.), sa svrhom obrane hrvatskih i ostalih zemalja pod habsburškom krunom od osmanske ekspanzije iz prostora jugoistočne Europe, a izrasla je iz rudimentarnih kontura protuosmanskoga obrambenog sustava uobličena u feudalnim tvrdim gradovima i kraljevskim utverdama, kapetanijama i drugim organizacijskim oblicima poput npr. Jajačke i Srebreničke banovine.

Unutar hrvatskih zemalja uobičajilo se govoriti o Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini. No, ona je zapravo integralni dio novovjekovnoga habsburškoga vojnokrajiškoga bedema koji se protezao dugim pograničnim područjem prema Osmanskom Carstvu, izlazeći i izvan okvira povijesnog hrvatskog prostora. Taj je bedem bio tek jedan od više različito organiziranih vojnih ustroja u tadašnjoj Europi (npr. mletačke krajine u Dalmaciji, osmanski Serhat u Bosni, vojničke naseobine u carskoj Rusiji i sl.), iako je u koječemu i u europskim razmjerima bio osebujna povijesna pojava.

Vojna krajina je u hrvatskim zemljama nestala s povijesne pozornice razvojačenjem 1873. i sjedinjenjem hrvatsko-slavonskog krajiškoga teritorija s teritorijem civilne Hrvatske i Slavonije 1881. Svojim postojanjem u duljem vremenskom trajanju (više od 300 godina) i brojnim specifičnostima (poseban vojnički poredak i sl.) ostavila je neizbrisiv trag u hrvatskoj baštini, identitetu i kolektivnoj memoriji, mnogo dublji nego što bi se iz perspektive suvremene svakodnevice ponekad moglo i pomisliti. Dovoljno je prisjetiti se elementarnog pojmovlja koje i danas izravno ili neizravno asocira na vojnokrajišku baštinu, iako ne uvijek i isključivo samo na nju. Izrazi i nazivi kao što su “krajina”, “granica”, “reliquiae reliquiarum” (ostaci ostataka), “antemurale christianitatis” (predziđe kršćanstva), “terra deserta” (opustošena zemlja), “membra disjuncta” (odvojeni udovi), “Provincijal”, “Vlasi”, “krvava haljina”, “kućna zadruga”, “tromeđa” (Triplex Confinium), “kordon” (Kordun) i drugi vojnokrajiške su atribucije ili u najmanju ruku termini spojivi (i) s vojnokrajiškom baštinom.

“Krajina” i/ili “granica”

Dramatična zbivanja u Hrvatskoj tijekom prve polovice 1990-ih godina, Domovinski rat i (zlo)uporaba izraza “krajina” u kontekstu srpske pobune i oružane agresije izazvali su u dijelu hrvatskog javnog diskursa stanoviti nelagodni otklon od svega krajiškog kao nečega tobože samo srpskog, i u skladu s tim, nešto potenciranije promicanje izraza “granica” kao navodno izvornijeg i bliskijeg hrvatskoj tradiciji. Nedoumice ni danas nisu sasvim otklonjene, dapače nerijetko se iznova reproduciraju i time samo multipliciraju, ne samo u javnosti nego i unutar obrazovnog procesa. Ipak, treba reći da u samoj historiografiji o vojnokrajiškim temama uglavnom nije bilo većih dvojbi oko toga, ili barem nije bilo zapaženijih eksplicacija tog tipa, dapače bilo je manjih pokušaja da se sa znanstvenog stajališta pobliže vidi o čemu je zapravo riječ. Vrijedi stoga u ovoj prilici pokušati malo proniknuti u genezu navedenih pojmova i na načelnoj razini ispitati (ne)opravdanost i (ne)svrhovitost njihova razlikovanja na navedenim osnovama.

Izraz “krajina”, izveden iz riječi “kraj” (može označavati bilo koji dio prostora, ali i njegovo rubno područje), ima više nego jasno uporište u hrvatskoj pisanoj tradiciji (spominje se još na Bašćanskoj ploči: “...v dni kneza Kosmata obladajućago vsu krainu...”). U mjeri u kojoj se o tome uopće može suditi na temelju oskudno istraživane učestalosti

javljanja u pojedinim starim dokumentima, moglo bi se oprezno naslutiti da je uporaba toga praslavenskog izraza u uobičajenoj jezičnoj praksi na hrvatskom tlu čak nešto starija od uporabe isto tako praslavenskog izraza “granica” (obično znači neposredan rubni pojas ili doslovnu crtu razdvajanja). Zahvaljujući povijesnom usudu hrvatskih zemalja na razmeđu različitih prožimanja, koja su nesumnjivo silno usložnjavala ljudsku koegzistenciju, domaće pojmovlje koje je reflektiralo na takvu zbilju bivalo je postupno sve bogatije.

Ranonovovjekovni rječnici (npr. Vrančićev, Habledićev, Jambrešićev, Belostenčev), temeljna djela hrvatske leksikografije, poznaju već čitavo obilje značenjski bliskih riječi kao što su “krajina”, “granica”, “međa”, “kotar” i sl. U spisima vojnokrajiške provenijencije prije 18. stoljeća pretežno se susreću izrazi kao što su “confinium” na latinskom, “granitz” ili “gränitz” na njemačkom, odnosno “kraina” na hrvatskom jeziku. Ne upuštajući se u navođenje pojedinačnih primjera, spomenimo samo da je i Mateša Antun Kuhačević, pjesnik iz Senja, slobodnog kraljevskog grada i ujedno značajnog vojničkog uporišta i luke na krajiškom tlu, sredinom 18. stoljeća pjevao: “A kraina nek se pita...”, što je već samo po sebi svakako indikativno.

U tom kontekstu zasigurno nije nevažna ni činjenica da se izraz “krajina” (u smislu područja) sačuvao i u jeziku gradišćanskih Hrvata, čiji su preci napustili hrvatske zemlje još u 16. stoljeću, naselivši se u tadašnjoj zapadnoj Ugarskoj (danas pokrajina Gradišće u Austriji i prekogranični dijelovi zapadne Mađarske i Slovačke). Oni danas poznaju i riječ “granica”, ali češće rabe preuzetu mađarsku riječ “határ” (határ: granica, međa), osobito u smislu razgraničenja između dvaju naselja, a koriste i riječ “meja” (više smislu katastarske oznake), dok pod “granicom” obično podrazumijevaju samo crtu razdvajanja između dvije upravne jedinice ili dvije države, iz čega bi se moglo naslutiti da je uporaba izraza “granica” na gradišćansko-hrvatskom govornom području znatno mlađeg datuma i da zacijelo ne potječe iz nasliedene jezične prakse, nego je po svemu sudeći naknadno preuzeta kao import iz standardnog hrvatskog književnog jezika.

Sa sve utjecajnijom prevlašću habsburškog apsolutizma u 18. stoljeću došlo je do sve izrazitijeg potiskivanja latinskog i hrvatskog jezika iz vojnokrajiške pisane komunikacije u korist njemačkog, koji se u krajiškim okvirima nametnuo kao isključivi službeni jezik. Upravo sredinom 18. stoljeća, navlastito s “Militär Gränitz-Rechten” (Vojnokrajiška prava) iz 1754, probio se u javnu uporabu, nipošto slučajno, pridjev “vojna” u njezinu nazivu: *Militärgrenze* (Vojna krajina), kojemu su kasnije pridodani atributi “k. k.” (*kaiserlich-königliche*) odnosno “c. kr.” (carsko-kraljevska), čemu u starijim vrelima nema zamjetnijeg traga. Zahvaljujući tomu je i izraz “granica”, kao etimološki najbliži njemačkoj riječi “Gränze” ili “Grenze”, postao diskurzivno dominantniji, udomaćivši se najupečatljivije na onim dijelovima hrvatskoga povijesnoga prostora koji prije 18. stoljeća nisu baštinili vojnokrajiško iskustvo, a to je u prvom redu bilo slavonsko-srijemsko posavlje (ono je uostalom i prostorno bilo znatno uže od onoga što se drugdje na hrvatskom tlu razumijevalo kao vojnokrajiško područje). Zato se i danas u Slavoniji najčešće govori samo o “granicu”, kako u svakodnevnoj komunikaciji tako i u folklornoj baštini koja ukazuje na vojnokrajišku prošlost, npr. u pjesmi “Kad smo bili graničari stari...”. Što se tiče predjela koji su baštinili vojnokrajiško iskustvo prije 18. stoljeća, ondje je navedena promjena, u smislu nijansiranog prijelaza, utjecala na ustaljene percepcije tako da su ambivalentno konotirane multiplikacije tipa “krajina” i “granica” u vremenu koje je slijedilo bivale sve učestalije, supstituirajući ujedno težinom svoga primarnog određenja ostale kontekstualno srodne i uvjetno konkurentne izraze kao što su “međa” (danas pretežno samo katastarska oznaka), “kotar” (pretežno samo upravna jedinica) i sl.

Tijekom 19. stoljeća izrazi “krajina” i “granica”, odnosno “krajišnik” i “graničar”, u hrvatskom su kulturnom krugu evoluirali do razine na kojoj su najčešće bili shvaćani kao sinonimi i stoga podjednako korišteni, dok su ostali izrazi, koji su izvorno mogli upućivati na konvergentne kvalitete, s vremenom internalizirali ponešto drukčiji smisao koji ne samo da se nije nužno povezivao s vojnokrajiškom baštinom nego na nju nije uvijek osjetnije ni asocirao. Tako je npr. Vjekoslav Babukić 1835. pjevao o “Granici i Danici”, Hrvatski sabor je 1848. donio zakonski članak o “ustavu krajiškom i polaštich krajine”, Bogoslav Šulek 1860. pisao da je “Vojnička krajina cjelokupni diel hrvatsko-slavonske kraljevine”, Ante Starčević se 1869. zalagao za “ukinutje granice”, Ivan Mažuranić 1877. govorio o “spojidbi Krajine”, itd. Tijekom

20. stoljeća hrvatska je historiografija i publicistika uglavnom baratala pojmom "Vojna krajina", što je uostalom činila i srpska, no ne uvijek dosljedno, pa je tako npr. Jovan Savković u Novom Sadu 1964. objavio knjigu *Pregled postanka, razvitka i razvojačenja Vojne granice (od XVI veka do 1873. godine)*.

Zanimljivo je i svakako vrijedno pažnje da se izraz "granica" nigdje na hrvatskom tlu nije trajnije zadržao kao prepoznatljiv dio zemljopisnog nazivlja, bilo normiranog bilo kolokvijalnog, što nije bio slučaj s nekim drugim izrazima poput "kotara" (Gorski kotar, Ravni kotari) ili "krajine" (npr. Cetinska krajina). Možda bi se razlog tome mogao biti i u sasvim uopćenom sudu o tome da su rubovi ljudskih razdvajanja i susretanja prvobitno bili prostorno širi i da su se postupno sužavali, pa su se i termini koji su reflektirali na takve prostorno složenije rubove mogli zacijelo pouzdanije ukorijeniti u kolektivnoj memoriji.

Budući da naziv "krajina" u pravilu upućuje na ponešto slojevitiji doživljaj ruba kao šireg geografskog područja, za razliku od naziva "granica" koji više upućuje na rub kao uži pojas (rjeđe) ili samo crtu razdvajanja (češće), nema razloga ne identificirati ga u punoj mjeri s novovjekovnom tvorevinom o kojoj je ovdje riječ, među ostalim i zato što je i ona, poglavito od 18. stoljeća, imala svoje definirane granice: duž neposredne crte razdvajanja s Osmanskim Carstvom bio je to "kordon" kao rubni pojas (postojao je čak i u slavonsko-srijemskoj uz rijeku Savu), a prema hrvatsko-slavonskom civilnom području crta razgraničenja koja je kao takva bila definitivno utvrđena u tijeku 18. stoljeća.

Hrvatsko-slavonska Vojna krajina nastala je na hrvatskom prostoru, smatrala se dijelom hrvatskog prostora i onda kad su krajiške vlasti s osloncem na središta moći izvan hrvatskog prostora činile sve da je upravno odvoje od ostatka hrvatskih zemalja, a u hrvatski je prostor iznova integrirana prilikom ukidanja vojnokrajiškog sustava. To je povijesna tvorevina s dubokim korijenima u hrvatskoj tradiciji, ne samo po nazivu nego i po svom ukupnom značenju u hrvatskoj prošlosti. Slijedom svega navedenog čini nam se da je izraz "Vojna krajina" više nego opravdan *terminus technicus*, a i svrhovit je, ne samo zato što je nerazlučiv dio hrvatske tradicije nego i zato što tu tradiciju i na pojmovnoj razini uvijek iznova legitimira na način koji nikakve druge (zlo)uporabe ne mogu dovesti u pitanje, upravo zato jer to čini, mišljenja smo, pouzdanije nego pojam "Vojna granica" koji je u osnovi imanentan tek manjem (slavonsko-posavskom) dijelu ukupnog hrvatskog prostora koji je nekoć tvorio Hrvatsko-slavonsku Vojnu krajinu.

"Reliquiae reliquiarum"

Osmanska ekspanzija, koja je dolazila iz prostora jugoistočne Europe, svela je hrvatske zemlje za samo nekoliko desetljeća tijekom 16. stoljeća na prilično uzak prostor između Drave i Jadranskog mora. Cijela današnja Slavonija, zapadna Bosna (nekoć dio Hrvatskog kraljevstva), kontinentalna Dalmacija te Lika i Krbava našle su se u osmanskim rukama. Preostale hrvatske zemlje održavale su se uz krajnje napore. Budući da je prostor koji nije pao u osmanske ruke bio znatno manji od prostora koji su zauzimale srednjovjekovne kraljevine Dalmacija i Hrvatska sa Slavonijom, suvremenici su ga nazvali "ostacima ostataka nekoć slavnoga hrvatskoga kraljevstva" (*reliquiae reliquiarum inclyti olim regni Croatiae*). Nesumnjivo traumatično iskustvo dugotrajnoga protuosmanskog ratovanja, koje je trajalo, čak i ako samo okvirno računamo od vremena prije Krbavske bitke 1493. do vremena poslije Karlovačkog mira 1699, više od 200 godina, a koje Vitezović sjajno označava sintagmom "dva stoljeća hrvatskoga plača" (u epu *Plorantis Croatiae saecula duo*), zacijelo je najviše pridonijelo tomu da se spomen na "ostatke ostataka" stalno opetuje i time duboko ureže u kolektivnu memoriju hrvatskog naroda te ostavi neizbrisiv trag u hrvatskoj povijesti.

Iako se zapravo odnosi na cijeli hrvatski prostor koji je u 16. stoljeću preostao pod žezlom Habsburgovaca, pojam "reliquiae reliquiarum" uveliko je spojiv s vojnokrajiškom baštinom jer je u 16. stoljeću gotovo cijeli prostor "ostataka ostataka" bio krajište na kojem se pokušavalo krajnjim naporima, i uz nikad dostatnu pomoć, izvana obuzdati osmanske provale čak i preko hrvatskog prostora, u tadašnje unutarjoaustrijske zemlje (Kranjska, Koruška, Štajerska) do Beča i dalje. Rane krajine (Karlovački i Varaždinski generalat i Banska krajina sa svojim kapetanijama) na hrvatsko-slavonskom

ozemlju izvorno nisu nastale kao teritorijalne jedinice. Krajiške kapetanije, koje su se između 15. i 17. stoljeća osnivale u sklopu navedenih generalata, izvorno nisu bile ustrojene kao zaokružene teritorijalne jedinice. One su isprva bile samo područne organizacijske jedinice koje su povezivale pojedine utvrde i vojne posade u njima. Prostori oko i između tih utvrda znali su tijekom 16. i 17. stoljeća biti u različitim jurisdikcijskim statusima. Kasnije se to temeljito promijenilo, no tada je i pojam “reliquiae reliquiarum” već ustupio mjesto Vitezovićevu pojmu “Croatia rediviva” (oživljena Hrvatska) jer su tijekom velikog Bečkog rata (1683-1699) znatni dijelovi hrvatskog prostora (Slavonija, Banovina ili Banija, Lika i Krbava, kontinentalna Dalmacija) oslobođeni od stoljetne osmanske vladavine, nakon čega se i Vojna krajina proširila na ličko-krbavski prostor i slavonsko-srijemsko posavlje, pa se o “ostacima ostataka” ubuduće moglo govoriti samo u obliku sjećanja na stanje iz 16. i dijela 17. stoljeća.

“Antemurale christianitatis”

Protuturski govori hrvatskih humanista početkom 16. stoljeća svjedoče o dramatičnoj situaciji u kojoj su se Hrvati, suočeni s plimom osmanske ekspanzije koja je preplavila jugoistočnu Europu, vojnički i politički slomila Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i zaprijetila potpunim podčinjavanjem hrvatskih zemalja, na sve strane obraćali za pomoć, jer nisu imali dovoljno vojne moći i logističke potpore, a bez toga se njihovo dugoročnije ustrajavanje u obrani zemlje od osmanskoga zaposjedanja činilo bezizglednim. Nije slučajno knez Bernardin Frankopan u poznatom govoru (*Oratio pro Croatia*) pred njemačkim državnim saborom u Nürnbergu 1522. istaknuo: “Mi učinismo što se moglo učiniti, ali dalje već ne možemo opstati bez vaše pomoći jer smo posve iznemogli”. obraćali su se Hrvati s molbama za pomoć i na druge adrese, npr. rimskom papi Leonu X. koji je “ostacima ostataka” hrvatskih zemalja 1519. podario naziv “predziđe kršćanstva” (*antemurale christianitatis*) jer su bili poput brane neposredno izloženi ekspanzivom osmanskome islamu koji je prijetio i talijanskim zemljama (“Od robstva bi davno valih potonula Italija, / O hrvatskih da se žalih more otomansko ne razbija”, pjevao je u 17. stoljeću Dubrovčanin Menčetić u *Trublji slovinskoj* koju je napisao u počast Petru Zrinskom).

Laskavi naziv “antemurale christianitatis”, kojim su se osim Hrvata kitili i drugi narodi (npr. Mađari i Poljaci) koji su se u ranom novom vijeku također suočili s osmanskim izazovom, bio je svakako veliki moralni podstrek, ali on nije mogao biti naročito djelotvoran u situaciji u kojoj je ponestajalo opipljive snage (ljudstvo, novac, oružje, organizacija i dr.), prijeko potrebne za uspješno ratovanje: ipak se nije moglo realno očekivati da bi moralna potpora iz Rima mogla prerasti u učinkovitije i pouzdanije jamstvo hrvatske održivosti pred osmanskome navalom. Tek je dolaskom Habsburgovaca na hrvatsko-ugarsko prijestolje 1526/1527. dobiveno respektabilno zaleđe (Sveto Rimsko Carstvo) koje je moglo osigurati potrebnu vojnu i logističku pomoć. Iako je ta pomoć bila spora i neredovita, osobito u početku kad je bila i najpotrebnija, te u pravilu manja od potreba za njom, ona je bila značajna jer je dugoročno pridonijela postupnoj stabilizaciji protuosmanske obrane na hrvatskom tlu, među ostalim i u obliku vojnokrajiške institucije.

Pojam “antemurale christianitatis” imanentan je “ostacima ostataka” hrvatskih zemalja u cjelini, ali je on, jednako kao i pojam “reliquiae reliquiarum”, spojiv i s vojnokrajiškom baštinom jer su granice krajiškog područja, čija se jezgra protezala rubnim prostorom “ostataka ostataka”, u početku bile prilično fluidne. Prema Osmanskom Carstvu granica je, uvjetno rečeno, bila tzv. ničija zemlja koja nije pripadala ni jednoj strani nego ih je međusobno razdvajala te je bila podložna promjenama uslijed pomicanja bojišnice. Jasne granice prema hrvatsko-slavonskom civilnom zaleđu u početku nije uopće bilo, iako se već prema prostornom opadanju razine opće sigurnosti zacijelo moglo osjetiti gdje otprilike prestaje civilno zaleđe, a gdje počinje njegovo krajiško “predziđe”. Tek u 17. stoljeću poprimile su rane krajine nešto jasnije obrise kao teritorijalne jedinice, još uvijek ne i sasvim kompaktne, a njihove granice prema civilnom zaleđu u pravom smislu te riječi postale su vidljive tek u 18. stoljeću, kada su najzad podvrgavanjem pojedinih feudalnih enklava u dubini krajiškog prostora vojnoj upravi bile i posebno određene, npr. razgraničenjem civilnog i krajiškog dijela

Slavonije 1745. Postupnim slabljenjem i prestankom osmanske opasnosti tijekom 18. stoljeća Vojna krajina je izgubila primarni značaj obrambenog sustava, pretvorivši se u golemi vojni logor i gotovo nepresušni izvor vojske koja je sve češće branila habsburške interese u drugim europskim zemljama i daleko od krajiškog zavičaja, a bila je jeftina jer se krajišnik sam hranio, vojnu odoru je nabavljao na vlastiti trošak, a dobiveno oružje, kad nije bio u službi ili na vježbi, čuvao je svaki u svojoj kući. Time je Vojna krajina izgubila i značaj “predzida”, ali se čini da je upravo njezino postojanje duž granice s Osmanskim Carstvom i nakon toga možda ponajviše pridonijelo trajnijem ukorjenjivanju mita o Hrvatskoj kao nekadašnjem “predzidu kršćanstva”.

“Terra deserta”

Bitan element osmanske osvajačke strategije bila su često dugotrajna pustošenja nekog područja koja su prethodila njegovu formalnom zaposjedanju. Prema jednom pismu iz druge polovice 15. stoljeća, Osmanlije su “ognjem i mačem između Save i Drave sve poharali”. Poraz hrvatske plemićke vojske na Krbavskom polju 1493. kroničar Tomašić je komentirao kao “prvi rasap kraljevstva hrvatskoga”. Šimun Kožičić Benja, modruški i krbavski biskup, glagoljaški pisac i latinist, objavio je u Veneciji 1516. djelo *O opustošenoj Hrvatskoj (De Corvatiæ desolatione)*, zapravo govor koji je održao pred papom Leonom X, moleći za pomoć Hrvatima u borbi protiv Osmanlija. U drugoj polovici 16. stoljeća filozof, teolog, rimski student, zagrebački kanonik i kroničar Antun Vramec zapisao je: “Pod Zagrebom Turci robiše i Savu pregaziše”. Izloženi plimi osmanske ekspanzije, znatni dijelovi hrvatskih zemalja postali su u 16. stoljeću prava “terra deserta” (opustošena zemlja).

Pustošenja su suočavala ljude s bijednom perspektivom koja se uglavnom svodila na smrt, ropstvo ili iseljavanje. U svojoj *Molitvi suprotiva Turkom* Marko Marulić je, očito ne bez razloga, napisao: “Luge, sela, grade popliniv s’žeagoše, / muže, žene, mlade svezav povedoše. / Ubiše junake, koji se rvihu, / a ine nejake u sinžir vedihu”. Dio starog pučanstva napustio je ugrožene predjele, spontano ili organizirano, iseljavajući se u velikom broju u “ostatke ostataka” ili preko granica hrvatsko-slavonske kraljevine. Računa se da je najvećom migracijom iz krajeva između Drave i Jadrana, onom prema zapadnoj Ugarskoj (današnje Gradišće i susjedni krajevi) tijekom 16. stoljeća, bilo obuhvaćeno više od 100 000 ljudi. Oni koji su ostali u zavičaju okupljali su se pred osmanskom opasnošću uglavnom oko pojedinih fortifikacija kao gotovo jedinih čimbenika održivosti stalne naseljenosti. Osmansko zauzimanje pojedinih uporišta izazivalo je u pravilu nova raseljavanja iz krajeva koji su gravitirali dotičnim uporištima, što ipak ne znači da dio starog stanovništva nije ostao živjeti pod osmanskom vlašću.

Kasnije su u “ostatke” hrvatskih zemalja počeli u većim skupinama pristizati vlaški (djelomice i bunjevački te drugi) doseljenici s osmanskog teritorija, koje je habsburška uprava prihvaćala i naseljavala na opustjelom krajiškom području, nastojeći što više stabilizirati krajišku obranu. Razmjerno česta bila su i pojedinačna “uskakanja” iz osmanskog na habsburško i mletačko područje. Dakako, vrijedilo je i obrnuto, ovisno o okolnostima. Zadržavanjem određenog broja starosjedilaca i doseljavanjima izvana naseljenost krajiških predjela Hrvatske, Slavonske i Banske krajine stabilizirala se u 17. stoljeću u bitno promijenjenim etnokonfesionalnim obrascima u odnosu na njihovu srednjovjekovnu zbilju.

Osmanska pustošenja i migracije učinili su kraj srednjovjekovnom feudalno-staleškom društvenom poretku u pograničnim područjima “ostataka ostataka”, a to je ujedno bila odlučujuća pretpostavka za nastanak novog društva na opustošenom krajištu, dakako izvan konteksta feudalno-staleškog poretka. Krajišnici su u velikoj većini bili seljaci, ali oni, za razliku od kmetova u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji, nisu bili klasični feudalni podložnici. Naprotiv, bili su, uz stanovita ograničenja, osobno slobodni, a imali su i jednu specifičnu obvezu: vojnu službu. Agrarne djelatnosti i ratovanje s Osmanlijama bili su okvirni uvjeti u kojima se na “opustošenoj zemlji” izvorno strukturiralo krajiško društvo.

Postupno su velika pustošenja prestala i rane pomalo zacijelile, ali novi početak najčešće nije bio moguć zbog petrificirane pridode vojnokrajiškog sustava u kojem je sve bilo podređeno vojnim potrebama, a to je kasnije značajno blokiralo

razvojne mogućnosti i potrebe za njima. Srednjovjekovni razvojni kontinuitet prekinut je ili u značajnoj mjeri usporen ranonovovjekovnim diskontinuitetom, a svakodnevni život krajiških ljudi bio je ispunjen siromaštvom, nesigurnošću, stradanjima i mnogim drugim nevoljama. Zbog toga su krajiški predjeli konstantno zaostajali u razvoju za ostalim hrvatskim i drugim habsburškim zemljama, posljedice čega su, čak i ako ne računamo sve ono što se poslije ukidanja Vojne krajine dogadalo na tim prostorima, vidljive i danas.

“Membra disjuncta” i “provincijal”

Rimsko-njemački car i ugarsko-hrvatski kralj Rudolf II. povjerio je 1577. upravu nad hrvatsko-slavonskom Krajinom nadvojvodi Karlu. U proljeće 1578. sastali su se na saboru u Brucku na Muri (Bruck an der Mur) odbori unutarnjoaustrijskih pokrajina i odlučili financirati Hrvatsku i Slavonsku krajinu. Štajerska je preuzela financiranje Slavonske krajine (Varaždinski generalat), dok su Hrvatsku krajinu (Karlovački generalat) zajednički financirale Koruška i Kranjska. Preuzimanjem materijalnih obveza preuzeli su staleži triju spomenutih unutarnjoaustrijskih pokrajina ujedno glavnu riječ u hrvatsko-slavonskoj Krajinu. Za vođenje krajiških poslova osnovano je u Grazu nadvojvodino Dvorsko ratno vijeće (Hofkriegsrath). U prvoj polovici 18. stoljeća ono je ukinuto, a ovlasti prenesene na bečko Dvorsko ratno vijeće, nakon čega su prestale dotacije unutarnjoaustrijskih staleža jer se dvor, istiskujući utjecaj spomenutih staleža iz krajiškog prostora, opredijelio za model samoizdržavanja krajišnikâ. Dvorsko ratno vijeće bilo je središnje upravno tijelo, nadležno za hrvatsko-slavonsku Krajinu. Ona se i dalje smatrala sastavnim dijelom hrvatsko-slavonske kraljevine, ali su se odluke od najveće važnosti za njezino funkcioniranje ubuduće donosile izvan hrvatskog prostora, neovisno o volji hrvatskih staleža, često i protiv nje, iako je povremeno bilo i koordiniranih aktivnosti.

Iako je Hrvatski sabor u okolnostima popuštanja osmanskog pritiska tijekom 17. stoljeća gotovo neprekidno tražio da se u punom opsegu obnovi banska vlast “od Drave do Jadranskog mora” i da se zapovjedne dužnosti u povjeravaju i “domaćim sinovima”, a ne samo strancima koji su nerijetko uživali veće povjerenje unutarnjoaustrijskih staleža, hrvatski su staleži u konačnici izgubili političku borbu za hrvatsko-slavonsku Krajinu koja se od sredine 17. stoljeća, polako ali sigurno, izdvojila u zasebno područje, pretvorivši se time, prema interpretaciji hrvatskih staleža, u “odvojene udove” (*membra disjuncta*) hrvatsko-slavonske kraljevine. Dugoročni učinci toga procesa bili su ukidanjem kapetanija i podjelom Krajine na pukovnije te stvaranjem niveliranog sustava krajiških podanika s malo prava i mnogo obveza u doba uspona habsburškog apsolutizma sredinom 18. stoljeća samo odgovarajuće sankcionirani. Iako su hrvatski staleži još 1749. tražili da ban bude zapovjednik Karlovačkog i Varaždinskog generalata, krajiška zapovjedništva obaju generalata, od 1786. objedinjena u Zagrebu, bila su zajedno sa zapovjedništvom Slavenskog generalata, premještenim 1783. iz Osijeka u Petrovaradin, izravno podređena Dvorskom ratnom vijeću u Beču, a od 1848. austrijskom Ministarstvu rata. Hrvatski ban je zapovijedao samo u Banskoj krajinu, području između Karlovca i Siska, ali je i ondje do 1823. izgubio stvarne ovlasti.

Zbog nepovredive vertikalne subordinacije krajiških zapovjedništava središtima moći izvan hrvatskog prostora i potpunog istiskivanja hrvatskih svjetovnih i crkvenih feudalaca iz posljednjih civilnih enklava u dubini krajiškog prostora u 18. stoljeću prestala je svaka upravna veza Hrvatsko-slavonske Vojne krajine s “Provincijalom”, tj. civilnom Hrvatskom i Slavonijom (iz krajiške perspektive), ali se nije ugasila svijest o tomu da “odvojeni udovi” pripadaju hrvatsko-slavonskoj kraljevini, a tu su svijest osim plemića gajili i svećenici, npr. senjski kanonik i otočki župnik Ivan Dominik Vukasović koji je 1777. pisao o Karlovačkom generalatu “u Kraljevini Hrvatskoj”, među ostalim i zato jer su tadašnje rimokatoličke dijeceze (Zagrebačka, Senjska i modruška ili krbavska i Bosanska i srijemska biskupija) teritorijalno “pokrivale” i civilne i krajiške predjele hrvatsko-slavonske kraljevine.

Krajiškim ustavom prvoga zastupničkog Hrvatskog sabora 1848. pokrenuto je na temelju prirodnog i virtualnog povijesnog prava pitanje sjedinjenja Hrvatsko-slavonske Vojne krajine s civilnom Hrvatskom i Slavonijom, a o njezinu ukidanju

Hrvatski je sabor raspravljao i 1861, jer je socio-gospodarska modernizacija i teritorijalna integracija hrvatskih zemalja, usko povezana sa stvaranjem građanskog društva i oblikovanjem moderne hrvatske nacije, bez integracije Vojne krajine u jedinstveno tkivo bila nezamisliva i praktično neprovediva. Poslije mnogo peripetija i svakojakih natezanja s vlastima u Beču i Pešti, koje su hrvatskim autonomnim tijelima u Zagrebu i po Hrvatsko-ugarskoj nagodbi 1868. deklarativno priznale pravo na Vojnu krajinu ali se nisu žurile sa stvarnim oživotvorenjem toga prava, razvojačenjem Hrvatsko-slavonske Vojne krajine 1873. i njezinim sjedinjenjem s civilnom Hrvatskom i Slavonijom 1881. vraćeni su “odvojeni udovi” matici-zemlji.

“Vlasi”

Osmanska ekspanzija izazvala je u 16. i 17. stoljeću migracijske procese u mnogim sredinama koje je zahvatila. Tada je došlo je do masovnog doseljavanja prebjega iz dubine osmanskog teritorija u “ostatke ostataka” hrvatskih zemalja. Iako su ih zbog njihove nestalnosti nerijetko dočekivale s nepovjerenjem, habsburške su ih vlasti prihvaćale i naseljavale na slabo napućenom krajiškom tlu, jamčeći im osobna i materijalna prava pod pretpostavkom da, kao i preostali starosjedioci, sudjeluju u protuosmanskoj obrani. Iz pretežno nekatoličkih ambijenata u jugoistočnoj Europi dolazili su na područje koje je izvorno pripadalo katoličkoj ekumeni većinom pravoslavni Vlasi (dospeljenici različitog podrijetla, etničke pripadnosti i povijesnog naslijeđa), iako je bilo i katolikâ (Bunjevci, Predavci i dr.).

Vlaških je pridošlica ubrzo bilo toliko da se neizbježno postavilo pitanje redefiniranja njihova statusa. Navikli pretežno na nesputan život nomadskih stočara, doseljeni su se Vlasi opirali gospodarskoj i političkoj ovisnosti o hrvatskoj svjetovnoj i duhovnoj vlasteli koja ih je pokušavala podrediti svojoj jurisdikciji u smislu da oni plaćaju rentu za plemićku zemlju na kojoj se nalaze, a u isto vrijeme nastojala je kontroverznom i u osnovi neuspješnom politikom “unijačenja” integrirati doseljene kršćane istočnog obreda u katoličko okrilje, kako bi ih na taj način lakše podložila svojem nadzoru. S obzirom na razmjerno slobodnjački status pod osmanskom vlašću i dobivena obećanja o stjecanju zemlje i vlastitom izuzimanju od javnih daća i rabota prilikom preseljenja u habsburško okrilje, Vlasi nisu bili skloni prihvatiti ponude hrvatskih feudalaca, zacijelo držeći da bi tako prije ili poslije završili u kmetskom podložništvu, nego su izražavali spremnost da se podčine izravno vladaru i njegovim zapovjednicima (neovisno o tome što su se već 1615. žalili da ih ovi prisiljavaju na tlaku i utjeruju različite daće od njih), a uniju s Katoličkom crkvom prihvatili su gotovo isključivo samo “raški” doseljenici na Žumberku, gdje je i danas jezgra grkokatoličke zajednice u Hrvatskoj. Nerijetko su Vlasi prijetili da će se vratiti na osmansko područje, čak i unatoč tomu što su osmanske vlasti već sasvim ozbiljno dovodile u pitanje daljnju održivost statusa koji su razne zajednice u vlaškom statusu ranije imale pod njihovom zaštitom.

Unutarjoaustrijski staleži i njihovi vojni zapovjednici na terenu podržavali su Vlahe, jer su ih htjeli zadržati pod svojim nadzorom i spriječiti njihovo potencijalno uklapanje u hrvatski feudalni sustav, vješto koristeći vlaške zajednice kao sredstvo za učvršćenje vlastite prevlasti u Krajini i reduciranje utjecaja hrvatskih staleža na tom području. S druge strane padale su optužbe da Vlasi pljačkaju, razaraju i pale kuće, otimaju plemićke posjede i tjeraju kmetove s njih, a ostale žitelje progone, napadaju i ranjavaju. Teško je reći koliko su te optužbe bile rezultat stvarnih pojava na terenu, a koliko težnje da se Vlasi neutraliziraju kao jabuka razdora. U osnovi se svakako radilo o pitanju socijalne integracije koja je podrazumijevala i socijalnu kontrolu, a u pozadini i o tome hoće li hrvatsko-slavonska Krajina, na čijem se području zatekao ponajveći broj vlaških zajednica, ostati u sastavu hrvatsko-slavonske kraljevine ili će se izdvojiti iz nje.

Konkretni pokušaji rješavanja “vlašskog pitanja” nisu bili plodotvorni, jer su povjerenstva koja je u tu svrhu osnivao vladar i ona koja je osnivao Hrvatski sabor zastupala oprečne interese pa su se učinci njihova djelovanja međusobno poništavali. Na kraju je presudio vladar. Ferdinand II. je 1627. dopustio Vlasima da “bez smetnje od bilo koga” ostanu “na dosadašnjim sjedištima i imanjima”, podložni jedino “zakonitim kraljevima u Ugarskoj”, tj. Habsburgovcima. Iako je Hrvatski sabor 1629. pokušao postići *ad hoc* sporazum s Vlasima, izražavajući spremnost da im prizna stanovite

slobode uz uvjet da “Vlaški sinovi” kao pravi “orsaški kotrigr” u potpunosti “s orsaškemi pravdami živu”, tj. da se priklone običajima i pravima zemlje u koju su došli, Ferdinand II. je zaobišao hrvatske staleže i 1630. izdao “Vlaške statute” (Statuta Valachorum). Tim je aktom vlaškim naseljenicima u Varaždinskom generalatu zajamčena neka vrsta autonomije. Vlasi su dobili pravo izbora svojih seoskih knezova i velikih sudaca te slobodu trgovanja vlastitim proizvodima. Omogućeno im je slobodno raspolaganje zemljišnim posjedima. Zauzvrat su bili obvezni na vojnu službu. Izuzeti ispod jurisdikcije hrvatskih staleža, Vlasi su u isto vrijeme podređeni vojnim zapovjednicima, pa je i održavanje bilo kakvih sastanaka ovisilo “pod kaznom života” o odobrenju pretpostavljenog zapovjednika. Utoliko je njihova samouprava bila ograničena. Stotinjak godina kasnije “vlaška prava” su ukinuta, a Vlasi su kao i ostali krajišnici unificirano podčinjeni centraliziranoj vojničkoj upravi.

Među pravoslavnim Vlasima koji su se u 16. i 17. stoljeću doselili u hrvatske zemlje, prije svega na krajiško područje, bilo je i Srba iz srednjovjekovne Srbije, ali svi Vlasi nisu bili Srbi jer je unutar vlaških zajednica bilo i onih koji su pripadali drugim predmodernim etničkim skupinama koje su u to doba obitavale u jugoistočnoj Europi. Zahvaljujući ponajviše djelovanju srpsko-pravoslavne crkvene organizacije, koja se pokazala pouzdanim čuvarem i promicateljem srpskog imena i srpskih tradicija, te su zajednice u 19. stoljeću postale sastavni dio moderne srpske nacije. Iznimke su bile zanemarive.

“Krvava haljina”

Krajišnik je bio seljak i vojnik koji, kako svjedoče vrela, nije “ni 10 koraka izlazio iz kuće a da ne ponese pušku”, a u isto vrijeme on je bio čovjek koji “Plugom pluži po tvrdu kamenu, / Stoku pase po голу strmenu”, kako kaže pjesma. Iako su se brojne inovacije nerijetko znale prije pojaviti u Vojnoj krajini nego u ostatku Hrvatske, u krajiškim je okvirima prevladavalo ekstenzivno poljodjelstvo na zemlji koja je bila u vlasništvu države, obrt i trgovina bili su nerazvijeni, tržišni odnosi gotovo nepoznati, a nepismenost masovno rasprostranjena (od druge polovice 18. stoljeća postojale su “trivijalke” i druge krajiške škole, ali njih je polazio mali broj djece, nastava se izvodila na njemačkom jeziku, disciplina je bila iznimno stroga, a gradivo se učilo napamet, bez pravog razumijevanja). U elementima visoke kulture participirao je donekle samo gornji sloj krajiškog društva (časnički kadar, svećenstvo i drugi), ali je i on u mnogo čemu bio određen nužnošću krajiške zbilje. Krajiško je stanovništvo bilo podložno demografskim oscilacijama, jer su krajišnici u 16. i 17. stoljeću stradavali u okršajima s Osmanlijama, a u 18. i 19. stoljeću u povremenim ratovima izvan Vojne krajine, u kojima su gubici zbog sve usavršenijih inačica oružja i sve složenijih taktičkih radnji bili sve drastičniji (samo u Napoleonovu pohodu na Rusiju 1812. nastradalo je više od 900 samo ličkih krajišnika).

Iako krajišnici veći dio svoga života obično nisu provodili u borbi protiv neprijatelja, nego kao u borbi za vlastito materijalno preživljavanje, iskovan je općenit izraz “krvava haljina” kao trajni podsjetnik na njihova stradanja i patnje, ali treba imati na umu da je slika krajišnikâ u različitim razdobljima znala biti posve različita. pisci koji su u doba prosvjetiteljstva pohodili krajiške prostore, ponajviše stranci, najčešće su se divili prirodnim i povijesnim znamenitostima, ali se nisu najpovoljnije izražavali o “barbarskim” osobinama krajiških stanovnika, kritizirajući ih zbog njihove kulturološke zapuštenosti i tobožnje lijenosti, bez obzira na objektivne okolnosti života u civilizacijski marginaliziranim krajiškim ambijentima. “Čitav njihov način života sirov je i kao nebo od zemlje daleko od života raznježenih nacija” – primijetio je 1770-ih godina Friedrich Wilhelm von Taube o krajišnicima u slavonsko-srijemskoj Posavini. U doba romantizma prevladavala je predodžba o neustrašivom i nadasve odanom krajišniku koji “nepozna straha, nit’ se boji zerna, niti praha”, kako se 1835. izrazio ilirac Ljudevit Vukotonić, iako je već tada bilo prikaza koji su upozoravali na životnu bijedu krajiških ljudi i uzaludnost njihovih žrtava. Do potpunog odmaka od afirmativnog doživljaja krajišnikâ došlo je ipak tek u drugoj polovici 19. stoljeća, u doba realizma, kada se sasvim otvoreno isticalo “da je i krajišnik čovjek slobodan

a da nije kukavno i golo roblje, koje se na pazar vodi”, kako je u doba urušavanja vojnokrajiškog sustava 1871. pisao list *Branik* u Vojnom Sisku.

“Kućna zadruga”

U predindustrijskom društvu prevladavala je proširena obitelji, sastavljena od pripadnika nekoliko naraštaja srodnika povezanih krvnim vezama, zajedničkim precima, brakom ili usvajanjem. Supružnici su obično ostajali živjeti u kući mladoženjinih roditelja. Tako se pod istim krovom moglo okupiti nekoliko bračnih parova s djecom. Proširena je obitelj bila uobičajena u istočnoj Europi, a bila je rasprostranjena i u svijetu. Jedino je u zapadnoj Europi prevladavala uža obitelj, sastavljena samo od roditelja i djece. Supružnici su obično osnivali vlastito domaćinstvo, neovisno o roditeljima i rođacima. Predindustrijske obitelji, proširene i uže, bile su patrijarhalne. Vodeću ulogu u njima imao je obično najstariji muškarac. Žene su bile podčinjene muškarcima, a djeca roditeljima. Spolna sloboda bila je izrazito ograničena, izbor bračnog partnera nije uvijek bio slobodan (pokatkad je ovisio o volji roditelja ili rođaka), a bračna veza sklopljena pred svećenikom u pravilu se nije mogla raskinuti. Pojedinačna egzistencija bila je više iznimka nego pravilo.

Uza sve uvažavanje uvriježene predodžbe o tome kako je proširena obitelj specifična za nezapadnoeuropska predindustrijska društva, a takvo je bilo i krajiško, ne smije se ipak nipošto izgubiti iz vida da je i u tim društvima bilo i jednostavnih obiteljskih struktura kakve u osnovi poznaje i suvremeno društvo. Tako je i u ranim krajiškim društvima bilo složenih obitelji koje su imale mnogo članova, ali je bilo i sasvim običnih obitelji koje nisu imale mnogo članova. Čak je takva vrsta obiteljske zajednice pokatkad znala dominirati na nekom području (npr. u Senjskoj velikoj kapetaniji obitelji su još 1746. imale u prosjeku samo po šest članova). Stoga je i “kućna zadruga” (Hauscommunio), kakvu je 1859. predstavio Europi Ognjeslav Utješenović Ostrožinski djelom *Kućne zadruge Južnih Slavena* na njemačkom jeziku, kao svojevrsan prastari institucionalni okvir za “velike obitelji” u početku bila tek jedan od uobičajenih modela socijalnog bivanja u ranim krajiškim društvima. Utoliko je to više bio slučaj kad se zna da su se upravo na hrvatskom prostoru susretali različiti kulturološki obrasci (srednjoeuropski, balkanski, mediteranski i dr.), koji su također utjecali na povijesno oblikovanje raznolikih obiteljskih struktura. Neke tradicionalne zajednice bile su sklonije okupljanju u zadrugama, a druge dijeljenju na gotovo inokosne obitelji.

S preustrojem Vojne krajine u 18. stoljeću tamošnje su se obiteljske strukture počele mijenjati, ne prirodnim putem nego intervencijom iz središta moći. Budući da je krajišnik trebao biti prije vojnik nego seljak, a morao se izdržavati na vlastiti račun, država je u zadrugi “prepoznala” model koji bi mogao poslužiti svrsi (osigurati u isto vrijeme neometan proizvodni rad u poljodjelstvu i potreban broj vojnika), pa ga je najzad i kodificirala, napose u *Krajiškom temeljnom zakonu* 1807. Time je zadruga u krajiškom kontekstu doživjela umjetnu transformaciju iz jednog od modela socijalnog bivanja u “krovnu” socijalnu ustanovu, unutar koje je život krajiških obitelji i srodnika bio jedino moguć. Obiteljske strukture unutar zadruga svodile su se u pravilu na “velike obitelji” koje su u prosjeku imale po desetak, a poneke i veći broj članova. Ponekad je zadrugi mogao po zapovijedi biti dodijeljen i netko tko uopće nije morao biti u nikakvom srodstvu s ostalim njezinim članovima. Kako bi onemogućile diobu zadruga, o čemu je bilo i javno očitovanih želja krajišnikâ, jer je njihovo postojanje bilo usko povezano s pitanjem izdržavanja vojnika u krajiškoj službi, vlasti su *Krajiškim temeljnim zakonom* 1807. pooštrile kriterije za slučajeve u kojima se zadruga mogla legalno podijeliti, usporavajući tako procese postupne segmentarizacije obiteljskih struktura, poticane modernizacijskim impulsima. Unatoč ograničenjima i zabranama, tajne diobe zadruga, osobito u 19. stoljeću, nisu se mogle spriječiti.

“Triplex confinium”

Poslije Karlovačkog mira 1699. i potiskivanja Osmanlija iz Slavonije, Like i Krbave, Banovine ili Banije i kontinentalne Dalmacije, oslobođeni predjeli pripali su Habsburškoj Monarhiji, osim kontinentalne Dalmacije koja je pripala Veneciji,

a nove habsburško-mletačke granice prema Bosni i drugim predjelima koji su ostali pod osmanskom vlašću utvrdila su mješovita međudržavna povjerenstva. Za razliku od ranijeg oblika tzv. ničije zemlje, nove habsburško-mletačko-osmanske granice bile su precizno označene na terenu, a susjecale su se na tzv. tromedi (Triplex Confinium) na Medvedoj glavici (vrh Medvedak) na Debelom (ili Velikom) brdu sjeverozapadno od Knina. Na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće “tromeda” je postala susretište granica tri imperijalne sile (Habsburške Monarhije, Osmanskog Carstva i Mletačke Republike), ali i susretište triju krajina (habsburške, osmanske i mletačke) kao periferija tih sila. Nove su granice postale nezaobilazan dio svakodnevnog iskustva lokalnih žitelja na sve tri strane, prije svega u ozračju posredovane prekogranične komunikacije s kojom se ti ljudi ranije na ličko-bosansko-dalmatinskom dodirnom prostoru nisu susretali. Poslije propasti Mletačke Republike 1797. i etabliranja austrijske uprave u Dalmaciji poslije Bečkog kongresa 1815. “tromeda” je izgubila svoj prvobitni smisao i niz sadržaja, ali je s obzirom na zadržavanje upravne odvojenosti Dalmacije od ostatka Hrvatske funkcionirala praktički do u 20. stoljeće. Izraz se i danas susreće kao stručna i popularna oznaka za ličko-bosansko-dalmatinski dodirni prostor omeđen u širem smislu otprilike pravcem koji povezuje u četverokut gradove Senj, Bihać, Knin i Zadar.

Krajiški “kordon” i suvremen Kordun

Razmjerno uzak vojnokrajiški pojas uz neposrednu fizičku graničnu crtu s Osmanskim Carstvom nazivao se u 17. i 18. stoljeću “kordonom”. Na kordonu su se stalno smjenjivale krajiške straže i granične ophodnje, a granica se mogla prelaziti samo na točno određenim mjestima. Postojanje “kordona” omogućavalo je kontrolu poštanskog prometa, trgovine i drugih oblika prekogranične komunikacije. Krajiški je “kordon” imao i prepoznatljivu sanitarnu ulogu, tj. bio je fizička zapreka širenju različitih bolesti s druge strane granične crte. Upravo prema riječi “kordon” oblikovao se kasnije za predjele jugoistočno od Karlovca prema današnjoj granici između Republike Hrvatske i Republike Bosne i Hercegovine zemljopisni naziv Kordun.

Odabrana bibliografija

Knjige

1. *Gospić u Vojnoj krajini (1689. – 1712. – 1881) (Prilog slici gospićke prošlosti)*, Zagreb: Hrvatski zemljopis, 2002, 103 str.
2. *Brinjsko-lički ustanak 1746. godine*, Samobor: Meridijani, 2004, 160 str.
3. *Ivan Dominik Vukasović: Zemljopisni i povijesni novi opis Karlovačkog generalata u Kraljevini Hrvatskoj (1777)*, prir. Željko Holjevac, Gospić: Državni arhiv, 2005, 223 str.

Znanstveni radovi

1. “The ‘Triplex Confinium’ in Habsburg-Venetian Relations at the End of the Seventeenth Century”, u: Roksandić, Drago & Štefanec, Nataša (eds), *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*, Budapest, 2000, 117-140.
2. “Hrvatska javnost i novinstvo prema srpsko-bugarskom ratu 1885. godine”, u: Božilova, Rumiana (red), *Balgari i Harvati prez vekovete 2*, Sofija, 2003, 162-171.
3. “Ljudi, voda i prirodna sredina na Triplex Confiniumu: Vukasovićeve i Hacquetove ekohistorijske opsevacije u Lici i Krbavi u drugoj polovici 18. stoljeća”, u: Roksandić, Drago – Mimica, Ivan – Štefanec, Nataša – Glunčić-Bužančić, Vinka (ur), *Triplex Confinium (1500-1800): Ekohistorija*, Split-Zagreb, 2003, 143-155.
4. “Über die (Un)Erkennbarkeit der Reisekultur im Hintergrund von Csaplovics’ Beschreibung westungarischer Kroaten aus dem Jahr 1828”, u: Rozman, Franz (ur), *Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 2003. International Historico-Cultural Symposium Mogersdorf 2003*, Bd. 33, Murska Sobota, 2003, 37-46.
5. “Crkvene prilike u Ličkoj pukovniji 1789. godine”, *Riječki teološki časopis*, 1 (23)/XII, Rijeka, 2004, 217-232.

6. "Šufflayevi eseji između znanosti i politike. Dr. Milan pl. Šufflay, Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike, Zagreb 1928.", u: Lipovčan, Srećko – Dobrovšak, Ljiljana (ur), *Hrvatska historiografija XX. stoljeća: između znanstvenih paradigmi i ideoloških zahtjeva*, Zagreb, 2005, 237-24.
7. "Hrvati u zapadnoj Mađarskoj 1828: društvena struktura i gospodarska stvarnost", *Društvena istraživanja*, 4-5 (78-79) / XIV, Zagreb, 2005, 691-704.

O zadarskim Arbanasima

Zadarski Arbanasi, doista su projekt vrijedan sustavnijega znanstvenog istraživanja, jer se radi o ljudima koji su dolaskom na zadarsko područje gotovo iz ničeg stvorili jako puno. Teško je danas govoriti o društveno-političkom životu Grada Zadra, a da u svakoj pori njegovog života ne vidite pečat ili ruku zadarskih Arbanasa. Njihovo podrijetlo, način života i mentalitet doista su jedinstveni i u ovom radu nastojat ću prezentirati barem djelić njihovog bogatog kulturno-povijesnog naslijeđa.

Nastanak projekta

Projekt OŠ Krune Krstića, "Povijest Arbanasa", predstavlja svojevrsnu inovaciju u radu škola Zadarske županije, a proizašao je prilikom ulaska OŠ Krune Krstića u projekt HNOS-a, koji nastoji osuvremeniti rad škola te dodatno osloboditi kreativnost učitelja i učenika.

Inicijativa je krenula od učitelja povijesti, no vrlo brzo u projekt su se uključili i ostali učitelji predlažući svoje teme i animirajući svoje razredne odjele. Cjelovitu prezentaciju projekt bi trebao doživjeti u periodu 3. – 10. svibnja 2006.

Naime, upravo 10. svibnja, Arbanasi slave blagdan svoje zaštitnice Gospe Loretske, a to je od 1992. godine ujedno i Dan škole. Gotovo je nemoguće ne primijetiti fuziju mjesta Arbanasi (danas u administrativnim granicama Grada Zadra) i OŠ Krune Krstića te je ovaj projekt svojevrsan poklon djelatnika i učenika škole mještanima, kao zahvala za svu pomoć koju škola od njih dobiva.

Osmišljavanje projekta

Na prvoj sjednici Učiteljskog vijeća 2005/6. godine usvojen je projekt i uključen u Godišnji plan i program škole. Projekt je osmišljen interdisciplinarno, analogno primjeni HNOS-a, a voditelji čitavog projekta su učitelj povijesti i hrvatskog jezika.

Međutim, u projekt su se uključili učitelji razredne nastave, glazbene i likovne kulture, vjeronauka, informatike, prirode i zemljopisa. Također, su uključene kulturne, športske i političke udruge u gradskom predjelu Arbanasi, a nesebičan obol projektu dat će i pojedinci koji se bave proučavanjem života i asimilacije zadarskih Arbanasa.

U projekt je uključeno čak **osam** razrednih odjela, a primjetno je da nismo ograničavali učenike po njihovim dobnim kategorijama jer smatramo da je potrebno animirati i najmlađe te da oni svojom kreativnošću mogu dodatno obogatiti projekt.

Prvenstveni cilj projekta je pobliže *upoznavanje učenika i učitelja s povijesti i kulturnom baštinom Arbanasa, njihove asimilacije u hrvatski nacionalni korpus te razvijanje tolerancije prema nacionalnim, jezičnim i kulturnim različitostima.*

Zadaci projekta su sljedeći:

- upoznati povijest Arbanasa, posebice razloge njihova dolaska na zadarsko područje
- upoznati geografska i povijesna obilježja Albanije, njihove matične države

- utvrditi stupanj asimilacije i održavanje veza s matičnom zemljom
- upoznati se s djelatnošću arbanaških kulturnih, športskih i političkih udruga
- ocijeniti doprinos Arbanasa u gospodarskom, kulturnom, športskom i političkom progresu Grada Zadra i Zadarske županije
- razvijati intenzivnu suradnju škole i mjesta
- planirati zajedničke projekte
- osposobiti učenike za samostalan rad na različitim vrstama literature
- graditi kulturu komunikacije
- razvijati toleranciju prema različitim narodima i nacionalnim manjinama
- osloboditi kreativnost učenika
- razvijati duh zajedništva i komunikacije na relaciji učitelj – učenik
- osposobiti učenike za rad s suvremenim nastavnim sredstvima i pomagalicama (Internet, računalo, digitalni fotoaparati...)

Povijesni izvori bazirani su uglavnom na publiciranoj (vrlo oskudnoj) literaturi i internetu. Međutim, od velike pomoći projektu, bili su povijesni izvori sačuvani kod samih mještana. Taj segment odradili su uglavnom učenici, budući da uglavnom potječu iz arbanaških obitelji, animirali su svoje ukućane koji su se vrlo rado odazvali samom projektu.

Segmentiranje projekta

Radi što veće učinkovitosti, projekt je podijeljen na nekoliko segmenata, a nositelji svakog pojedinog segmenta su razrednici sa svojim razrednim odjelima.

Učitelj **povijesti** zajedno sa svojim razrednim odjelom (VI a) obradio je povijest Arbanasa od njihovog doseljenja do danas, razloge dolaska na zadarsko područje, glavne djelatnosti Arbanasa, udruge koje egzistiraju ili su egzistirale u mjestu, istaknute ličnosti te proces asimilacije albanskog stanovništva.

Budući da većina učenika potječe iz arbanaških obitelji, pokazali su veliku zainteresiranost za svoje korijene; razgovarali su svojim djedovima koji su im usmenom predajom prenijeli interesantne dogodovštine, usporedili današnju domovinu s domovinom svojih predaka. Komparaciju Hrvatske i Albanije napravili smo u korelaciji sa **zemljopisom**, ali najveću pomoć pružili su mještani koji su nedavno posjetili svoju pradomovinu te nam ustupili fotografije i prenijeli dojmove. Izdvojio bih zaključak svog učenika koji je istaknuo: "Lijepo je očuvati tradiciju i učiti o svojim korijenima, ali ipak zahvaljujem svojim pradjedovima što su se iz brdovite Albanije odlučili preseliti u prelijepu Hrvatsku i učiniti naš život puno ljepšim i kvalitetnijim".

Aktiv **hrvatskog jezika** uz pomoć učenika pripremio je predavanje o poznatom jezikoslovcu i povjesničaru Kruni Krstiću, po kojemu škola i nosi ime. Također, su izradili zidne novine koje će na Dan škole prezentirati posjetiteljima.

Učiteljice **razredne nastave** sa svojim mališanima izrađuju plakate, kalendare i zemljovide o doseljenju Arbanasa te o znamenitim ličnostima svog mjesta.

Učiteljica **prirode** sa svojim je razrednim odjelom očistila temelje crkvice Sv. Klimenta na istoimenom otočiću, napravila pano sa slikama te plemenite akcije te dala kratak pregled povijesti navedene crkvice.

Učiteljica **glazbene kulture** uvježbava školski zbor s arbanaškim pjesmama, a intencija je uključivanje lokalne kape te Crkvenog zbora u sam projekt.

Učitelj **likovne kulture** uredit će školu i prezentirati slike učenika na temu Povijest Arbanasa. Na kraju veliku zahvalnost dugujemo našem učitelju **informatike** koji je kompletan projekt obradio u *power* pointu te na taj način omogućio najmoderniji prikaz zahtjevnog i vrlo kreativnog projekta.

Pradomovina Arbanasa

Zadarski Arbanasi potječu iz današnje Albanije, uglavnom iz sela Briska, Livari i Šestani, smještenih u neposrednoj blizini Skadarskog jezera.

Planinsko-brdovita osnova uvjetovala je težak život, mukotrpnu borbu za opstanak i puko preživljavanje. Rijetke oaze plodnog tla često su predstavljale uzrok brojnih međusobnih sukoba, pa i krvne osvete.

Unatoč nepovoljnoj prirodnoj osnovi, stanovništvo se uglavnom bavilo primarnim granama djelatnosti: poljoprivredom, stočarstvom i u neznatnoj mjeri ribarstvom.

Iscrpljeni teškim fizičkim radom, nepovoljnom prirodnom osnovom i čestim krvavim obračunima na samoj granici kršćansko-islamskog svijeta, praoci zadarskih Arbanasa nisu pokleknuli, nisu se prepustili apatičnom stanju, već naprotiv, zadržali su optimizam, vjeru i nadu: nadu u bolje sutra, u bolji život, život dostojan čovjeka.

Arbanasi u Zadru čvrsto su povezani s katoličkom Crkvom te je Crkva Gospe Loretske, njihove zaštitnice i danas centralno okupljalište Arbanasa. Analizirajući danas vjeroispovijest Albanaca u samoj Albaniji, posebice Albanaca pod nazivom Gege koji sačinjavaju 54% ukupnog albanskog stanovništva, vrlo lako bi mogli izvesti pogrešan zaključak.

Naime, većina današnjeg albanskog pučanstva nije religiozna dok su preostali uglavnom muslimani (65%), pravoslavci (20%) dok je katolika samo (13%). Međutim, nije uvijek bilo tako. Stanovništvo današnje Albanije bilo je uglavnom kršćansko sve dok se nije pojavila sila koja će potpuno promijeniti sliku tadašnje Europe. Nakon njihovog nezaustavljivog prodora u samo srce Europe, ništa više neće biti isto, a Hrvati i Albanci imat će zajedničkog neprijatelja – **Osmansko Carstvo**.

Gotovo poput pošasti, poput prirodne katastrofe, širile su se Osmanlije Azijom, Afrikom i Europom brišući granice starih država, vjekovnih carstava te šireći novu religiju – **islam**.

Dugo je slabija i malobrojnija albanska vojska odolijevala neprikosnovenim Osmanlijama, uglavnom zahvaljujući nadljudskoj hrabrosti i vojničkoj lucidnosti legendarnog **Jurja Kastriotića Skenderbega**.

Ne nosi uzalud glavna Arbanaška ulica u Zadru njegovo ime. Riječ je o junaku koji je do nogu potukao brojne osmanske vojne poslanske protiv njega. Međutim, njegova smrt 1468. godine te separatizam albanskih feudalaca, oslabila su državu koja pada pod osmansku vlast i pod njihovim teškim jarmom ostaje sve do 20. st, konkretnije do mirovnog ugovora u Londonu 1913, kada Albanija formalno dolazi pod protektorat velikih sila.

Sve se promijenilo. Ionako težak i mukotrpan život albanskog seljaka dobio je novu, još težu i drastičniju dimenziju.

Ponosni na svoje ilirsko podrijetlo i kršćansku vjeru, dugo su odbijali prijeći na islam, unatoč velikom haraču koji je plaćalo nemuslimansko stanovništvo.

Međutim, pritisak je postajao sve snažniji, na trenutke naprosto nepodnošljiv. Visoki porezi, pljačke, novačenja bijeda i neimaština, suzbijali su bilo kakvu mogućnost normalnog života, a kamoli nekakvog progressa.

Ubijali su kod domicilnog stanovništva život, ali ne i nadu, ne i vjeru da izvan tog zemaljskog pakla postoji i zemaljski raj; zemlja dostojna života čovjeka.

Njihovu nadu potkrijepio je svojim obećanjima i zalaganjem čovjek, koji je i danas naprosto ikona zadarskih Arbanasa – nadbiskup **Vicko Zmajević**.

Vicko Zmajević rođen je u Perastu u Boki Kotorskoj. Nekadašnji barski, a kasnije zadarski nadbiskup imenovan je za papinskog vikara za sve balkanske zemlje pod osmanskom vlašću. Pod ingerencijom te najistaknutije crkveno-političke osobe na Balkanu u 18. st. započinje naseljavanje Arbanasa iz Krajine pored Skadarskog jezera na prostor zadarskog zaleđa te neposredno uz zidine samog grada.

Prema legendi, koja se i danas usmenom predajom prenosi na pokoljenja zadarskih Arbanasa, prvi stanovnici prebjegli iz Albanije došli su u Herceg Novi, a odatle mletačkim lađama stigli na područje današnjih Arbanasa.

Lađe su navodno, pristale uz **fontanu** i opskrbile putnike pitkom vodom, kako bi novi doseljenici okrijepljeni nastavili put.

Fontana je uz Crkvu Gospe Loretske, zasigurno centralna povijesna građevina Arbanasa i nalazi se u heraldici gotovo svih arbanaških športskih i kulturnih udruga. Riječ je o monumentalnoj renesansnoj građevini kružna oblika s kupolom. Smještena je na samoj morskoj obali i prekriva zdenac s pitkom vodom. I znatno ranije nego je zadarski kapetan Agostino Canal (1546) dao sagraditi osmerokutni kameni zdenac, iznad kojeg je podigao monumentalni paviljon kružna oblika, postojala je na tom mjestu nekakva konstrukcija, vjerojatno još iz antičkih vremena.

Okruglu kupolu od opeke nosi osam snažnih pilona međusobno povezanih lukovima. U unutarnjem dijelu paviljona nalazi se kamena ploča na latinskom jeziku koja svjedoči o tom plemenitom djelu zadarskog kapetana.

Od samog svog dolaska na zadarsko područje, pa sve do najnovijeg vremena, Arbanasi su koristili tu vodu za piće, ali i za ostale kućanske potrebe. Tijekom vremena, fontana se sve više zapušta, pa je u 18. st. dvaput sanirana zahvaljujući osobnom angažmanu generalnih providura. Uz fontanu je izgrađen i lijep kameni gat za pristajanje brodova. Posljednje temeljito renoviranje fontane bilo je 1996.

Dolazak Arbanasa na zadarsko područje možemo datirati **1. svibnja 1726.** godine budući da je u Knjizi krštenih zabilježeno prvo krštenje sina Lek Pera (Margiečevića).

Zasigurno su prvi prebjeci iz Albanije smatrali da je njihovo preseljenje samo privremeno te su nostalgичno gledali u smjeru svog rodnog kraja. Međutim, vidjevši ljepote i blagodati zadarskog kraja, većina njih promijenila je mišljenje i odlučila zauvijek ostati u novoj domovini.

Iako su arbanaške obitelji potaknute na bijeg od crkvenih dostojanstvenika, posebice Vicka Zmajevića te mletačkih vlasti koje su željele iznova naseliti depopulirana područja Dalmacije, Osmanlije tu inicijativu jednostavno nisu percipirale. Pozvali su plemenske poglavare da im objasne razloge emigracije, a obrazloženja potlačenog stanovništva govorila su o visokim porezima, pljačkama i zatiranju katoličke vjere kao glavnim uzrocima preseljenja. Lokalni age i begovi čak su predlagali smanjenje nameta, međutim, bila je to čista utopija jer će se genocidna politika Osmanlija i lokalnih hajdučkih vođa nastaviti i u budućnosti nesmiljenom žestinom.

1726. godine završena je **prva seoba** Arbanasa, a doselilo se ukupno 19 obitelji s dva samca, ukupno 147 osoba. Nisu nažalost, svi bjegunci uspjeli u svom naumu, dvije su obitelji završile u rukama ulcinjskih gusara dok su neke bile pogubljene.

Najveći broj prebjega potiče iz albanskih sela Šestani, Briska i Livari koja su ove godine posjetili članovi Društva Zadarskih Arbanasa, nimalo ne suzdržavajući emocije i suze što su napokon posjetili tlo svojih predaka.

Vijesti koje su dolazile iz domovine, doseljene Arbanase još su više nagnale na razmišljanje da počnu razmišljati o zadarskom kraju kao mjestu stalnog, a ne privremenog boravka. Naime, zbog očajnog socijalnog položaja pokorenog stanovništva (raje), mnogi arbanaški katolici prešli su na islam, a ostali su postali neka vrsta polupoturica jer su javno nosili turska imena i vršila muslimanske obrede, a potajno krstili djecu i čuvali u krugu obitelji katoličku predaju.

Život na nesigurnoj i nestalnoj tromedi, između Osmanskoga Carstva, Crne Gore i Paštrovića nalikovao je viziji pakla. Godinama ne prestaju krvavi sukobi kojima su uzroci višestruki: nedosljednost osmanske uprave, nemoć Venecije, bijeda, ratna panika, interesi pojedinih lokalnih vođa, krvne osvete...

Sve su to istinski uzroci preseljenja Arbanasa, međutim, krucijalan razlog bijegu, svakako je prisilno *novačenje* Arbanasa u tursko-perzijskom ratu (1722-1736).

Nepobitna je činjenica da su Arbanasi bili ohrabreni i potaknuti na bijeg od strane mletačke uprave koja je željela naseliti depopulirana područja i gospodarski revitalizirati Dalmaciju. Međutim, zašto su Arbanasi došli baš na zadarsko područje, razlozi su doista višestruki.

Mnogi su Albanci, katoličke vjeroispovijesti službovali u mletačkoj vojsci i bili stacionirani u Zadru. Albanski trgovci, također, su razvijali živu suradnju i trgovinu sa Zadrom te su zasigurno upoznali svoje sunarodnjake sa mogućnostima nekadašnjeg glavnog političko – ekonomskog središta Mletačke Dalmacije.

Pa ipak, privilegija da se naselite u neposrednoj blizini zidina takvog centra, ne daje se bez snažnog političkog lobiranja i utjecaja.

Arbanasi, su na njihovu sreću, kao svojeg zaštitnika imali najutjecajnu crkveno – političku osobu tog vremena, nadbiskupa **Vicka Zmajevića**, i njemu mogu zahvaliti za neobičnu brigu i susretljivost generalnog providura Erizza.

Zmajević je nadbiskupovao u Baru 12 godina te je često posjećivao i zavolio stanovnike brda južno od Skadarskog jezera. Došavši u Zadar, nije ih zaboravio, već je napravio sve što je u njegovoj moći da bi se Arbanasi preselili u neposrednu blizinu Zadra.

Unatoč različitim mišljenjima oko prvotne ubikacije i dodjele zemljišta Arbanasima, možemo konstatirati da je prvo područje njihovog naseljavanja Zemunik. O tome nam svjedoči isprava generalnog providura Erizza te se od tada prostor na kome je dom pronašlo 19 obitelji i 2 samca naziva i "Erizzovo Selo".

Tek ustupanjem zemljišta u predgrađu Mletačkoj Republici, zadarskog kanonika don Ivana Grisogona, započinje preseljenje dijela Arbanasa neposredno uz zidine grada Zadra. Osniva se naselje "Borgo Erizzo", odnosno "Varoš Eričina", kako su nazivali najstariju jezgru današnjih Arbanasa. Zemljište je ustupljeno Mletačkoj Republici za obećanu naknadu, ali sa samo jednom namjenom: preseljenje većeg dijela Arbanasa sa područja Zemunika, ali i osiguravanje životnog prostora za njihove sunarodnjake koji će doći u nekoliko narednih seobi.

Manje seobe (1726-1733)

Unatoč smjenjivanju osmanskih zapovjednika u Albaniji, situacija se nije nimalo poboljšala. Uvjeti života i dalje su iznimno teški, pa se mnoge albanske obitelji odlučuju na bijeg.

Uspjelo je u toj svojoj nakani 7 obitelji sa 71 članom, a darovana zemlja bila im je dovoljna za zadovoljavanje najnužnijih egzistencijalnih potreba. Darovana im je isključivo neobrađena, zapuštena zemlja koju je trebalo najprije iskrčiti, a tek onda poljoprivredno valorizirati.

Sanjajući u svojoj brdovitoj pradomovini obećanu zemlju, Arbanasi zasigurno nisu ni slutili da će pojedina zemlja biti i manje poljoprivredno vrijedna od one u Albaniji. Bio je to često neobrađeni kamenjar, razbijen tek ponekim vinogradom i maslinikom, a pokoži šumovit predio davao je novim vlasnicima gorivo drvo.

Međutim, Arbanasi se nisu pokolebali. Apatija i pesimizam kod njih ne postoji, a konačno su došli do slobode koja je preduvjet bilo kakvom stvaralaštvu i progresu. Počeli su ti marljivi i vrijedni ljudi s napornim krčenjem i obrađivanjem svojih, ali i tuđih zapuštenih njiva. Nadali su se da će na taj način steći vlasništvo nad njom ili barem pravo na kolonat. Generalni providur, pod jakim utjecajem Vicka Zmajevića, ali i sam zainteresiran za revitalizaciju spomenutog područja, odobravao je zahtjeve Arbanasa jedan za drugim. Između ostalog dopustio je i melioraciju dijela uvale Bregdetti, sječu u državnim šumama koliko god je Arbanasima potrebno, itd.

Druga velika seoba (1733)

Osmansko Carstvo i dalje trpi strahovite poraze u ratu protiv Perzijanaca dok unutarnji sukobi, pobune janjičara i pokorenog stanovništva dodatno slabe sultanovu vlast. Kažnjeničke vojske kreću se prema epicentrima pobune, pa tako i prema Albaniji.

Strah od osвете, moguće mobilizacije, otimačine, paleži, klanja i širenje kuge, razlozi su još jednog velikog bijega u sigurnija područja. Početak je to **Druge velike seobe** Arbanasa 1733. godine koju će ponovno omogućiti katoličko svećenstvo predvođeno zadarskim nadbiskupom Vickom Zmajevićem. Pod izravnim nalogom nadbiskupa Zmajevića, prema Albaniji se uputio jedan od redovnika – reformista te kapetan zadarskih Arbanasa Nikola Margieči-Čurković.

Pod njihovom ingerencijom prebjeglo je u Herceg Novi čak 150 osoba, mahom rodbinski povezani s prebjezima iz 1726. godine sa sobom nisu ponijeli ništa osim vunelih prekrivača kako bi se barem donekle zaštitili od zime. Ovaj put emigranti nisu bili samo Albanci već i četiri crnogorske obitelji koje su se nadale boljem životu.

Izbjegli Arbanasi, u najvećoj su tajnosti, brodovima iz Boke prebačeni u Zadar.

Razlog takvoj tajnovitosti treba tražiti u mletačkom senatu koji se zabrinuo zbog mogućeg incidenta s Osmanskim Carstvom.

Pojedine obitelji naselile su se u Zemuniku, međutim, glavnina novih prebjega doslovno se “ugurala” u samo naselje Arbanasi. Primili su ih njihovi rođaci ili su gradili kuće na tuđoj zemlji, uglavnom u vlasništvu zadarskog Kaptola. Postignut dogovor između Arbanasa i zadarskog kaptola bio je financijski vrlo nepovoljan, budući da su morali plaćati maksimalnu rentu za posjede čija tadašnja tržišna vrijednost nije bila velika.

Unatoč nepovoljnoj renti, Arbanasi su imali razloga za zadovoljstvo. Naselili su se na prekrasnoj lokaciji, neposredno uz grad koji je tada žarište svekolikog kulturno-ekonomskog života.

Pred njima bila je nova borba, borba za egzistenciju i opstanak u novoj domovini.

Unatoč šikaniranju, pa često i preziru domicilnog stanovništva prema arbanaškoj osobnosti, Arbanasi ne samo da su opstali u Zadru nego su se maksimalno izdignuli na društvenoj ljestvici, sve do najviših instanci. Visoko su pozicionirani u gotovo svim političkim, društvenim i športskim institucijama Grada Zadra i Zadarske županije. Razloge tako rapidnom uspinjanju na društvenoj ljestvici treba ponajprije tražiti u njihovoj međusobnoj solidarnosti i iskrenoj želji da pomognu svojim mještanima. Budući da je hrvatska ljubomora i zavist jednih prema drugima nadaleko poznata činjenica, rješenje u borbi protiv te nacionalne bolesti treba svakako potražiti na primjeru zadarskih Arbanasa.

Gospodarstvo zadarskih Arbanasa

Završivši svoju vrlo uspješnu seobu, zadarski Arbanasi nastojali su proširiti svoj životni prostor. Zemljišta koja su zaposjeli bila su dovoljna za osiguranje najnužnije egzistencije, međutim, Arbanasi su željeli puno, puno, više, željeli su postati važni gospodarski subjekti zadarskog kraja.

Njihova disperzija u svim mogućim smjerovima o tome najbolje svjedoči. Gospodarski valoriziraju Gaženicu, Dračevac Zadarski, Crno te znatan dio Bibinjskog polja. Postupno širenje na navedena zemljišta, odvija se zakupom, kupovinom ili jednostavno preseljenjem na tuđe područje.

U staroj postojbini, Arbanasi su se bavili uglavnom primarnim granama djelatnosti – poljodjelstvom i stočarstvom, a nastavili su sa tim djelatnostima sve do najnovijeg doba. Poljodjelstvo na potpuno zapuštenom, počesto i na potpuno kamenjarskom zemljištu čini se utopistički projekt za mnoge, ali ne i za zadarske Arbanase. Njihova vizija budućnosti tog zemljišta, uskoro je počela poprimati stvarne konture – kamenjar je krčenjem postao poljoprivredno revitaliziran krajolik.

Mletačke vlasti su zbog svojih ekonomskih razloga, ali i zbog neimaštine novopridošlih obitelji, koje su u novu domovinu došle doslovno praznih ruku, odlučile ih osloboditi svake javne tlake i službe za narednih 12 godina, što je bio svojevrsni presedan.

Budući da je vino bilo vrlo traženi artikl tog vremena te je njegov plasman na evropsko tržište bio neupitan, **vinogradi** su sustavno bilježili uspon na račun oranica. Inventivnost i marljivost Arbanasa evidentna je i u primjeru krčenja ledina drugog vlasnika, čime bi ga prisilili da im je unajmi za obradu. Najčešće su vlasnicima podavali $\frac{1}{4}$ ukupnog prihoda sa unajmljenog zemljišta. Osim podavanja vlasniku, Arbanasi su od doseljenja pa sve do 19. st. bili obvezatni svom župniku podavati tzv. **poreštinu** i to u naturi i novcu.

Kupovinom tuđih zemalja, pojedini Arbanasi (Nikola Jović, Pavao Marušić i dr.) postali su pravi veleposjednici; svrstavši se tako među imućne ljude Zadra i okolice. Međutim, agrarnim reformama (1930. i 1947) mnogi su ostali bez svojih zemalja i gotovo potpuno osiromašili.

Zahtjevi gradskog tržišta presudno su utjecali na strukturu arbanaške poljodjelske proizvodnje. Stanovništvo gradskog Varoša nije proizvodilo dovoljnu količinu proizvoda za sve zahtjevnije zadarsko tržište, što je bila olakotna okolnost i svojevrsni podstrek Arbanasima da “uskoče” na upražnjeni tržišni prostor.

Arbanasi su najviše bili okrenuti ratarstvu, a potom vinogradarstvu i voćarstvu. Prvi su na zadarskom području počeli sijati **kukuruz** te *povrtnice* u većoj količini, namijenjene uglavnom prodaji.

Početkom 19. st. držali su primat u proizvodnji **vina** na čitavom zadarskom području; nadmašili su čak i svoje sunarodnjake u Zemuniku.

Nažalost, filoksera koja je poharala vinograde tadašnje Dalmacije, nije mimoišla ni zadarske Arbanase.

Za razliku od dotadašnje prakse, austrijska vlada nije bila toliko inertna te je poduzela određene korake u revitalizaciji te najvažnije arbanaške gospodarske grane.

Arbanaški mladići pohađali su Poljodjelsku školu, odnosno Vinogradsko-voćarsku školu s praktičnom obukom. Drugi stimulans posrnulom arbanaškom gospodarstvu, bio je osnutak seoske blagajne u mjestu pod nazivom “Seoska blagajna za štednju i zajmove”, koja je često štitila stanovništvo od pohlepe gradskih i varoških lihvara. Blagajna je utemeljena 30. lipnja 1901, a najveće zasluge za utemeljenje pripisuju se domaćem župniku Faustu Mutušiću i petorici istaknutih Arbanasa. Egzistirala je do 1920. godine, a zajmovi su davani seljacima u svrhu obrađivanja polja, nabave gospodarskih potrepština itd.

Ribarstvo i pomorstvo

Iako su živjeli u neposrednoj blizini Skadarskog jezera i naučili koristiti osnovni ribarski alat, dolaskom u novi kraj nisu pokazivali preveliko zanimanje za ribarstvo.

Ribarstvom se bavilo svega nekoliko obitelji i to kao dopunskom granom djelatnosti. Nije teško dokučiti zašto su Arbanasi bili indiferentni prema moru i ribarstvu. Naime, priobalno more oko Arbanasa nikada nije bilo bogato ribom, a i sama djelatnost obavljala se na vrlo primitivan način. U neposrednoj blizini Sali, Kali, Preko) nalazila se vrlo razvijena ribarska

flota, kojoj je teško bilo konkurirati, pa je i to jedan od razloga što je ribarstvo u Arbanasima zamišljeno kao nadopuna podmirivanju obiteljskih potreba i skromnog obiteljskog budžeta.

Pomorstvo – kao ni ribarstvo – nije pobudilo veliko zanimanje Arbanasa, iako je bilo pojedinaca koji su se upuštali u takvu djelatnost. Tadašnji brodovi odnose se isključivo na male brodice namijenjene ribolovu za vlastite potrebe. Zabilježen je jedino podatak da je neki Arbanas, imenom Andrija, sredinom 18. st. bio vlasnikom malog *trabakula* kojim je prevezio teret između dviju obala.

Obrt u Arbanasima

Arbanasi su se s vremenom razvili u vješte **graditelje** te su sudjelovali prilikom gradnje mnogih građevina u gradu Zadru i okolici. Zidarima-muškarcima često su kao pomoćni radnici znale služiti njihove žene. Pojedine obitelji potpuno su se posvetile zidarstvu te su puna dva desetljeća bile isključivo zidarske, usavršavajući taj zanat.

Arbanasi su se, ipak, u najvećem broju posvećivali **mesarskom** obrtu. Često su nastojali izigrati postojeće propise o prodaji mesa te su uspijevali konkurirati gradskom cehu mesara do te mjere da je taj ceh privremeno i dokinut 1775.

Do početka I. svjetskog rata u Arbanasima je bilo popularno pletenje boca i staklenki slamom za potrebe ambalažiranja zadarskih likera, a taj su posao obavljale isključivo arbanaške djevojke.

U periodu između dva rata raste broj zidara, ličilaca, krojača, a razvijaju se i neki novi obrti (soljenje i obrada kože, pekari...).

Mlinarstvo

Mljevenje žita oduvijek je bio velik problem stanovništva zadarskog kraja. Razlog tome treba prvenstveno tražiti u nedostatku tekućica, pa se problem nastojao riješiti uporabom ručnih žrvnjeva kojih je u Arbanasima 1790. godine, bilo 20-ak.

Arbanasi su se posebno ponosili mlinom Petra Relje na motorni pogon, koji je započeo s radom 1925. Naime, i prije je na istom mjestu bio lociran mlin njegova oca Pavla Lucija Relje, ali ga je Petar uvelike modernizirao i prilagodio zahtjevima suvremenog tržišta. Mlin je bio izgrađen na razmeđu gradskog i arbanaškog zemljišta.

Poznati arbanaški posjednik i poduzetnik, Pavao Luči Relja počeo se uz mlinarstvo baviti 1890. godine i *sušenjem pelina*. Nastojao je uz minimalna ulaganja postići određenu dobit, pa je svoj proizvod prezentirao na gradskoj izložbi u Zagrebu 1891.

Tvornica duhana

Tvornica duhana otvorena je u Arbanasima zahvaljujući inozemnim poduzetnicima Pavlidisu i Zerauscku 1923. Stacionirana je u zgradi bivšeg lazareta sv. Marka, odnosno Preparandije. Važnost tog gospodarskog objekta za Arbanase je enormna, budući da je otvaranje tvornice značilo poboljšanje egzistencije i konačno odmak od uvijek neizvjesne poljoprivredne proizvodnje. Tvornica je kasnije dislocirana na prostor Gaženice, međutim, i dalje je upošljavala velik broj Arbanasa.

Trgovina

Za razliku od sekundarnog, tercijarni sektor je puno više odgovarao arbanaškom stanovništvu. Posebice im je pogodovala **trgovina**, koja kao da im je bila u krvi. Trgovački dar Arbanasa, prepoznalo je i stanovništvo okolnih sela, koje im je donosilo viškove svojih poljoprivrednih proizvoda. Zajedno s mesom, poljoprivredni proizvodi prodavani su na Gradskoj tržnici te su na taj način mnogi Arbanasi stekli znatnu zaradu. Zараđeni novac, uglavnom su investirali u otvaranje trgovina u matičnom naselju, ali i Zemuniku.

Vrlo brzo, Arbanasi su shvatili da maloprodaja ne donosi tako veliku dobit te su se odlučili uključiti u veletrgovinu. Odlazili su po živu stoku i poljoprivredne proizvode na teritorij okupiran od Osmanlija, i otkupljivali ih po izuzetno niskim cijenama. Preprodaja je počesto bila tako intenzivna da je do strane vlasti pojedinim Arbanasima zabranjena takva vrsta trgovine i razmjene.

Trgovina stokom često je prelazila okvire samog grada Zadra, pa se stoka izvozila i u Veneciju.

Pojedini Arbanasi uživali su povlasticu prodaje mesa u gradu, pa i monopol u snabdijevanju vojnih posada mesom. Takva tradicija kratko je prekinuta za vrijeme francuske uprave u Dalmaciji (1805-1813), kada je situacija postala izrazito nestabilna. Padom Napoleona, politička se situacija stabilizirala, a Arbanasi su se nastavili baviti unosnom trgovinom sve do kraja II. svjetskog rata.

Pravaštvo u zadarskim Arbanasima

Širenje pravaštva u Arbanasima započinje 80-ih godina 19. st, analogno širenju pravaštva u Zadru. Okosnicu pravaške grupe činili su don Ante Prodan, Ante Dean i poznati arbanaški posjednik i trgovac Pavao Luči Relja.

Zvuči gotovo nevjerojatno da je *prvi sastanak dalmatinskih pravaša* uopće održan **1880. godine** upravo u Arbanasima, pod predsjedavanjem odvjetnika dr. Ivana Krstića.

Iako podrijetlom Albanci, Arbanasi su bili jedno od najčvršćih Prodanovih pravaških uporišta u kojem je on rado održavao pravaške sastanke, konferencije i skupštine. Pravaštvo interpretirano na klerikalni Prodanov način, postalo je okosnica shvaćanja arbanaških pravaša.

Pavao Luči Relja, najistaknutiji arbanaški pravaš, pokrenuo je 1883. list *Stekliš* te godinu dana kasnije i list *Pravaš*. Riječ je o prvim pravaškim glasilima u Dalmaciji.

23. travnja 1896. godine otvorena je u Arbanasima **Hrvatska čitaonica**. Da bi ishodili dozvolu autonomaške vlasti, Arbanasi su kao razlog otvaranja naveli unapređivanje kulture, prosvjete i općeg blagostanja arbanaškog pučanstva, međutim, latentno se stremilo promicanju hrvatske misli i širenju hrvatsko-pravaške ideologije. Egzistirala je sve do 1912. godine kada je većina njenih članova formirala novo društvo – **Hrvatski sokol**.

Raspuštanjem članstva Hrvatske čitaonice, prestala je nažalost egzistirati ustanova koja je punih 14 godina bila žarište hrvatsko-pravaške misli, ideologije i svjetonazora. Njen iznimno plodan i neumoran rad, udario je mnoge temelje i dao smjernice za rad mnogim hrvatskim domoljubima te sa žaljenjem možemo konstatirati da je njeno gašenje uvelike osiromašilo kulturnu i političku scenu samih Arbanasa.

Potpisivanjem Rapallskog ugovora 1920. godine i dolaskom talijanskih snaga na zadarsko područje, prestala je aktivnost svih hrvatskih društava, pa tako i Hrvatskog sokola u Arbanasima. Kao i Hrvatska čitaonica i Hrvatski sokol ostavio je neizbrisiv trag u hrvatskoj povijesti. Djelujući na gotovo svim poljima (športskom, kulturnom, prosvjetnom, odgojnom, nacionalnom i političkom) uvelike su doprinijeli širenju hrvatske nacionalne svijesti u autonomaškom Zadru.

Unatoč brojnim političkim sukobima i netrpeljivostima, arbanaški pravaši i autonomaši povremeno bi pronalazili zajednički jezik oko projekata vezanih za samo mjesto Arbanasi. Jedan od primjera je i pokušaj izdavanja novina na

arbanaškom jeziku 1897. godine novine su se trebale tiskati u Zadru pod naslovom *Zani i Ščyptarit*, a izlazio bi dva puta mjesečno na 12 stranica. Inicijatori čitavog projekta bili su vodeći arbanaški pravaši Pavao Luči Relja i don Mijo Ćurković te vodeći arbanaški autonomaši Pietro Marussich i don Cristoforo Stipchevic.

Iako je pokušaj završio neuspjehom, sama zajednička ideja dovoljno govori o mentalitetu Arbanasa kada su u pitanju interesi mjesta.

Zaključak

Proučavajući povijest Arbanasa, neminovno dolazimo do zaključka, da je njihovo doseljenje na zadarsko područje izuzetan dobitak za hrvatsku državu. Svojim neumornim radom i stvaralačkom mišlju potaknuli su razvoj obrta, poljoprivrede i trgovine u 18. i 19. st., a u novije vrijeme, zahvaljujući velikom broju intelektualaca iz svojih redova, unaprijedili Grad Zadar i u kulturnom, duhovnom, športskom i političkom pogledu.

Unatoč silnim pritiscima, šikaniranju i preziru, Arbanasi nisu izgubili svoj identitet, nisu zaboravili svoje korijene. Međutim, u potpunosti su prihvatili Hrvatsku kao svoju domovinu, počeli se deklarirati kao Hrvati, osnovali podružnicu Stranke prava u Arbanasima te postali najvatreniji zagovaratelji ujedinjenja hrvatskih zemalja.

Bilo je Arbanasa koji su pristajali uz drugačije političke opcije, često potpuno suprotne hrvatskim nacionalnim interesima, međutim, uvijek su međusobno surađivali kada se radilo o zajedničkim pitanjima i interesima.

Arbanasi su i danas izrazito ponosni na svoje podrijetlo i ponosno ga ističu, međutim, deklariraju se kao Hrvati i aktivno sudjeluju u političkim zbivanjima u Hrvatskoj. Zasićurno će biti predmet proučavanja i interesa još stoljećima, jer kao što je zapisano u listu Hrvatska kruna početkom 20 st: "Arbanasi kod Zadra unikum su na svijetu, jer se jedan dio priznaje Hrvatima, a drugi dio Talijanašima, a opet svi hoće da budu Arbanasi."

Literatura

1. Ćurković Mijo, *Povijest Arbanasa kod Zadra*, Šibenik 1922.
2. Diklić Marjan, *Pravaštvo u zadarskim Arbanasima*, Zadar: Mjesna zajednica Arbanasi, 1992.
3. Erber Tullio, *La colonia albanese di Borgo Erizzo*, presso Zara, Dubrovnik 1883.
4. Krstić Kruno, *Doseljenje Arbanasa u Zadar*, Zadar: Mjesna zajednica Arbanasi, 1988.
5. Peričić Šime, *Pregled Gospodarstva Arbanasa u prošlosti*, Zadar: Mjesna zajednica Arbanasi, 1993.

Sinjska alka – simbolika hrvatske povijesti

Prilike na području Cetinske krajine početkom XVIII. st.

Osmansko Carstvo je 9. prosinca 1714. godine službeno objavilo rat Mletačkoj Republici. Obje države su zimske mjesece iskoristile za što bolju pripremu za provođenje ratnih operacija.

U mjesecu svibnju sultanova je vojska bez većih problema uspjela osvojiti Moreju koju mletačka vojska, malobrojna i nedovoljno vojno osposobljena, nije uspjela obraniti. Međutim, za razliku od Moreje, u Dalmaciji su prilike za Mlečane bile daleko povoljnije. Već u siječnju 1715. tadašnji dalmatinski providur Angelo Emo razradio je cjelovit plan obrane Dalmacije od iznenadnih napada osmanskih četa. Za to su pripremani ne samo vojnici, nego i cjelokupno stanovništvo, a plan se zasnivao na defanzivnoj taktici.

Sljedećih mjeseci na čitavom području razgraničenja dolazilo je do manjih sukoba sa promjenjivom srećom. Dobro se informirajući što se događa na području susjednog dijela Bosanskog eajeta, generalni providur je veoma dobro uvidio da će glavni pravac sultanovih postrojbi biti usmjeren prema Zadru. Isto tako je ocijenio, a na što su i Osmanlije računali, da će im na tom prodoru do Zadra kretanje biti znatno i u dobroj mjeri usporeno ako im se u mletačkim utverdama bude pružao veći otpor. Među poznatije mletačke utvrde ubrajala se i sinjska tvrđava. Poradi sigurnijeg napredovanja, turski komandanti su je pod svaku cijenu planirali osvojiti.

Već početkom mjeseca listopada providuru Angelu Emu pristizale su pouzdane obavijesti o prikupljanju turske vojske na Kupreškom polju. Tu je sakupljena glavnina turskih postrojbi koje su brojale 60.500 vojnika. Veće vojne postrojbe imale su za zapovjednike sandžakbegove Prizrena, Zvornika, Klisa i Hercegovine. U sastavu okupljene vojske bilo je 48.000 vojnika iz Bosanskog eajeta i zetskog sandžaka, 5000 Tatara i 7500 iz ostalih dijelova Carstva. To je u to vrijeme bila jedna četvrtina ukupne vojne snage što je sultan u tom momentu mogao podignuti.

Opsežne i duge pripreme s jedne i druge strane najavljivale su ozbiljan sukob zaraćenih strana. Naime, providur Emo je od svojih uhoda dobio pouzdane informacije o planovima turske vojne komande koja je namjeravala u svom pohodu primijeniti taktiku „spaljene zemlje“, odnosno sva naselja kuda bude prolazila turska vojska trebala su biti spaljena, ljetina uništena a stanovništvo uglavnom pobijeno ili manjim dijelom odvedeno u roblje. Poradi toga je sve stanovništvo sa svojom pokretnom imovinom uglavnom sklonjeno u veće utvrde. Turska sila 23. srpnja prelazi planinski prijevoj Prolog i stiže na istočnu obalu rijeke Cetine. Već slijedećeg dana su se utaborili s obje strane Cetine te idućih dana počinju pustošenje po okolnim selima. Dana 27. srpnja jedan odred od oko 6000 vojnika napada Otok, manju utvrdu na rijeci Cetini koju brani 360 ljudi. I pored višestruke nadmoći, u prvom jurišu turski vojnici bivaju odbijeni. Razbjesnjeli zbog neuspjeha, Mustafa-pašini napadači u drugom pokušaju, koji je trajao četiri sata, krše otpor branitelja. Svi branitelji, osim deseterice koji su uspjeli preplivati rijeku, su bili pobijeni a kompletno stanovništvo što pobijeno, što odvedeno u ropstvo. Sami napadači su, kako piše providur Emo, priznali 500 poginulih, a neki izvori govore i o 1000 poginulih seraskerovih napadača. Osim Otoka i okolnih sela Turci napadaju i mletačka utvrđenja Drniš, Vrliku i Čačvinu. Sve je ovo, međutim, bio uvod u pravi boj i priprema za napad na Sinj.

Već 4. kolovoza se glavnina osmanske vojske kreće prema Sinju, popalivši sva okolna naselja. Glavni zapovjednik osmanske vojske vezir Mustafa-paša Čelić je 6. kolovoza ovlastio alajbega Alipašića da Sinjanima ponudi predaju uz obećanje za sigurnost njihovih života. Takva ponuda je brzo i glatko odbijena. Već slijedećeg dana otpočeo je sa svih

strana višednevni napad na Sinj. Od 7. do 14. kolovoza, koliko je trajala opsada, izvedeno je četrnaest juriša. Pošto je svakom jurišu prethodila snažna topovska podrška, položaj branitelja je izgledao bezizlazan i očekivalo se da će zidine i branitelji brzo popustiti. No, branitelji nisu mislili tako.

Slijedećeg dana, 8. kolovoza, od silovite topovske vatre i zapaljivih granata (đuladi) izgorio je gotovo čitav grad osim nekoliko tvrdih kamenih kuća, a dosta civilnog pučanstva je pobijeno.

Poslije nekoliko dana, unatoč velikoj brojčanoj nadmoći i topovskoj podršci, poradi neuspješnih napada i velikog borbenog morala branitelja u turskoj vojsci se počelo osjećati kolebanje. Vjerojatno je vezir Mustafa-paša u početku vjerovao da će vrlo brzo osvojiti sinjsku tvrđavu, pa za vremenski dužu opsadu turska vojska nije bila adekvatno pripremljena. Bez obzira što im je išla u prilog činjenica da su poslije višednevne topovske paljbe na pojedinim mjestima sinjske tvrđave zidine bile probijene, što je zabrinjavalo branitelje a hrabrilo napadače. Unatoč tome, nikakvih znakova kolebanja u redovima branitelja nije bilo.

Uvidjevši nepokolebljivu odlučnost i hrabrost branitelja, iako je očekivao pad sinjske tvrđave i koncentrirao se na obranu tvrdog Klisa, providur Emo je odlučio pomoći braniteljima. Čekajući još neke pomoćne čete (čitaj: oklijevajući) planirao je serasker-pašine postrojbe napasti 16. kolovoza. Međutim, presudna bitka se održala dva dana ranije tj. 14. kolovoza. Uviđajući da pod Sinjem ne može ostati još dugo, vezir Mustafa-paša se odlučio na silovit napad na tvrđavu sa svih strana i tako riješiti sudbinu Sinja. U jutro 14. kolovoza sinjska tvrđava je u općem jurišu i topovskoj vatri silovito napadnuta. Poslije dugotrajnih uzastopnih juriša napadači se odbijeni vraćaju na početne položaje.

Poslije ponovnog neuspjeha, uz velik broj poginulih vojnika, apatija koja je zavládala među vojnicima zahvatila je i komandni kadar. Pad borbenog morala koji se osjećao kod svih dovodi do toga da je u noći između 14. i 15. kolovoza vezir serasker-paša donio odluku i izdao naredbu o povlačenju svih postrojbi od opsjednutog Sinja.

Povlačenje je izvršeno u velikoj žurbi ili bolje rečeno u panici. O tome najbolje govori podatak da su pod sinjskom tvrđavom ostavljeni nepokopani turski vojnici i nije nad njima izvršena denaza što je jedinstven slučaj na ovom dijelu ratišta. Ostavljena je velika količina oružja i streljiva za topove i puške, kao i mnoštvo drugog ratnog materijala, iako je naredba samog vezira bila da se spali i uništi cijeli ratni materijal da ne bi pao Mlečanima u ruke. Sutradan 15. kolovoza 4000 Tatara, što je ostalo od 5000 koji su se okupili na Kupreškom polju, već su bili na Livanjskom polju, a sam vezir s najužom pratnjom smjestio se u livanjsku tvrđavu.

Ovo je nesumnjivo bila veličanstvena pobjeda „šačice“ od oko 700 branitelja nad moćnom turskom silom. Ostavivši za sobom oko 10 000 mrtvih vojnika serasker Mustafa-paša doživio je veliki poraz osmanske vojske.

Viteška igra Alka

U znak sjećanja na izvojevanu pobjedu u bitci koja se odvijala od 4. do 14. kolovoza 1715. godine narod Cetinske krajine ustanovio je vitešku igru koja se održava evo 290 godina.

Alkarske svečanosti su se tijekom dugog razdoblja izvodile u različitim vremenskim terminima. U novije vrijeme se održavaju u prvoj trećini mjeseca kolovoza.

Alka je još od najranijih vremena kod ljudi ovoga kraja prihvaćena s velikim žarom. Naime, Alka svojim junačkim duhom, sjajem i bogatstvom svečanog oružja i odore ponosnog i viteškog držanja odgovarala je shvaćanju ljudi ovoga kraja. Budila u njima sjećanja na davne dane slavnog vojevanja ali isto tako ih ispunjavala ponosom na svoje pretke te hrabrila i ulijevala nadu da su spremni i sposobni oduprijeti se i daleko nadmoćnijim neprijateljima koji bi pokušali oteti im ponos i slobodu.

Iz svakog koraka, iz svakog pokreta, svake geste alkara i alkarskih momaka izbija sklad, ozbiljnost, ponos, junaštvo i viteštvo. I kada ih gledate u svečanim alkarskim povorkama onda svakom istinskom Sinjaninu i Cetinjaninu srce skače a oči se kolače. Alka za ovaj kraj nije samo viteško natjecanje, jer da je bila samo to nestala bi kao i sve njoj slične viteške

igre, ne samo kod nas nego i u cijeloj Europi. Ostale su uz Alku samo rijetke kao na primjer igra „Na prstenac“ u Barbanu u Istri ili Balestra u Sansepolcru u Italiji. Ali, to je nešto sasvim drugo.

Alka je sa svojom simbolikom utkana u svaku poru bića Sinjana i Cetinjana. Ona je simbol onoga što oni u stvari jesu. Bez Alke oni bi bili nešto sasvim drugo. Alka je uz Čudotvornu Gospu sinjsku najsvetiji i najjasniji dio identiteta tog malog ali ponosnog dijela drage nam Hrvatske. Kao dio identiteta tog kraja, Alka je dio hrvatskog identiteta. Jer, „Hrvatski identitet od ranog srednjovjekovlja do danas ostao je osebujni zbroj „razmrvljenih“ identiteta pojedinih dijelova hrvatskog prostora...“ (Bertoša 2003).

Upravo poradi toga povijesna grupa OŠ „Split 3“ imala je za cilj i obvezu prezentirati uradak o Alki kao dijelu hrvatske povijesne baštine i dijelu hrvatskog nacionalnog identiteta. Da bi prezentacija bila još dojmljivija, s učenicima će biti nazočni alkar-barjaktar i arambaša – vođa čete alkarskih momaka.

Literatura

1. Bertoša Miroslav, *Izazovi povijesne znanosti*, Zagreb: Antbarbarus, 2003.
2. Jurić Šime, *Dokumenti i književna građa o Sinjskoj Alki*, Split: Logos, 1988.
3. Jurić Šime, *Iz muzeja hrvatske knjige*, Zagreb: Matica hrvatska, 2000.
4. Skoko Božo, *Hrvatska [identitet image promocija]*, Zagreb: Školska knjiga, 2004.
5. Zbornik Cetinske krajine: *Sinj i Cetinska krajina za vrijeme osmanske vlasti*, Sinj, 1989.

Riječki Romi

Grad Rijeka je u svakom smislu raznolik grad, prvenstveno grad raznolikih ljudi. Možda je, uz riječku luku, upravo raznolikost porijekla, nacionalnosti, kulturnih tradicija, vjera i svih oblika povijesnog naslijeđa današnjih Riječana najvažnije obilježje riječkog identiteta. Rijeka stoga ponosno nosi epitet multikulturalnog grada tolerantnih građana. Stoga je poučavanje riječkih učenika o multinacionalnosti i multikulturalnosti Rijeke logičan i potreban sadržaj unutar nastave zavičajne povijesti. Kako je jedan od ciljeva poučavanja povijesti i veće uključivanje povijesti nacionalnih manjina u Hrvatskoj te razvijanje demokratskih vrednota i tolerancije, smatramo da je naš projekt na putu ostvarivanja ovih ciljeva.

Početak

Školski projekt "Raznolika Rijeka" proizišao je iz petodnevne radionice koju su potkraj šk. god. 2004/2005. vodile učiteljice povijesti i vjeronauka. U našoj školi se u lipnju, posljednjeg tjedna nastave, održavaju projektni dani. Učitelji formiraju timove i pripremaju radionice, a učenici se zatim po volji opredjeljuju u koju će se radionicu uključiti. Učiteljice povijesti i vjeronauka osmislile su radionicu koju su nazvale "Raznolika Rijeka". Ideja je bila posjetiti udruge nacionalnih manjina koje djeluju na području grada Rijeke, u razgovoru s predstavnicima manjina doznati najvažnije o kulturno-povijesnom naslijeđu koga njeguju, upoznati aktivnosti koje provode te sadašnji trenutak – eventualne probleme u radu i mogućnosti buduće suradnje.

Prve reakcije manjinskih udruga bile su više nego pozitivne te su svi vrlo rado pristali ugostiti nas i odgovoriti na naša pitanja. Našu radionicu izabralo je gotovo četrdeset učenika od petog do sedmog razreda, pa su podijeljeni u dva tima. Pod motom "Različito je dobro" tijekom dva dana posjetili smo 12 manjinskih udruga – slovensku, slovačku, mađarsku, bošnjačku, srpsku, talijansku, češku, romsku, albansku, makedonsku, židovsku i crnogorsku. Pratili su nas dvije učenice iz novinarske radionice te dvoje učenika iz foto-grupe s fotoaparatom i videokamerom. Dočekani smo s puno srdačnosti, domaćini su nas počastili i rado nam odgovorili na pitanja te su nas obdarili svojim glasilima, knjigama i drugim materijalom. Posebno nas je zanimalo kakve se aktivnosti provode s djecom koja su pripadnici manjine te da li misle da je Rijeka dobro mjesto za život ljudi koji pripadaju nekoj nacionalnoj manjini. Odgovor na posljednje pitanje bio je bezrezervno pozitivan uz sljedeća obrazloženja: Rijeka je otvorena prema svim narodima, prema svim ljudima bez obzira na porijeklo, puna je tolerancije i kulture, u Rijeci su dobri uvjeti za život, a grad se brine o svim manjinama.

Naredna dva dana sređivali smo prikupljene podatke i snimljen materijal. U suradnji s geografskom radionicom izrađen je portfolio s velikim zemljovidom Europe i strelicama kojima je ishodište bilo u zemljama porijekla pojedinih manjina, a cilj usmjeren na Rijeku. Jedna je skupina učenika izradila *power point* prezentaciju u kojoj su navedeni rezultati istraživanja zajedno sa snimljenim materijalom. Petog, posljednjeg dana, prezentirali smo naš rad i dobili velike pohvale.

Učenici su pokazali velik entuzijazam i marljivost te su zatražili da s radom nastavimo i sljedeće školske godine. Bili smo svjesni da smo tek zagrebli po površini teme i načeli nešto što bi moglo postati velik i dugotrajan projekt.

Osmišljavanje školskog projekta “Raznolika Rijeka”

Početak nove šk. god. 2005/2006. škola je u svoj Godišnji plan i program uključila i projekt “Raznolika Rijeka” kao interdisciplinarni projekt čiji su voditelji učitelji povijesti, zemljopisa te likovne i glazbene kulture. Kao cilj projekta navedeno je upoznavanje s manjinskim zajednicama koje žive i djeluju na području grada Rijeke te razvijanje tolerancije prema nacionalnim, jezičnim i kulturnim različitostima. Projekt je namijenjen učenicima sedmog i osmog razreda, iako je od početka zamišljen kao otvoren projekt u koga se po volji i interesu mogu uključiti svi učenici i učitelji. Ostvarivanje projekta predviđeno je naročito putem rada u izvannastavnim aktivnostima.

Zadaci projekta su:

- upoznati povijest i kulturnu baštinu nacionalnih manjina na području grada Rijeke
- upoznati osnove povijesti i zemljopisnih obilježja matičnih zemalja iz kojih pripadnici manjina potječu
- upoznati običaje koje manjine njeguju te njihove veze s matičnim zemljama
- upoznati rad manjinskih udruga, posebno prosvjetnu i umjetničku djelatnost
- prisustvovati i sudjelovati u aktivnostima i manifestacijama pripadnika manjinskih zajednica (Etno-smotra, dani kulture, izložbe, predavanja, obilježavanje nacionalnih blagdana i sl.)
- posebno uspostaviti kontakt s djecom i mladima – pripadnicima manjinskih zajednica
- osposobiti učenike za rad na različitim vrstama literature
- razvijati umijeće komunikacije s domaćinima i gostima
- graditi toleranciju i poštivanje ljudskih prava kao osnovnih demokratskih vrednota
- razvijati suradnički rad među učenicima i učiteljima
- razvijati učeničku kreativnost
- kroz rad na projektu upoznavati učenike s mogućnostima upotrebe suvremenih nastavnih sredstava (digitalni fotoaparati, videokamera, računalo, Internet, prezentacije i dr.).

Rad na projektu zamišljen je kao niz konkretnih aktivnosti uz, naravno, nužnu teorijsku podlogu. Učenici najviše podataka prikupljaju putem Interneta, jer već postoje vrlo dobre web-stranice manjinskih udruga s povijesnim i mnogim drugim podacima. Učenici su također upućeni da prikupljaju i u školu donose vijesti i članke iz novina i časopisa koji se odnose na pojedine manjine. Tako se u školi stvara vrst arhive. Prema mogućnostima prate se kulturna i druga zbivanja koja organiziraju manjinske udruge.

Ostvarena je dobra suradnja s Uredom Grada Rijeke koji je nadležan za manjinska pitanja.

Zašto riječki Romi?

Zbog velikog broja manjinskih udruga u Rijeci i mnoštva aktivnosti koje provode vrlo smo brzo shvatili da projekt “Raznolika Rijeka” nećemo moći provoditi na način da istovremeno upoznajemo i pratimo sve manjine. Stoga je odabran rad na mini-projektima na način da se jedna manjinska zajednica temeljito obradi tijekom određenog vremena. Obzirom da se trajanje pojedinog mini-projekta ne može točno predvidjeti jer se tijekom rada javljaju nove ideje i mogućnosti suradnje, naš prvi mini-projekt u kojem istražujemo riječku romsku zajednicu planirali smo okončati s krajem prvog obrazovnog razdoblja, a do danas nije završen. Možemo reći da se zapravo tek zahuktao.

Zašto baš “riječki Romi”? I zašto ne “Romi iz Rijeke”? Odabrali smo prvi naziv jer on podrazumijeva Rome kao Riječane, a ne kao neko strano tijelo unutar našeg grada.

Upoznajući osnovno o riječkim Romima tijekom prve radionice, naišli smo na niz specifičnosti koje su nas privukle: čak pet različitih udruga, brojne i raznolike aktivnosti, jaka izdavačka djelatnost, a samo Vijeće romske nacionalne manjine

redovito nas je pozivalo na suradnju. Dodatni motiv su akcijski plan hrvatske vlade “Desetljeće za uključivanje Roma 2005-2015.” te “Nacionalni plan za Rome” koga je također izradila hrvatska vlada u listopadu 2003. O romskoj povijesti, kulturi, društvenoj strukturi i običajima prije projekta učitelji su znali malo (ono što su mislili da znaju često se pokazalo pogrešnim), a učenici ništa. Prilikom uvoda u projekt učenici su pitani što znaju o Romima. Najčešće su odgovorili da ne znaju ništa, jedan je učenik rekao da zna kako su Romi stradali u Holokaustu, drugi da ih ljudi baš ne vole. Sve su to bili motivi da za naš prvi predmet istraživanja raznolikosti Rijeke odaberemo romsku nacionalnu manjinu.

Zadaci, literatura, kontakti

Postavili smo si sljedeće, vrlo ambiciozne zadatke: upoznati osnove romske povijesti, povijest i sadašnjost Roma u Hrvatskoj, povijest riječkih Roma, djelatnost romskih udruga, njihove kulturne dosege (posebno u književnosti, slikarstvu, glazbi i plesu), društveni i svakodnevni život, posjetiti i upoznati riječka romska naselja (u gradskim kvartovima Rujevica, Mihačeva draga i Krnjevo), ostvariti zajedničke aktivnosti s romskim vršnjacima, upoznati romske blagdane i način njihova obilježavanja.

Učenici su rad započeli tako što su krenuli u prikupljanje literature o Romima, od osnovnog enciklopedijskog teksta, preko traženja literature u gradskoj i sveučilišnoj knjižnici do pretraživanja internetskih stranica, a za pomoć smo se obratili i Vijeću romske nacionalne manjine. Od njih smo dobili romska glasila koja izlaze u Hrvatskoj (*Budućnost/ Anglunipe, Romano zoni*). Rezultat nije bio najbolji. O povijesti Roma učenici su doznali dosta, no o povijesti Roma u Hrvatskoj pronašli su samo najopćenitije podatke. Zaključili smo da u Hrvatskoj ne postoji knjiga koja bi monografski prikazala povijest Roma, pa smo pronađene podatke teškom mukom sintetizirali. O povijesti Roma u Rijeci nije pronađeno gotovo ništa. U riječkom Državnom arhivu rekli su nam da bismo za pronalaženje podataka koji bi nam koristili trebali sustavno istraživati najmanje godinu dana (uz preduvjet poznavanja latinskog, talijanskog, mađarskog i njemačkog jezika), pa smo od ove zamisli odustali. Tako su nam od najveće koristi bile internetske stranice Instituta za društvena istraživanja “Ivo Pilar” (www.pilar.hr – sažetci zbornika *Društvena istraživanja*, br. 46/47, sa središnjom temom “Društveni položaj Roma u Hrvatskoj”), [stranica www.lovari.hr](http://stranica.www.lovari.hr) Udruge izvornih Roma Hrvatske “Lovari” iz Bjelovara te članci iz *Novog lista* putem kojih smo se informirali o aktivnostima i problematici riječkih Roma posljednjih godina. Učenici su proučili i “Nacionalni plan za Rome”, putem koga su upoznali osnovnu problematiku hrvatskih Roma i zabilježili ono što ih je posebno zanimalo: očuvanje tradicijske kulture Roma, odgoj i obrazovanje te zaštitu obitelji, materinstva i mladeži. Na kraju, nedavno objavljena knjiga *Priče stare Romkinje* Sadije Pavelić, predsjednice Udruge romskih žena “Bolji život” dala nam je mnogo poticaja u radu.

Susreti i razgovori s romskim uglednicima

Nakon što su učenici stekli osnovna znanja o romskoj povijesti i sadašnjem položaju u Rijeci i Hrvatskoj, izradili su niz pitanja na koja su željeli dobiti odgovor. Pitanja su se naročito odnosila na svakodnevni život, ali i potvrđivanje ili otklanjanje nekih uvriježenih mišljenja o Romima (npr. “Zašto rano stupate u brak? Zašto Romi imaju mnogo djece? Zašto većina ljudi misli da su Romi loši? Je li istina da su neki Romi vidoviti? Vrijeda li vas kad vas zovu Ciganima?”).

Organizirana su dva susreta s predstavnicima riječkih Roma – s predsjednikom Vijeća romske nacionalne manjine gosp. Surijom Mehmetijem i s gosp. Farijem Ibrahimovskim, savjetnikom Zajednice udruga Roma Hrvatske. Susret i razgovor s gosp. Mehmetijem održan je u prostoru Vijeća romske nacionalne manjine, a učenici su domaćina doslovno zasuli pitanjima. Doznali su osnovno o organizacijama riječkih Roma, o planovima rada u budućnosti, o svakodnevnom životu, a dobili su i poticaj da provedu zajedničke radionice s romskim vršnjacima. Na pitanja iz povijesti konkretne odgovore nisu dobili.

Razgovor s gosp. Ibraimovskim organiziran je u našoj školi. Učenici su ponovno pripremili brojna pitanja o položaju, naslijeđu, kulturi Roma općenito te posebno o riječkim Romima. Gospodin Ibraimovski je kao osnovni problem istaknuo obrazovanje koje bi Romima omogućilo bolja radna mjesta, a time i bolji život. Danas mnogo romskih obitelji živi samo od socijalne pomoći i povremenih poslova kojima se bave. Poručio nam je kako je danas najveća povlastica imati znanje. Gosp. Ibraimovski istaknuo je i problem romskog poimanja vlastitog identiteta. Osudio je pojavu da se u posljednje vrijeme sve više Roma izjašnjava kao Aškalije te kako često zanemaruju romski jezik te međusobno govore albanski. Naime, riječki su Romi najvećim dijelom porijeklom s Kosova. Gosp. Ibraimovski iskazao je svoju ljutnju i ogorčenje na neslogu koja vlada među romskim udrugama i koja ih ometa u radu. Otvoreno je ukazao na teške probleme romske zajednice: neobrazovanost, pa čak i nepismenost, nezaposlenost, slabo poznavanje hrvatskog jezika, probleme sa zakonom (problem državljanstva, nelegalna naselja, kriminal). Pritom je odgovornost za rješavanje problema usmjerio najviše na same Rome.

Na susretima Roma

U studenom 2005. u Rijeci su održani 6. susreti Roma pod nazivom "Romsko srce", kulturna manifestacija koja je predstavila najnovija postignuća Roma na području izdavaštva, glazbe, plesa, dramskog izraza, filma i likovne umjetnosti. Učenici su prisustvovali drugom danu susreta, poslušali predstavljanje knjiga *Život i vrijeme* Farija Ibraimovskog i *Priče stare Romkinje* Sadije Pavelić te su razgledali izložbu crteža Slobodana Nenada Karadžića Kanesla, novosadskog slikara. Tematiku i poruku izložbe učenicima je objasnio sam autor.

Učenica Jasna Stanić kratko je opisala izložbu ovim riječima: "Većina crteža govori o uobičajenom životu Roma koji maštaju o slobodi i životu bez siromaštva i predrasuda. Crteži su puni metafora i većinom prikazuju ljude. Neki crteži potaknuti su slikarevim vlastitim životom i svakodnevicom. Na njima se prikazuje starost, podložnost ovisnostima, potraga za novim, boljim životom, rasna diskriminacija, želja za slobodom... no sve je to prikazano vrlo slikovito i simbolično". Nakon toga poslušali su izvorne romske pjesme, ali i riječke romske glazbene skupine koje u romsku glazbu upliću suvremene glazbene utjecaje.

Priče stare Romkinje kroz razgovor i slikanje

Knjigu *Priče stare Romkinje* Sadije Pavelić posebno smo obradili na način da su priče najprije pročitane, učenici su podijeljeni u skupine i u suradnji s likovnom grupom izradili su likovne radove s prikazom prizora iz priča koji su ih se posebno dojmili. Zatim smo u školu pozvali autoricu knjige i s njom porazgovarali o nastanku priča. Doznali smo kako usmena predaja među Romima ima mnogo veći značaj od pisane, ali joj danas više nego ikad prijete opasnost zaborava te je knjiga upravo nastala kako se neke lijepe priče i legende ne bi izgubile. Našoj gošći zatim smo poklonili likovne radove. Drugi dio razgovora ticao se položaja romskih žena i djece. Udruga "Bolji život" mnogo radi na upoznavanju žena s njihovim pravima, potiče zdravstvenu zaštitu te opismenjivanje i obrazovanje. Doznali smo da velik dio romske djece u Rijeci završava osnovnu školu, ali ih vrlo mali broj upisuje srednje škole. Poticanje obrazovanja u redovnom školskom sustavu uz njegovanje romskog folklor, glazbe i lirike jedan je od glavnih ciljeva i područja djelovanja udruge. Iz razgovora je proizišla ideja o nastupu ženske folklorne skupine Udruge "Bolji život" u našoj školi.

Daljnji planovi

Rad na projektu "Riječki Romi" nastavit ćemo do kraja školske godine, planiramo posjetiti barem jedno romsko naselje, prikupiti fotografski i video materijal te u suradnji s udrugom "Bolji život" ostvariti likovnu i glazbenu radionicu zajedno s romskim vršnjacima učenika uključenih u projekt.

Interes učenika za nastavak rada sve je veći, pa doslovno nagovaraju učitelje na nove aktivnosti. Tako su predložili još jednu aktivnost – učenje plesanja romskog kola.

Sintezu našeg ovogodišnjeg rada namjeravamo prikazati u školi i Vijeću romske nacionalne manjine putem kompjuterske prezentacije, izložbe likovnih radova i mapa te prezentacijom naučenog u plesnoj i glazbenoj radionici.

U nastavku projekta “Raznolika Rijeka” i dalje ćemo održavati vezu s riječkim Romima te ćemo krenuti u novi mini-projekt. Koji ćemo riječku manjinsku zajednicu za njega odabrati, još nismo odlučili. Izbor je velik.

Zaključak

Upoznavanje s ljudima među kojima i s kojima živimo, posebice s onima koji imaju drugačije naslijeđe i identitet od našeg najbolji je put prema svakom obliku napretka, put ka kvalitetnijem životu. Upoznavanje vodi suradnji, a suradnja rezultatima. Upoznavanje i suradnja umjesto neznanja, ignoriranja i sukoba je cilj koji smo željeli i želimo postići projektom “Raznolika Rijeka”. Kada sam upitala učenike koliko se njihovo mišljenje o Romima promijenilo radom na projektu, učenica Dajana Budimir je odgovorila: “Mislila sam da Romi nemaju kulturu, da su nekulturni. Sada mislim da imaju vrlo bogatu kulturu”. Na pitanje što Romi moraju učiniti da poprave svoje životne prilike, učenica Ena Džafić odrješito je ustvrdila: “Oni ne moraju ništa. Mi moramo! Mi smo većina”.

Morčić – simbol grada Rijeke, Kvarnera i Istre

Uvod

Nijedna zemlja na svijetu nije sa svojim stanovništvom, naseljima, te ostalim etnokulturnim značajkama i sastavnicama, nije nalik drugoj. Uvijek su, na većim ili manjim područjima, zamjetne određene različitosti. Njih uvjetuju mnogobrojni razlozi. To su u prvom redu karakteristike zemljopisnog položaja, konfiguracija tla, obilježja lokalne klime, specifičnost vegetacije i sl, što u velikoj mjeri utječe na život ljudi i njihovu orijentaciju u privređivanju. Ako tomu dodamo i kulturno-povijesne utjecaje, njihovo prožimanje i širenje, onda su razlike među državama, regijama, i pokrajinama posve razumljive. Ako najrazvijenije europske zemlje različitost svoga kulturnog bića smatraju nacionalnim bogatstvom, nema nikakva razloga da to ne čini i Hrvatska.

Istra i Kvarnersko primorje dali su značajan doprinos bogatstvu i vitalnosti sveukupnoga hrvatskoga kulturnog prostora, kao i kulturi Mediterana i Europe. Područje je to na kojemu su se susretale tri različite velike kulture: romanska, germanska i slavenska. Istovremeno, to je i područje na kojemu se Sredozemno more i njegovo sporedno more Jadran najsjevernije utisnulo u europski kontinent. Morskim vezama Istrani i Primorci stoljećima bili su vezani s drugim narodima i kulturama Mediterana. Upravo je to važno u sagledavanju prošlosti ovog područja. Osobito se to odnosi na povezanost s istočnim Sredozemljem (Levantom). Istra i Kvarnersko primorje su stoljećima, od barbarskih provala i seobe naroda, bili izloženi migracijama i dolascima ljudi iz drugih krajeva. Etnička heterogenost stalno je obilježje ovog prostora. Etničko se miješanje grupiralo oko dva etnička i kulturna kruga koje možemo nazvati romansko-talijanskim i (južno)slavensko-hrvatskim, odnosno slovenskim (Bertoša 1985: 33). Važnost jedne kulture u odnosu na drugu ovisili su o političkoj vlasti. Netolerancija i sukobi stanovnika povremeno budili su se i bivali poticani stalnim migracijama, doseljnjima novih ljudi koji su, kuću uz kuću, stanovali sa starosjediocima, obrađivali oranice i pasli stoku na sjenokoši.

Napetosti i sukobi osobito su rasli u razdobljima kada su se migracijama (najčešće organiziranim) popunjavale "praznine" nastale pomorima stanovništva koje su uzrokovali ratovi, gospodarske i demografske krize i epidemije. Novi doseljenici dobivali su od mletačkih vlasti mnoge povlastice, ali su i sami otimali životni prostor, potiskivali autohtono stanovništvo i ograničavali mu prava koje je dotad posjedovalo. Štoviše, opterećeno porezima i radnim obvezama kojih su doseljenici bili oslobođeni, starosjedilac je mrzio došljake, a ovaj mu uzvraćao istom mjerom. Iako su povlastice doseljenih stanovnika bile ograničene na pet, deset, a kasnije i na dvadeset godina, doseljenici su ih na različite načine, najčešće kršenjem propisa, pretvarali u trajne. Kada su se novi stanovnici integrirali u istarsko i kvarnersko društvo zadržavali su stare povlastice i jednako se negativno odnosili prema "novopridošlima". Takve su prilike generirale pojavu etnocentrizma na ovom području. Produbljivali su ga i sve do kraja 18. stoljeću (pad Venecije) i sukobi između Austrije i Venecije, gospodara ove pokrajine. Tako su mali ljudi bili uvučeni u sukobe svojih velikih gospodara ("krilatog lava i dvoglavog orla"). Ponekad su se napetosti javljale među pripadnicima različitih vjera. Stvaranju multikulturalne svijesti na Kvarneru i u Istri, koja je njezino vidljivo i prepoznatljivo obilježje danas, pridonijelo je stoljetno prilagođavanje stalnim mijenama. Svatko je donio i ostavio u naslijeđe ono najbolje što je imao. Ljudi oblikuju krajeve, ali i krajevi oblikuju ljude. Primorci, boduli, Riječani i Istrani su skromni, samozatajni, "meki" i šparni. Nisu mogli mnogo trošiti da

bi preživjeli. Humor, narodna pjesma i svirka neponovljivih sopila održali su ljude u teškim godinama gladi i neimaštine. Škrta zemlja i “mići”, kvadraturom maleni posjedi, nisu mnogo davali usprkos uloženom trudu. Svako mjesto imalo je svog ridikula (smiješnog čovjeka) koji je svojim humorom opominjao ljude kako treba živjeti. U suvremeno doba zrelost ljudi i društva ovih predjela omogućuje odbacivanje nepriznavanja različitosti i prihvaćanje raznolikih oblika suradnje i suživota. Identitet je samo odgovor na pitanje tko sam ja ili tko smo mi i odakle dolazimo. Do odgovora se dolazi u dijalogu s drugima.

Trgovina s Levantom i talijanskim gradovima donosila je na naše područje nove proizvode, a sa njima elemente drugih kultura. Često se sve ono što je strano, što je poniklo u dalekim i nepoznatim krajevima i nije pripadalo našoj kulturi, nazivalo “turskim”. Tako se i kukuruz (podrijetlom iz Južne Amerike) kojeg se dovozilo brodovima sa Sredozemlja nazivao “sorgo turco” (turski sirak). Prema legendi u 16. stoljeću Turci su prodrli sve do grada Rijeke i utaborili se na Grobničkom polju. Zametnula se bitka u kojoj su Turci poraženi. Na Grobničkom polju ostali su razasuti bijeli turbani. Kao uspomenu na tu pobjedu, riječki su muževi, ženama dali izraditi naušnice-morčiče.

Morčiči ili “mori”

Morčiči ili “mori” su vrst naušnica u obliku crnca. Tu vrst nakita nosile su udane žene (u starije vrijeme i muškarci) na cijelom području koje gravitira prema Rijeci Kastavštini, Grobniku, Vinodolu, Kvarneru, Gorskom kotaru i Istri. Središte proizvodnje nakita s morčičima bila je i ostala Rijeka. Kasnije se proizvodnja proširila i u Istri. Zato se često nazivaju “riječki” moretti, a zlatari koji su isključivo proizvodili tu vrst nakita “morettisti”. Zašto je i kako nastao baš takov oblik, izgled i tip nakita koji je u ranija vremena nosio puk, a kasnije i riječko građanstvo?

Još ne tako davno nakit je u Rijeci i Primorju bio pokazatelj društvenog statusa, ekonomske moći, vjerske pripadnosti pojedinaca. U nakitu je istodobno bilo sadržano estetsko poimanje kolektiva i pojedinaca, ali i simbolika magijskog karaktera. Riječki morčić imao je jednako dekorativnu i statusnu namjenu, ali i amajlijsku – vlasniku je donosio sreću. Stoga je nazvan i srećonoša. Naušnice su kupovale žene iz puka pred udaju ili dobivale na krštenju. Bile su skromnije izrade pa je i cijena bila pristupačna. Ženama su morčiči i verica (vjenčani prsten) bili simboli pripadnosti muževima koji su u teška vremena gospodarske krize i ratova često odlazili od kuće. Nosili su ga i sinovi ribara kao sinovi jedinci, kao statusni simbol u desnom uhu. Mnogim pomorcima služio je kao amajlija, simbol pripadnosti rodnom kraju i kao zaštita od zla. Vlasnici su se rijetko odlučivali na prodaju ovog nakita. Običaj je bio da se prenose s koljena na koljeno. Građanke Rijeke nosile su skupocjene primjerke ukrašene dragim kamenjem. Ostavljale su ih potomcima u naslijede. Zbirka zavjetnih darova u franjevačkom samostanu sadrži velik broj darovanih primjeraka morčiča. Koja li je nevolja navela mlade žene da daruju morčiče dobivene na krštenju Majci Božjoj Trsatskoj?

Porijeklo nakita s antropomorfnim karakteristikama

Točno porijeklo morčiča kao i većine stvari iz daleke prošlosti obavijeno je velom tajne. Uzimajući u obzir razne povijesne primjere nakita sa sličnim karakteristikama, o porijeklu možemo samo nagađati. Priče, narodne pjesme i legende, iako većinom izmišljenog sadržaja, ipak su potaknute i nekim stvarnim događajima, nerijetko povijesnim činjenicama koje iniciraju usmenu predaju s obogaćenjem ili gubitkom cjelovitog sadržaja kroz protekla stoljeća i tisućljeća.

Među arheološkim iskopinama mikenske kulture možemo vidjeti prve primjere nakita s ljudskom glavom. Uporabu takvog nakita proširilo je helenističko razdoblje antičke Grčke i osvajanja Aleksandra Makedonskog. Varijante takvog nakita nađene su u Etruriji, Makedoniji, Dalmaciji, Hrvatskom primorju i u Istri. Sličnost etrurskog nakita s riječkim

morčićem izuzetno je veliko. Zlatari iz Splita izrađivali su prstenje crne i bijele boje s glavom Turčina. Ovo prstenje u kasnijim razdobljima nosi naziv “moretti” i ima ulogu srećonoše, što bi moglo imati veze s morčićem, njegovim nastankom i porijeklom. Crnačke glave česti su motivi plemićkih grbova u južnoj Italiji. Orijentalnu odjeću i turban dobivaju tek pod utjecajem orijentalne mode koja je zahvatila romantičarsku Veneciju, ali i cijelu Europu, koja crpi modne ideje u raznim varijantama mističnog Orijenta, osobito u zadnjim godinama neobuzdanog luksuza u 18. stoljeću. Tako možemo slijediti put razvoja ovog nakita od antičke Grčke preko Etrurije, antičkog Rima, kasne antike i Bizanta, tatarskih i turskih osvajanja do Venecije i venecijanske “orijentalne mode”.

Legende i vjerovanja vezani uz nastanak morčića

Naziv “mori”, morčići potiče od riječi maurus, arapin, u dijalektalnoj formi venetskog govora. Zanimljiva je legenda koja objašnjava kako je u Rijeci došlo do običaja nošenja tog nakita. Prema toj legendi koja je osobito rasprostranjena na Grobinštini, Turci su se utaborili na Grobničkom polju i prijetila je opasnost da napadnu susjednu Rijeku. Zrinski je s Gradine kod Jelenja odapeo strelicu koja je pogodila turskog pašu u sljepoočnicu i Turci su se dali u bijeg. Za sve vrijeme te opsade Riječani su podizali oči k nebu i molili da kamenje s neba pobije Turke. I zaista, pri bijegu Turaka počelo je s neba padati kamenje koje ih je zatrpalo. Jedino su po polju ostali njihovi turbani. Kao uspomenu na taj događaj Riječani su svojim ženama koje su na glavi nosile turban, stavili su i naušnice.

Ova je legenda značajna najviše zbog kronologije. Turski su prodori u Grobinštinu bili najviše u 16. st. i početkom 17. st, dakle u doba baroka, kada se osobito u Veneciji vrlo često sreću kao ukrasi crnačke glave na predmetima umjetničkog obrta, namještaja, svijećnjacima i sl. U XVIII. st. dosiže ta orijentalna moda vrhunac. Uvođenjem crnaca za paževe, vojnike i posadu na brodovima, Venecija je za naše Primorje bila glavni dobavljač luksuzne robe, pa je vjerojatno tim putem mogao stizati emajl iz muranskih radionica od kojeg su izrađivane glave crnaca. Upravo u tom razdoblju nastaje u Veneciji nakit pribadača s glavom crnca, tzv. “Moro”. Nastanak venecijanskog mora možemo sa sigurnošću svrstati pod konac 17. ili početak 18. st. kada je cijelom Zapadnom Europom zavladała orijentalna moda.

Tražeci porijeklo riječkih morčića bilo bi prirodno da njihov nastanak povežemo s vezama naše obale s Venecijom. Ta ideja mogla je doći iz Venecije i u pogodnom trenutku pasti na plodno tlo. Od 16. st. turska je stvarnost u Rijeci stalno prisutna. Blizina Senja, neprekidni dodir senjskih uskoka s Rijekom, njihove strašne priče o bojevima s Turcima još su više poticali priče o opasnosti. Rijeka nije nikada bila ugrožena od Turaka jer ih je put vodio iznad Rijeke. Bila je ugrožena samo kao pozadinska baza za obranu Krajine i kao važna karika u obavještajnom sistemu između gradova Senja i Klisa i zemaljskog kapetana u Senju.

Najstariji izvor koji spominje ovu vrst nakita potječe iz prve polovice 19. st. To je procjena djevojačke opreme Vinke Dujmić izvršene u Rijeci 14. veljače 1835. riječki zlatar procjenjuje nakit udavače, a između ostalog procjenjuje i par morčića koje izričito spominje kao “mori”.

Možda je najtočnije da se nastanak tog nakita datira u 16. i 17. st. kada je opasnost od Turaka bila najjača. Taj se tip morčića naziva “turko”. Kasnije, u 19. st, počinje se u turbanu “kruni” izrađivati nagore položeno perje. Taj se tip naziva “indiano”. Nastao je pod utjecajem uspostavljenih čestih veza s Amerikom.

Morčići u složenijem nakitu i njihova afirmacija u Europi

Prvi poticaj da se “mori” upotrijebe u složenijem nakitu došao je od austrijske carice Marie-Anne, žene Ferdinanda I. i majke Franje Josipa I. Liječila se u Opatiji i tom prilikom vidjela morčiće. Godine 1845. riječki zlatar napravio je, navodno prema caričinom nacrtu, narukvicu, iglu i naušnice. Od tog doba “carske narudžbe” počinje stvarni napredak, razvoj i procvat proizvodnje morčića u Rijeci. Do godine 1873. izrađivale su se kopije i varijante nakita izrađenog za caricu Marie-Annu jer su tada građanke i patriciji htjeli imati taj sve moderniji nakit.

Za novi pomak u razvoju zaslužan je zlatar Agostino Gigante. Izradio je novi nakit za internacionalnu izložbu u Beču prateći modu vremena. Svojim kreativnim radovima morčića u nizu oduševio je svjetske prijestolnice. Nakit je imao službeni pečat Austro-Ugarske, što mu je dalo potvrdu za kvalitetu, a bio mu je, kako bismo danas rekli, i svojevrsni "logo". Tvrtka "Gigante & Co." postigla je izniman uspjeh. Na toj izložbi Agostino Gigante osvojio je medalju. Od cara Franje Josipa nagrađen je zlatnim križem s krunom za civilne zasluge.

Kako su morčići na taj način dobili međunarodnu afirmaciju, Gradsko vijeće grada Rijeke u povodu ženidbe belgijske princeze Stefanie i austrijskog prijestolonasljednika princa Rudlofa poklonilo je komplet morčića s rubinima. Tvrtka "Gigante & Co." dalje osvaja europske i svjetske nagrade. Krajem 19. st. jedna je od rijetkih koja ima telefon. Broj je bio 11-96.

Tako se od jednostavnih naušnica morčića koje su zlatari prodavali oko zborne crkve prilikom Velike i Male Gospe (15. kolovoza i 8. rujna) razvilo bogatstvo vrijednog i luksuznog nakita po kome je Rijeka krajem 19. i početkom 20. st. postala nadaleko poznata širom svijeta.

Tisak i reklamiranje morčića

U promidžbi proizvodnje veliku ulogu odigrale su dnevne novine te različita specijalizirana godišnja izdanja. U vremenu bez televizije dnevne novine *La Bilancia* objavljivale su članke o morčićima i njihovom strelovitom uzletu. *Novi list* koji je utemeljio Frano Supilo 1900. uklapa se na samom početku izlaženja s promocijom morčića. Veliku ulogu odigrali su i turistički vodiči za Rijeku, Opatiju i Crikvenicu. Od polovice XX. st. do danas o morčićima smo mogli čitati u listovima *La voce di Fiume*, *Fiume*, *Panorama*, *Novi list* te u katalogu i programu predstave Nedjeljka Fabria *Vježbanje života* Hrvatskog narodnog kazališta "Ivana pl. Zajca" u Rijeci 1990. godine.

Zaključak

Pojava negroidnih glava na naušnicama uz jadransku obalu datira još iz 3. st. pr. Kr. U stalnom doticaju s Levantom, osobito u doba saracenskih provala na Jadran, naši su se krajevi upoznali s islamskim ratnicima Maurima – "Morima" i po njihovom izgledu nastala je emajlirana glava s turbanom kao simbolom islama u doba stalne turske opasnosti, bilo s kopna od Like, Senja i Vinodola, bilo s mora stalnim sukobima Turaka i uskoka. Morčići su se u ovim krajevima udomačili jer su bili jeftini i zbog toga pristupačni širokim narodnim slojevima koji su za nakit imali malo novaca. Te su naušnice bile i praktične jer nisu smetale ženama pri obavljanju svakodnevnih poslova, a i lako su se održavale. I sama boja – crna i bijela s crvenim kamenjem – u skladu su s bojama odjeće u Primorju (danas su morčići dio narodne nošnje). Venecija je u razvoju riječkih morčića jedino bila proizvođač stakla murana i staklarskih pasta, centar za sirovine. Prema istraživanju Radmile Matejčić (1922-1990) jedino su primjerci s perjem na turbanu nastali pod utjecajem Venecije u 19. st. Bez obzira na tradiciju i utjecaje, riječke morčiče možemo danas smatrati autohtonim nakitom kojeg žene i muškarci nose i danas kao simbol pripadnosti gradu Rijeci, Primorju i Istri (Fučićevoj "Terri incogniti").

Svoje najslavnije dane doživio je morčić krajem 19. i početkom 20. st, ne samo u Rijeci, već i širom Europe i svijeta. Udarac proizvodnji zadao je Prvi svjetski rat. U međuratnom razdoblju proizvodnja se nastavlja, no velike teritorijalne, političke i migracijske promjene gotovo su uništile tu riječku posebnost. Nakon 1945. iseljava se velik broj Riječana talijanske nacionalnosti koji su se bavili proizvodnjom. Raol Rolandi jedini je "morettist" do 1960. Primjerak, kopija morčića darivana carici Marie-Anni, poklonjen je 1960. Jovanki Broz prilikom njenog i Titovog posjeta Rijeci. Način izrade prenio je Giganteov "morettist" Mitar Rahelić na zlatare albanske nacionalnosti pa ih oni proizvode i danas.

Prihvatanje morčića kao sveprisutnog simbola koji se vezuje za identitet Rijeke počinje obnovom riječkog karnevala (počeci sežu u daleku 1809). Radmila Matejčić godinama je promovirala taj doista riječki simbol. Njezina nastojanja okrunjena su 1990. godine člankom u katalogu predstave Nedjeljka Fabria *Vježbanje života*. Taj događaj značio je

krajem 20. st. ponovno prepoznavanje vlastitih korijena, svoje prošlosti i vrijednosti baštine. Na vizualnom identitetu Međunarodnog riječkog karnevala morčić se najprije pojavljuje kao ukras, a kasnije i kao registrirani zaštitni znak. Pojavljuje se kao simbol karnevala na svim promotivnim materijalima, a prisutan je i u maskama. Odolio je promjenama, modama, neprilikama i svemu što su kroz povijest proživjeli grad Rijeka i njegovi stanovnici pa ostaje riječki autohtoni nakit. Što se autohtonosti tiče Theodor de Canziani Jakšić kaže: "Autohtono je sve, ali i samo ono što ne tražimo, već osjećamo kao naše".

Stoga pozdravljamo i podržavamo inicijativu građana Rijeke da se u gradu podigne spomenik morčiću (*Novi list*, 22. veljače 2006).

PROJEKT – MALA STAROSLAVENSKA AKADEMIJA “DR. ANTUN MAHNIĆ”

Projekt je otpočeo s radom 1998. godine. Okuplja darovite učenike sedmih razreda iz svih sedam osmorazrednih škola u sastavu OŠ “Fran Krsto Frankopan” Krk i nekoliko škola Primorsko-goranske županije te učitelje povijesti, hrvatskog jezika, likovne kulture, glazbene i tehničke kulture, vjeronauka i informatike. Uz učitelje, predavači su i naši ugledni znanstvenici. Do sada su to bili akademici Branko Fučić, Josip Bratulić, Anica Nazor i Stjepan Damjanović, doktori povijesti Franjo Velčić i Petar Runje, novinar Mišo Cvijanović i arheolozi Nino Novak, Morana Čaušević i Ranko Starac. “Mala akademija” slijedi tradiciju Staroslavenske akademije u Krku koju je osnovao 1902. krčki biskup Antun Mahnić. Okosnicu sadržaja projekta čini glagoljica i staroslavensko bogoslužje. Pored toga polaznici upoznaju cjelokupnu kulturno-povijesnu baštinu otoka Krka i njegovog šireg okruženja. Teme se mijenjaju svake godine.

Ciljevi projekta: pomna i produbljena analiza i otkrivanje novih povijesnih spoznaja o zavičajnoj povijesti i kulturno-povijesnoj baštini otoka Krka i regije, kao dijela nacionalne i europske baštine

Zadaci projekta: razvijanje svijesti i odnosa učenika prema svom nacionalnom i kulturnom identitetu te ljubavi prema zavičaju i domovini; odgoj djece na plemenitim vrijednostima kulturne i povijesne baštine

Ovogodišnji rad odvijat će se pod motom: “MORČIĆ NAM PREDSTAVLJA NAŠU KULTURNO – POVIJESNU BAŠTINU”.

Metode rada: izvanučionički terenski rad, skupna predavanja, rad u radionicama i individualni rad

Tijekom četverodnevog rada izvršit će se korelacija među nastavnim predmetima: povijesti, hrvatskog jezika, glazbene, likovne i tehničke kulture, vjeronauka i informatike.

Teme IX. saziva Akademije

1. Morčić – srećonoša
2. Značenje staroslavenskog bogoslužja i glagoljice u očuvanju nacionalne svijesti i identiteta

Povijesna radionica: pisanje kraćih eseja o morčiću na osnovi ranije prikupljenih podataka (intervjui sa starijim ženama), literature, slika i posjeta zlatarni: Da li je morčić autohtoni nakit?

Literarna radionica: morčić u književnim djelima i narodnoj pjesmi

Glagoljaška radionica: pjevanje nekoliko glagoljaških napjeva (na staroslavenskom jeziku)

Likovna radionica: dizajniranje odjeće s motivima morčića i glagoljice te izrada nakita

Kaligrafska radionica: pisanje glagoljicom i iluminiranje početnih slova elementima morčića

Glazbena radionica: morčić u narodnoj pjesmi i himna morčiću (na stihove nastale u literarnoj radionici)

Novinarsko- informatička radionica: pisanje kraćih reportaža, skupljanje arдова i izrada CD-a IX. saziva Akademije

Cjelokupni rad bit će objedinjen i predstavljen na završnoj svečanosti i izložbi učeničkih radova.

Literatura

1. Bertoša Miroslav, *Etos i etnos zavičaja*, Pula – Rijeka, 1985.
2. Bertoša Miroslav, *Izazovi povijesne znanosti*, Zagreb: Antibarbarus, 2003.
3. Bolonić M. i Žic Rokov I, *Otok Krk kroz vjekove*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2003.
4. Canziani Jakšić Theodor de, *Morčić riječki specijalitet*, Grafon, 2004.
5. *Istarska danica*, Pazin, 1996, 1999, 2003.
6. Katunarić Vjeran, *Sporne zajednice*, Zagreb, 2001.
7. Marković Mirko, *Hrvatske pokrajine*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2003.
8. Matejčić Radmila, *Morčić*, 1964.
9. *Novi list*, Rijeka, 22.2. 2006.
10. Skoko Božo, *Hrvatska (identitet, image i promocija)*, Zagreb: Školska knjiga, 2004.
11. TV PRILOG NA HTV1 u sklopu emisije “Nedjeljno popodne”
12. Usmeno svjedočenje Kate Kirinčić, Jelice Pavačić i Jele Jelenović (otok Krk)
13. Žic-Klačić Ivo, *More, kamik i srce*, Rijeka, 1963.

Sportski junaci kao nacionalni simboli - Split najsportskiji grad Hrvatske

Uvod

Hrvatska je najljepša zemlja ovog dijela Europe. Upravo jedna od tih njenih ljepota sadržana je u njenoj raznovrsnosti krajolika, tradicija i raznih običaja. Još od davnina Hrvatska je bila podijeljena na povijesne regije, a jedna od tih regija je i Dalmacija na istočnoj obali Jadranskog mora, omeđena planinama, što je znatno utjecalo na klimu, a samim time i na mentalitet ljudi. Poznata je po svojim brojnim prirodnim ljepotama, pogotovo po svojim otocima te po povijesnom značaju. Škrta zemlja i mediteranska klima utjecali su na stanovništvo ovog kraja i na stvaranje mediteranskog mentaliteta u ljudima kojeg je glavna odlika "dišpet", inat, po čemu su poznati svi stanovnici Dalmacije, a poglavito oni koji nas predstavljaju u inozemstvu.

Osobiti značaj Dalmacije prepoznali su Rimljani još u staroj eri kada je Dalmacija bila važna pokrajina u sklopu Rimskog Carstva, još veći značaj Dalmacija dobiva u srednjem vijeku kada su se za nju zbog njenog povoljnog geografskog položaja borili brojni narodi. Dalmacija u povijesti nije nikada dugo pripadali nijednom narodu. zbog te škrte zemlje dolazilo je do brojnih previranja. Tu su bili Grci, Rimljani, Slaveni, Avari, Turci, Mlečani, Austrijanci. Danas je Dalmacija dio one zemlje kojoj zaista pripada i po kulturnim obilježjima i po narodu koji tu živi, dio Republike Hrvatske.

Gospodarsko, administrativno i kulturno središte Dalmacije je Split – grad i luka u srednjoj Dalmaciji. Leži na poluotoku između istočnoga dijela Kaštelanskoga zaljeva i Splitskoga kanala. Zapadni dio poluotoka zauzima brdo Marjan (178 m). Kozjak (780 m) i Mosor (1330 m) štite grad sa sjevera i sjeveroistoka te ga odvajaju od zaleđa. Klima je mediteranska: vruća suha ljeta (prosječna temperatura zraka u srpnju 26 °C) i blage, vlažne zime (prosječna godišnja količina oborina 900 mm). Split je jedno od najsunčanijih mjesta u Europi: prosječna dnevna insolacija u tijeku godine oko 7 sati (u srpnju oko 12 sati). Vegetacija je vazdazeleno mediteranska, a u gradu i okolici uspijeva i suptropska vegetacija (palme, agave, kaktusi). Marjan pokriva umjetno uzgojena šuma. Gospodarski napredak i porast stanovništva uvjetovani su razvitkom brodarstva, izgradnjom željezničkih pruga u zaleđu prije i između dva svjetska rata, a osobito industrijalizacijom. Uz brodogradnju, znatnu važnost ima prerada plastičnih masa, industrija cementa, prehrambenih i drugih proizvoda. U okolici dobro uspijeva povrće, voće i cvijeće. Po prometu putnika i robe Split je veoma važna hrvatska luka. Središte je pomorskih veza s obalnim i otočnim lukama i završna postaja željezničkih pruga sa zaledem. Trajektno je povezan sa svim srednjodalmatinskim otocima te s Anconom u Italiji; brodske se veze, osim sa svim otocima, održavaju s Pulom, Venecijom, Dubrovnikom i dalje s Grčkom. U Resniku (Kaštela) je zračna luka. U Splitu djeluje velik broj kulturno – prosvjetnih ustanova i škola: Sveučilište (osnovano 1974), kazalište, muzeji i galerije, instituti, a u novije vrijeme i specijalizirana institucija UN-a za zaštitu čovjekove okoline (Centar za koordinaciju plana prioritarnih akcija na Sredozemlju). Svake godine održavaju se kulturne manifestacije Splitsko ljeto (opere, drame i koncerti na otvorenim pozornicama) te glazbene manifestacije (Melodije hrvatskoga Jadrana, Festival zabavne glazbe Split). Raspolaze brojnim sportskim terenima, plivačkim bazenima i sportskim lučicama i sl. Stacionarni i tranzitni turizam u stalnom je porastu, izgrađeni su novi lučki, hotelski i turistički kapaciteti. U uvalama na području samoga grada ima niz kupališta. U Splitu se nalaze četiri marine: ACI marina Split u sjeverozapadnom dijelu gradske luke; sportska lučica Spinut na sjevernoj obali

Marjana; sportska lučica Poljud u luci Poljud; sportska lučica Zenta na južnoj obali Splita. Splitska gradska luka u središtu grada služi samo za putnički odnosno trajektni promet.

Split je ne samo glavno urbano, kulturno i prometno središte Dalmacije iz kojega vode putovi kopnom i morem u brojna ljetovališta Dalmacije, nego je i sam česti cilj turista i izletnika. Grad s 1700 godina postojanja uz mnoštvo arheoloških, povijesnih i kulturnih spomenika, među kojima posebno mjesto svakako zauzima čuvena Dioklecijanova palača, dio svjetske baštine UNESCO-a, posjeduje atraktivnosti, toplinu bogatstva suvremenoga mediteranskoga grada.

O dugoj turističkoj tradiciji Splita govori 1894. objavljen prvi iscrpni vodič grada i njegove okolice. Zbog povijesnosti grada danas najprije valja uputiti na splitske muzeje: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika – kapitalni projekt hrvatske kulture utemeljen 1893. u Kninu; Arheološki muzej iz 1820, jedan od najstarijih muzeja u Hrvatskoj; Riznicu splitske katedrale u kojoj je vrijedna zbirka crkvenih umjetnina; Etnografski muzej, utemeljen 1910; Povijesno-pomorski muzej; Prirodoslovni muzej. Vrijedno je pogledati Galeriju umjetnina, utemeljenu 1931, Zbirku franjevačkog samostana u Poljudu, Galeriju Meštrović i dr. Split je sportski velegrad (1979. održane Mediteranske igre) u kojemu djeluju mnogi poznati i popularni sportski klubovi i natjecatelji, a mnogobrojni su i tereni kojima se mogu koristiti rekreativci. Pružaju se mogućnosti za bavljenje gotovo svim sportovima na kopnu i na vodi: od nogometa, košarke i tenisa preko planinarstva i streljaštva do ribolova, skijanja na vodi i veslanja. Svakako valja posjetiti park-šumu Marjan, zelenu oazu kojom se Splitsani generacijama s pravom ponose, koju čuvaju i njeguju. Ondje su šetališta, vidikovci, solariji, trim-staze, igrališta i splitski zoološki vrt. S njegova se vrha pruža prekrasan pogled na stari i novi dio Splita. Do Marjana se iz povijesne jezgre Splita stiže ugodnom šetnjom za 15-ak minuta kroz staro pučko naselje Varoš. Marjanskim stepenicama, sljemenom brda, dolazi se do drugoga, višeg vrha Marjana, Telegrina, s čijeg vidikovca puca pogled na splitski poluotok, Kozjak, Mosor, na Kaštelanski zaljev, Salonu i Klis, Trogir i Čiovo te na Šoltu, Brač, Hvar i Vis. Južne marjanske hridi u posljednje su vrijeme omiljeno vježbalište alpinista i slobodnih penjača koji se svakoga travnja okupljaju na tradicionalnom Kupu Marjana. Split obiluje restauracijama i konobama u kojima se može uživati u domaćim specijalitetima. Brojne su i plaže i kupališta u gradu i bližoj okolici. Napose su popularne Bačvice, pješčana plaža gotovo u samom središtu Splita. Bogat je i kulturni i zabavni život, osobito ljeti, kada se Split sa svojim trgovima, dvorištima i drugim prostorima pretvara u veliku pozornicu pod vedrim nebom.

Usred sezone održava se tradicionalni festival Splitsko ljetno, kada se izvode drame, opere i koncerti (od polovice srpnja do polovice kolovoza). Splitske subotnje večeri posvećene su ozbiljnoj glazbi. Održavaju se i festivali zabavne glazbe, Art-ljetno, folklorne priredbe, pučka fešta Dani Radunice i drugo. Tijekom godine upriličuju se Marulićevi dani (u travnju), Knjiga Mediterana (u listopadu), a među tradicionalnim manifestacijama su Blagdan sv. Križa, Sajam cvijeća, Bal Splitskana, sajam vina i dr. Dan grada slavi se 7. svibnja, na Blagdan sv. Duje, zaštitnika grada. U Splitu djeluje nekoliko kazališta, među kojima svakako valja spomenuti Hrvatsko narodno kazalište, podignuto 1893, koje organizira kazališne festivale Splitsko ljetno i Marulićeve dane. Djeluje i Kazalište mladih te Splitsko kazalište lutaka.

Sport u Splitu

Hrvati su kroz povijest bili uspješni na raznim područjima: slikarstvo, književnost, medicina, kemija, fizika, istraživački rad i drugo. Sport je jedna od djelatnosti u kojoj su postizali vrlo zapažene rezultate. Nakon stvaranja samostalne Hrvatske, a prije postizanja prvih značajnih sportskih rezultata, Hrvatska je za svijet bila mala, nepoznata i nerazvijena zemlja na Balkanu. U sklopu nekadašnje Jugoslavije pojedinci i sportski klubovi iz Hrvatske su imali uspjeha, ali ih se nije doživljavalo kao predstavnike Hrvatske.

Veliki broj hrvatskih sportaša potječe iz Splita. Zbog svoje sportske tradicije Split je 1979. godine odabran za domaćina Mediteranskih igara. Zahvaljujući tome izgrađeni su mnogi sportski objekti (Poljud, Gripe) u kojima su stasavale generacije splitskih nada. Postizali su uspjehe u mnogim sportovima: nogometu (NK "Hajduk" i Split), košarci (KK Split

CO), rukometu (RK Split), atletici (ASK), tenisu (TK Split), vaterpolu (VK Mornar, Jadran i POŠK), plivanju (PK Mornar, Jadran, POŠK, Grdelin), veslanju (HVK Mornar i Gusar), ragbiju (RK Nada), u boričkim vještinama (Taekwondo klub Split, karate klub Sokol, karate klub Split...), ali su osnovali i baseball klub i formirali hrvatsku bob reprezentaciju.

Tenis u Hrvatskoj

Među mnogim trofejnim sportovima Hrvati su polučili velike rezultate i u tenisu. Tradicija ovog sporta na našim prostorima je duga i bogata. Povijest hrvatskog tenisa vraća nas u Županju, u 1881. godinu, upravo u vrijeme kada počinju svoj život ugledni svjetski turniri. Dr. Franjo Bučar zaslužan je za prvo tenisko igralište u Domu Hrvatskog Sokola u Velikoj Gorici 1893. godine. U Samoboru iste godine izgrađen je prvi zemljani teren. Popularnost novog sporta okrunjena je u Zagrebu 1922. godine, kada je najprije osnovan Hrvatski teniski savez, a odmah potom, u kavani "Zlatna kruna" i teniski savez bivše državne zajednice, na čelu kojeg je bio Hrvat Hinko Wurth. Nažalost, istina o hrvatskom tenisu, dugo je bila skrivena i "utopljena" u uspjesima države koja se zvala Jugoslavija. Prvu veliku generaciju hrvatskog tenisa činila su „četiri mušketa“: Franjo Punčec, Josip Palada, Dragutin Mitić i Franjo Kukuljević. Druga generacija su bili Nikola Pilić, Boro Jovanović i Željko Franulović. Danas su među najboljim igračima na svijetu Ivan Ljubičić, Mario Ančić i Ivo Karlović. Na Olimpijskim Igrama 2004. godine u Ateni Ivan Ljubičić i Mario Ančić osvojili su brončanu medalju u konkurenciji parova, a 2005. godine osvojen je Davis cup što je najveće momčadsko dostignuće u ovom sportu.

U ženskom tenisu nakon Sabine Goleš i njezine olimpijske medalje imali smo blistavu Ivu Majoli. Danas je najbolja hrvatska tenisačica nekadašnja učenica V. gimnazije Vladimir Nazor: Jelena Kostanić.

Nadolaze i mlade nade kao što su Sanja Ančić, Petar Jelenić i Marin Čilić za čije se uspjehe, iako su tek juniori, već zna. Ipak, najuspješniji i najpoznatiji od svih njih je zasigurno Goran Ivanišević koji je jedini osvojio i jedan Grand Slam i Davis Cup u samom zalazu svoje karijere.

To nas opet dovodi do Splita u kojem se Goran rodio, živio i trenirao, a kojeg uvijek navodi kao najdraži i najljepši grad. Povijest tenisa u Splitu vrlo je duga. Sve se odvijalo na teniskim terenima na splitskom predjelu Firule uz samo morsku obalu što je možda i utjecalo na temperament splitskih tenisača, posebice Ivaniševića koji je poznat po svojoj eksplozivnosti, naglosti i smislu za humor. No, on je bio i najistaknutiji predstavnik Hrvatske u vrijeme kad se formirala neovisna država i svojim uspjesima je najbolje predstavio Hrvatsku kao malu zemlju sposobnu za velika djela i omogućio joj da se predstavi Europi u najboljem svjetlu.

Hrvatski sportski velikani

Velik doprinos hrvatskom sportu dali su plivačica Đurđica Bjedov, zlatna i srebrna olimpijka iz Meksika 1968, boksači Mate Parlov, zlatna medalja u poluteškoj kategoriji iz Münchena 1972, Damir Škaro, brončana iz Seula 1988, i Željko Mavrović, europski prvak u profesionalnom boksu.

Legendarni kanuista, Matija Ljubek, olimpijac s četiri medalje koji je do svoje tragične pogibije, svoje stručno i organizacijsko znanje stavio na raspolaganje hrvatskom sportu u funkciji dopredsjednika i izvršnog direktora Hrvatskog olimpijskog odbora.

Uz Dragutina Šurbeka hrvatskog sportaša s najvećim brojem trofeja, hrvatski stolnotenisači Zoran Primorac i Tamara Boroš nastavili su tradiciju uspjeha stolnotenisača na europskoj i svjetskoj sceni.

Hrvatski je nogomet najveći uspjeh doživio 1998. godine osvajanjem trećeg mjesta na Svjetskom prvenstvu u Francuskoj. Hrvatsku reprezentaciju popularno nazvanu "Vatreni" predvodio je najuspješniji strijelac prvenstva Davor Šuker.

Mlade nade

Novoj generaciji hrvatskih sportaša predvode, plivači Gordan Kožulj, svjetski rekorder na 200 m leđno 2001. i skijaš Ivica Kostelić, pobjednik Svjetskog skijaškog kupa u slalomu (sezona 2001/2002), dobitnik Malog kristalnog globusa.

Moramo istaknuti i mlade sportaše koji su već postigli značajne rezultate, a pohađali su V. gimnaziju Vladimir Nazor. To su Roko Leni Ukić, Matej Kedžo i Ivan Kljaković-Gašpić. Naša škola je uvela i sportsko odjeljenje 1995. godine. Mnoge mlade nade su se školovale i još uvijek se školuju u posebnom razredu prilagođenom njihovim potrebama i treninzima. Omogućeno im je da usklade svoje sportske i školske obveze, olakšano im je praćenje nastave i usvajanje gradiva.

Dva velika povijesna kluba iz Splita

Klub koji je dao najviše uspješnih i svjetski poznatih košarkaša je "Split – Croatia osiguranje". Prateći europsku košarku, lako se dade uočiti da je malo klubova poput splitskog koji je uvijek sam izgradio svoje asove. Svi ponajbolji u ovom klubu prve su košarkaške korake naučili na svojim Gripama, u svojoj dvorani "Split – Croatia osiguranje" nadaleko je poznata po svojoj školi koja svake godine okuplja 500-tinjak dječaka. Zato, ne bez razloga, ovaj klub stručnjaci nazivaju "košarkaškim Ajaxom". Zacijelo nikada ranije nije bilo kluba u Europi koji je NBA-u dao tri visokokvalitetna igrača. Za Kukoča, Radu i Tabaka danas zna cijela Amerika, zna cijeli svijet. A da ne spominjemo Vujčića, Prkačina, Vrankovića, Žižića... a svi oni su abecedu ove lijepo igrane naučili u svome matičnom klubu. I danas na parketu splitske dvorane stasaju nove velike europske i svjetske zvijezde. Primjerice, Roko Ukić, imena koja treba upamtiti: Rančić, Pašalić, Kedžo, Perić... – sve to ukazuje na vrlo dobar stručni rad u klubu, na primjernu organizaciju škole košarke koja jamči da će "Split – Croatia osiguranje" i dalje biti veliki europski klub. Bit će klub koji će, kao i do sada, davati pečat reprezentaciji Hrvatske, bit će zaštitni znak najviše kvalitete.

"Hajduk", nogometni klub iz Splita i Hrvatske koji nikada nije napustio prvoligaško društvo niti mijenjao ime, iako je imao burnu prošlost egzistirajući u svojoj dugoj povijesti u četiri države: Austro-Ugarskoj, prvoj pa drugoj Jugoslaviji te konačno u Hrvatskoj, koju je oduvijek želio i koju jedinu priznaje kao svoju, progurao tri rata... Po domaćim i europskim rezultatima "Hajduk" je sigurno najuspješniji hrvatski klub. Iza njega stoji **17 osvojenih prvenstava i 13 nacionalnih Kupova**.

U Europi "Hajduk" je u svim natjecanjima od Kupa prvaka, preko Kupa UEFA-e, također imao zapaženih rezultata, pa je u tri navrata u Kupu prvaka dogurao do četvrt-finala: 1975/76 kada je eliminiran od PSV-a, zatim 1979/80 kad je bio bolji HSV, a 1994/95 u Ligi prvaka eliminirao ga je kasniji prvak "Ajax". U Kupu pobjednika Kup natjecatelja 1973. godine "Hajduk" je igrao u polufinalu, ali je engleski "Leeds" bio bolji, te 1977/78 u četvrtfinalu kada ga je izbacila austrijska "Vienna" na jedanaesterce. U Kupu UEFA-e "Hajduk" je jednom igrao u polufinalu 1983/84, ali je dalje otišao "Tottenham", a 1985/86 u četvrtfinalu kada ga je eliminirao "Waregem".

Priča o "Hajduku" počinje u veljači 1911. godine kad su četvorica splitskih studenata donijela prvu nogometnu loptu iz Praga u Split, gradu bogate sportske tradicije, "Hajduk" nedugo zatim izrastao je u veliki nogometni klub i uvijek ostajao na toj razini unatoč tomu što mu je svaki rat prekidao djelatnost. Valjda i zbog toga ovaj klub oduvijek prati slogan njegovih navijača "Hajduk" živi vječno".

Kroz tako dugu, bogatu, ali i jedinstvenu povijest koju je naravno nemoguće sažeti u nekoliko redaka, "Hajduk" ima bezbroj specifičnosti. **Prva**, da je prvi "Hajdukčov" zgoditak još davne 1911. godine postignut koljenom (Šime Raunig), **druga**, da je 1924. godine cijela momčad nastupila kao reprezentacija države osim vratara jer je on bio strani državljanin, **treća** da je na njegovoj utakmici u jeku drugog svjetskog rata, 1944. godine u Bariju, bilo čak 50.000 gledatelja, **četvrta** da je 1950. godine osvojio prvenstvo bez ijednog poraza, **peta** da je u razdoblju od 1970. do 1980. godine osvojio devet trofeja, **šesta** da je 1979. sagradio tada najljepši stadion u Europi s kapacitetom većim od 50.000 gledatelja... A možda i to da je preko 170 igrača ovog kluba igralo u najboljim državnim reprezentacijama, 11 olimpijskih medalja nose

“HajdukČovi igrači, “Hajduk” je igrao na gotovo 500 stadiona, u 80-ak država na svim kontinentima, primali su ga mnogi veliki svjetski državnici, a cijeli ga njegov život prate izuzetno vjerni navijači i njihov najvatreniji dio “**Torcida**”.

Utjecaj sporta na društvo

Zbog različitih kultura, vjera, rasa i nacionalnih pripadnosti su se često vodili ratovi i gubili životi, no sport je jedna od rijetkih stvari koja povezuje čitav svijet, ujedinjuje ga i spaja ljude. Na sportskim natjecanjima, sportaši postaju suparnici na nekoliko sekunda, minuta ili sati, a prijatelji za čitav život, oni promoviraju ljudske ideale, postaju uzorima ostalima. Sport nas ujedinjuje, pomoću njega postajemo stanovnicima svijeta, dobivamo domovinu bez granica.

Ipak, ono što svaki čovjek osjeća je patriotizam. On ima svoje psihosocijalne korijene u osjećaju pripadnosti i u grupocentrizmu. Patriotizam je prirodan i normalan oblik ljudske privrženosti. Taj osjećaj raste svakom boljom prezentacijom države u svijetu, a najbolje predstavljanje tek nastale države u svijetu je kroz sport. Kroz njega se stvara i jači nacionalni identitet svakog građanina. Najbolji je primjer osvajanja svjetskih, europskih i olimpijskih medalja kada svatko od nas osjeća ponos što je Hrvat i poistovjećuje se s velikim sportašima te njihove uspjehe doživljava kao zajednički uspjeh. Taj osjećaj se povećava ako nam je taj sportaš sugrađanin jer su ljudi uvijek bili i bit će više emocionalno vezani uz ono što im je bliže, uz svoj grad, zavičaj, domovinu pa tako i uz te uspjehe.

Svakome od nas imponira čuti da je naše podneblje destinirano za „štancanje talenata koji se s vremenom promoviraju u prave šampione“ kao što je rekao jedan novinar za Dalmaciju iz koje su niknuli mnogi uspješni sportaši. Mnogi vjeruju da je jedan od uzroka i „dalmatinski dišpet“, tj. inat koji je poznat svakom građaninu Hrvatske kao zaštitni znak Dalmatinaca, a osobito Splitskana. Sport je nešto što zahtjeva mnogo truda i velika odricanja, a u trenucima kada postane teško i kada bi većina ljudi odustala, Splitskane baš taj „dišpet“ tjera da nastave i da postignu fizičku i duhovnu spremnost koja im je potrebna za ostvarenje velikih rezultata. To je najočiglednije kroz velike uspjehe splitskih sportaša koji su postignuti usprkos lošim uvjetima treniranja kroz što se ističe njihova motivacija pa ne odustaju ni kad je najteže, nastavljaju sa svojim radom i ne predaju se.

Prezentacija države kroz sport

Kada bismo upitali nekog Japanca što zna o Hrvatskoj, njemu bi zasigurno prva pomisao bila o Mirku Filipoviću i njegovom dresu s uzorkom šahovnice. Isti slučaj je i sa Francuzima koji bi se prvo sjetili Davora Šukera, Talijani Zvonimira Bobana i Igora Tudora, Škoti zasigurno Dade Prše, Englezi Gorana Ivaniševića, Amerikanci Tonija Kukoča, Dina Rađe i Dražena Petrovića, Španjolci, Rusi, Francuzi i Slovenci Ivana Balića, a Švedani, Švicarci i Austrijanci Janice Kostelić. Isto tako su naši navijači lako prepoznatljivi po svojim dresovima, šalovima i ostalim pomoćnim sredstvima za navijanje. Crveno-bijele kockice postale su simbol Hrvatske i pomoć u njenom promoviranju jer su države preplavljene hrvatskim dresovima za vrijeme održavanja velikih sportskih smotri. Možemo zaključiti da smo najviše u svijetu prepoznati po sportskim uspjesima, sport je najvažnija karika u stvaranju percepcije o jednoj državi, do tada nepoznatoj svjetskoj javnosti. Da nije bilo postignuća naših sportaša, Hrvatska bi ostala neprimijećena na sceni svijeta i poznata samo kao jedna od balkanskih zemalja, a možda čak ni kao takva, jer da nije sportaša, mnogi ne bi znali ni za postojanje Hrvatske jer prosječan čovjek nije dovoljno obrazovan i ne uči o ostalim zemljama, pogotovo ne malima i novonastalima. Zato nam sportaši kao najbolji promotori i ambasadori Hrvatske. Njihovi uspjesi nisu prošli nezapaženo, Hrvati su prepoznati u svijetu i stvoreno je pozitivno mišljenje iako je sport tek malen djelić postignuća jedne države. Sve osim sporta često ostaje zanemareno, čak i znanost i umjetnost. Svijet slavi više no išta sportske junake, oni su im uzor i primjer kakva bi se osoba trebalo biti. Uz pomoć medija, sportaši su maksimalno eksponirani javnosti, zbog čega imaju i plemenitu ulogu promoviranja jednakosti i srčane borbe za postizanje uspjeha.

Mnogi se poistovjećuju kroz uspjeh pojedinaca i sve njegove pozitivne aspekte. Zbog toga sportaši postaju nacionalne ikone i uzori mladih. Oni predstavljaju upornost, rad, disciplinu, odricanje i žrtvovanje koje je potrebno za ostvarivanje cilja u bilo kojem području života. Sportaše svi vole, cijene i poštuju zato što su uspjeli ostvariti svoje postavljene ciljeve, što je za mnoge ljude nemoguće i nedostižno.

Hrvatski primjer

Hrvatsku je u Barceloni na OI predstavljala delegacija koja se sastojala od 39 natjecatelja od kojih su bile tri sportašice. Naši sportaši su nastupali u 12 sportova i postigli značajne rezultate: atletika, boks, hrvanje, jahanje, jedrenje, kajak/kanu, košarka, stolni tenis, streljaštvo, tenis, veslanje, taekwando.

Na svečanosti otvaranja hrvatsku zastavu je nosio jedan od najboljih svjetskih tenisača Goran Ivanišević.

Dok je nastup na Zimskim olimpijskim igrama u Albertvilleu bio važan da se svijetu pokaže zastava međunarodno priznate zemlje, od nastupa hrvatskih sportaša na Olimpijskim igrama u Barceloni očekivalo se da se upuste u borbu za medalje. Iako zbog već započetih i u mnogim sportovima završenih kvalifikacija za nastup na Olimpijskim igrama mnogi hrvatski sportaši nisu mogli sudjelovati na Igrama u Barceloni, ali oni koji su otputovali izvanrednim su nastupima donijeli Hrvatskoj veliku radost.

Za početak bili su to košarkaši koji su s lakoćom prošli naknadne kvalifikacije i odličnim igrama izborili nastup u finale najvećeg sportskog događaja. Naime, našim najboljim košarkašima predvođenim legendarnim kapetanom Draženom Petrovićem u finalu su konkurirali nepobjedivi i nikad neponovljeni "Dream Team I." sastavljen od najboljih NBA profesionalaca. Srebrno odličje naših košarkaša imalo je "zlatni sjaj". Niti Amerika, a pogotovo Hrvatska, više nikad nisu uspjele na olimpijske igre poslati momčadi s toliko istinskih košarkaških zvijezda.

Naš najbolji sportaš Goran Ivanišević u Barceloni se čak dva puta penjao na pobjednička postolja. Prvi put zbog brončane medalje koje je u igri parova zaslužio igrajući s Goranom Prpićem, a drugi put zbog bronce u pojedinačnoj konkurenciji. Nastup Gorana Ivaniševića na olimpijskom turniru u Barceloni ušao je u anale svjetskog tenisa jer, nitko do tada, nije dobio četiri dvoboja u pet setova za redom. Za taj pothvat i brončano odličje Ivanišević je po tropskoj vrućini na sporog zemljanoj podlozi trebao igrati 14 sati i šest minuta.

U Atlanti 1996 godine svirala se hrvatska himna za pobjedu muške rukometne reprezentacije i prvu zlatnu medalju na OI. Vaterpolska reprezentacija vratila se iz Atlante sa srebrnom medaljom, a veslački četverac se vratio ovjenčan brončanim odličjem. Ovom nizu uspjeha hrvatskih športaša pridružena je 2000. godine i brončana medalja veslačkog osmerca na Olimpijskim igrama u Sydneyu. Na Olimpijskim Igrama u Ateni 2004. godine dvojica bivših učenika V. gimnazije Vladimir Nazor, Duje Draganja i Skelin, osvojili su dvije srebrne medalje u plivanju, odnosno veslanju. Na zimskim olimpijskim igrama 2002. i 2006. sestra i brat Kostelić osvojili su sedam odličja.

Svi ovi veliki uspjesi su pomogli u stvaranju i jačanju nacionalnog identiteta Hrvata u najtežim trenucima, za vrijeme dugotrajne borbe za samostalnost. Kada se činilo da je nemoguće ostvariti dugogodišnji san da Hrvatska bude samostalna suverena država, i sportaši koji su postizali nevjerojatne uspjehe, bili su dio svega onoga što nas je poticalo da nastavimo svoju borbu. Cilj je postignut. Imamo svoju državu i jaku svijest o nacionalnoj pripadnosti. Baš kao što su hrvatski sportaši postizali neočekivane rezultate 1992. godine u Barceloni, tako smo i polako postizali uspjehe na bojišnicama.

Tenis u Splitu

Teniski klub Split je proslavio 50. god. postojanja i radi se o klubu koji se može pohvaliti Goranom Ivaniševićem, Nikolom Pilićem, Željkom Franulovićem, Marijom Ančićem, Jelenom Kostanić. Netko je jednom rekao da mora postojati neka čarolija na Firulama kada se u pravilnim vremenskim razmacima baš tamo (a ne negdje drugdje) radaju takve (svjetske) teniske veličine. Oni neskloniji su pričali da nakon Pilića neće doći nitko sličan, kada je došao Franulović tvrdili su (tada

već tiše) da je to ipak samo slučajnost koja se neće ponoviti, a nakon Ivaniševića takve riječi su se mogle čuti samo u zatvorenim krugovima. Nakon Ančića je sigurno da se neće čuti više nigdje i svi jednostavno moraju vjerovati da će slijediti novi Gorani, iako je samo jedan onaj pravi Goran, za mnoge daleko najbolji koji se ikada pojavio. Činjenica da je počeo na Firulama ispunjava sve Splitsane, Dalmatince i Hrvate neizmjernim ponosom, a djecu i odrasle potiče da igraju tenis. U Splitu je postao čest slučaj da djeca igraju tenis u svojim dvorištima zabavljajući se i nastojeći biti što sličniji svojim teniskim herojima.

Ovaj klub je jedan od rijetkih koji se mogu pohvaliti da su bili i ostali najbolji i prije i nakon osamostaljenja države, da su igrači bitan dio svih državnih reprezentacije, da treneri vode različite reprezentacije kao izbornici, članovi sudjeluju u značajnom broju u tijelima Hrvatskog teniskog saveza.

Goran Ivanišević

Roden 13. rujna, 1971. godine u Splitu. Živi u Splitu, "di' bi drugo", povremeno u Monte Carlu, "teško bi tamo mogao provesti više od mjesec dana u komadu". Zagreb je drugi na njegovoj rang-listi. Visok 194 cm. Ljevoruk. Najbolji plasman je dostigao 4. srpnja 1994, bio je – drugi. Profesionalac od 1988. Vrlo rano je stigao u visoko društvo, jedini tenisač, nakon Borisa Beckera, koji je na drugom Grand Slam turniru u karijeri (1989, Melbourne) iz kvalifikacija stigao do – četvrtfinala. Već tada, premda sedamnaestogodišnjak, brojni svjetski menageri, među prvima Ion Tiriac, koji je uvijek znao izabrati najbolje, zainteresirali su se za tenisača koji je na terenu, samo na terenu, "nudio image Johna McEnroa". Nisu pogriješili.

Dana 9. 7. 2001. trijumfalan povratak. Goranu su trebale četiri meč lopte da okruni svoju karijeru. Sekunde kao sati, ogroman teret u grudima, ljevica kao da je tuda... Goran je sklopio ruke i potražio pomoć s neba. Servis je ušao, Rafter pogada mrežu, Goranovo lice su oblile suze. Na terenu je bio dječak koji je ostvario svoj san.

Igrač za kojeg se vjerovalo da je „izdušija“ opet je pokazao da je splitski „mulac“ koji mora ostvariti ono što je zacrtao. Tvrdoglavost i žestoki temperament su mu često bili prepreka, a sada su mu donijeli ostvarenje sna. Pobijedio je iz dišpeta.

Godine borbe, posrtanja i uspjeha, litre znoja, trpljenje bolova... Sve se to isplatilo. Goran Ivanišević je wimbledonski pobjednik, to više nije san! Goran je dokazao da ništa nije nedostižno. Tri puta je gledao kako se drugi veseli, kako drugi podiže pobjednički pehar. Uoči finala rekao je da bi ga četvrti tanjur ubio. Uništio je sindrom gubitnika, sindrom tenisača koji nikada nije uspijevao napraviti ono što je po talentu mogao.

Goran kao uzor i junak

Goran je jedan od ljudi zbog kojih je čovjek ponosan što je Hrvat, što je Splitsanin. Odavno nije bilo tako lijepo biti stanovnik Splita, grada koji je iznjedrio Kralja Wimbledona. Svaka duša u Splitu je traumatično proživljavala svaki Goranov poen. Ulice su bile puste, meč se gledao u grču, na ulicama su se čuli samo povremeni vriskovi i glasni uzdasi iz stanova, kafića... Gorana je bodrila cijela Hrvatska. Nakon posljednjeg poena krenule su suze radosnice, smijeh, prasak petardi, trube brodova, ulice su se u trenutku napunile, ljudi su jedni drugima čestitali kao da se radi o njihovu uspjehu, njihovoj pobjedi. Dan poslije Split je gorio, činilo se da je „cili svit poludija“. Više od 150 000 ljudi dočekalo je Gorana na Rivi. Split je doživio mnoge dočeke, dočekivalo se olimpijske pobjednike, državne poglavare, održavali su se mitinzi potpore, ali ništa se ne može usporediti sa ovim, ni po broju ljudi, ni po emocijama.

2005. godine je bio u Hrvatskoj reprezentaciji pri osvajanju najvažnijeg trofeja u povijesti hrvatske teniske reprezentacije – Davis Cupa. Goran je doprinio reprezentaciji svojim velikim znanjem, iskustvom, ambicijom i entuzijazmom, pokazujući svojim primjerom suigračima kako se bori za boje svoje zastave. Ipak, i uz sve te uspjehe, Goran kao dva najveća trenutka

u svom životu navodi kada je 1992. u Barceloni nosio zastavu te 1995. kada je bio u posjetu papi Ivanu Pavlu II. Ta dva događaja su obilježila ne samo Goranov život već i kreiranje Hrvatske samostalne države.

Zahvaljujući njegovom karakteru, osvojio je simpatije mnoštva ljudi, kako Hrvata tako i ostalih. Svaka njegova izjava je plijenila mnogo pozornosti i izazivala oduševljenje. Gdje god bi se pojavio, ljudi su ga s radošću dočekivali i uživali u njegovoj naglašenoj osobnosti. Goran je postao nacionalna ikona, osoba s kojom se mnogi Hrvati identificiraju i prepoznaju ga kao junaka.

Nikad mu nije bilo dosadno

Ono što je sasvim karakteristično za Gorana je njegov smisao za humor i dobru zabavu. Ni njemu, ni ikomu u njegovoj blizini nikad nije dosadno. Goran je strastven igrač briškule i trešete, dalmatinskih kartaških igara. Uloži su često u takvim partijama čudnovati. Goran se jednom u Londonu morao, za vrijeme filma, ustati i reći: "Prekinite ovaj glupi film. Kako ovo možete gledati?!" U Americi je u jednom restoranu morao pjevati za klavirom pune dvije minute. Gosti su toliko uživali da je pozvano osiguranje. Još se uvijek ne zna je li uzrok tome bio njegov stil ili izbor pjesme navijača "HajdukČa. Iz istog razloga je u hotelu visoke kategorije morao bos i samo u donjem rublju otići na recepciju provjeriti ima li kakvih poruka. Ipak, najteži gubitak na kartama mu je oprošten. Trebao je za vrijeme projekcije "Titanica" u splitskom kinu, u najtužnijim trenucima filma, prekinuti srceparajuću atmosferu riječima: "Daj izgasite ovaj glupi film... Maknite ovog glupog Di Caprija, šta će vam on, pogledajte mene!" Isto, čak i gore, trebao je ponavljati na izlazu nakon završetka filma.

1998. godine je za vrijeme turnira u Monte Carlu, na tradicionalnoj zabavi "Player's party", Goran je, zajedno s nekoliko prijatelja, dobro zabavio i do suza nasmijao nazočnu publiku. S mikrofonom u ruci, u privlačnoj odjeći i glazbom u pozadini, izvodili su pjesme skupine Spice Girls – Goran je bio Gery.

Zaključak

Hrvatski sportaši su odigrali značajnu ulogu u prepoznavanju Hrvatske kao suverene države, oni su svojim iznimnim dostignućima pokazali da Hrvatska nije samo još jedna malena, neznačajna zemlja Balkana za koju većina ljudi u svijetu ne zna da postoji. Zahvaljujući našim tenisačima, rukometašima, nogometašima, košarkašima, veslačima, skijašima i svim ostalim, koji su pomogli u stvaranju pozitivnih stereotipa o Hrvatskoj i njenim stanovnicima, danas su naši crveni-bijeli dresovi, kombinezoni, kapice i kacige sada su poznate i jako cijenjene u cijelom svijetu, a Hrvatska poznata i priznata kao mala zemlja sposobna za velike uspjehe što uistinu i jest. To stvara i zadovoljstvo kod hrvatskih građana, koji se ponose što su dio nacije koja je dala velike sportaše, ali i velike ljude koji su mijenjali svjetsku povijest i doprinosili budućnosti. Oni će uvijek ostati u sjećanju našeg naroda i pomoći u učvršćivanju nacionalnog identiteta Hrvata, kao što su pomogli i u njegovom stvaranju.

Ipak, o ovoj tematici nismo naišli na nikakvu literaturu, nema istraživačkih radova, nitko nije pristupio ovom fenomenu sa sociološkog stajališta iako je utjecaj sporta na društvo i na stvaranje njegovih odrednica i nacionalnog identiteta neupitan i očituje se i u svakom od nas. U pisanju glavne teme ovog rada smo se koristili isključivo svojim iskustvom dugogodišnjeg treniranja u sportskim klubovima te razgovorima s ljudima uključenima u rad sportskih klubova.

PROJEKT "UTJECAJ SPORTA NA STVARANJE NACIONALNOG IDENTITETA"

S projektom smo započeli početkom školske godine 2005/2006. Proveli smo istraživanje među svojim trenerima, suigračima i učenicima sportskih razreda naše škole. Diskutirali smo sa školskom psihologinjom i profesoricom sociologije o utjecaju sporta na mlade i njihovo ponašanje. Zatražili smo i mišljenje svojih školskih kolega da nam kažu

što oni misle o sportašima općenito, sportu u Hrvatskoj, te da nam nabroje svoje najveće uzore. Vodili smo se i jednom anketom koja je provedena među Splitsanima kada su upitani tko im je najveći uzor. Na prvom mjestu je bio The Beat Fleet, splitski bend koji ironično govori o stanju države i Splita, a odmah iza njih su bila nanizana imena uspješnih sportaša. Na žalost, nikada nije provedeno istraživanje koje bi razmotrilo uzrok tome.

Cilj: Pokazati da sport igra važnu ulogu u svakodnevnom životu svakog pojedinca, naroda općenito i države te da se mora više pozornosti posvetiti uvjetima u kojima sportaši treniraju

Zadaci: Pobuđivanje nacionalne svijesti o važnosti sporta i poticanje razvoja sporta u našoj zemlji, jer je to jedino u čemu možemo konkurirati svjetskim velesilama i prezentirati se u najboljem svjetlu očima javnosti.

Metode: U pisanju ovog rada smo se koristili izvanškolskim i izvannastavnim radom na terenu, radionicama, anketama i intervjuima

Literatura: Ovaj rad je prvi s ovakvom temom u Hrvatskoj, pa nema adekvatne literature stoga smo se u pisanju ovoga rada služili službenim internetskim stranicama splitskih sportskih klubova te njihovim monografijama u dobivanju povijesnih činjenica o njihovom nastanku.

Važnost nacionalnih “simbola” u razumijevanju hrvatskoga identiteta i u promociji zemlje

Moć simbola u modernom društvu

Političkoj filozofiji i političkoj antropologiji odavno je poznata tvrdnja kako su simboli, poglavito u politici, moćno oružje za stjecanje i čuvanje moći u u realnoj stvarnosti. “Sama oblast simboličkoga jest ono najveće i najbogatije carstvo koje političari i njihovi generali, svećenici i pjesnici, gomilama riječi, plotuna, propovijedi i stihova osvajaju. Vlast na koju se oni, kako se ponekad kaže, penju, pa onda u njoj uživaju, ustvari vlast je na simbolima” (Čolović 1997: 5).

Simboli su svuda oko nas – mitovi, stereotipi, spomenici, povijesni velikani, grbovi i zastave, arhitektonska djela... Svi oni u sebi kriju priče, koje su uvijek prihvatljivije i ušima draže od sustavnih političkih analiza i sučeljavanja. Te priče se lako pamte, prenose na nove generacije i svjedoče o nama, našoj prošlosti, iskustvima, težnjama, strahovima, stremljenjima, dobrima i lošima... U njima se prepoznajemo i dajemo im – svjesno ili nesvjesno – određene uloge u našim životima.

John Street kaže da mediji dok izvještavaju, u biti pripovijedaju priče. Oni ne zrcale same događaje ili upiru teleskop u njih. Masovni mediji ne “pokrivaju” jednostavno vidljive događaje i izvještavaju o činjenicama: oni ih animiraju, pretvarajući ih u priče sa zapletima i glumcima (Street 2003: 33). Oni opisuju težnje, suparništva i paktove, ljudske slabosti i jakosti. Političke karijere, primjerice, ponekad poprimaju epsku formu, završavajući tragedijom ili trijumfom a još češće se prikazuju poput sapunica... S tim je povezan i pojam “uokviravanja” ili “okvira”, kojeg Robert Entman pojašnjava riječima “Okvir djeluje tako da odabire i ističe jedna, a prikriva druga obilježja stvarnosti, na način koji kazuje dosljednu priču o problemima, njihovim uzrocima, moralnim implikacijama i rješenjima” (Street 2003: 34). Okvir svoje učinke postiže različitim tehnikama poput metafora, povijesnih primjera, slogana, opisa i slika, koji djeluju kao “sredstvo rasuđivanja”, tj. nude pregled uzroka, učinaka i načela koji animiraju priču. Iako tzv. okvir nema ništa zajedničko s pristranošću jer “podrazumijeva niz stajališta” on nas ipak fokusira na pojedine segmente, usmjerava i formira naše mišljenje, pa tako znamo što je *in* a što *out*, što je pozitivno a što negativno, što je *cool* a što zaostalo itd.

Takvom formiranju svijesti, izloženi smo svakodnevno zahvaljujući globalnoj moći medija koja svakodnevno raste. I umjesto da kritički pristupamo toj zbilji, gotovo hipnotizirani ili opijeni prihvaćamo nametnutu nam stvarnost simbola i ne možemo joj se oduprijeti. Dapače, istraživanja pokazuju da sve više postajemo vizualna bića (opčinjena slikom) i da nam se, pod utjecajem televizije i filma, smanjuje moć percepcije. Više nemamo živaca, ni vremena ozbiljnije analizirati činjenice i pomno istraživati događaje. Prihvaćamo ih onako kako nam ih drugi plasiraju i pakiraju. Postali smo dio fiktivne stvarnosti. Ne samo promatrači već i sudionici.

Stoga ukoliko želimo “nametnuti” svoje činjenice, poglede i istine, kao proaktivni subjekti, moramo ih prilagoditi tom novom načinu izričaja, odnosno pretvoriti u priče i simbole. Ili ako simboli već postoje moramo im pridružiti priče koje će morati biti dovoljno atraktivne da bi zaživjele u zbilji koju nam svakodnevno konstruiraju suvremeni mediji.

Identiteti naroda i država pretvaraju se u simbole

Identitet i imidž neke zemlje ili naroda u praksi se sve češće svode na simbole pa i stereotipe, pa tako kad čujemo za koridu ili *flamenco* pomislimo na “temperamentnu” Španjolsku, kad vidimo tulipan ili klompu pomislimo na “uređenu”

Nizozemsku, kad u kalendaru vidimo blagdan svetog Patricka pomislimo na pivo i “zelenu” Irsku, kad jedemo tjesteninu ili pizzu obično nam je u mislima barem dijelom i “simpatična” Italija... Obično o svakoj od tih zemalja imamo jasnu sliku, imamo mišljenje o tamošnjim ljudima iako možda tamo uopće nismo bili. Informacije o njima primili smo različitim komunikacijskim kanalima – od razglednica i medija do posjeta ili susreta s građanima tih zemalja. One mogu odgovarati realnosti ali i ne moraju! Nisu svi Škoti škrti, ne nose kilt i ne sviraju svi gajde. Isto tako nisu svi Švicarci bankari i ne provode vrijeme jodlajući po tamošnjim planinama. Bečani zasigurno imaju drugog posla osim plesanja bečkog valcera. Međutim to je nešto po čemu su oni prepoznatljivi u drugim zemljama i što na razini asocijacije vezemo uz njih a na što su oni ponosni (Skoko 2004).

Nameće nam se pitanje što bi onda bili simboli hrvatskoga identiteta? Što je to na što smo ponosni i što radosno predstavljamo našim gostima i svijetu? Drugim riječima – imamo li mi simbole koji će se nositi s drugima u globalnoj utrci i nadmetanju simbola i priča?

Odgovore na ta i slična pitanja vezana uz hrvatski identitet možemo prije svega tražiti u svjesnosti samih sebe i svoga postojanja, odnosno u načelu biti svoj na svome, govoriti svojim jezikom, biti ponosan na ono svoje, domaće, izvorno i autentično. To je ono što pokazujemo drugima i ono što je prvorazredno i originalno; po čemu nas drugi prepoznaju. To je ono nešto što drugi nemaju.

U modernom društvu koje je zasuto tisućama informacijama svake sekunde, teško je detaljnije proučavati te posebnosti ili ih prezentirati u njihovoj cjelovitosti. Upravo zbog toga se često svode na simbole. Budući da sami kreiramo svoj identitet, logično je da kreiramo i vlastite simbole ili barem stvaramo preduvjete za njihovo nastajanje.

A kreiranje identiteta usko je povezano sa sviješću o nama samima, odnosno razini poznavanja vlastitih snaga i nedostataka, i odnosu prema vlastitim vrijednostima i potencijalima.

Stvaranje nacionalne svijesti i ponosa

Svijest građana o vlastitoj zemlji ili narodu iznimno je važna u upoznavanju, predstavljanju i promociji vlastite zemlje. Svaki građanin pojedine zemlje postaje njezin promotor u svome okružju te njezin veleposlanik u inozemstvu. Ovisno o njegovu znanju, ponašanju i (ne)kulturi, stranac može upotpuniti svoju sliku o Hrvatskoj. Naravno, ukoliko poznaje vlastitu zemlju i ako je zadovoljan njome i vlastitim načinom života, pretpostavka je da će on to zadovoljstvo projicirati i prema gostima iz inozemstva.

Simon Anholt, poznati stručnjak za promociju država, kao pozitivan primjer nesvjesne promocije vlastite zemlje navodi Talijane koji “toliko vole svoju zemlju da jednostavno šalju dobru vibracije u svijet” (*Globus*, 10. 12. 2003: 82). On dodaje kako su upravo ljudi glavni medij za stvaranje dobrog imidža neke države i pritom ne iziskuju nikakve troškove: “Ako svaki Hrvat postane veleposlanik svoje zemlje svaki put kada otputuje u inozemstvo i strancima govori o Hrvatskoj, onda ćete postići ono što Italija danas ima” (*Globus*, 10. 12. 2003: 82).

Upravo zbog toga upoznavanje vlastitih posebnosti od “malih nogu” iznimno je važno u stvaranju nacionalnog ponosa, koji je svojstven svim modernim državama a u kojem osobito prednjače Amerikanci.

S tim u svezi valja se prisjetiti stare narodne mudrosti koja tvrdi “Ako se sam ne cijeniš, neće te ni drugi cijiniti”. Ta tvrdnja je dijelom primjenjiva i na “hrvatski slučaj”. Pavao Novosel smatra da su za loše mišljenje naših istočnih susjeda (krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog stoljeća), koji “Hrvate smatraju nedržavotvornom nacijom, kao ljude koji nemaju pravoga političkog smisla, duhovno i kulturno slabijima, narodom stvorenim za služenje a ne za samostalnost” (Novosel 1991: 27) dijelom odgovorni i sami Hrvati. On se poziva na neka egzaktna istraživanja koja su pokazala da je u Hrvatskoj u priličnoj mjeri prisutna takozvana *podanička* politička kultura. Novoselovo stajalište dijelom potkrepljuje i jedno istraživanje, provedeno desetak godina nakon izrečene tvrdnje. Agencija GFK iz Zagreba tijekom 2000. provela je istraživanje javnog mišljenja na temu “Mišljenje građana Hrvatske o Hrvatskoj i nekim drugim

zemljama". Sažetak dotičnog istraživanja bi se mogao svesti na to da 44% građana drži kako je Hrvatska podjednaka kao i druge zemlje (prosječna), 32 % ih smatra kako je lošija od drugih zemalja a tek 21% da je bolja! U usporedbi mišljenja o Hrvatskoj i pojedinim drugim zemljama, Hrvatska zauzima tek sedmo mjesto! Ispred nje, po pozitivnom *imidžu* su: Njemačka, Austrija, SAD, Italija, Francuska i Slovenija. Iza Hrvatske, po ocjeni njezinih građana, nalaze se: Mađarska, Grčka, Bosna i Hercegovina, Turska, Bugarska, Rusija i Srbija (zemlje su navedene redosljedom dobivenih glasova; prema istraživanju GFK "Mišljenje građana Hrvatske o Hrvatskoj i nekim drugim zemljama", 2000). Budući da su se podaci s vremenom sigurno mijenjali treba ih uzeti s rezervom. No za potrebe ovog rada najzanimljivije je stajalište hrvatskih građana o Hrvatskoj a ono nije pretjerano dobro. Neki autori drže kako je to samo realna procjena njezinih dosega. No, ona se zasigurno odražava i na razmišljanja drugih o nama (ako mi loše mislimo o vlastitoj zemlji kako će stranac misliti bolje). Misliti dobro o svojoj zemlji ne znači pretjerivati u ocjeni njezinih mogućnosti, dosega i značenja o čemu se dosta govorilo proteklih godina. Tako Novosel još 1991. predlaže da se hrvatski narod mora promijeniti te "postati narod, koji je svjestan svojih vrijednosti, narod ponosan na svoju povijest i, još više, ponosan na budućnost koju će sebi stvoriti. Dakle, naša se nova nacionalna svijest mora definirati kao nacionalni ponos, kao uvjerenje da smo jednaki sa svim ostalim nacijama u Europi i svijetu. To, dakako ne znači da bi sada trebali nerazumno odbacivati sve što dolazi od drugih. Naprotiv, naš razvoj, kao i razvoj drugih nacija, i nadalje će se sastojati u tome da prihvaćamo sve vrijednosti koje nam dolaze od drugih i da se na taj način integriramo u širu međunarodnu zajednicu, ali je isto toliko jasno da to moramo činiti bez podcjenjivanja svojega, dakle s punom sviješću o tome koliko i sami vrijedimo" (Novosel 1991: 28).

To je preduvjet ukoliko želimo ući u Europsku uniju kao ravnopravan član te zajednice naroda a ne siromašnija ili manje važnija braća.

Tijekom rata a i nakon oslobađanja okupiranih državnih područja, uistinu se i nastojalo pristupiti izgradnji takvog *identiteta* o kojemu je Novosel pisao, čak i uz potporu najvišeg državnog vrha, koji se nastojao tako i ponašati. Međutim, nekada se *gradnji identiteta* pristupalo i pomalo nestručno pa i iritirajuće a nekada se doduše i malo pretjerivalo u pozicioniranju Hrvatske na novoj geopolitičkoj karti svijeta. A nekada se pak negiralo hrvatsku tradiciju, naslijeđe i vrijednosti, kako bi se tobože "raskinulo s prošlošću".

O "preuveličanim" viđenjima Hrvatske iz perspektive njezinih građana govori akademik Ivan Supek: "Mi moramo prihvatiti činjenicu da smo jedna mala zemlja. Najgore je kada ljudi misle da je Hrvatska strašno važna svijetu. To nije istina. Ona je važna samo zato što je trenutno na Balkanu situacija bolesna, a naša zemlja ipak pokazuje kakvu takvu stabilnost" (Supek 2001).

Sličnu tezu potvrđuju i neki novinari navodeći kako "Hrvati žive u čistim provincijalnim iluzijama da smo politički epicentar svemira" (Kevo 2002). Mladen Kevo podsjeća kako se Hrvatska po broju stanovnika može uspoređivati sa zemljama poput Jordana, Kirgistana, Libanona, Nikaragve... Glede površine državnog teritorija on Hrvatsku uspoređuje sa zemljama poput Slovačke, Litve, Dominikanske Republike, Kostarike. Autor pritom zaključuje: "Da bi smo lakše dokučili čemu stremimo i kuda idemo, bilo bi poželjno prihvatiti te gole činjenice i prestati se "uspoređivati" u bilo čemu s Njemačkom, SAD-om, Francuskom, Kanadom, Australijom ili Japanom jer mi to jednostavno nikada nismo bili niti nam uopće mora biti loše zato što mi nismo oni. Hrvatska je, dakle, država koja je prema veličini svoga teritorija na 127. mjestu u svijetu, a prema broju stanovnika negdje na 111. mjestu. Nije, dakle, u fizičkom smislu velika ni prema teritoriju, a još manje prema stanovništvu, pa shodno tome sa svojih šest ispravnih pretpotopnih MIG-ova nije nikakva ni "regionalna sila" ni nekakav posebno važan, bogomdan nezaobilazan čimbenik u Europi i svijetu, kako su nas još do nedavno uvjeravali najodgovorniji političari u ovoj zemlji".

Mogli bi se složiti s većinom tih razmišljanja, međutim čini se da u globalnom svijetu nisu više teritorij i stanovništvo najvažniji državni parametri. Primjer za to je Izrael, koji se prostire na površini od samo 20.700 km četvornih te ima oko 5 milijuna stanovnika. Uz to držimo sasvim netočnom tezu da se Hrvatska treba prestati uspoređivati u bilo čemu s velikim

razvijenim zemljama poput SAD-a, Njemačke ili Švicarske... Možda se ne možemo uspoređivati po bogatstvu, vojnoj spremnosti ili tehničkim dosezima ali postoje dodirne točke gdje je moguća usporedba ili gdje smo čak nadmoćniji od tih zemalja. Primjer je sport, gdje je Hrvatska 1998. na svjetskom nogometnom prvenstvu zauzela visoko treće mjesto ili uspjesi Janice Kostelić, koja se sa zimskih olimpijskih igara 2002. u Salt Lake Cityu vratila sa tri zlatne i jednom srebrnom medaljom a sa igara u Torinu 2006. sa jednom zlatnom i jednom srebrnom medaljom, postavivši tako Hrvatsku, kao mediteransku zemlju, ispred alpskih moćnih država. Hrvatska je po očuvanju okoliša, prema istraživanju znanstvenika s poznatih američkih sveučilišta Yale i Columbia, objavljenom u studiji 2002. *Indeks održivosti okoliša* – na 12 mjestu u svijetu a poznato je da su u inozemstvu ljudi vrlo osjetljivi na ekološke domete pojedine zemlje (*Vjesnik*, 12. 2. 2002: 8. i *Jutarnji list*, 3. 2. 2002: 5). I dok je Hrvatska tako najčišća zemlja Sredozemlja zanimljivo je spomenuti da je SAD na 51, Njemačka na 54, Japan na 62, a Velika Britanija na 98. mjestu. Po zalihama kvalitete pitke vode Hrvatska je na 5. mjestu u Europi... Hrvatske prirodne ljepote se uz to mogu susresti malo gdje u svijetu na tako malom prostoru. Znanje i sposobnost hrvatskog čovjeka potvrđeni su diljem svijeta. Iako su to samo neki od primjera, građani Hrvatske mogu biti ponosni na te uspjehe i Hrvatsku rangirati među zemlje njoj ravne u tim područjima. Naravno, tu ne treba biti previše subjektivan te se zanositi našim pojedinim prednostima i zanemariti nedostatke, već upravo ističući i cijeneći ono što je dobro nastojati neutralizirati ili izmijeniti ono što je negativno.

Dakle, među ostalim je važno da se hrvatski građani najprije ugodno i sretno osjećaju u svojoj zemlji tek onda će moći biti i njezini uspješni promotori. Ali to ipak nije dovoljno. Da bi građani bili dobri reprezentanti svoje države oni se moraju kvalitetno informirati i "formirati". To se može postići drugačijim pristupom njihovom obrazovanju, kućnom odgoju, cijelo-životnom edukacijom... Važan je i rad na promjeni određenih stajališta i svjetonazora pa i mentaliteta. Važno je s takvim pristupom početi od "malih nogu" jer jedino se tako može stvarati pravilan sustav vrijednosti, sustav u kojem ćemo biti sigurni u sebe i postići da nas drugi poštuju. To nam se čini važnijim kad pred očima imamo skori ulazak Hrvatske u Europsku uniju.

U prilog tezi kako Hrvatska još nema jasan identitet i kako je nužno njegovo oblikovanje (spoznavanje) prije ulaska u nove zajednice i odnose s drugim narodima, svjedoči i ulomak iz eseja Nevena Šimca. "Možda bi najprije trebalo upoznati sebe, naučiti svoju prošlost, jezik, svoj doprinos povijesti i kulturi. Hrvati su tijekom 14. stoljeća svojeg bivanja između Drave i Jadrana sudjelovali u sudbini ovog kontinenta, oni su dali ne samo svoje najbolje umove, nego i svoje najhrabrije borce za to da se razviju ili obrane europske vrijednosti. Taj mali narod je kroz svoju prošlost znao njegovati tolerantnost i pluralnost. Dokaz tome su, među inim, i četiri pisma te tri jezika kojima se služio. Dokaz tome je i originalnost narodnog jezika u liturgiji, uz univerzalni latinski, kojim se služio u crkvama i Saboru. Hrvati su tako u vlastitom krilu gajili one vrijednosti kojima se Europa danas diči, a to su zajedništvo u različitosti i snošljivosti... Hrvatska (..) ne smije i ne može zaboraviti to svoje identitetsko bogatstvo. Bojim se ipak dvoga – s jedne strane povijesnih mitova i slabo utvrđene prošlosti a s druge slabog znanja današnjih naraštaja o vlastitom identitetu. Jer upravo će oni biti pozvani sutra reći Europi – eto kakvi smo kroz 14. stoljeća bili i što donosimo na zajednički stol i u zajedničku kuću" (Šimac 2001: 24-25).

Kako "pakirati" i "prodati" hrvatsku povijest?

O povijesti drugih naroda učimo kroz spretno i simpatično sročene priče i simbole. Upoznajemo njihovu prošlost kroz filmove, knjige, anegdote, povijesne spomenike, velikane... Zahvaljujući često dobrom "pakiranju", čak nam i mračne činjenice iz njihove povijesti postaju drugačije, bliže, normalnije...

"Povijest hrvatskoga naroda pokazuje da je u prošlosti vrlo često dio elite hrvatskoga naroda zadovoljavao egoistične interese na štetu vlastitoga naroda služeći stranim gospodarima iz Beograda, Beča, Budimpešte, Berlina, Rima, Moskve"

(Tomic 2003: 27). Povijest nam zapravo govori da je hrvatski narod kroz povijest imao svijetlih i tamnih trenutaka, uspona i padova, pogrešaka i uspjeha...

Stjepan Meštrović, profesor sociologije iz Texasa osvrće se na negativne strane hrvatske prošlosti koje su se proteklih godina često izvlačile iz povijesnog konteksta: "Uvjeren sam da Hrvatska, u osnovi, nije ni bolja ni gora od drugih zemalja. Gotovo su svi imali crne mrlje u prošlosti: Amerika je počinila genocid nad američkim Indijancima, Britanija je bila grozomorni, okrutni kolonizator, Francuska je jednako okrutno giljotinirala pola svojih revolucionara, Italija nam je dala fašista Mussolinija, Njemačka je dala nacizam, Hitlera i koncentracijske logore. Ali Italija se predstavlja kao zemlja koja je dala renesansu, Michelangela, Pavarottija, pizzu i Giorgia Armanija. Dakle, možemo zaboraviti Mussolinija kao malo zastranjenje. Francuskoj možemo zaboraviti četiri godine kolaboracije s Nijemcima za vrijeme višijevske vlade jer ima Eiffelov toranj, parfeme, a Pariz je grad ljubavi... Dok se ne promijeni to da je Hrvatska zemlja ustaša, bez obzira na političke promjene, ništa se bitno pozitivno za Hrvatsku neće dogoditi. Beogradska propaganda djelomično je, ali samo djelomično, zaslužna za takav *image* Hrvatske. Naime, postojala je i zapadna propaganda, koja je trebala žrtvenog janjca za Holokaust. Pa neće to valjda biti Njemačka sa svojim odličnim pivom, kvalitetnim autima i jakom Deutschmarkom? Mala nepoznata Hrvatska bila je idealna, sa svojim autoritarnim predsjednikom koji se ne zna nasmijati. Mitterand je vjerojatno kolaborirao s nacistima i višijevskom vladom, a ipak će u povijesti ostati zabilježen kao veliki socijalist. A dr. Tudman koji se borio protiv Nijemaca, za kojega je stvarno glupo reći da je antisemit, ipak je meta optužaba" (*Globus*, 25. 3. 1998: 68).

Dakle, jasno je da se povijesno naslijeđe svake zemlje pa tako i Hrvatske može sagledati iz više kutova pa tako može postati potpora ili otežavajuća okolnost pri stvaranju *imagea* zemlje. Uz to se valja prisjetiti kako stara uzrečica kaže da povijest obično pišu pobjednici. Prema tome teško je očekivati apsolutnu objektivnost u bilo kakvoj interpretaciji prošlosti.

Noam Chomsky koji u svojim djelima i istupima nastoji razotkriti propagandu u našoj političkoj svakodnevnici, u eseju *Proizvodnja pristanka* (Chomsky 2002: 20) govori o svojevrsnim krivotvorenjima, odnosno prilagodbi američke povijesti modernom tržišnom komuniciranju. Navodi primjer jednog američkog nacionalnog parka u kojem na spomeniku piše "Ovdje leži Indijanka, Wampanoang, čija su obitelj i pleme dali sebe i svoj imetak da bi ova veličanstvena nacija mogla nastati" te tumači što se zapravo krije iza jednog takvog tumačenja. "Naravno, nije prikladno reći da su urođenici žrtvovali sebe i svoju zemlju za tako plemenitu svrhu. Točnije je da su bili poklani, desetkovani i rastjerani u jednome od najvećih genocida u ljudskoj povijesti. Trenutne procjene govore da je u vrijeme Kolumbova otkrića u Latinskoj Americi moglo biti oko dvadeset milijuna Indijanaca plus još dvanaest do petnaest milijuna sjeverno od Rio Granda". Istina, dakle, u potpunosti nije zatajena ali nije jasno niti rečena! Chomsky nadalje navodi mnogobrojne primjere iz američke suvremene povijesti gdje su od svoje odgovornosti za "zločine" i nedemokratske postupke učinili svojevrsna herojska djela za opće dobro, te se ona kao takva, zahvaljujući propagandi, i prihvaćaju u široj javnosti.

Mnogobrojni autori se bave pitanjem – treba li se uopće baviti poviješću? "Neki kažu da je Hrvatska umorna od svoje povijesti. Ma koja zrela i normalna zemlja može biti umorna od svoje povijesti? Amerikanci uopće nemaju svoje povijesti, jedva dvjesto godina, pa je itekako promoviraju. Prema tome nemojmo uništavati ono što nam je prednost!" -- tvrdi Marko Goluža (Goluža 2001: 482). Goluža se pritom poziva na staru uzrečicu "Tko ne poštuje svoju povijest, ne poštuje sebe", nazivajući je ne političkom već općeljudskom kategorijom. On dodaje kako se baština i povijesna vrijednost u svakoj zemlji malo precjenjuju u odnosu prema van i to se smatra normalnim.

Kad je u pitanju povijest malih naroda pa tako i hrvatsko povijesno naslijeđe treba imati u vidu kako je uobičajeno da se pripadnici velikih zemalja i ne trude upoznati njihov sadržaj već obično "usputno" prihvaćaju stereotipe. O tome svjedoči i Alain Finkielkraut. "Za Francuza, bio on istraživač ili intelektualac, Slovenija, Hrvatska, Makedonija, Bosna i Hercegovina ne postoje više do li baltičke zemlje prije 1990. godine. Mi, pripadnici velikih nacija, o povijesnim smo pitanjima odgajani uz pomoć dječjih slikovnica. Prema našem viđenju svijeta, male su nacije s ruba Europe folklorni i

pomalo smiješni entiteti, i oni planetu uopće nisu potrebni. Uostalom poslovi su se odvajkada vodili bez njih. Odatle i naša nevjeric a i gađenje, kada te male žabe hoće biti velike kao mi volovi” (Finkielkraut 1992: 34).

Uzimajući u obzir stavove koje smo ovdje naveli možemo zaključiti kako Hrvatska svoje cjelokupno bogato povijesno naslijeđe, sa svim svojim prednostima i nedostacima nipošto ne može smatrati opterećenjem suvremene države. Jasno je da istodobno treba imati znanja i sposobnosti uvjeriti svijet da uistinu za to nema razloga, poput ostalih zemalja koje su također (gotovo bez izuzetka) imale svijetle i tamne strane svoje prošlosti, ali danas neopterećeno uživaju u svome ugledu. Pritom je razumljivo da i negativne strane povijesti treba priznati, jasno reći na što smo kao narod ponosni a na što nismo i nipošto zbog toga ne bismo trebali imati komplekse, jer današnji naraštaji ne mogu biti suodgovorni za nijedan segment te prošlosti. Isto tako ne treba zanemariti činjenicu da su se predstavnici hrvatskog državnog vodstva posljednjih godina ispričali za počinjene zločine tijekom Drugog svjetskog rata na prostoru današnje Hrvatske, jer su upravo oni najviše opterećivali hrvatsku povijest.

Na koncu, izuzmemo li te i slične “crne mrlje”, hrvatska povijest obiluje uistinu svijetlim primjerima, kojima se treba ponositi i koje treba prezentirati. Temeljni preduvjet prikazivanju tog bogatog povijesnog naslijeđa kao prednosti je upoznavanje javnosti sa svim segmentima hrvatske povijesti. Potom bi trebao uslijediti proces svojevrsne “popularizacije” pojedinih segmenata tog naslijeđa kroz svojevrsne priče i simbole, kako bi informacija došla do što većeg broja primatelja “potrošačkog društva” u kojem živimo te kako bi bila prihvaćena na nama željeni način.

Hrvatski velikani kao simboli hrvatske povijesti

U Hrvatskoj je očito neslaganje oko toga koji bi “hrvatski velikani” najbolje mogli predstavljati i promovirati Hrvatsku. Zbog čestih razmimoilaženja ali i neaktivnosti relevantnih institucija još nijedan od njih nije dovoljno prepoznat u svijetu kao “svjetski velikan” i paralelno s time kao “predstavnik Hrvatske” poput njemačkog Goethea, austrijskog Beethovena i sl. Ponešto se pokušava napraviti tek s Nikolom Teslom.

U službenoj turističkoj brošuri Hrvatske, koju je izdala Hrvatska turistička zajednica početkom devedesetih godina u milijunskim višejezičnim nakladama obuhvaćeni su “hrvatski velikani” koji su na svjetskoj razini ostavili traga u znanosti i kulturi. To su: Julije Klović, Ruđer Bošković, Ivan Vučetić, Nikola Tesla, Marko Polo, Juraj Dalmatinac, Marin Držić, Miroslav Krleža i Ivan Meštrović. Mnogi domaći autori upravo navedena imena “guraju” u prvi plan pri predstavljanju Hrvatske u svijetu. Međutim, velik dio njih ovoj listi dodaje i Fausta Vrančića (izumitelj padobrana; 1551-1617) te Slavoljuba Penkalu, iako je po nacionalnosti Slovak (izumitelj penkale; 1871-1922). Ivo Sanader na jednom važnom njemačkom političkom skupu ovako je opisao doprinose Hrvata Europi i svijetu: “Taj mali narod Europi i svijetu poklonio je bisere civilizacijskih tekovina, putem djela, primjerice, Julija Klovića Croate, zvanog Michelangelo minijatura, Jurja Dalmatinca, kojemu i Venecija ima zahvaliti velik dio svoga sjaja, ili pak Hermana Dalmatina, Franje Petrića, Ivana Česmičkog, Lucijana Vranjanina, Markantuna de Dominisa, Jurja Križanića itd. Hrvati se ponose i Ruđerom Boškovićem, znanstvenikom prosvjetiteljstva svjetskog glasa i pretečom današnje nuklearne fizike. Hrvati su ponosni na svoje latiniste, koji su nebrojenim radovima na gotovo svim znanstvenim područjima obilježili vrhunac europske civilizacije. Marko Marulić je otac hrvatske ali i velikan svjetske književnosti, veliki europski humanist, čija su djela već prije 400 godina bila prevedena na dvadesetak jezika i koja su u ono doba smatrana europskim *bestsellerima*. Malo tko od onih koji šeću venecijanskom Rivom dei Schiavoni zna da u biti prolaze Rivom Hrvata – nazvanom po brojnim Hrvatima, koji su svoje stvaralaštvo posvetili ljepoti Venecije” (Sanader 2000: 25).

Tjednik *Hrvatski Obzor* u svibnju i lipnju 1999. proveo je istraživanje o ličnosti tisućljeća metodom ankete na uzorku od 500 hrvatskih građana, koji su birali jednu osobu na ponuđenoj listi od 29 imena. Prema tom istraživanju poredak prvih desetoro izgleda ovako: Nikola Tesla, Josip Broz Tito, Ruđer Bošković, Ante Starčević, Alojzije Stepinac, Josip Jelačić, Marko Marulić, Stjepan Radić, Miroslav Krleža, Matija Gubec, Josip Juraj Strossmayer, Ivan Meštrović, Marija

Jurić Zagorka i Ante Pavelić. Ostali su navedeni sljedećim redom: Ivana Brlić-Mažuranić, Marin Držić, Ivan Gundulić, Vatroslav Lisinski, Ivan Mažuranić, Petar Krešimir IV, Vlatko Maček, Ljudevit Gaj, Juraj Dalmatinac, Dora Pejačević, Tin Ujević, Faust Vrančić, Ivo Andrić, Lovro pl. Matačić i Frano Supilo (*Hrvatski Obzor*, 5. 6. 1999:18. i 19). Tjednik *Nacional* u prosincu 2003. proveo je sličnu anketu, u kojoj su čitatelji, tijekom nekoliko tjedana, između ponuđenih 100 osoba birali najznačajnijeg Hrvata svih vremena. Poredak izgleda ovako: Josip Broz Tito, Nikola Tesla, Ruder Bošković, Miroslav Krleža, Franjo Tuđman, Stipe Mesić, Ivo Andrić, Dražen Petrović, Tin Ujević...

U svakom slučaju hrvatski uglednici su neiskorišten potencijal u promociji Hrvatske ali i gradnji vlastitog *identiteta* i samosvijesti. S druge strane trebalo bi postići konsenzus, na čijoj bi se promociji – među velikanima – trebalo započeti temeljitije raditi. U domaćim okvirima šira javnost bi trebala kvalitetno poznavati svakoga od navedenih velikana jer svatko od njih ima priču o uspjehu, napretku, ponosu i vezama Hrvatske sa svijetom.

Upoznati i promovirati Hrvatsku kroz njezine suvenire

Boris Ljubičić, kao hrvatske simbole, izdvaja tri upečatljiva hrvatska “proizvoda”: hrvatski grb s izmjeničnim kvadratima (upečatljiva forma, lako prepoznatljiv i vidljiv), kravata (etički i modni detalj) i pas dalmatiner (izdvojen, poseban, lako uočljiv) (Ljubičić 16. 4. 2003).

Zacijelona prepoznatljiviji hrvatski suvenir i svojevrsni simbol je kravata. Priča o kravati, koja teži postati najprepoznatljiviji izvorni hrvatski proizvod, seže duboko u povijest. Stoljećima su Hrvati u raznim europskim vojskama i na mnogim europskim ratištima nosili kravatu u izvornom obliku čvorovanog rupca oko vrata. Taj običaj vezanja i čvorovanja rupca oko muškog vrata prepoznat je na hrvatskim vojnicima u Parizu. I stvorena je kravata, danas simbol elegantnog muškog odijevanja, i to ne samo kao modni, već i statusni detalj. Modni je detalj postala nakon što ju je počeo nositi francuski kralj Luj XIV. Stoljećima kasnije, u posljednjem desetljeću prethodnog milenija, kravata se na neki način počela vraćati svojem izvorištu, kao robna marka *Croata* zagrebačke tvrtke *Potomac* (*Poslovni magazin*, 4. 2003: 30).

Zahvaljujući priznanju Međunarodne kinološke federacije, Hrvatska ima čak šest izvornih hrvatskih psećih pasmina. To su: dalmatinski pas, hrvatski ovčar, istarski kratkodlaki gonič, istarski oštrodlaki gonič, posavski gonič i tornjak.

Hrvatska ima prepoznatljive simbole kad su i konji u pitanju. Riječ je o lipicancima Državne ergele Đakovo, koje autori često nazivaju “bijelim biserjem Slavonije i Hrvatske” a koji se već dugo izvoze u inozemstvo i tako stvaraju ugled zemlji. Đakovačka ergela jedna je od najstarijih u Europi. Bosansko-srijemski biskupi (đakovački) držali su velik broj rasnih jahaćih konja još od 1239. kad su darovnicom kralja Bele IV. dobili tamošnje posjede. Ova pasmina konja svojom je ljepotom već davno osvojila Europu, doprijevši i do kraljevskih i carskih kočija i konjušnica (Trnski 2002: 7).

Uz ove “potvrđene” hrvatske proizvode, možemo navesti mnogobrojne hrvatske simbole i suvenire. Jedan od njih je i “falkuša” iz Komiže, hitri brod viških ribara, koji je svojim izgledom i maritimnim svojstvima izazvao pravu senzaciju na Svjetskoj izložbi u Lisabonu. Slična starohrvatskim brodovima s pješčanog dna ninskog zaljeva, “falkuša” otvara intrigantno pitanje i vojno-pomorskog savezništva lada eskadrile kralja Zvonimira, potkraj XII. stoljeća i brzih “drakara” ratobornih Normana iz Apulije u zajedničkim bitkama i pobjedama nad Bizantom i Venecijom kraj Krfa.

Osim maslina i lavande, koje nam kao suvenire daruje hrvatski jug, možemo navesti i slavonsku šljivovicu jedinstvene arome i okusa. Uz nju se s pravom veže i kulen, suhomesnati prepoznatljivi proizvod zavidnog okusa. Hrvatska se može ponositi svojim vinima. Međutim, ona još nisu dovoljno afirmirana u svijetu, izuzevši nekoliko vrsta. Zanimljivo je da vinarija *Grgich-Hill*, u vlasništvu američkog Hrvata Miljenka Grgića, u dolini Napa u Kaliforniji proizvodi jedna od najboljih i najskupljih američkih vina, koja nose hrvatski grb te čije sorte korijene vuku iz Hrvatske.

Temeljem javnog natječaja u veljači 2002, Ministarstvo poljoprivrede je izabralo 5 izvornih hrvatskih proizvoda u sklopu programa *Marketinška priprema poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda za izvoz*, koji će se sufinancirati sredstvima iz državnog proračuna. To su: stonske dagnje, hrvatska govedina, istarski med, slavonski kulen i vino (*Nedjeljni Vjesnik*,

17. 2. 2002: 9). Slavonski kulen, stara slavonska šljivovica i paški sir, međutim, jedini su hrvatski proizvodi zaštićeni oznakom zemljopisnog podrijetla (Geographical Indications) što je pak porazna činjenica s obzirom na bogatstvo ponude u Hrvatskoj.

Iznimno vrijedan hrvatski suvenir su i hrvatske narodne nošnje iz svih njezinih krajeva te njezine rukotvorine. "Slavonske zlatare i dukati, dalmatinske jačermice, posavska "nafaldana" rubenina s prepletima ruža i koraljima na grudima, šokački "kabani" i kožušci, prigorske i turopoljske dolame, međimurske "poculice", podravske kićene čizme sa srcima i "svilnjaki" – to je riznica narodnog rukotvorja kojom se valja dičiti" (Trnski 2002: 6). Ovome nizu svakako treba dodati i prepoznatljivu pašku čipku, koja se tradicionalnim načinom izrade prenosi s koljena na koljeno, samoborski kristal, porculan, folklornu i umjetničku keramiku, ukrasne predmete od kože i obilje predmeta iz kućne radinosti...

Na umjetničkom polju, najpoznatiji hrvatski simbol svakako je hrvatska naiva, koja je zahvaljujući nastojanjima *Hlebinske škole* naivne umjetnosti postala poznata u cijelom svijetu (Usp. Skoko 2004).

Svaki od nabrojanih suvenira ima svoju priču i govori nam o povijesti, ljudima, sposobnostima, prirodi, običajima i načinu života. Bila bi prava šteta ne upoznati ih.

Sportski velikani kao simboli modernog hrvatskog identiteta

Nasuprot tradicionalnim i povijesnim suvenirima, sport nam može poslužiti kao simbol modernog hrvatskoga identiteta. Hrvatska je kroz sport u nekoliko navrata doživjela planetarnu popularnost a mnogi su ime *Hrvatska* upoznali isključivo preko hrvatskih sportaša (što je bilo moguće vidjeti u različitim anketama, u kojima inozemni ispitanici spominju Davora Šukera, Tonija Kukoča, Gorana Ivaniševića, Janicu Kostelić..).

Prema nekim teoretičarima – kad je u pitanju promocija kroz sport, poglavito kroz masovne sportske manifestacije – riječ je o *najčišćoj* i *najpozitivnijoj* promociji, jer su u sportu izjednačene šanse svih zemalja a svi natjecatelji imaju jednaku priliku za uspjeh. Još je John Orwel govorio kako je sport na državnoj razini samo oponašanje ratovanja. Mogli bi dodati da je to nadomjestak ratnog rivalstva u mirnodopskom razdoblju.

Sve češće čitamo kako upravo sport postaje moderni oblik nacionalizma ili jasna odrednica državnog *identiteta*. John Street smatra da sport kreira drukčiji *identitet* i drukčiju politiku te naglašava kako sport ima golemu kulturnu i gospodarsku važnost te, kao takav, ima znatno političko značenje (Street 2003: 67). Dodaje kako sport igra važnu ulogu u stvaranju nacionalnog *identiteta* i označavanju granica koje služe kako bi se neke ljude uključilo, a neke isključilo. Istodobno upozorava kako stvaranje komentatorske predodžbe *o nama* i *o njima* može osnažiti šovinizam.

Komentirajući velike uspjehe Janice i Ivica Kostelića na skijalištima tijekom zime 2003. Janica i Ivica Kostelić su istog dana – 5. siječnja 2003. na različitim skijalištima (Ivica u slovenskoj Kranjskoj Gori a Janica u talijanskom Bormiu) uvjerljivo pobijedili u slalomu, ušavši u povijest kao jedini brat i sestra koji su ostvarili takav skijaški pothvat. Hrvatske su novine donijele i ovakvo stajalište: "Pažnja koju su američke novine (posebice ugledni *USA Today* i *New York Times*, op. a) posvetile obitelji Kostelić najbolje govori o međunarodnom ugledu hrvatskih skijaša šampiona, ali i o njihovu medijskom identificiranju s Hrvatskom. Janica i Ivica Kostelić danas su najprepoznatljiviji hrvatski *trade mark* u inozemstvu" (*Jutarnji list*, 18. 1. 2003: 13).

Komentirajući uspjehe Janice Kostelić na zimskim olimpijskim igrama u Salt Lake Cityu 2002. Ivan Zvonimir Čičak je zapisao: "Obitelj Kostelić, na čelu s Janicom, ponudila je Hrvatskoj jedan novi tip "nacionalizma", ne kao političke ideologije, već kao pokušaja artikuliranja jednog novog nacionalnog osjećaja i *identiteta*. Modernog, baziranog na uspjehu a ne na romantičarskim nostalgijama u kojima se vlastiti neuspjesi pretvaraju u pobjedničke mitove, a iza kojih se kriju zavist i mržnja" (*Novi list*, 23. 2. 2002: 9). Čičak dodaje kako sve nacije u suvremenoj Europi govore o europeizaciji i ujedinjenju. No, istovremeno traže putove za nove artikulacije moderne nacionalne ideje i *identiteta*. U toj artikulaciji sport ima veliku ulogu. Sličnu tezu zastupa i Slavko Kulić: "Sport je najautentičniji izraz nekog identiteta zato jer počiva

na prirodnoj, antropološkoj moći, koja je uz zdravlje i slobodu, elementarna ljudska kvaliteta” (Škaro 2001: 204). Jedan od najvećih sportaša dvadesetog stoljeća, deveterostruki olimpijski pobjednik Carl Lewis je znao reći kako svi svjetski prvaci s ponosom trče počasni krug sa zastavom svoje države, identificirajući se i ponoseći svojom nacijom. Hrvatski sportaš i publicist Damir Škaro svoj doživljaj sporta u promociji zemlje opisuje ovako: “Nema ljepšeg osjećaja od gledanja kako se diže hrvatska trobojka i odjekuje hrvatska himna (Škaro 2001: 110). Zlatko Kranjčar opisuje iskustvo iz prakse: “Kolika je vrijednost sporta i nogometa u promociji vlastite zemlje i naroda, uvjerio sam se još kao nogometaš *Dinama*. Kad smo 1982. osvojili prvenstvo tadašnje države, naši navijači širom prostora gdje žive Hrvati, u zemlji i diljem svijeta, slavili su naš trijumf ne samo kao sportski podvig već i kao političku pobjedu. Svaku našu utakmicu sa srbijanskim klubovima doživljavali su kao “pokret otpora”, a mi smo na taj način dobivali dodatni naboj i inspiraciju za pobjedu” (Škaro 2001: 132).

O nogometu, koji je proslavio Hrvatsku, kao posebno zahvalnom mediju u procesu jačanja identiteta piše Salvatore Citra: “To je općepoznat sport, vrlo rasprostranjen i gotovo da nema nijedne poznate osobe u europskom muškom svijetu koja se nije okušala na nogometnom travnjaku. Kolektivni *background* izgrađuje se preko slike koju doživljava pojedinac, a time nogomet postaje simbolom svih ostalih sportova (natjecateljski duh, dinamičnost, napor, ozbiljnost). Zajedno sa strukturalnim elementima koji čine jedno sportsko natjecanje, uz nogomet se vezuje i jak emocionalni naboj. Nogomet je zabava, zajedništvo, zadovoljstvo, osjećaj pripadnosti, identiteta” (Citra 2002).

Pri procjeni sportskih uspjeha Hrvatske na globalnoj razini treba imati u vidu činjenicu kako je riječ o zemlji s oko 4 i pol milijuna stanovnika, što nam daje veliku prednost pri usporedbi s većim, mnogoljudnijim i razvijenijim zemljama (omjer talenata u odnosu na ukupni broj stanovnika). Uz to, budući da se radi o prilično nepoznatoj zemlji u globalnim okvirima ovakva vrsta promocije ima i dodatnu vrijednost u usporedbi s primjerice većim i poznatijim državama kojima ovakva vrsta promocije (zbog postojeće prepoznatljivosti) ne znači puno.

Koliko je važan sport za promociju Hrvatske iznimno dobro svjedoči hrvatski nogometni uspjeh na Svjetskom prvenstvu u Francuskoj 1998. Hrvatska je ondje sjajnom igrom i talentima svojih sportaša, u iznimno oštroj konkurenciji, osvojila treće mjesto. Zahvaljujući izvršnoj medijskoj popraćenosti, nogometni spektakl je pratilo više od milijarde ljudi. Završna natjecanja, uključujući i polufinale pratili su i milijuni ljudi koji do tada nikada nisu čuli za Hrvatsku. Što je to značilo za malu zemlju, nedavno izašla iz rata možda najbolje svjedoči neslućeni interes za informacijom više o Hrvatskoj koji se tih dana pojavio u medijima. U televizijskim i radijskim emisijama, novinskim člancima te promotivnim materijalima odjednom se počelo govoriti ne samo o hrvatskim nogometašima već i o političkoj situaciji, turizmu, kulturi, povijesti... “Cjelokupna slika o našoj zemlji se počela mijenjati, a boje našeg novog identiteta počele su prekrivati crno-bijelu rigidnu sliku koja je postojala od prije. Takav je pokret trajao nekoliko mjeseci ali je dao ključni poticaj da se slika o našoj zemlji promijeni” (Škaro 2001: 204-205). Damir Škaro dodaje kako hrvatski sportaši i njihovi uspjesi znatno utječu na sliku koju o nama ima svijet jer oni pridonose stvaranju cjelokupnog doživljaja Hrvatske, na temelju onoga što se pojedinim kulturama čini simpatičnim i zanimljivim. On ih stoga naziva – sportskim veleposlanicama Hrvatske.

S druge strane takvi sportski uspjesi uvelike pridonose jačanju nacionalnog ponosa i pripadnosti, odnosno identiteta. Tome u prilog idu i neki simboli – dresovi u skladu s bojama nacionalne zastave, intoniranje državne himne na početku međudržavne utakmice ili pri proglašenju pobjednika, počasni krug sa nacionalnom zastavom u rukama, nacionalna obilježja u rukama navijača i na tribinama, prigodne pjesme, zajedništvo s reprezentacijom...

Često čujemo procjene kako je Hrvatska prava sportska velesila. Uistinu u usporedbi s mogućnostima i državnim poticajima s jedne, a sportskim dosezima s druge strane to je točno! U opsežnom istraživanju *Večernjeg lista* od 6. ožujka 2002. o tome kakav je hrvatski sport i tko ga je rezultatima dosad najbolje predstavljao dolazimo do zanimljivih rezultata. Istraživanje je napravljeno telefonskom anketom s pomoću Gallupova kvintamenzionalnog plana pitanja, među 200 sportskih znalaca iz Zagreba, Splita, Rijeke i Osijeka, ravnomjerno raspoređenih prema broju stanovnika. Hrvatski sportski dosezi u prosjeku su ocijenjeni vrlo dobrim. Rezultate Janice Kostelić najvećim postignućima u

hrvatskoj sportskoj povijesti smatra 52,5% ispitanika. Drugo mjesto su *osvojili* hrvatski nogometni reprezentativci – 22%, zahvaljujući osvajanju brončane medalje na Svjetskom nogometnom prvenstvu u Francuskoj 1998. Godine 2001. Goran Ivanišević je u anketi među novinarima iz dvadesetak zemalja svijeta bio ocijenjen najboljim hrvatskim sportašem i jednim od najpoznatijih Hrvata u svijetu, a u aktualnom istraživanju svrstan je na treće mjesto sa 19,5% glasova. Iza njega su plasirani košarkaški reprezentativci, osvajači srebrne medalje na Olimpijskim igrama u španjolskoj Barceloni 1992. (3,5%). Po jedan postotak dobili su boksač Mate Parlov i veslač Matija Ljubek a upola manje plivač Gordan Kožulj. Najjači argument u korist Janice Kostelić je mišljenje koje se može svesti otprilike na sljedeće: “uspjelo joj je ono što nije nikome i to će biti teško ponoviti”. *Brončani* nogometaši su svrstani na drugo mjesto uz objašnjenje da je “nogomet najpopularniji sport a nogometno prvenstvo najveća sportska manifestacija”. Ivaniševiću je *honorirana* sportska dugovječnost, prvenstveno zbog njegovih desetogodišnjih teniskih uspjeha a tek potom zbog osvajanja Wimbledon. *Srebrni* košarkaši se pamte po medalji ali i po detalju da su u jednom trenutku vodili protiv američkog *Dream teama* s dva koša prednosti (*Večernji list*, 6. 3. 2002: 55). Podsjetimo boksač Mate Parlov bio je europski i svjetski prvak u boks. Naravno ovim popisom nisu obuhvaćeni svi najveći hrvatski sportski dosezi već oni koji su imali najviše odjeka u svijetu. Međutim, pored gore navedenih velikana hrvatskog sporta posebno treba istaknuti dvojicu hrvatskih košarkaša, čija su imena trajno zapisana u *Kući slavnih* u Springfieldu. To su Krešimir Ćosić (klasa 1996) i Dražen Petrović (klasa 2002). *Hall of Fame* najpoznatiji je i zasigurno najbolji sportski muzej na svijetu a u njemu su – uz povijest košarke predstavljeni i najbolji košarkaši svijeta.

Vječna lista najboljih hrvatskih olimpijaca izgleda ovako: Janica Kostelić – 6 medalja, Salt Lake City 2002: 3 zlata i srebro, Torino 2006: 1 zlato i 1 srebro; Matija Ljubek – 4 medalje, Montreal 1976: zlato i bronca, Los Angeles 1984: zlato i srebro; Perica Bukić – 3 medalje, Los Angeles 1984: zlato, Seoul 1988: zlato, Atlanta 1996: srebro; Krešimir Ćosić – 3 medalje, Mexico City 1968: srebro, Montreal 1976: srebro, Moskva 1980: zlato; Andro Knego – 3 medalje, Montreal 1976: srebro, Moskva 1980: zlato, Los Angeles 1984: bronca; Dražen Petrović – 3 medalje, Los Angeles 1984: bronca, Seoul 1988: srebro, Barcelona 1992: srebro (*Sportske novosti*, 25. 2. 2002: 4-5).

Na kraju ovog niza podsjetimo kako je Hrvatska kao država prvi put službeno nastupila na olimpijskim igrama u francuskom Albertvillu, u zimu 1992. Iste godine u Barceloni, na ljetnim olimpijskim igrama, naša košarkaška reprezentacija osvojila je srebrnu medalju. Četiri godine kasnije, 1996. na olimpijadi u Atlanti hrvatski rukometaši su osvojili zlatnu a vaterpolisti srebrnu medalju. Na olimpijskim igrama u Sidneyu 2000. dizač utega Nikolaj Pešalov osvojio je zlatnu medalju. To je uspjelo i hrvatskim rukometašima 2004. u Ateni, kada su do zlata došli kao svjetski prvaci u rukometu (Portugal, 2003). Na istim igrama srebrne medalje su dobili veslači Nikša i Siniša Skelin i plivač Duje Draganja a broncu dizač utega Nikolaj Pešalov te tenisački par Mario Ančić i Ivan Ljubičić. Hrvatski tenisači 2005. godine osvojili su Davis cup.

Uloga obrazovanja u stvaranju novog nacionalnog identiteta

Hrvatska se nalazi pred vratima Europske unije i za koju godinu će ući u tu zajednicu naroda. Susrest će se s njihovim jezicima, kulturama, stereotipima, očekivanjima... Kako bi nas dobronamjerno i s uvažavanjem prihvatili moraju nas dobro poznavati i biti svjesni naših vrijednosti. A mi kako bismo im se kvalitetno predstavili te uspjeti očuvati naš nacionalni identitet u susretu s drugima i drugačijima, moramo biti svjesni svoga nacionalnog identiteta, koji – po mišljenju mnogih – još nije jasno formiran.

Upravo zbog toga obrazovni sustav i mediji imaju nezaobilaznu ulogu u predstavljanju nacionalnih vrijednosti a time i izniman značaj u formiranju novog hrvatskog nacionalnog identiteta. Novi hrvatski identitet u europskom kontekstu treba biti ukorijenjen u narodu, njihovim razmišljanjima, pamćenjima, nadama i vrijednostima. Dakle ne smije sadržavati samo nametnute vrijednosti iz povijesnih udžbenika i tradicijskih običaja već više od ostalog, vrijednosti koje

se žive i koje se mogu osjetiti u današnjoj Hrvatskoj. Tek tako će ih građani moći prihvatiti kao potpuno svoje i uspješno prezentirati drugima. Naime, paralelno sa svojevrsnim osvježavanjem za vlastite korijene i vrijednosti treba razvijati i svojevrsni “izvozni” *identitet*, kojim će se Hrvatska predstaviti Europi i svijetu. To je ono što iz cjelokupne hrvatske baštine kao dobro, originalno, prepoznatljivo i privlačno možemo ponuditi i čime se možemo pohvaliti. Naravno, to nipošto ne smije biti “zacementirano”, određeno ili ograničeno. Potrebno je zadržati cjelokupno bogatstvo i raznolikost i stalno ih razvijati i oplemenjivati.

Hrvatska u komunikaciji prema svijetu, posebice prema Europi može istaknuti puno toga što će biti prepoznato kao jedinstveno i vrijedno i čime će moći jednog dana obogatiti Europsku uniju. To su: prirodne ljepote i prirodne raznolikosti, čisto more i obala s tisuću otoka, bogata kulturna i povijesna baština, jedinstven stil i način života, bogata i raznolika kuhinja te zdrava hrana, bogate šume i izvori čiste vode, znanje i sposobnosti ljudi, sportski uspjesi...

Kvalitetan hrvatski *identitet* a potom i *image* u svijetu ćemo stvoriti ako postanemo svjesni vlastitih vrijednosti te sve razine domaće i inozemne javnosti na popularan način (kroz priče i simbole) opskrbito dovoljnim brojem informacija o svim sferama života Hrvatske – od povijesti, politike i kulture do subkulture i zabave. Time ćemo ukloniti neznanje koje ustupa mjesto glasinama, stereotipima i sl, uklonit ćemo dezinformacije i približiti Hrvatsku svima nama a potom i inozemnoj, prije svega europskoj javnosti. U tom procesu obrazovanje i odgoj imaju nezamjenjivu ulogu. Važan je i rad na promjeni određenih stajališta i svjetonazora a oni se mogu mijenjati velikom količinom relevantnih znanja. Važno je s takvim pristupom početi od vrtića jer jedino se tako može stvarati pravilan sustav vrijednosti, sustav u kojem ćemo biti sigurni u sebe i postići da nas drugi poštuju.

Takav pristup shvaćanja, prihvaćanja i gradnje *identiteta* može sačuvati naše nacionalne posebnosti, pobijediti izazove globalizacije te istodobno osigurati Hrvatskoj bolju poziciju na europskom političkom i gospodarskom tržištu. Zapravo takvim pristupom možemo razviti i očuvati hrvatski *identitet* te ga učiniti prepoznatljivim i privlačnim ali i “profitabilnim” u svijetu (Skoko 2004: 62). Tako možemo mirno i ponosno ući u Europsku uniju ne bojeći se da ćemo izgubiti svoju osobnost ili biti manje važan član te zajednice.

Literatura

1. Chomsky Noam, *Mediji, propaganda, sistem*, Zagreb: Što čitaš?, 2002.
2. Citra Salvatore, “Sponzoriranje – umijeće govorenja o sebi kada se govori o drugom”, *Poslovni magazin*, studeni, 2002.
3. Čolović Ivan, *Politika simbola*, Beograd: Radio B92, 1997.
4. Finkielkraut Alain, *Kako se to može biti Hrvat?*, Zagreb: Ceres, 1992.
5. GFK “Mišljenje građana Hrvatske o Hrvatskoj i nekim drugim zemljama”, 2000.
6. *Globus*, 10. prosinca 2003.
7. *Globus*, 25. ožujka 1998.
8. Goluža Marko, “Promidžba Hrvatske u svijetu”, u: Branimir Bilić: *Misli 21. stoljeća*, Zagreb: Globus, 2001.
9. *Hrvatski Obzor*, 5. lipnja 1999.
10. *Jutarnji list*, 18. siječnja 2003.
11. *Jutarnji list*, 3. veljače 2002.
12. Kevo Mladen, “Obična, ni po čemu posebno važna mala tranzicijska zemlja Hrvatska”, *Vjesnik*, 21. ožujka 2002.
13. Ljubičić Boris u emisiji Branimira Bilića “Znakovi vremena”, HTV, 16. travnja 2003.
14. *Nedjeljni Vjesnik*, 17. veljače 2002.
15. *Novi list*, 23. veljače 2002.
16. Novosel Pavao, “Europa 92. i Hrvatska 91.”, u: *Novinarstvo i Europa 92*, Zagreb: Alinea 1991.
17. *Poslovni magazin*, travanj 2003.
18. Sanader Ivo, *Hrvatska u međunarodnim odnosima*, Zagreb: Golden marketing 2000.

19. Skoko Božo, "Kako očuvati hrvatski identitet, učiniti ga prepoznatljivim, privlačnim i profitabilnim u svijetu", u: *Globalizacija i identitet*, Zagreb: UHIP, 2004.
20. Skoko Božo, *Hrvatska – identitet, image i promocija*, Zagreb: Školska knjiga, 2004.
21. *Sportske novosti*, 25. veljače 2002.
22. Street John, *Masovni mediji, politika i demokracija*, Zagreb: Politička misao, 2003.
23. Supek Ivan, "Ne priznajem nikakve državne tajne", u: *Matica*, br. 5, svibanj 2001.
24. Šimac Neven, "Izazovi i zamke globalizacije", *Matica*, srpanj – kolovoz, 2001.
25. Škaro Damir, *Velikani hrvatskog sporta*, Zagreb: Golden marketing, Zagreb, 2001.
26. Tomac Zdravko, *Prijepori o nacionalnom*, Zagreb: Birotisak Roso, 2003.
27. Trnski Mladen, HR Files, *VIP.mag*, ljeto, 2002.
28. Večernji list, 6. ožujka 2002.
29. *Vjesnik*, 12. veljače 2002.

Bilješke o autorima

Mladen Ančić (dr. sc) rođen je 3. srpnja 1955. u Sarajevu (BiH), gdje je završio osnovno školovanje i Klasičnu gimnaziju (1973). Na Filozofskom fakultetu u Sarajevu diplomirao 1980. na studijskoj grupi Povijest, a magistrirao na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu 1985. godine. Od 1987. radi na Institutu za istoriju u Sarajevu, a od 1993. godine na Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Zadru. Doktorsku tezu pod naslovom *Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u doba anžuvinske vlasti (1300-1387)* uspješno brani 1996. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, nakon čega je izabran u znanstveno zvanje Znanstvenog suradnika pri Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Zadru, gdje i danas radi u zvanju Višeg znanstvenoga suradnika. Od školske 1997/1998. godine predaje predmete "Povijest Hrvatske 7-12. stoljeća" i "Povijest hrvatske 12-16. stoljeća" na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, stekavši u međuvremenu i zvanje Izvanrednoga profesora. Sudjelovao na brojnim međunarodnim konferencijama i znanstvenim skupovima u Hrvatskoj, Italiji, Mađarskoj, Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji. Objavio pet knjiga (među njima i *Hrvatska u karolinško doba*, Split 1999. te *Na rubu Zapada: Tri stoljeća srednjovjekovne Bosne*, Zagreb 2001), četrdeset znanstvenih rasprava i članaka te brojne druge tekstove u različitim publikacijama. Priprema knjigu *Historiografija i nacionalizam*.

Tvrtko Božić (prof) diplomirao je 1998. na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu u Zagrebu, na Odsjeku za geografiju te je stekao zvanje profesora geografije i povijesti. Od iste godine zaposlen je u Osnovnoj školi "Fran Krsto Frankopan" na otoku Krku, gdje u Područnim školama u Baški i Vrhu predaje zemljopis i povijest. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2000. godine upisuje Poslijediplomski znanstveni studij hrvatske povijesti. Uže usmjerenje u znanstvenom radu mu je gospodarska povijest otoka Krka početkom 20. stoljeća. U okviru izrade magistarskog rada objavljen mu je 2005. g. u Časopisu za suvremenu povijest (izdanje Hrvatskog instituta za povijest) članak "Krčke kreditne zadruge i gospodarski list *Pučki prijatelj* u prvom desetljeću 20. stoljeća". U istom časopisu objavljivao je prikaze povijesnih knjiga. Član je Hrvatske udruge nastavnika povijesti, odnosno njezinog ogranka Primorsko-goranske županije, Ri- Clio.

Josip Bratulić (akademik) rođen je u Sv. Petru u Šumi 13. veljače 1939. Osnovnu školu pohađao je u rodnome mjestu, a gimnaziju u Pazinu. Filozofski fakultet upisao je u Zagrebu gdje je završio studij hrvatskoga jezika i književnosti i komparativnu književnost. Na istom je fakultetu magistrirao i doktorirao. Nakon završetka studija radio je u Staroslavenskom institutu "Svetozar Ritig", a zatim je 1977. prešao na Filozofski fakultet, gdje je redoviti profesor na Katedri za stariju hrvatsku književnost. Bio je dekan toga fakulteta u ratnom razdoblju. Bavi se proučavanjem hrvatske književnosti, posebice starijih razdoblja, kao i studijem srednjovjekovnih slavenskih književnosti, pa je iz toga znanstvenog područja objavio niz rasprava i pojedinačnih knjiga. Uz monografiju o Istarskom razvodu (1978) objavio je kritičko izdanje ovoga dragocjenog hrvatskog spomenika srednjovjekovne Istre koje je dosad doživjelo tri izdanja. Izdao je i kritičko izdanje Vinodolskog zakona, kao i nekoliko vrlo važnih pretisaka starih hrvatskih knjiga koje je popratio pogovorima i tumačenjima (*Prva hrvatskoglagoljska početnica*; Franjo Glavinić, *Četiri posljednja*

človika; Antun Matija Relković, *Satir*; Josip Relković, *Kućnik*; Antun Kanižlić, *Sveta Rožalija*; Ljudevit Gaj, *Kratka osnova*; *Lekcionar Bernardina Splićanina* itd). Priredio je i preveo *Žitja Konstantina Ćirila i Metoda* (tri izdanja). Priredio je *Izabrane poslanice svetoga Jeronima*. Objavio je dosad tri knjige svojih rasprava: *Istarske književne teme* (1987), *Sjaj baštine* (1990), *Izazov zavičaja* (1990), zatim monografiju o kiparu Želimiru Janešu (1992), te knjigu eseja *Mrvice sa zagrebačkog stola* (1994), *Leksikon hrvatske glagoljice* (1995), *Istra – zavičaj starina i ljepota* (2000), *Pula oduvijek* (2001). U Razred za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti izabran je za člana suradnika prvi put 19. svibnja 1988, a po drugi put 28. svibnja 1998. Za člana HAZU izabran je na Glavnoj skupštini 18. svibnja 2000. Bio je predsjednik Matice hrvatske od 1996. do 2005. godine. S profesorom Želimirom Janešom ostvario je jedinstveno spomen-obilježje "ČAleju glagoljaša Roč-Hum", za koju je napisao i vodič (dva izdanja).

Šimun Čović (nastavnik) rođen je 14. rujna 1946. Osnovnu školu završio u Trilju, gimnaziju u Sinju a pedagošku akademiju u Splitu. Po završetku školovanja, 1. rujna 1967. godine, zaposlio se u osnovnoj školi "Tijarica". Radio je kao nastavnik povijesti, a niz godina obnašao je i dužnost direktora škole (1973-1992). Za uspješan rad i upravljanje školom dobio je niz priznanja i nagrada, među kojima i 1975. prvu nagradu Općine Sinj. Tijekom Dmovinskog rata radio je u školama: "Kamešnica" u Otoku, OŠ "Fra Pavla Vučkovića" u Sinju, ponovno u Otoku, a potom u školama: OŠ "Ostrog" u K. Lukšiću, OŠ "Brda" i "Split 3" u Splitu, OŠ "Knez Branimir" u Muću te u gimnaziji "Marka Marulića" u Splitu. Od 1997. Radi u OŠ "Split 3". Od 2002. voditelj je županijskoga stručnog vijeća nastavnika povijesti osnovnih škola za Splitsko-dalmatinsku županiju..

Katarina Domljanović (prof) rođena je 14. prosinca 1960. u Splitu. Osnovnu i srednju školu pohađala je u Splitu. Filozofski fakultet završila je u Zadru. Vraća se u Split gdje počinje raditi u Centru za odgoj i usmjerenost obrazovanje u kemijskoj i z djelatnosti. Nakon reforme počinje raditi u V. gimnaziji "Vladimir Nazor", gdje radi i danas. Ono što bi trebalo istaknuti u radu prof. Domljanović jest uska suradnja s Muzejom hrvatskih arheoloških spomenika gdje s učenicima uspješno radi na tri projekta: Stanovanje i prehrana, Odijelo i Portal. Radovi su prikazani na Međunarodnom danu muzeja. U projektu MHAS-a "Idemo na teren" profesorica s učenicima odlazi na lokalitet Crkvine u Cisti Velikoj. Cilj ovog projekta bio je pružiti učenicima saznanja o terenskim arheološkim radovima. Zajedno s profesoricom hrvatskog jezika Ljiljanom Mlačić Brakus radi na utvrđivanju povijesnog kontinuiteta V. gimnazije "Vladimir Nazor". Povodom 1700. rođendana grada Splita njezini učenici prezentiraju svoj istraživački rad "Split u 17. i 18. st." u prostorijama gradske knjižnice.

Željko Holjevac (mr. sc) rodio se 15. prosinca 1973. u Brinju. Osnovnu školu polazio je u Brinju, a srednju (gimnaziju) u Otočcu i Senju. Studirao je povijest na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Diplomirao je 26. svibnja 1997. i magistrirao 29. listopada 2002. povijesne znanosti na istom Fakultetu. Od 1. studenoga 1998. zaposlen je u Institutu društvenih znanosti "Ivo Pilar" u Zagrebu kao znanstveni novak-asistent. Istraživački je više puta boravio u Grazu, Beču, Eisenstadtu (Željeznom) i Budimpešti. Bavi se ponajviše Vojnom krajinom, gradišćanskim Hrvatima i hrvatsko-mađarskim odnosima u povijesnoj perspektivi. Suraduje u znanstvenim časopisima i drugim publikacijama s različitim povijesnim temama. Dosad je samostalno objavio tri znanstvene knjige te više znanstvenih, preglednih i stručnih radova. Zajedno s Mirom Kolar-Dimitrijević i Hrvojem Petrićem autor je udžbenika povijesti za 7. razred osnovne škole i 3. razred gimnazije u izdanju nakladne kuće "Meridijani" iz Samobora. Za dosadašnji rad primio je 2003. državnu nagradu za znanost u kategoriji znanstvenih novaka. Trenutno je nastanjen u Kupljenovu kraj Zaprešića.

Nikola Jakšić (dr. sc) rođen je 1949. Diplomirao grupu Povijest umjetnosti – arheologija na Filozofskom fakultetu u Zadru 1974. Do 1980. kustos u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Doktorirao 1988. s temom o klesarskim radionicama u doba predromanike u Dalmaciji. Sada je redoviti profesor u trajnom zvanju i pročelnik Odjela za Povijest

umjetnosti na Sveučilištu u Zadru. Predaje kolegije vezane uz teme iz ranokršćanske, bizantske i ranosrednjovjekovne umjetnosti na dodiplomskim, poslijediplomskim i doktorskim studijima. Voditelj više znanstvenih projekata i terenskih istraživanja važnih kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih lokaliteta na Jadranu. Bavi se poglavito problemima ranosrednjovjekovne umjetnosti, arheologije i povijesti, posebno onim vezanim uz Dalmaciju i uz ranosrednjovjekovnu hrvatsku kneževinu. Osim toga znanstveno obrađuje teme vezane uz srednjovjekovno zlatarstvo. Napisao nekoliko desetaka znanstvenih radova, nekoliko poglavlja u znanstvenim knjigama i objavio nekoliko knjiga, monografija i vodiča. Član je Nacionalnog vijeća za znanost. Dobitnik je nagrade "Josip Juraj Strossmayer" za najbolje znanstveno djelo u 2000 godini u području humanističkih znanosti.

Daniela Jugo-Superina (prof) rođena je u Rijeci 1968. godine. Na Filozofskom fakultetu u Zadru diplomirala je 1993. godine povijest i povijest umjetnosti. Od iste godine do danas radi na mjestu učitelja povijesti u OŠ "Fran Franković" u Rijeci. Jedan je od osnivača Udruge nastavnika povijesti RICLIO. Od 2004. godine voditeljica je Županijskog stručnog vijeća učitelja povijesti Primorsko-goranske županije. Pokrenula je i vodi projekt "Raznolika Rijeka" na temu upoznavanja i suradnje s riječkim nacionalnim manjinama.

Ana Kirinčić (nastavnica) rođena je 4. lipnja 1945. godine u Karlovcu, gdje je na Pedagoškoj akademiji diplomirala na studijskoj grupi povijest – zemljopis. Od 1967. godine zaposlena je u OŠ "Fran Krsto Frankopan" u Krku. Godine 1998. promovirana je u zvanje učitelja-mentora, a 2003. u zvanje učitelj - savjetnik. Voditeljica je projekta "Mala staroslavenska akademija dr. Antun Mahnić" i autorica Programa u svih osam godina rada. Od 2002. voditeljica je Županijskog stručnog vijeća učitelja povijesti u Primorsko-goranskoj županiji. Stručne članke objavila je u: "Učenici koji mogu i žele više" 1997. i 2000. u izdanju Ureda za školstvo PGŽ, časopisu *Povijest u nastavi*, br. 2 i 3, 2004, Zborniku radova I. hrvatskog simpozija o nastavi povijesti, *Povijest osnovne škole u gradu Krku*, Adamić, Krk - Rijeka 2005.

Karlo Lisica (prof) rođen je 2. srpnja 1976. g. u Zadru. Osnovnu školu završio u Bibinjama, a Srednju tehničku školu – smjer opća elektronika u Zadru. Sudjelovao je u Domovinskom ratu te 1994. upisao Filozofski fakultet u Zadru, smjer povijest i geografija. Još kao student оформio je Udrugu mladeži Bibinja "EXIT" s ciljem promicanja kulturnih i športskih manifestacija te obnašao funkciju poglavara za kulturu i prosvjetu u općini Bibinje. Diplomirao je 2000. i zaposlio se u OŠ "Kruno Krstić" u Zadru, gdje i danas radi. Paralelno studira u Zagrebu i apsolvant je Kineziološkog fakulteta, smjer – trener odbojke. U Arbanasima je osnovao Odbojkaški klub Arbanasi te Klub odbojke na pijesku – Arbanasi koji se uspješno natječu u 2. i 1. Hrvatskoj odbojkaškoj ligi. Glavni je inicijator interdisciplinarnog projekta u sustavu HNOS-a – "Povijest Arbanasa" u koji su uključeni gotovo svi učitelji škole.

Marijana Marinović (dipl. historičar) rođena je 1963. godine u Rijeci. Diplomirala je povijest i arheologiju 1988. na Filozofskom fakultetu u Zadru. Od 1989. do 1996. predavala je povijest u Medicinskoj školi u Rijeci, a zatim u Prvoj sušačkoj gimnaziji. Na Filozofskom fakultetu u Zadru upisuje 2003. godine Poslijediplomski znanstveni studij "Povijest hrvatskog pomorstva". U okviru magistarskog rada objavljen joj je 2005. godine u Bakarskom zborniku znanstveni članak "Nautičko školstvo na Kvarnerskom primorju do pojave parobroda". U časopisu *Povijest u nastavi* objavila je 2004. godine znanstveni članak "Interkulturalni pristup nastavi povijesti". Od 1996. godine radila je kao školska nadzornica u Ministarstvu prosvjete i športa, a od 2003. godine radi kao viša savjetnica za nastavu povijesti u Zavodu za školstvo Republike Hrvatske, Podružnica Rijeka. Predsjednica je Ispitne komisije za polaganje stručnih ispita učitelja i nastavnika povijesti u osnovnim i srednjim školama Istarske, Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije.

Ivana Prijatelj Pavičić (dr. sc) izvanredni je profesor iz kolegija Umjetnost renesanse i baroka i Umjetnost renesanse i baroka na tlu Hrvatske na Umjetničkoj akademiji u Splitu. Pročelnica je Odsjeka za Povijest umjetnosti, koji se izvodi u suradnji između Filozofskog fakulteta i Umjetničke akademije u Splitu.

Bavi se dalmatinskom umjetnošću od XIV do XVIII stoljeća (posebice slikarstvom i kiparstvom) i umjetnicima hrvatskog porijekla zvanim Schiavoni, Julijem Klovićem i Franjom Vranjaninom. Zajedno s Lovorkom Čoralić radi na izučavanju i objavi dosada nepoznate arhivske građe vezane uz dalmatinsku umjetnost XVII i XVIII stoljeća. Objavila je tri knjige *Loretske teme. Novi podaci o štovanju loretske Bogorodice u likovnim umjetnostima na području Ilirika*, Vitagraf, Rijeka, 1994; *Kroz Marijin ružičnjak. Zapadna marijanska ikonografija u dalmatinskom slikarstvu od 14. do 18. st.*, Književni krug, Split, 1998; *Julije Klović. Ikonografske studije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999. te poglavlje *Likovne umjetnosti*, u knjizi L. Čoralić-N. Badurina-I. Prijatelj Pavičić, *Hrvatska/Italija. Stoljetne veze: povijest, književnost, likovne umjetnosti, (Croazia/Italia. I rapporti nei secoli: storia, letteratura, arti figurative)*. Dvojezično izdanje, priredila Natka Badurina, Most/The Bridge. A Journal of Croatian Literature, Biblioteka *Relationes*, Zagreb, 1997.

Ivo Rendić-Miočević (dr. sc) rođen je 1935. godine u Korčuli.. Godine 1959. diplomirao je na Arheološkoj grupi Filozofskog fakulteta u Zagrebu, a 1964. godine na Povijesnoj grupi istog fakulteta. Radio je kao nastavnik povijest u Zadru i Rijeci. Na temelju didaktičkih eksperimenata razrađivao je više didaktičke sustave u nastavi povijesti i inovativno je strukturirao povijesno gradivo. Rezultat tog rada su četiri knjige (*Didaktičke inovacije u nastavi povijesti*, Zagreb: Školska knjiga, 1989; *Zlo velike jetre, povijest i nepovijest Crnogoraca, Hrvata, Muslimana i Srba*, Split: Književni krug, 1996; *U potrazi za hrvatskom kolijevkom*, Split: Književni krug, 2000; *Hrvatski narod: trajnost, raznolikost i cjelovitost; primjer kvarnerski i gorsko dalmatinski*, Rijeka: Adamić, 2006) i dva problemska priručnika (*Oživjela Hrvatska – Problemski priručnik hrvatske povijesti u 16, 17. i 18. stoljeću*, Zagreb: Školska knjiga, 2004; *Učenik istražitelj prošlosti, novi smjerovi u nastavi povijesti*, Zagreb: Školska knjiga, 2000, 2005²) te više znanstvenih i stručnih članaka. Godine 1986. postao je predavač metodike nastave povijesti na Filozofskom fakultetu u Zadru, a 1987. obranio je na Filozofskom fakultetu u Ljubljani doktorsku tezu *Transfer povijesnog znanja u školi*. Tako je postao doktor pedagogijskih znanosti na području metodike nastave povijesti. Zadnjih godina predavao je Metodiku nastave povijesti na Sveučilištu u Rijeci. Rezultate istraživanja, osim u radovima, objašnjavao je na mnogim domaćim i međunarodnim skupovima. Sada je u mirovini, a realizira znanstveni projekt *Standardi za hrvatsku povijest*. Posebni su mu interesi: 1. Razvijanje viših didaktičkih sustava i restrukturiranje gradiva za suvremenu nastavu povijesti i 2. Etnopsihološka analiza povijesti Ilirika.

Božo Skoko (mr. sc) rođen je 1976. Asistent je na kolegijima Odnosi s javnošću i Promotivno komuniciranje na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu te član uprave jedne od vodećih hrvatskih agencija za odnose s javnošću "Millenium promocija." Bio je novinar i urednik na Hrvatskoj televiziji, suradnik Hrvatskog informativnog centra, Hrvatske matice iseljenika i Glasa Koncila. Diplomirao je novinarstvo i magistrirao međunarodne odnose. Usavršavao se u zemlji i inozemstvu iz odnosa s javnošću i upravljanja komuniciranjem. Objavio je niz znanstvenih i stručnih radova s područja međunarodnih odnosa, odnosa s javnošću i promocije te prvu knjigu posvećenu problematici hrvatskoga identiteta i imidža *Hrvatska – identitet, image, promocija*.

Gost je predavač na kolegiju Upravljanje odnosima s javnošću na poslijediplomskom interdisciplinarnom studiju "Regionalna suradnja i integriranje u Europsku uniju" u Osijeku te na nekoliko poslovnih škola. Član je savjetodavne radne skupine Ministarstva vanjskih poslova i europskih integracija Republike Hrvatske za izradu komunikacijske strategije informiranja hrvatskih građana o pristupu Hrvatske Europskoj uniji te je član studijske skupine za medije Sinode zagrebačke nadbiskupije. Zamjenik je voditelja strateškog odbora konzorcija PR agencija Delegacije Europske komisije u Hrvatskoj.

Nikša Stančić (akademik) povijest je diplomirao na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Nakon diplomiranja bio je zaposlen u Hrvatskom povijesnim muzeju u Zagrebu, a od 1971. zaposlen je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, na Odsjeku za povijest. Doktorirao je 1979. god. Redoviti je profesor u trajnom zvanju. Predaje predmet Hrvatska povijest u 19. stoljeću i voditelj je kolegija Hrvatsko društvo u 19. stoljeću na poslijediplomskom studiju. Predstojnik je Katedre za hrvatsku povijest i voditelj dislociranog studija povijesti u Splitu. God. 2000. izabran je za člana suradnika, a 2004. za redovitog člana HAZU u Razredu za društvene znanosti. Istražuje hrvatsku povijest novoga vijeka u njezinu europskom kontekstu, napose povijest preporodnog razdoblja u sjevernoj Hrvatskoj i Dalmaciji, te problematiku nacije i nacionalizma. Napisao je veći broj znanstvenih radova, a za knjigu *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću* dobio je 2002. god. Državnu nagradu za znanost. Voditelj je projekta “Temeljni dokumenti hrvatske povijesti”.

ISBN 953-7290-01-8

9 789537 290016